Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Dīghanikāye

Pāthikavaggaṭīkā

1. Pāthikasuttavaṇṇanā

Sunakkhattavatthuvaṇṇanā

1. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhāvanā. ‘‘Hitvā punappunāgatamattha’’nti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā) hi vuttaṃ. **Mallesū**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chāyūdakasampanne vanasaṇḍe viharatī**ti anupiyasāmantā katassa vihārassa abhāvato. Yadi na tāva paviṭṭho, kasmā ‘‘pāvisī’’ti vuttanti āha **‘‘pavisissāmī’’**tiādi, tena avassaṃ bhāvini bhūte viya upacārā hontīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento **‘‘yathā ki’’**ntiādimāha. **Eta**nti etaṃ ‘‘atippago kho’’tiādikaṃ cintanaṃ **ahosi. Ativiya pago kho**ti ativiya pātova. Channakopīnatāya, paribbājakapabbajjupagamena ca **channaparibbājakaṃ,** na naggaparibbājakaṃ.

2. Yasmā bhagavato uccākulappasutataṃ, mahābhinikkhamananikkhantataṃ, anaññasādhāraṇadukkaracaraṇaṃ, vivekavāsaṃ, lokasambhāvitataṃ, ovādānusāsanīhi lokassa bahupakārataṃ, parappavādamaddanaṃ, mahiddhikataṃ, mahānubhāvatanti evamādikaṃ taṃtaṃattapaccakkhaguṇavisesaṃ nissāya yebhuyyena aññatitthiyāpi bhagavantaṃ disvā ādaragāravabahumānaṃ dassentiyeva, tasmā vuttaṃ **‘‘bhagavantaṃ disvā mānathaddhataṃ akatvā’’**tiādi. **Lokasamudācāravasenā**ti lokopacāravasena. **Cirassa**nti cirakālena. **Ādīni vadanti** upacāravasena. **Tassā**ti bhaggavagottassa paribbājakassa. **Gihisahāyo**ti gihikālato paṭṭhāya sahāyo. **Paccakkhāto**ti yenākārena paccakkhānā, taṃ dassetuṃ **‘‘paccakkhāmī’’**tiādi vuttaṃ.

3. **Uddissā**ti satthukārabhāvena uddissāti ayamettha adhippāyoti taṃ dassento **‘‘bhagavā me’’**tiādimāha. Yadā sunakkhattassa ‘‘bhagavantaṃ paccakkhāmī’’ti cittaṃ uppannaṃ, vācā bhinnā, tadā evassa bhagavatā saddhiṃ koci sambandho natthi asakyaputtiyabhāvato sāsanato paribāhirattā. Ayaṃ tāvettha sāsanayutti, sā panāyaṃ ṭhapetvā sāsanayuttikovide aññesaṃ na sammadeva visayoti bhagavā sabbasādhāraṇavasenassa attanā sambandhābhāvaṃ dassetuṃ **‘‘api nū’’**ti ādiṃ vatvā sunakkhattaṃ **‘‘ko santo kaṃ paccācikkhasī’’**ti āha. Yasmā mukhāgatoyaṃ sambandho, na pūjāgatādiko, yo ca yācakayācitabbatāvasena hoti, tadubhayañcettha natthīti dassento bhagavā sunakkhattaṃ ‘‘ko santo kaṃ paccācikkhasī’’ti avoca, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘yācako vā’’**tiādi vuttaṃ. Yācitako vā yācakaṃ paccācikkheyyāti sambandho. **Tvaṃ pana neva yācako** ‘‘ahaṃ bhante bhagavantaṃ uddissa viharissāmī’’ti evaṃ mama santikaṃ anupagatattā. **Na yācitako** ‘‘ehi tvaṃ sunakkhatta mamaṃ uddissa viharāhī’’ti evaṃ mayā apatthitattā.

Ko samānoti yācakayācitakesu ko nāma honto. **Ka**nti yācakayācitakesu eva kaṃ nāma hontaṃ maṃ **paccācikkhasi. Tucchapurisā**ti jhānamaggādiuttarimanussadhammesu kassacipi abhāvā rittapurisā. Nanu cāyaṃ sunakkhatto lokiyajjhānāni, ekaccābhiññañca uppādesīti? Kiñcāpi uppādesi, tato pana bhagavati āghātuppādanena saheva parihīno ahosi. Aparādho nāma suppaṭipattiyā virajjhanahetubhūto kilesuppādoti āha **‘‘yattako te aparādho, tattako doso’’**ti. **Yāvañcā**ti avadhiparicchedabhāvadassanaṃ ‘‘yāvañca tena bhagavatā’’tiādīsu (dī. ni. 1.3) viya. **Te**ti tayā. **Ida**nti nipātamattaṃ. **Aparaddha**nti aparajjhitaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – ‘‘paccācikkhāmidānāhaṃ bhante bhagavanta’’ntiādīni vadantena tucchapurisa tayā yāvañcidaṃ aparaddhaṃ, na tassa aparādhassa

pamāṇaṃ atthīti.

4. **Manussadhammā**ti bhāvanānuyogena vinā manussehi anuṭṭhātabbadhammā. So hi manussānaṃ cittādhiṭṭhānamattena ijjhanato tesaṃ sambhāvitadhammo viya ṭhito tathā vutto, manussaggahaṇañcettha tesu bahulaṃ pavattanato. **Iddhibhūtaṃ pāṭihāriyaṃ,** na ādesanānusāsanīpāṭihāriyanti adhippāyo. **Kate**ti pavattite. **Niyyātī**ti niggacchati, vaṭṭadukkhato niggamanavasena pavattatīti attho. Dhamme hi niggacchante taṃsamaṅgipuggalo ''niggacchatī''ti vuccati, aṭṭhakathāyaṃ pana ni-saddo upasaggamattaṃ, yāti icceva atthoti dassetuṃ **gacchatī**ti attho vutto. **Tatrā**ti padhānabhāvena vuttassa atthassa bhummavasena paṭiniddesoti tasmiṃ dhamme sammā dukkhakkhayāya niyyanteti ayamettha atthoti dassento āha **''tasmiṃ…pe… saṃvattamāne''**ti.

5. Agganti ñāyatīti **aggaññaṃ. Lokapaññatti**nti lokassa paññāpanaṃ. **Lokassa agga**nti lokuppattisamaye **''idaṃ nāma lokassa agga''nti evaṃ jānitabbaṃ** bujjhitabbaṃ. **Aggamariyāda**nti ādimariyādaṃ.

6. **Ettakaṃ vippalapitvā**ti ''na dānāhaṃ bhante bhagavantaṃ uddissa viharissāmī''ti, ''na hi pana me bhante bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotī''ti, ''na hi pana me bhante bhagavā aggaññaṃ paññapetī''ti ca ettakaṃ vippalapitvā. Idaṃ kira so bhagavā satthukiccaṃ iddhipāṭihāriyaṃ, aggaññapaññāpanañca kātuṃ na sakkotīti pakāsento kathesi. Tenāha **''sunakkhatto kirā''**tiādi. Uttaravacanavasena patiṭṭhābhāvato **appatiṭṭho.** Tato eva **niravo** nissaddo.

Ādīnavadassanatthanti diṭṭhadhammikassa ādīnavassa dassanatthaṃ. Tenāha **''sayameva garahaṃ pāpuṇissasī''**ti. Samparāyikā pana ādīnavā anekavidhā, te dassento sunakkhatto na saddaheyyāti diṭṭhadhammikasseva gahaṇaṃ. **Anekakāraṇenā**ti ''itipi so bhagavā araha''ntiādinā (dī. ni. 1.157, 255) anekavidhena vaṇṇakāraṇena. Evaṃ me avaṇṇo na bhavissatīti ajjhāsayena **attano bālatāya** vaṇṇārahānaṃ **avaṇṇaṃ kathetvā.** Evaṃ bhagavā makkhibhāve ādīnavaṃ dassetvā puna tassa kathane kāraṇaṃ vibhāvetuṃ ''iti kho te''tiādimāhāti taṃ dassetuṃ **''tato''**tiādi vuttaṃ. Evañhi sunakkhattassa appakopi vacanokāso na bhavissatīti. **Apakkamī**ti attanā yathāṭhitā vuṭṭhāya apasakki. **Apakkanto** sāsanato bhaṭṭho. Tenāha **''cuto''**ti. **Evamevā**ti apakkamanto ca na yathā tathā apakkami, yathā pana kāyassa bhedā apāye nibbatteyya, evameva **apakkami.**

Korakhattiyavatthuvaṇṇanā

7. **Dvīhi padehī**ti dvīhi vākyehi **āraddhaṃ** byatirekavasena tadubhayatthaniddesavasena uparidesanāya pavattattā. **Anusandhidassanavasenā**ti yathānusandhisaṅkhātaanusandhidassanavasena.

Ekaṃ samayanti ca bhummatthe upayogavacananti āha **''ekasmiṃ samaye''**ti ca. **Thūlū nāma janapado**ti janapadīnaṃ rājakumārānaṃ vasena tathāladdhanāmo. Kukkuravataṃ samādānavasena etasmiṃ atthīti **kukkuravatiko**ti āha **''samādinnakukkuravato''**ti. **Aññampī**ti ''catukkoṇḍikasseva vicaraṇaṃ, tathā katvāva khādanaṃ, bhuñjanaṃ, vāmapādaṃ uddharitvā muttassa vissajjana''nti evamādikaṃ aññampi sunakhehi kātabbakiriyaṃ. Catūhi sarīrāvayavehi kuṇḍanaṃ gamanaṃ **catukkoṇḍo,** so etasmiṃ atthīti **catukkoṇḍiko.** So pana yasmā catūhi sarīrāvayavehi saṅghaṭṭitagamano hoti, tasmā vuttaṃ **''catusaṅghaṭṭito''**ti. Tenevāha **''dve jaṇṇūnī''**tiādi. **Bhakkhasa**nti vā bhakkhitabbaṃ, asitabbañca. Tenevāha **''yaṃ kiñci khādanīyaṃ bhojanīya''**nti. Kāmaṃ khādanañca nāma mukhena kātabbaṃ, hatthena pana tattha upanāmanaṃ nivāretuṃ avadhāraṇaṃ katanti āha **''hatthena aparāmasitvā''**ti, aggahetvāti attho. **Sundararūpo**ti sundarabhāvo. **Vatāti patthanatthe nipāto** ''aho vatāhaṃ lābhī assa''ntiādīsu viya. ''Samaṇena nāma evarūpena bhavitabbaṃ aho vatāhaṃ ediso bhaveyya''nti evaṃ tassa patthanā ahosi. Tenāha **''evaṃ kirā''**tiādi.

Garahatthe api-kāro ''api siñce palaṇḍaka''ntiādīsu viya. **Arahante ca** buddhe, buddhasāvake ''arahanto khīṇāsavā na hontī''ti **evaṃ tassa diṭṭhi uppannā.** Yathāha **mahāsīhanādasutte** ''natthi

samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesā’’ti (ma. ni. 1.146). **Sattamaṃ divasa**nti bhummatthe upayogavacanaṃ. **Alasakenā**ti ajīraṇena āmarogena.

Aṭṭhitacamattatāya **purāṇapaṇṇasadiso. Bīraṇatthambaka**nti bīraṇagacchā.

Mattā etassa atthīti **mattaṃ,** bhojanamattavantanti attho. Tenāha **‘‘pamāṇayutta’’**nti. **Mantā mantā**ti mantāya mantāya.

8. **Ekadvīhikāya** gaṇanāya. **Nirāhārova ahosi** bhagavato vacanaṃ aññathā kātukāmo, tathābhūtopi sattame divase upaṭṭhākena upanītaṃ bhakkhasaṃ disvā ‘‘dhī’’ti upaṭṭhāpetuṃ asakkonto bhojanataṇhāya ākaḍḍhiyamānahadayo taṃ kucchipūraṃ bhuñjitvā bhagavatā vuttaniyāmeneva kālamakāsi. Tena vuttaṃ **‘‘athassā’’**tiādi. **Sacepi…pe… cinteyyā**ti yadi eso acelo ‘‘dhī’’ti paccupaṭṭhapetvā ‘‘ajjapi ahaṃ na bhuñjeyya’’nti cinteyya, tathācintane satipi devatāviggahena **taṃ divasaṃ…pe… kareyya.** Kasmā? **Advejjhavacanā hi tathāgatā,** na tesaṃ vacanaṃ vitathaṃ hoti.

Gatagataṭṭhānaṃ aṅgaṇameva hotīti tehi taṃ kaḍḍhitvā gacchantehi gatagatappadeso uttarakasāmantā vivaṭaṅgaṇameva hutvā upaṭṭhāti. **Te**ti titthiyā. **Susānaṃyeva gantvā**ti ‘‘bīraṇatthambakaṃ atikkamissāmā’’ti gacchantāpi anekavāraṃ taṃ anusaṃyāyitvā punapi taṃyeva susānaṃ upagantvā.

9. **Ida**nti idaṃ matasarīraṃ. **‘‘Tameva vā sarīraṃ kathāpesī**ti taṃ sarīraṃ adhiṭṭhahitvā ṭhitapetena kathāpesī’’ti keci. Korakhattiyaṃ vā asurayonito ānetvā kathāpetu aññaṃ vā petaṃ, ko ettha viseso. **‘‘Acinteyyo hi buddhavisayo’’**ti pana vacanato tadeva sarīraṃ sunakkhattena pahatamattaṃ buddhānubhāvena uṭṭhāya tamatthaṃ ñāpesīti daṭṭhabbaṃ. Purimoyeva pana attho aṭṭhakathāsu vinicchito. Tathā hi vakkhati ‘‘nibbattaṭṭhānato’’tiādi (dī. ni. aṭṭha. 3.10).

10. **Vipāka**nti phalaṃ, atthanibbattīti attho.

Samānetabbānīti sammā ānetabbāni, sarūpato ānetvā dassetabbānīti attho. Pāṭihāriyānaṃ paṭhamāditā bhagavatā vuttānupubbiyā veditabbā. Keci panettha ‘‘paracittavibhāvanaṃ, āyuparicchedavibhāvanaṃ, byādhivibhāvanaṃ, gativibhāvanaṃ, sarīranikkhepavibhāvanaṃ, sunakkhattena saddhiṃ kathāvibhāvanañcāti cha pāṭihāriyānī’’ti vadanti, taṃ yadi sunakkhattassa cittavibhāvanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ sati ‘‘sattā’’ti vattabbaṃ tassa bhāviavaṇṇavibhāvanāya saddhiṃ. Atha acelassa maraṇacittavibhāvanaṃ, taṃ ‘‘sattamaṃ divasaṃ kālaṃ karissatī’’ti iminā saṅgahitanti visuṃ na vattabbaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva gahetabbaṃ.

Acelakaḷāramaṭṭakavatthuvaṇṇanā

11. **Nikkhantadantamaṭṭako**ti nikkhantadanto maṭṭako. So kira acelakabhāvato pubbe maṭṭakito hutvā vicari vivaradanto ca, tena naṃ ‘‘koramaṭṭako’’ti sañjānanti. Yaṃ kiñci tassa dento ‘‘sādhurūpo ayaṃ samaṇo’’ti sambhāvento aggaṃ seṭṭhaṃyeva denti. Tena vuttaṃ **‘‘lābhaggaṃ patto, aggalābhaṃ patto’’**ti. Bahū acelakā taṃ parivāretvā vicaranti, gahaṭṭhā ca taṃ bahū aḍḍhā vibhavasampannā kālena kālaṃ upasaṅkamitvā payirupāsanti. Tena vuttaṃ **‘‘yasaggaṃ aggaparivāraṃ patto’’**ti. **Vatāniyeva** pajjitabbato padāni. Aññamaññaṃ asaṅkarato **vatakoṭṭhāsā vā. Samattānī**ti samaṃ attani gahitāni. **Puratthimenā**ti **ena**-saddasambandhena ‘‘vesāli’’nti upayogavacanaṃ, avidūratthe ca **ena**-saddo pañcamyantoti āha **‘‘vesālito avidūre’’**ti.

12. Sāsane paricayavasena **tilakkhaṇāhataṃ pañhaṃ pucchi. Na sampāyāsī**ti nāvabujjhi na sampādesi. Tenāha **‘‘sammā ñāṇagatiyā’’**tiādi. **Sampāyanaṃ** vā sampādanaṃ. Pañhaṃ puṭṭhassa ca **sampādanaṃ** nāma sammadeva kathananti tadabhāvaṃ dassento **‘‘atha vā’’**tiādimāha. Kopavasena tassa akkhīni kampanabhāvaṃ āpajjiṃsūti āha **‘‘kampanakkhīnipi parivattetvā’’**ti. **Kopa**nti kodhaṃ,

so pana cittassa pakuppanavasena pavattatīti āha **‘‘kuppanākāra’’**nti. **Dosa**nti āghātaṃ, so pana ārammaṇe dussanavasena pavattīti āha **‘‘dussanākāra’’**nti. **Atuṭṭhākāra**nti tuṭṭhiyā pītiyā paṭipakkhabhūtappavattiākāraṃ. Kāyavacīvikārehi **pākaṭamakāsi. Mā vata no**ti ettha **mā**ti paṭikkhepo, **no**ti mayhanti atthoti āha **‘‘aho vata me na bhaveyyā’’**ti. **Maṃ vata no**ti ettha pana **no**ti saṃsayeti āha **‘‘ahosi vata nu mamā’’**ti.

14. **Pari**pubbo **dahita-**saddo vatthanivāsanaṃ vadatīti āha **‘‘paridahito nivatthavattho’’**ti. Yasanimittakatāya lābhassa yasaparihāniyāva lābhaparihāni vuttā hotīti pāḷiyaṃ **‘‘yasā nihīno’’**ti vuttaṃ.

Acelapāthikaputtavatthuvaṇṇanā

15. ‘‘Ahaṃ sabbaṃ jānāmī’’ti evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ vadati paṭijānātīti ñāṇavādo, tena mayā **ñāṇavādena saddhiṃ. Atikkamma gacchato**ti upaḍḍhabhāgena paricchinnaṃ padesaṃ atikkamitvā iddhipāṭihāriyaṃ kātuṃ gacchato. Kiṃ panāyaṃ acelo pāthikaputto attano pamāṇaṃ na jānātīti? No na jānāti. Yadi evaṃ, kasmā sukkhagajjitaṃ gajjīti? ‘‘Evāhaṃ loke pāsaṃso bhavissāmī’’ti kohaññe katvā sukkhagajjitaṃ gajji. Tena vuttaṃ **‘‘nagaravāsino’’**tiādi. **Paṭṭhapetvā**ti yugaggāhaṃ ārabhitvā.

16. **Hīnajjhāsayattā…pe… udapādi.** Vuttañhetaṃ ‘‘hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike eva satte sevanti bhajanti payirupāsantī’’ti (saṃ. ni. 2.98).

Yasmā tathāvuttā vācā tathārūpacittahetukā, tañca cittaṃ tathārūpadiṭṭhicittahetukaṃ, tasmā ‘‘taṃ vācaṃ appahāyā’’ti vatvā yathā tassā appahānaṃ hoti, taṃ dassento ‘‘taṃ cittaṃ appahāyā’’ti āha, tassa ca yathā appahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ ‘‘taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā’’ti avoca. Yasmā vā tathārūpā vācā mahāsāvajjā, cittaṃ tato mahāsāvajjataraṃ taṃsamuṭṭhāpakabhāvato, diṭṭhi pana tato mahāsāvajjatamā tadubhayassa mūlabhāvato, tasmā tesaṃ mahāsāvajjatāya imaṃ vibhāgaṃ dassetvā ayaṃ anukkamo ṭhapitoti veditabbo. Tesaṃ pana yathā pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘aha’’**ntiādi vuttaṃ. **‘‘Nāhaṃ buddho’’ti vadanto**ti sāṭheyyena vinā ujukameva ‘‘ahaṃ buddho na homī’’ti vadanto. **Cittadiṭṭhippahāne**pi eseva nayo. **Vipateyyā**ti ettha **vi-**saddo paṭhame vikappe upasaggamattaṃ, dutiye pana visaraṇatthoti āha **‘‘sattadhā vā pana phaleyyā’’**ti.

17. **Ekaṃsenā**ti ekantena, ekantikaṃ pana vacanapariyāyavinimuttaṃ hotīti āha **‘‘nippariyāyenā’’**ti. **Odhāritā**ti avadhāritā niyametvā bhāsitā. **Vigatarūpenā**ti apagatasabhāvena. Tenāha **‘‘vigacchitasabhāvenā’’**ti, iddhānubhāvena apanītasakabhāvena. Tena vuttaṃ **‘‘attano’’**tiādi.

18. Dvayaṃ gacchatīti **dvayagāminī.** Kīdisaṃ dvayanti āha **‘‘sarūpenā’’**tiādi. Ayañhi so gaṇḍassupariphoṭṭhabbādosaṃ.

19. Ajitassa licchavisenāpatissa mahāniraye nibbattitvā tato āgantvā acelassa pāthikaputtassa santike parodanaṃ. **Abhāvā**ti pubbe vuttappakārassa pāṭihāriyakaraṇassa abhāvā. Bhagavā pana sannipatitaparisāyaṃ pasādajananatthaṃ tadanurūpaṃ pāṭihāriyamakāsiyeva. Yathāha **‘‘tejodhātuṃ samāpajjitvā’’**tiādi.

Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā

20. Nicayanaṃ dhanadhaññānaṃ sañcayanaṃ **nicayo,** tattha niyuttāti **necayikā,** gahapati eva necayikā **gahapatinecayikā.** Ettakāni jaṅghasahassānīti parimāṇābhāvato **sahassehipi aparimāṇagaṇanā. Tenevā**ti imassa vasena sannipatitāya evaṃ mahatiyā parisāya bandhanamokkhaṃ kātuṃ labbhati, eteneva kāraṇena.

21. **Cittutrāsabhaya**nti cittassa utrāsanākārena pavattabhayaṃ, na ñāṇabhayaṃ, nāpi ‘‘bhāyati etasmā’’ti evaṃ vuttaṃ ārammaṇabhayaṃ. **Chambhitatta**nti teneva cittutrāsabhayena sakalasarīrassa chambhitabhāvo. **Lomahaṃso**ti teneva bhayena, tena ca chambhitattena sakalasarīre lomānaṃ haṭṭhabhāvo, so pana tesaṃ bhittiyaṃ nāgadantānaṃ viya uddhaṃmukhatāti āha **‘‘lomānaṃ uddhaggabhāvo’’**ti. **Antantena āvijjhitvā**ti attano nisīdanatthaṃ nigūḷhaṭṭhānaṃ upaparikkhanto paribbājakārāmaṃ pariyantena anusaṃyāyitvā, kassacideva sunakkhattassa vā sunakkhattasadisassa vā sabbaññupaṭiññaṃ appahāya satthu sammukhībhāve sattadhā tassa muddhāphalanaṃ dhammatā. Tena vuttaṃ **‘‘mā nassatu bālo’’**tiādi.

22. **Saṃsappatī**ti tattheva pāsāṇaphalake bāladārako viya uṭṭhātuṃ asakkonto avasīdanavasena ito cito ca saṃsappati. Tenāha **‘‘osīdatī’’**ti. **Tattheva sañcaratī**ti tasmiṃyeva pāsāṇe ānisadupaṭṭhino sañcalanaṃ nisajjavaseneva sañcarati, na uṭṭhāya padasā.

23. **Vinaṭṭharūpo**ti sambhāvanāya vināsena, lābhassa vināsena ca vinaṭṭhasabhāvo.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

25. **Goyuttehī**ti balavantabalībaddayojitehi.

26. **Tassā**ti jāliyassa. Ayañhi maṇḍisena paribbājakena saddhiṃ bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇi, tato puretaraṃ bhagavato guṇānaṃ ajānanakāle ayaṃ pavatti. Tenevāha **‘‘tiṭṭhatu tāva pāṭihāriyaṃ…pe… parājayo bhavissatī’’**ti.

27. **Tiṇasīho**ti tiṇasadisaharitavaṇṇo sīho. **Kāḷasīho**ti kāḷavaṇṇo sīho. **Paṇḍusīho**ti paṇḍuvaṇṇo sīho. **Kesarasīho**ti kesaravanto setavaṇṇo, lohitavaṇṇo vā sīho. **Migarañño**ti ettha **miga**-saddo kiñcāpi pasadakuruṅgādīsu kesucideva catuppadesu niruḷho, idha pana sabbasādhāraṇavasenāti dassento **‘‘migaraññoti sabbacatuppadānaṃ rañño’’**ti vuttaṃ. Āgantvā seti etthāti **āsayo,** nivāsanaṭṭhānaṃ. **Sīhanāda**nti parissayānaṃ sahanato, paṭipakkhassa ca hananato ‘‘sīho’’ti laddhanāmassa migādhipassa ghosaṃ, so pana tena yasmā kutocipi abhītabhāvena pavattīyati, tasmā vuttaṃ **‘‘abhītanāda’’**nti. Tattha tattha tāsu tāsu disāsu gantvā caritabbatāya bhakkhitabbatāya **gocaro** ghāsoti āha **‘‘gocarāyāti āhāratthāyā’’**ti. **Varaṃ vara**nti migasaṅghe migasamūhe mudumaṃsatāya varaṃ varaṃ mahiṃsavanavarāhādiṃ vadhitvāti yojanā. Tenāha **‘‘thūlaṃ thūla’’**nti. Varavarabhāvena hi tassa varabhāvo icchito. Sūrabhāvaṃ sannissitaṃ **sūrabhāvasannissitaṃ,** tena. Sūrabhāvenāpi hi ‘‘kiṃ ime pāṇake dubbale hantvā’’ti appathāmesu pāṇesu kāruññaṃ upatiṭṭhati.

28. **Vighāso**ti parassa bhakkhitasesatāya virūpo ghāso vighāso, ucchiṭṭhaṃ. Tenāha ‘‘bhakkhitātirittamaṃsa’’nti, tasmiṃ **vighāse,** vighāsanimittanti attho. **Asmimānadosenā**ti asmimānadosahetu, ahaṃkāranimittanti attho. So panassa asmimāno yathā uppajji, taṃ dassetuṃ **‘‘tatrāya’’**ntiādi vuttaṃ.

‘‘Segālakaṃyevā’’tipi pāṭho, yathāvuttova attho. **Bheraṇḍakaṃyevā**ti bheraṇḍasakuṇaravasadisaṃyeva, **bheraṇḍo** nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha **‘‘appiyaamanāpasaddamevā’’**ti. Sammāpaṭipattiyā visesato suṭṭhu gatāti **sugatā,** sammāsambuddhā. Te apadāyanti sodhenti sattasantānaṃ etehīti **sugatāpadānāni,** tisso sikkhā. Yasmā tāhi te ‘‘sugatā’’ti lakkhīyanti, tā ca tesaṃ ovādabhūtā, tasmā **‘‘sugatalakkhaṇesū’’**tiādi vuttaṃ. Yadi tā sugatassa lakkhaṇabhūtā, sāsanabhūtā ca, kathaṃ panesa pāthikaputto tattha tāsu sikkhāsu jīvati, ko tassa tāhi sambandhoti āha **‘‘etassa hī’’**tiādi. **Sambuddhānaṃ demāti dentī**ti buddhasaññāya dentīti adhippāyo. Tena **esa…pe… jīvati nāma** na sugatanvayaajjhupagamanato. **‘‘Tathāgate’’**tiādi ekatte puthuvacananti āha **‘‘tathāgata’’**ntiādi. **Bahuvacanaṃ eva** garusmiṃ ekasmimpi bahuvacanappayogato **ekavacanaṃ viya vuttaṃ** vacanavipallāsena.

29. **Samekkhitvā**ti samaṃ katvā micchādassanena apekkhitvā, taṃ pana apekkhanaṃ tathā maññanamevāti āha **''maññitvā''**ti. Pubbe vuttaṃ samekkhanampi maññanaṃ evāti vuttaṃ **''amaññīti puna amaññitthā''**ti, tena aparāparaṃ tassa maññanappavattiṃ dasseti. Bheraṇḍakaravaṃ kosati vikkosatīti **kotthu.**

30. Te te pāṇe byāpādento ghasatīti byagghoti iminā nibbacanena ''byaggho''ti migarājassapi siyā nāmanti āha **''byagghoti maññatīti sīhohamasmīti maññatī''**ti. Yadipi yathāvuttanibbacanavasena sīhopi ''byaggho''ti vattabbataṃ arahati, byaggha-saddo pana migarāje eva niruḷhoti dassento **''sīhena vā''**tiādimāha.

31. Sīhena vicaritavane saṃvaḍḍhattā vuttaṃ ''mahāvane suññavane vivaḍḍho''ti.

34. **Kilesabandhanā**ti taṇhābandhanato. Taṇhābandhanañhi thiraṃ daḷhabandhanaṃ dummocanīyaṃ. Yathāha –

> ''Sārattarattā maṇikuṇḍalesu,
> Puttesu dāresu ca yā apekkhā;
> Etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā,
> Ohārinaṃ sithilaṃ duppamuñca''nti. (dha. pa. 346; jā. 1.2.102);

Kilesabandhanāti vā dasavidhasaṃyojanato. **Mahāviduggaṃ nāma cattāro oghā** mahantaṃ jalaviduggaṃ viya anupacitakusalasambhārehi duggamaṭṭhena.

Aggaññapaññattikathāvaṇṇanā

36. **Imassa** padassa. Idaṃ nāma lokassa agganti jānitabbaṃ, taṃ **aggaññaṃ,** so pana lokassa uppattikkamo pavatti paveṇī cāti āha **''lokuppatticariyavaṃsa''**nti. Sammāsambodhito uttaritaraṃ nāma kiñci natthi pajānitabbesu, taṃ pana koṭiṃ katvā dassento **''yāva sabbaññutaññāṇā pajānāmī''**ti āha. ''Mama pajānanā''ti assādento taṇhāvasena, ''ahaṃ pajānāmī''ti abhinivisanto diṭṭhivasena, ''suṭṭhu pajānāmi sammā pajānāmī''ti paggaṇhanto mānavasena na parāmasāmīti yojanā. ''Paccattaññevā''ti padaṃ ''nibbuti viditā''ti padadvayenāpi yojetabbaṃ ''paccattaṃyeva uppāditā nibbuti ca paccattaṃyeva viditā''ti, sayambhuñāṇena nibbattitā nibbuti sayameva viditāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana ''paccatta''nti padaṃ vividhavibhattikaṃ hutvā āvuttinayena āvattatīti dassetuṃ **''attanāyeva attanī''**ti vuttaṃ. **Aviditanibbānā**ti appaṭiladdhanibbānā micchāpaṭipannattā. Pajānanampi hi tadadhigamavaseneva veditabbaṃ. Eti iṭṭhabhāvena pavattatīti **ayo,** sukhaṃ. Tappaṭikkhepena **anayo,** dukkhaṃ. Tadeva hitasukhassa byasanato **byasanaṃ.**

37. **Taṃ dassento**ti bhagavāpi ''aññatitthiyo tattha sārasaññī''ti taṃ dassento. **Ādhipaccabhāvenā**ti ādhipaccasabhāvena. Yassa ācariyavādassa vasena puriso ''ācariyo''ti vuccati, so ācariyavādo ācariyabhāvoti āha **''ācariyabhāvaṃ ācariyavāda''**nti. **Etthā**ti ācariyavāde. **Iti katvā**ti iminā kāraṇena. **So**ti ācariyavādo. **''Aggaññaṃ'' tveva vutto** aggaññavisayattā. **Kena vihita**nti kena pakārena vihitaṃ. Tenāha **''kena vihitaṃ kinti vihita''**nti. **Brahmajāle**ti brahmajālasaṃvaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.28). Tattha hi vitthārato vuttavidhiṃ idha atidisati, pāḷi pana tattha ceva idha ca ekasadisā vāti.

41. Khiḍḍā padosikā mūlabhūtā ettha santīti **khiḍḍāpadosikaṃ,** ācariyakaṃ. Tenevāha **''khiḍḍāpadosikamūlaka''**nti. **Manopadosika**nti etthāpi eseva nayo.

47. Yena vacanena abbhācikkhanti, tassa avijjamānatā nāma atthavasenevāti āha **''asaṃvijjamānaṭṭhenā''**ti. **Tucchā, musā**ti ca karaṇatthe paccattavacananti āha **''tucchena,**

musāvādenā’’ti. Vacanassa antosāraṃ nāma aviparīto atthoti tadabhāvenāha **‘‘antosāravirahitenā’’**ti. **Abhiācikkhantī**ti abhibhavitvā ghaṭṭentā kathenti, akkosantīti attho. **Viparītasañño**ti ayāthāvasañño. **Subhaṃ vimokkha**nti ‘‘subha’’nti vuttavimokkhaṃ. **Vaṇṇakasiṇa**nti sunīlakasupītakādivaṇṇakasiṇaṃ. **Sabba**nti yaṃ subhaṃ, asubhañca vaṇṇakasiṇaṃ, tañca sabbaṃ. **Na asubha**nti asubhampi ‘‘asubha’’nti tasmiṃ samaye na sañjānāti, atha kho ‘‘subhaṃ’’ tveva sañjānātīti attho. **Viparītā** ayāthāvagāhitāya, ayāthāvavāditāya ca.

48. Yasmā so paribbājako avissaṭṭhamicchāgāhitāya sammā appaṭipajjitukāmo sammāpaṭipannaṃ viya maṃ samaṇo gotamo, bhikkhavo ca sañjānantūti adhippāyena **‘‘tathā dhammaṃ desetu’’**ntiādimāha, tasmā vuttaṃ **‘‘mayā etassa…pe… vaṭṭatī’’**ti. **Mamma**nti mammappadesaṃ pīḷājananaṭṭhānaṃ. **Suṭṭhū**ti sakkaccaṃ. Yathā na vinassati, evaṃ **anurakkha.**

Vāsanāyāti kilesakkhayāvahāya paṭipattiyā vāsanāya. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Pāthikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

2. Udumbarikasuttavaṇṇanā

Nigrodhaparibbājakavatthuvaṇṇanā

49. **Udumbarikāyā**ti sambandhe sāmivacananti āha **‘‘udumbarikāya deviyā santake paribbājakārāme’’**ti. ‘‘Udumbarikāya’’nti vā pāṭho, tathā sati adhikaraṇe etaṃ bhummaṃ. Ayañhettha attho udumbarikāya rañño deviyā nibbattito ārāmo udumbarikā, tassaṃ udumbarikāyaṃ. Tenāha **‘‘udumbarikāya deviyā santake’’**ti. Tāya hi nibbattito tassā santako. Varaṇādipāṭhavasena cettha nibbattatthabodhakassa saddassa adassanaṃ. **Sandhāno**ti bhinnānampi tesaṃ sandhāpanena ‘‘sandhāno’’ti evaṃ laddhanāmo. **Saṃvaṇṇito**ti pasaṃsito. **Iriyatī**ti pavattati. **Ariyena ñāṇenā**ti kilesehi ārakattā ariyena lokuttarena ñāṇena. **Ariyāya vimuttiyā**ti suvisuddhāya lokuttaraphalavimuttiyā.

Divā-saddo dina-saddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divā-saddo savisesaṃ divasabhāgaṃ dīpetīti āha **‘‘divasassa divā’’**tiādi. Yasmā samāpannassa cittaṃ nānārammaṇato paṭisaṃhataṃ hoti, jhānasamaṅgī ca pavivekūpagamanena saṅgaṇikābhāvato ekākiyāya nilīno viya hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘tato tato…pe… gato’’**ti. Mano bhavanti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahantīti **manobhāvaniyā**ti āha **‘‘manavaḍḍhakāna’’**ntiādi. **Unnamati** na saṅkucati, alīnañca hotīti attho.

51. **Yāvatā**ti yāvantoti ayamettha atthoti āha **‘‘yattakā’’**ti. **Tesa**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇañca kenaci visesena icchitabbaṃ. Yehi ca guṇavisesehi samannāgatā bhagavato sāvakā upāsakā rājagahe paṭivasanti, ayañca tehi samannāgatoti imaṃ visesaṃ dīpetuṃ **‘‘tesaṃ abbhantaro’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘bhagavato kirā’’**tiādi.

52. **Tesa**nti paribbājakānaṃ. **Kathāyā**ti tiracchānakathāya. **Dassanenā**ti diṭṭhidassanena. **Ākappenā**ti vesena. **Kuttenā**ti kiriyāya. **Ācārenā**ti aññamaññasmiṃ ācaritabbaācārena. **Vihārenā**ti rattindivaṃ viharitabbaviharaṇena. **Iriyāpathenā**ti ṭhānādiiriyāpathena. Aññākāratāya aññatitthe niyuttāti **aññatitthiyā. Saṅgantvā** samāgantvā **rāsī hutvā** parehi **nisinnaṭṭhāne.** Araññāni ca tāni vanapatthāni cāti **araññavanapatthāni.** Tattha yaṃ araññakaṅganipphādakaṃ āraññakānaṃ, taṃ ‘‘arañña’’nti veditabbaṃ. **Vanapattha**nti gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vappīyati. Vuttañhetaṃ ‘‘vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana’’nti ‘‘vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ senāsanānaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ

senāsanānaṃ adhivacana''nti (vibha. 531). Tena vuttaṃ **''gāmūpacārato muttānī''**tiādi. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni. Tenāha **''dūratarānī''**tiādi. **Vihārūpacārenā**ti vihārassa upacārappadesena. **Addhikajanassā**ti maggagāmino janassa. **Mandasaddānī**ti uccāsaddamahāsaddābhāvato tanusaddāni. Manussehi samāgamma ekajjhaṃ pavattitasaddo **nigghoso,** tassa yasmā attho dubbibhāvito hoti, tasmā vuttaṃ **''avibhāvitatthena nigghosenā''**ti. **Vigatavātānī**ti vigatasaddāni. **''Rahassa karaṇassa yuttānī''**ti imināpi tesaṃ ṭhānānaṃ araññalakkhaṇayuttataṃ, janavivittataṃ, vanavivittameva ca vibhāveti, tathā **''ekībhāvassa anurūpānī''**ti iminā.

53. **Kenā**ti hetumhi, sahayoge ca karaṇavacananti āha **''kena kāraṇena kena puggalena saddhi''**nti. Ekopi hi vibhattiniddeso anekatthavibhāvano hoti, tathā taddhitatthapadasamāhāreti.

Saṃsandananti ālāpasallāpavasena kathāsaṃsandanaṃ. **Ñāṇabyattabhāva**nti byattañāṇabhāvaṃ, so pana parassa vacane uttaradānavasena, parena vā vuttauttare paccuttaradānavasena siyāti āha **''uttarapaccuttaranayenā''**ti. Yo hi parassa vacanaṃ tipukkhalena nayena rūpeti, tathā parassa rūpanavacanaṃ jātibhāvaṃ āpādeti, tassa tādisaṃ vacanasabhāvaṃ ñāṇaveyyattiyaṃ vibhāveti pākaṭaṃ karotīti. **Suññāgāresu naṭṭhā**ti suññāgāresu nivāsesu naṭṭhā vinaṭṭhā abhāvaṃ gatā. **Nāssa paññā nasseyya** tehi tehi katapucchanapaṭipucchananimittaṃ nānāpaṭibhānuppattiyā visāramāpannaṃ pucchitaṃ pañhaṃ vissajjetuṃ asamatthatāya. **Orodheyyāmā**ti nirussāhaṃ viya karontā avarodheyyāma, taṃ parassa orodhanaṃ vādajālena vinandhanaṃ viya hotīti āha **''vinandheyyāmā''**ti. Tadatthaṃ tena tucchakumbhinidassanaṃ kataṃ, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ **''pūritaghaṭo hī''**tiādi vuttaṃ.

Balaṃ dīpentoti abhūtameva attano ñāṇabalaṃ pakāsento. **Asambhinna**nti jātisambhedābhāvena asambhinnaṃ. Aññajātisambhede sati assatarassa assassa jātabhāvo viya sīhassapi sīhathāmābhāvo siyāti āha **''asambhinnakesarasīha''**nti. **Ṭhānaso vā**ti taṅkhaṇe eva.

54. ''Sumāgadhā nāma nadī''ti keci, taṃ micchāti dassento ''sumāgadhā nāma pokkharaṇī''ti vatvā tassā pokkharaṇibhāvassa suttantare āgatataṃ dassetuṃ **''yassā tīre''**tiādi vuttaṃ. Morānaṃ nivāpo etthāti **moranivāpo.** Byadhikaraṇānampi hi padānaṃ bāhiratthasamāso hotiyeva yathā ''urasilomo''ti. Atha vā nivutthaṃ etthāti **nivāpo,** morānaṃ nivāpo **moranivāpo,** morānaṃ nivāpadinnaṭṭhānaṃ. Tenāha **''yattha morāna''**ntiādi. Yasmā nigrodho tapojigucchavādo, sāsane ca bhikkhū attakilamathānuyogaṃ vajjetvā bhāvanānuyogena paramassāsappatte viharante passati, tasmā ''kathaṃ nu kho samaṇo gotamo kāyakilamathena vināva sāvake vinetī''ti sañjātasandeho ''ko nāma so''tiādinā bhagavantaṃ pucchi. Assasati anusaṅkitaparisaṅkito hoti etenāti **assāso,** pītisomanassanti āha **''assāsappattāti tuṭṭhippattā somanassappattā''**ti. Adhiko seṭṭho āsayo nissayo **ajjhāsayo**ti āha **''uttamanissayabhūta''**nti. Ādibhūtaṃ purātanaṃ seṭṭhacariyaṃ **ādibrahmacariyaṃ,** lokuttaramagganti attho. Tathā hesa sabbabuddhapaccekabuddhasāvakehi teneva ākārena adhigato. Tenāha **''purāṇa…pe… ariyamagga''**nti. Tathā hi taṃ bhagavā ''addasa purāṇaṃ maggaṃ purāṇamañjasa''nti avoca. **Pūretvā** bhāvanāpāripūrivasena. ''Pūretvā''ti vā idaṃ ''ajjhāsayaṃ ādibrahmacariya''nti ettha pāṭhasesoti vadanti. ''Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti assāsappattā''ti evaṃ vā ettha yojanā.

Tapojigucchāvādavaṇṇanā

55. Pakatā hutvā vicchinnā **vippakatā**ti āha **''aniṭṭhitāva hutvā ṭhitā''**ti.

56. **Vīriyena pāpajigucchanavādo**ti lūkhapaṭipattisādhanena vīriyena attataṇhāvinodanavasena pāpakassa jigucchanavādo. Jigucchatīti **jiguccho,** tabbhāvo **jegucchaṃ,** adhikaṃ jegucchaṃ adhijegucchaṃ, ativiya pāpajigucchanaṃ, tasmiṃ **adhijegucche.** Kāyadaḷhībahulaṃ tapatīti **tapo,** attakilamathānuyogavasena pavattaṃ vīriyaṃ, tena kāyadaḷhībahulatānimittassa pāpassa jigucchanaṃ, virajjanampi **tapojigucchā**ti āha **''vīriyena pāpajigucchā''**ti.

Ghāsacchādanasenāsanataṇhāvinodanamukhena attasnehavirajjananti attho. Upari vuccamānesu nānākāresu acelakādivatesu ekajjhaṃ samādinnānaṃ parisodhanamevettha **pāripūraṇaṃ**, na sabbesaṃ anavasesato samādānaṃ tassa asambhavatoti āha **''paripuṇṇāti parisuddhā''**ti. **Parisodhana**ñca nesaṃ sakasamayasiddhena nayena paṭipajjanameva. Vipariyāyena aparisuddhatā veditabbā.

57. **''Ekaṃ pañhampi na kathetī''**ti paṭhamaṃ attanā pucchitapañhassa akathitattā vuttaṃ.

Tapanissitakoti attakilamathānuyogasaṅkhātaṃ tapaṃ nissāya samādāya vattanako. **Sīhanāde**ti sīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ. Yasmā tattha vitthāritanayena veditabbāni, tasmā tassā atthappakāsanāya vuttanayenapi veditabbāni.

Upakkilesavaṇṇanā

58. ''Sammā ādiyatī''ti vatvā **sammā ādiyana**ñcassa daḷhaggāho evāti āha **''daḷhaṃ gaṇhātī''**ti. ''Sāsanāvacarenāpi dīpetabba''nti vatvā taṃ dassetuṃ **''ekacco hī''**tiādi vuttaṃ, tena dhutaṅgadharatāmattena attamanatā, paripuṇṇasaṅkappatā sammāpaṭipattiyā upakkilesoti imamatthaṃ dasseti, na yathāvuttatapasamādānadhutaṅgadharatānaṃ satipi aniyyānikatte sadisatanti daṭṭhabbaṃ.

''Duvidhassāpīti 'attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo'ti ca evaṃ upakkilesabhedena vuttassa duvidhassāpi tapassino''ti keci. Yasmā pana aṭṭhakathāyaṃ sāsanikavasenāpi attho dīpito, tasmā bāhirakassa, sāsanikassa cāti evaṃ duvidhassāpi tapassinoti attho veditabbo. Tathā ceva hi uparipi atthavaṇṇanaṃ vakkhatīti. **Ettāvatā**ti yadidaṃ ''ko añño mayā sadiso''ti evaṃ atimānassa, aniṭṭhitakiccasseva ca ''alamettāvatā''ti evaṃ atimānassa ca uppādanaṃ, ettāvatā.

Ukkaṃsatīti ukkaṭṭhaṃ karoti. **Ukkhipatī**ti aññesaṃ upari khipati, paggaṇhātīti attho. **Paraṃ saṃhāretī**ti paraṃ saṃharaṃ nihīnaṃ karoti. **Avakkhipatī**ti adho khipati, avamaññatīti attho.

Mānamadakaraṇenāti mānasaṅkhātassa madassa karaṇena uppādanena. **Mucchito hotī**ti mucchāpanno hoti, sā pana mucchāpatti abhijjhāsīlabbataparāmāsakāyaganthehi gadhitacittatā, tattha ca atilaggabhāvoti āha **''gadhito ajjhosanno''**ti. **Pamajjana**ñcettha pamajjanamevāti āha **''pamādamāpajjatī''**ti. Kevalaṃ dhutaṅgasuddhiko hutvā kammaṭṭhānaṃ ananuyuñjanto tāya eva dhutaṅgasuddhikatāya attukkaṃsanādivasena pavatteyyāti dassetuṃ **''sāsane''**tiādi vuttaṃ. Tenāha **''dhutaṅgameva…pe… paccetī''**ti.

59. **Teyeva** paccayā. **Suṭṭhu katvā paṭisaṅkharitvā laddhā**ti ādaragāravayogena sakkaccaṃ abhisaṅkharitvā dānavasena upanayavasena laddhā. **Vaṇṇabhaṇana**nti guṇakittanaṃ. **Assā**ti tapassino.

60. **Vodāsa**nti byāsanaṃ, vibhajjananti attho. Taṃ panettha vibhajjanaṃ dvidhā icchitanti āha **''dvebhāgaṃ āpajjatī''**ti. **Dve bhāge karoti** ruccanāruccanavasena. **Gedhajāto**ti sañjātagedho. **Mucchanaṃ** nāma sativippavāseneva hoti, na satiyā satīti āha **''samuṭṭhassatī''**ti. **Ādīnavamattampī**ti gadhitādibhāvena paribhoge ādīnavamattampi **na passati. Mattaññutā**ti paribhoge mattaññutā. **Paccavekkhaṇaparibhogamattampī**ti paccavekkhaṇamattena paribhogampi ekavāraṃ paccavekkhitvāpi paribhuñjanampi **na karoti.**

61. **Vicakkasaṇṭhānā**ti vipulatamacakkasaṇṭhānā. Sabbassa bhuñjanato ayokūṭasadisā dantā eva **dantakūṭaṃ. Apasādetī**ti pasādeti. **Acelakādivasenā**ti acelakavatādivasena. **Lūkhājīvi**nti sallekhapaṭipattiyā lūkhajīvikaṃ.

62. **Tapaṃ karotī**ti bhāvanāmanasikāralakkhaṇaṃ tapaṃ carati caranto viya hoti. **Caṅkamaṃ otarati** bhāvanaṃ anuyuñjanto viya. **Vihāraṅgaṇaṃ sammajjati** vattapaṭipattiṃ pūrento viya.

‘‘Ādassayamāno’’ti vā pāṭho.

Kiñci vajjanti kiñci kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā dosaṃ. **Diṭṭhigata**nti viparītadassanaṃ. **Aruccamāna**nti attano siddhante paṭikkhittabhāvena aruccamānaṃ. **Ruccati me**ti ‘‘kappati me’’ti **vadati.** **Anujānitabba**nti tacchāviparītabhūtabhāvena ‘‘evameta’’nti anujānitabbaṃ. Savanamanohāritāya ‘‘sādhu suṭṭhū’’ti **anumoditabbaṃ.**

63. Kujjhanasīlatāya **kodhano.** Vuttalakkhaṇo upanāho etassa atthīti **upanāhī.** Evaṃbhūto ca taṃsamaṅgī hotīti **‘‘samannāgato hotī’’**ti vuttaṃ. Esa nayo ito paresupi.

Ayaṃ pana viseso – issati usūyatīti **ussukī.** Saṭhanaṃ asantaguṇasambhāvanaṃ **saṭho,** so etassa atthīti **saṭho.** Santadosapaṭicchādanasabhāvā **māyā,** māyā etassa atthīti **māyāvī.** Garuṭṭhāniyānampi paṇipātākaraṇalakkhaṇaṃ thambhanaṃ **thaddhaṃ,** tamettha atthīti **thaddho.** Guṇehi samānaṃ, adhikañca atikkamitvā nihīnaṃ katvā maññanasīlatāya **atimānī.** Asantaguṇasambhāvanatthikatāsaṅkhātā pāpā lāmakā icchā etassāti **pāpiccho.** Micchā viparītā diṭṭhi etassāti **micchādiṭṭhiko.** ‘‘Idameva saccaṃ, moghamañña’’nti (ma. ni. 187, 202, 427; 3.27, 29; udā. 55; mahāni. 20; netti. 58) evaṃ attanā attābhiniviṭṭhatāya satā diṭṭhi **sandiṭṭhi,** tameva parāmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī.** Aṭṭhakathāyaṃ pana ‘‘sayaṃ diṭṭhi sandiṭṭhī’’ti vatthuvasena attho vutto. Ā bāḷhaṃ viya dhīyatīti **ādhāna**nti āha **‘‘daḷhaṃ suṭṭhu ṭhapita’’**nti. Yathāgahitaṃ gāhaṃ paṭinissajjanasīlo **paṭinissaggī,** tappaṭikkhepena **duppaṭinissaggī.** Paṭisedhattho hi ayaṃ **du**-saddo yathā ‘‘duppañño, (ma. ni. 1.449) dussīlo’’ti (a. ni. 5.213; 10.75; pārā. 195; dha. pa. 308) ca.

Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā

64. **Idha nigrodha tapassī**ti yathānukkantaṃ purimapāḷiṃ nigamanavasena ekadesena dasseti. Tenāha **‘‘evaṃ bhagavā’’**tiādi. **Gahitaladdhi**nti ‘‘acelakādibhāvo seyyo, tena ca saṃsārasuddhi hotī’’ti evaṃ gahitaladdhiṃ. **Rakkhitaṃ tapa**nti tāya laddhiyā samādiyitvā rakkhitaṃ acelakavatāditapaṃ. **‘‘Sabbameva saṃkiliṭṭha’’**nti iminā yaṃ vakkhati **parisuddhapāḷivaṇṇanāyaṃ** ‘‘lūkhatapassino ceva dhutaṅgadharassa ca vasena yojanā veditabbā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.64), tassa parikappitarūpassa lūkhassa tapassinoti ayamettha adhippāyoti dasseti. **‘‘Parisuddhapāḷidassanattha’’**nti ca iminā titthiyānaṃ vasena pāḷi yevettha labbhati, na pana tadatthoti dasseti. **Vuttavipakkhavasenā**ti vuttassa atthassa paṭipakkhavasena, paṭikkhepavasenāti attho. **Tasmiṃ ṭhāne**ti hetuatthe bhummanti tassa hetuatthena karaṇavacanena atthaṃ dassento **‘‘evaṃ so tenā’’**tiādimāha. **Uttari vāyamamāno**ti yathāsamādinnehi dhutadhammehi aparituṭṭho, apariyositasaṅkappo ca hutvā upari bhāvanānuyogavasena sammāvāyāmaṃ karonto.

69. **Ito para**nti ito yathāvuttanayato paraṃ. **Aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā**ti tapojigucchāya aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā **ajānanto.** ‘‘Ayamevassa aggabhāvo sārabhāvo’’ti maññamāno **‘‘aggappattā, sārappattā cā’’ti āha.**

Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā

70. Yamanaṃ saṃyamanaṃ **yāmo,** hiṃsādīnaṃ akaraṇavasena catubbidho yāmova **cātuyāmo,** so eva saṃvaro, tena saṃvuto guttasabbadvāro **cātuyāmasaṃvarasaṃvuto.** Tenāha **‘‘catubbidhena saṃvarena pihito’’**ti. **Atipātanaṃ** hiṃsananti āha **‘‘pāṇaṃ na hanatī’’**ti. Lobhacittena bhāvitaṃ sambhāvitanti katvā **bhāvitaṃ nāma pañca kāmaguṇā.** Ayañca tesu tesaṃyeva samudācāro maggoṭṭhāpakaṃ viyāti āha **‘‘tesaṃ saññāyā’’**ti.

Etanti abhiharaṇaṃ, hīnāya anāvattanañca. Tenāha **‘‘so abhiharatīti ādilakkhaṇa’’**nti. **Abhiharatī**ti abhibuddhiṃ neti. Tenāha **‘‘uparūpari vaḍḍhetī’’**ti. Cakkavattināpi pabbajitassa

abhivādanādi karīyatevāti pabbajjā seṭṭhā guṇavisesayogato, dosavirahitato ca, yato sā paṇḍitapaññattā vuttā. Gihibhāvo pana nihīno tadubhayābhāvatoti āha **''hīnāya gihibhāvatthāyā''**ti.

71. **Tacappattā**ti tacaṃ pattā, tacasadisā hotīti attho.

74. **Titthiyānaṃ vasenā**ti titthiyānaṃ samayavasena. **Nesa**nti titthiyānaṃ. **Ta**nti dibbacakkhuṃ. **Sīlasampadā**ti sabbākārasampannaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Tacasārasampattito**ti tacatapojigucchāyāsārasampattito. **Visesabhāva**nti visesasabhāvaṃ.

Acelakapāḷimattampīti acelakapāḷiāgatatthamattampi **natthi,** tasmā mayaṃ anassāma vinaṭṭhāti attho. **A**-kāro vā nipātamattaṃ, **nassāmā**ti vinassāma. **Kuto parisuddhapāḷī**ti kuto eva amhesu parisuddhapāḷiāgatapaṭipatti. Esa nayo sesesupi. **Sutivasenāpī**ti sotapathāgamanamattenāpi **na jānāma.**

Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā

75. **Assā**ti sandhānassa gahapatissa. **Kakkhaḷa**nti pharusaṃ. **Durāsadavacana**nti avattabbavacanaṃ. Yasmā pharusavacanaṃ yaṃ uddissa payuttaṃ, tasmiṃ khamāpite khamāpakassa paṭipākatikaṃ hoti, tasmā **''ayaṃ mayī''**tiādi vuttaṃ.

76. **Bodhatthāya dhammaṃ deseti,** na attano buddhabhāvaghosanatthāya. **Vādatthāyā**ti paravādabhañjanavādatthāya. **Rāgādisamanatthāya dhammaṃ deseti,** na antevāsikamyatāya. **Oghanittharaṇatthāyā**ti caturoghanittharaṇatthāya dhammaṃ deseti sabbaso orapārātiṇṇamāvahattā desanāya. **Sabbakilesaparinibbānatthāya dhammaṃ deseti** kilesānaṃ lesenapi desanāya aparāmaṭṭhabhāvato.

Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā

77. **Idaṃ sabbampī**ti sattavassato paṭṭhāya yāva ''sattāha''nti padaṃ, idaṃ sabbampi vacanaṃ. **Asaṭho pana amāyāvī ujujātiko** tikkhapañño ugghaṭitaññūti adhippāyo. So hi taṃmuhutteneva arahattaṃ pattuṃ sakkhissatīti. **Vaṅkavaṅko**ti kāyavaṅkādīhipi vaṅkehi vaṅko jimho kuṭilo. **''Saṭhaṃ panāhaṃ anusāsituṃ na sakkomī''**ti na idaṃ bhagavā kilāsubhāveneva vadati, atha kho tassa abhājanabhāveneva.

78. **Pakatiyā ācariyo**ti yo eva tumhākaṃ ito pubbe pakatiyā ācariyo ahosi, so eva idānipi pubbāciṇṇavasena ācariyo hotu, na mayaṃ tumhe antevāsike kātukāmāti adhippāyo. **Na mayaṃ tumhākaṃ uddesena atthikā,** dhammatanti meva pana tumhe ñāpetukāmamhāti adhippāyo. **Ājīvato**ti jīvikāya vuttito. **Akusalāti koṭṭhāsaṃ pattā**ti akusalāti taṃ taṃ koṭṭhāsataṃyeva upagatā. **Kilesadarathasampayuttā**ti kilesadarathasahitā taṃsambandhanato. Jātijarāmaraṇānaṃ hitāti **jātijarāmaraṇiyā.** Saṃkileso ettha atthi, saṃkilese vā niyuttāti **saṃkilesikā. Vodānaṃ** vuccati visuddhi, tassa paccayabhūtattā **vodāniyā.** Tathābhūtā cete vodāpentīti āha **''satte vodāpentī''**ti. Sikhāppattā paññāya pāripūrivepullatā maggaphalavaseneva icchitabbāti āha **''maggapaññā…pe… vepullata''**nti. **Ubhopi vā etāni** pāripūrivepullāni. Yā hi tassa pāripūrī, sā eva vepullatāti. **Tato**ti saṃkilesadhammappahānavodānadhammābhibuddhihetu.

79. **''Yathā mārenā''**ti nayidaṃ nidassanavasena vuttaṃ, atha kho tathābhāvakathanamevāti dassetuṃ **''māro kirā''**tiādi vuttaṃ. **Athā**ti mārena tesaṃ pariyuṭṭhānappattito pacchā aññāsīti yojanā. Kasmā pana bhagavā pageva na aññāsīti? Anāvajjitattā. **Māraṃ paṭibāhitvā**ti mārena tesu kataṃ pariyuṭṭhānaṃ vidhametvā, na tesaṃ sati payojane buddhānaṃ dukkaraṃ. **So**ti maggaphaluppattihetu. **Tesaṃ** paribbājakānaṃ.

Phuṭṭhāti pariyuṭṭhānavasena phuṭṭhā. **Yatrā**ti niddhāraṇe bhummanti āha **‘‘yesū’’**ti. **Aññāṇattha**nti ājānanatthaṃ, upasaggamattañcettha **ā-**kāroti āha **‘‘jānanattha’’**nti, vīmaṃsanatthanti attho. **Cittaṃ nuppanna**nti ‘‘jānāma tāvassa dhamma’’nti ājānanatthaṃ ‘‘brahmacariyaṃ carissāmā’’ti ekasmiṃ divase ekavārampi tesaṃ cittaṃ nuppannaṃ. Sattāho pana vuccamāno etesaṃ kiṃ karissatīti yojanā. **Sattāhaṃ pūretu**nti sattāhaṃ brahmacariyaṃ pūretuṃ, brahmacariyavasena vā sattāhaṃ pūretunti attho. **Paravādabhindana**nti paravādamaddanaṃ. **Sakavādasamussāpana**nti sakavādapaggaṇhanaṃ. **Vāsanāyā**ti saccasampaṭivedhavāsanāya. **Nesa**nti ca pakaraṇavasena vuttaṃ. Tadaññesampi hi bhagavato sammukhā, paramparāya ca devamanussānaṃ suṇantānaṃ vāsanāya paccayo evāti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Udumbarikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Cakkavattisuttavaṇṇanā

Attadīpasaraṇatāvaṇṇanā

80. **Uttānaṃ** vuccati pākaṭaṃ, tappaṭikkhepena **anuttānaṃ** apākaṭaṃ, paṭicchannaṃ, apacuraṃ, duviññeyyañca. Anuttānānaṃ padānaṃ vaṇṇanā **anuttānapadavaṇṇanā.** Uttānapadavaṇṇanāya payojanābhāvato **anuttāna**ggahaṇaṃ. **‘‘Mātulā’’**ti itthiliṅgavasena laddhanāmo eko rukkho, tassā āsannappadese māpitattā nagarampi ‘‘mātulā’’ tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ **‘‘mātulāyanti evaṃ nāmake nagare’’**ti. **Avidūre**ti tassa nagarassa avidūre.

Kāmañcettha sutte ‘‘bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā daḷhanemi nāma ahosī’’tiādinā atītavaṃsadīpikā kathā ādito paṭṭhāya āgatā, ‘‘aḍḍhateyyavassasatāyukānaṃ manussānaṃ vassasatāyukā puttā bhavissantī’’tiādinā pana savisesaṃ anāgatatthapaṭisaṃyuttā kathā āgatāti vuttaṃ **‘‘anāgatavaṃsadīpikāya suttantakathāyā’’**ti. Anāgatatthadīpanañhi acchariyaṃ, tatthāpi anāgatassa sammāsambuddhassa paṭipattikittanaṃ acchariyatamaṃ. **Samāgamenā**ti sannipātena.

‘‘Bhattaggaṃ amanāpa’’ntiādi kevalaṃ tesaṃ parivitakkamattaṃ. **Amanāpa**nti amanuññaṃ. Buddhesu kato appakopi aparādho appako kāro viya garutaravipākoti āha **‘‘buddhehi saddhiṃ…pe… sadisaṃ hotī’’**ti. **Tatrā**ti tasmiṃ mātulanagarassa samīpe, tassaṃ vā parisāyaṃ.

Attadīpāti ettha kāmaṃ yo paro na hoti, so attāti sasantāno ‘‘attā’’ti vuccati, hitasukhesibhāvena pana attanibbisesattā dhammo idha **‘‘attā’’**ti adhippeto. Tenāha **‘‘attā nāma lokiyalokuttaro dhammo’’**ti. Dvidhā āpo gato etthāti **dīpo,** oghena anajjhotthato bhūmibhāgo. Idha pana kāmoghādīhi anajjhottharaṇīyattā dīpo viyāti **dīpo,** attā dīpo patiṭṭhā etesanti **attadīpā.** Tenāha **‘‘attānaṃ dīpa’’**ntiādi. Dīpabhāvo cettha paṭisaraṇatāti āha **‘‘idaṃ tasseva vevacana’’**nti. **Aññasaraṇapaṭikkhepavacana**nti aññasaraṇabhāvapaṭikkhepavacanaṃ. Idañhi na aññaṃ saraṇaṃ katvā viharaṇasseva paṭikkhepavacanaṃ, atha kho aññassa saraṇasabhāvasseva paṭikkhepavacanaṃ tappaṭikkhepe ca tena itarassāpi paṭikkhepasiddhito. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. Idāni tamevatthaṃ suttantarena sādhetuṃ **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādi. Yadi ettha pākatiko attā icchito, kathaṃ tassa dīpasaraṇabhāvo, tasmā adhippāyiko ettha attā bhaveyyāti pucchati **‘‘ko panettha attā nāmā’’**ti. Itaro yathādhippetaṃ attānaṃ dassento **‘‘lokiyalokuttaro dhammo’’**ti. Dutiyavāropi paṭhamavārasseva pariyāyabhāvena desitoti dassetuṃ **‘‘tenāhā’’**tiādi vuttaṃ.

Gocareti bhikkhūnaṃ gocaraṭṭhānabhūte. Tenāha **‘‘carituṃ yuttaṭṭhāne’’**ti. **Sake**ti kathaṃ panāyaṃ bhikkhūnaṃ sakoti āha **‘‘pettike visaye’’**ti. Pitito sammāsambuddhato āgatattā ‘‘ayaṃ tumhākaṃ gocaro’’ti tena uddiṭṭhattā **pettike visaye**ti. **Caranta**nti sāmiatthe upayogavacananti āha **‘‘ayamevattho’’**ti, carantānanti ca attho, tenāyaṃ vibhattivipallāsenapi vacanavipallāsenapīti dasseti. Kilesamārassa otārālābheneva itaramārānampi otārālābho veditabbo. **Ayaṃ panattho**ti gocare caraṇaṃ

sandhāyāha, vatthu pana byatirekamukhena āgataṃ.

Sakuṇe hantīti **sakuṇagghi,** mahāsenasakuṇo. **Ajjhappattā**ti abhibhavanavasena pattā upagatā. **Na myāya**nti me ayaṃ sakuṇagghi nālaṃ **abhavissa. Naṅgalakaṭṭhakaraṇa**nti naṅgalena kasitappadeso. **Leḍḍuṭṭhāna**nti leḍḍūnaṃ uṭṭhapitaṭṭhānaṃ. **Sake bale**ti attano balahetu. **Apatthaddhā**ti avagāḷhatthambhā sañjātatthambhā. **Assaramānā**ti avhāyantī.

Mahantaṃ leḍḍunti naṅgalena bhinnaṭṭhāne sukkhatāya tikhiṇasiṅgaayoghanasadisaṃ mahantaṃ leḍḍuṃ. **Abhiruhitvā**ti tassa adhobhāgena attanā pavisitvā nilīnayoggappadesaṃ sallakkhetvā tassupari caṅkamanto **assaramāno aṭṭhāsi. ''Ehi kho''**tiādi tassa assaramānākāradassanaṃ. **Sannayhā**ti vātaggahaṇavasena **ubho pakkhe** samaṃ ṭhapetvā. **Paccupādī**ti pāvisi. **Tatthevā**ti yattha pubbe lāpo ṭhito, tattheva leḍḍumhi. **Ura**nti attano urappadesaṃ. **Paccatāḷesī**ti pati atāḷesi sārambhavasena vegena gantvā paharaṇato vidhārentī patāḷesi. **Ārammaṇa**nti paccayaṃ. ''Avasara''nti keci.

''Kusalāna''nti evaṃ pavattāya desanāya ko anusandhi? Yathāanusandhi eva. Ādito hi ''attadīpā, bhikkhave, viharathā''tiādinā (dī. ni. 3.80) yeva attadhammapariyāyena lokiyalokuttaradhammā gahitā, te yevettha kusalaggahaṇena gahitāti. **Anavajjalakkhaṇāna**nti avajjapaṭipakkhasabhāvānaṃ. ''Avajjarahitasabhāvāna''nti keci. Tattha purime atthavikappe vipākadhammadhammā eva gahitā, dutiye pana vipākadhammāpi. Yadi evaṃ, kathaṃ tesaṃ samādāya vattananti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ ''vipākadhammā sīlādi viya samādāya vattitabbā''ti. **Samādāna**nti pana attano santāne sammā ādānaṃ paccayavasena pavatti yevāti daṭṭhabbaṃ. Vipākadhammā hi paccayavisesehi sattasantāne sammadeva āhitā āyuādisampattivisesabhūtā uparūparikusalavisesuppattiyā upanissayā hontīti vadanti. **Puññaṃ pavaḍḍhatī**ti ettha **puñña**nti uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha **''puññaphalaṃ vaḍḍhatī''**ti. **Puññaphala**nti ca ekadesasarūpekasesena vuttaṃ ''puññañca puññaphalañca puññaphala''nti āha **''uparūpari puññampi puññavipākopi veditabbo''**ti.

''Mātāpitūna''ntiādi nidassanamattaṃ, tasmā aññampi evarūpaṃ hetūpanissayaṃ kusalaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sinehavasenā**ti upanissayabhūtassa sinehassa vasena, na sampayuttassa. Na hi sinehasampayuttaṃ nāma kusalaṃ atthi. **Mudumaddavacitta**nti mettāvasena ativiya maddavantaṃ cittaṃ. Yathā matthakappattaṃ vaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ ''mātāpitūnaṃ …pe… mudumaddavacitta''nti vuttaṃ, evaṃ matthakappattameva vivaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ **''cattāro sati…pe… bodhipakkhiyadhammā''**ti vuttaṃ. Tadaññepi pana dānasīlādidhammā vaṭṭassa upanissayabhūtā **vaṭṭagāmikusalaṃ** vivaṭṭassa upanissayabhūtā **vivaṭṭagāmikusala**nti veditabbā. **Pariyosāna**nti phalavisesāvahatāya phaladāya koṭi sikhāppatti, devaloke ca pavattisirivibhavoti pariyosānaṃ **''manussaloke''**ti visesitaṃ, manussalokavaseneva cāyaṃ desanā āgatāti. Maggaphalanibbānasampatti pariyosānanti yojanā. **Vivaṭṭagāmikusalassa vipākaṃ suttapariyosāne dassissati** ''atha kho, bhikkhave, saṅkho nāma rājā''tiādinā (dī. ni. 3.108).

Daḷhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā

81. **Idhā**ti imasmiṃ ''kusalānaṃ, bhikkhave, dhammāna''ntiādinā (dī. ni. 3.110) suttadesanāya āraddhaṭṭhāne vaṭṭavivaṭṭagāmibhāvena sādhāraṇe kusalaggahaṇe. Tattha **vaṭṭagāmikusalānusandhivasena ''bhūtapubbaṃ bhikkhave''ti desanaṃ ārabhi,** ārabhanto ca desiyamānamattaṃ. Dhammapaṭiggāhakānaṃ bhikkhūnaṃ saṅkhepato evaṃ dīpetvā ārabhīti dassetuṃ **''bhikkhave''**tiādi vuttaṃ, paṭhamaṃ tathā adīpentopi bhagavā atthato dīpeti viyāti adhippāyo.

82. **Īsakampī**ti appamattakampi. **Avasakkita**nti ogatabhaṭṭhaṃ. **Nemiabhimukha**nti nemippadesassa sammukhā. **Bandhiṃsu** cakkaratanassa osakkitānosakkitabhāvaṃ jānituṃ. **Tadeta**nti yathāvuttaṭṭhānā cavanaṃ. **Atibalavadose**ti rañño balavati anatthe upaṭṭhite **sati.**

Appamattoti rañño āṇāya pamādaṃ akaronto.

Ekasamuddapariyantamevāti jambudīpameva sandhāya vadati. So uttarato assakaṇṇapabbatena paricchinnaṃ hutvā attānaṃ parikkhipitvā ṭhitaekasamuddapariyanto. **Puññiddhivasenā**ti cakkavattibhāvāvahāya puññiddhiyā vasena.

83. **Evaṃ katvā**ti kāsāyāni vatthāni acchādetvā. **Sukataṃ kamma**nti dasakusalakammapathameva vadati.

''Dasavidhaṃ, dvādasavidha''nti ca vuttavibhāgo parato āgamissati. **Pūrentenevā**ti pūretvā ṭhiteneva. **Niddose**ti cakkavattivattassa paṭipakkhabhūtānaṃ dosānaṃ apagamane niddose. **Cakkavattīnaṃ vatte**ti cakkavattirājūhi vattitabbavatte. Bhāvini bhūte viya hi upacāro yathā ''agamā rājagahaṃ buddho''ti (su. ni. 410). Adhigatacakkavattibhāvāpi hi te tattha vattantevāti tathā vuttaṃ.

Cakkavattiariyavattavaṇṇanā

84. Aññathā vattituṃ adento so dhammo adhiṭṭhānaṃ etassāti tadadhiṭṭhānaṃ, tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkaronto**ti ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha **''yathā''**tiādi. **Garuṃ karonto**ti pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇavasena garuṃ karonto. Tenevāha **''tasmiṃ gāravuppattiyā''**ti. **Mānento**ti sambhāvanāvasena manena piyāyanto. Tenāha **''tamevā''**tiādi. Evaṃ pūjayato apacāyato evañca yathāvuttasakkārādisambhavoti taṃ dassetuṃ **''taṃ apadisitvā''**tiādi vuttaṃ. **''Dhammādhipatibhūto āgatabhāvenā''**ti iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimapurimataraattabhāvesu sakkacca samupacitabhāvaṃ dasseti. **''Dhammavaseneva sabbakiriyānaṃ karaṇenā''**ti etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnapoṇapabbhārabhāvaṃ dasseti. **Assā**ti rakkhāvaraṇaguttiyā. **Paraṃ rakkhanto** aññaṃ diṭṭhadhammikādianatthato rakkhanto teneva paratthasādhanena khantiādiguṇena **attānaṃ** tato eva **rakkhati. Mettacittatā**ti mettacittatāya. **Nivāsanapārupanagehādīnaṃ** sītuṇhādipaṭibāhanena **āvaraṇaṃ. Anto janasmi**nti abbhantarabhūte puttadārādijane.

''Sīlasaṃvare patiṭṭhāpehī''ti iminā rakkhaṃ dasseti, **''vatthagandhamālādīni dehī''**ti iminā āvaraṇaṃ, itarena guttiṃ. **Bhattavetanasampadānenapī**ti **pi**-saddena sīlasaṃvare patiṭṭhāpanādīni sampiṇḍeti. Eseva nayo ito paresupi **pi**-saddaggahaṇesu. Nigamo nivāso etesanti **negamā,** evaṃ **jānapadā**ti āha **''nigamavāsino''**tiādi.

Navavidhā mānamadāti ''seyyohamasmī''tiādi (saṃ. ni. 4.108; dha. sa. 1121; vibha. 866; mahāni. 21, 178) nayappavattiyā navavidhā mānasaṅkhātā madā. Māno eva hettha pamajjanākārena pavattiyā mānamado. Sobhane kāyikavācasikakamme ratoti **sūrato** u-kārassa dīghaṃ katvā, tassa bhāvo **soraccaṃ,** kāyikavācasiko avītikkamo, sabbaṃ vā kāyavacīsucaritaṃ. Suṭṭhu oratoti **sorato,** tassa bhāvo **soraccaṃ,** yathāvuttameva sucaritaṃ. **Rāgādīna**nti rāgadosamohamānādīnaṃ. **Damanādīhī**ti damanasamanaparinibbāpanehi. **Ekamattāna**nti ekaṃ cittaṃ, ekaccaṃ attano cittanti attho. Rāgādīnañhi pubbabhāgiyaṃ damanādipaccekaṃ icchitabbaṃ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṃ paṭisaṅkhānamukhena pajahanato. **Ekamattāna**nti vā vivekavasena ekaṃ ekākinaṃ attānaṃ. **Kāle kāle**ti tesaṃ santikaṃ upasaṅkamitabbe kāle kāle.

Idha ṭhatvāti ''idaṃ kho, tāta, ta''nti evaṃ nigamanavasena vuttaṭṭhāne ṭhatvā. **Vatta**nti ariyacakkavattivattaṃ. **Samānetabba**nti ''dasavidhaṃ, dvādasavidha''nti ca heṭṭhā vuttagaṇanāya ca samānaṃ kātabbaṃ anūnaṃ anadhikaṃ katvā dassetabbaṃ. **Adhammarāgassā**ti ayuttaṭṭhāne rāgassa. **Visamalobhassā**ti yuttaṭṭhānepi ativiya balavabhāvena pavattalobhassa.

Cakkaratanapātubhāvavaṇṇanā

85. **Vattamānassā**ti paripuṇṇe cakkavattivatte vattamānassa, no aparipuṇṇeti āha **''pūretvā**

vattamānassā''ti. Kittāvatā panassa pāripūrī hotīti? Tattha ''katādhikārassa tāva heṭṭhimaparicchedena dvādasahipi saṃvaccharehi pūrati, pañcavīsatiyā, paññāsāya vā saṃvaccharehi. Ayañca bhedo dhammacchandassapi tikkhamajjhamudutāvasena, itarassa tato bhiyyopī''ti vadanti.

Dutiyādicakkavattikathāvaṇṇanā

90. **Attano matiyā**ti paramparāgataṃ purāṇaṃ tantiṃ paveṇiṃ laṅghitvā attano icchitākārena. Tenāha **''porāṇaka''**ntiādi.

Na pabbantīti samiddhiyā na pūrenti, phītā na hontīti attho. Tenāha **''na vaḍḍhantī''**ti. Tathā cāha **''katthaci suññā hontī''**ti. Tattha tattha rājakicce raññā amā saha vattantīti **amaccā,** yehi vinā rājakiccaṃ nappavattati. Paramparāgatā hutvā rañño parisāya bhavāti **pārisajjā.** Tenāha **''parisāvacarā''**ti. Tasmiṃ ṭhānantare ṭhapitā hutvā rañño āyaṃ, vayañca yāthāvato gaṇentīti **gaṇakā.** Jātikulasutācārādivasena puthuttaṃ gatattā mahatī mattā etesanti **mahāmattā,** te pana mahānubhāvā amaccā evāti āha **''mahāamaccā''**ti. Ye rañño hatthānīkādīsu avaṭṭhitā, te **anīkaṭṭhā**ti āha **''hatthiācariyādayo''**ti. Mantaṃ paññaṃ asitā hutvā jīvantīti **mantassājīvino,** matisajīvāti attho, ye tattha tattha rājakicce upadesadāyino. Tenāha **''mantā vuccati paññā''**tiādi.

Āyuvaṇṇādiparihānikathāvaṇṇanā

91. **Balavalobhattā**ti ''imasmiṃ loke idāni daliddamanussā nāma bahū, tesaṃ sabbesaṃ dhane anuppadiyamāne mayhaṃ kosassa parikkhayo hotī''ti evaṃ uppannabalavalobhattā. **Uparūparibhūmīsū**ti chakāmasaggasaṅkhātāsu uparūparikāmabhūmīsu. Kammassa phalaṃ **aggaṃ** nāma, taṃ panettha uddhagāmīti āha **''uddhaṃ aggaṃ assā''**ti. Sagge niyuttā, saggappayojanāti vā **sovaggikā. Dasannaṃ visesāna**nti dibbaāyuvaṇṇayasasukhaādhipateyyānañceva dibbarūpādīnañca phalavisesānaṃ. **Vaṇṇa**ggahaṇena cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, **rūpa**ggahaṇena bahiddhā rūpārammaṇaṃ.

92. **Suṭṭhu nisiddha**nti yathāyaṃ iminā attabhāvena adinnaṃ ādātuṃ na sakkoti, evaṃ sammadeva tato nisedhitaṃ katvā. **Mūlahata**nti jīvitā voropanena mūle eva hataṃ.

96. Rāgavasena caraṇaṃ **carittaṃ,** carittameva **cārittaṃ,** methunanti adhippāyo, taṃ pana ''paresaṃ dāresū''ti vuttattā **''micchācāra''**nti āha.

100. **Paccanīkadiṭṭhī**ti ''atthi dinna''ntiādikāya (ma. ni. 1.441; 2.94; vibha. 793) sammādiṭṭhiyā paṭipakkhabhūtā diṭṭhi.

101. **Mātucchādikā** upari sayameva vakkhati. **Atibalavalobho**ti ativiya balavā bahalakileso, yena akāle, adese ca pavattati. **Micchādhammo**ti micchā viparīto avisabhāgavatthuko lobhadhammo. Tenāha **''purisāna''**ntiādi.

Tassa bhāvoti yena mettākaruṇāpubbaṅgamena cittena puggalo ''matteyyo''ti vuccati, so tassa yathāvuttacittuppādo, taṃsamuṭṭhānā ca kiriyā **matteyyatā.** Tenāha **''mātari sammā paṭipattiyā etaṃ nāma''**nti. Yā sammā pajjitabbe sammā appaṭipatti, sopi doso agāravakiriyādibhāvato. Vippaṭipattiyaṃ pana vattabbameva natthīti āha **''tassā abhāvo ceva tappaṭipakkhatā ca amatteyyatā''**ti. **Kule jeṭṭhāna**nti attano kule vuddhānaṃ mahāpitucūḷapitujeṭṭhakabhātikādīnaṃ.

Dasavassāyukasamayavaṇṇanā

103. **''Ya''**nti iminā samayo āmaṭṭho, bhummatthe cetaṃ paccattavacananti āha **''yasmiṃ**

samaye''ti. Alaṃ patinoti **alaṃpateyyā.** Tassā pariyattatā bhariyābhāvenāti āha **''dātuṃ yuttā''**ti. **Aggarasānī**ti madhurabhāvena, bhesajjabhāvena ca aggabhūtarasāni.

Dippissantīti paṭipakkhabhāvena samujjalissanti. Tenāha ''kusalantipi na bhavissatī''ti. **Aho puriso**ti mātādīsupi īdiso, aññesaṃ kesaṃ kiṃ vissajjessati, aho tejavapurisoti.

Gehe mātugāmaṃ viyāti attano gehe dāsibhariyābhūtamātugāmaṃ viya. **Missībhāva**nti mātādīsu bhariyāya viya cārittasaṅkaraṃ.

Balavakopoti hantukāmatāvasena uppattiyā balavakopo. **Āghātetī**ti āhanati, attano kakkhaḷapharusabhāvena cittaṃ vibādhatīti attho. Nissayadahanaraso hi doso. **Byāpādetī**ti vināseti, **manopadūsanato** manassa pakopanato. **Tibba**nti tikkhaṃ, sā panassa tikkhatā sarīre avahantepi sinehavatthuṃ laṅghitvāpi pavattiyā veditabbāti āha **''piyamānassapī''**tiādi.

104. Kappavināso **kappo** uttarapadalopena, antarāva kappo **antarakappo.** Taṇhādibhedo kappo etassa atthīti **kappo,** sattalokoti āha **''antarāva lokavināso''**ti. Svāyaṃ antarakappo katividho, kathañcassa sambhavo, kiṃ gatikoti antogadhaṃ codanaṃ sandhāyāha **''antarakappo ca nāmā''**tiādi. **Lobhussadāyā**ti lobhādhikāya **pajāya** vattamānāya.

Evaṃ cintayiṃsūti pubbe yathānussavānussaraṇena, attano ca āyuvisesassa labhanato. **Gumbalatādīhi gahanaṃ ṭhāna**nti gumbalatādīhi sañchannatāya gahanabhūtaṃ ṭhānaṃ. **Rukkhehi gahana**nti rukkhehi nirantaranicitehi gahanabhūtaṃ. **Nadīvidugga**nti chinnataṭāhi nadīhi orato, pārato ca viduggaṃ. Tenāha **''nadīna''**ntiādi. **Pabbatehi visamaṃ** pabbatantaraṃ. **Pabbatesu vā** chinnataṭesu durārohaṃ **visamaṭṭhānaṃ. Sabhāge**ti jīvanavasena samānabhāge sadise **karissanti.**

Āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

105. **Āyata**nti vā dīghaṃ cirakālikaṃ. Maraṇavasena hi ñātikkhayo āyato apunarāvattanato, na rājabhayādinā ukkamanavasena punarāvattiyāpi tassa labbhanato. **Osakkeyyāmā**ti orameyyāma. Viramaṇampi atthato pajahanameva pariccajanabhāvatoti āha **''pajaheyyāmāti attho''**ti. **Sīlagabbhe vaḍḍhitattā**ti mātu, pitu ca sīlavantatāya tadavayavabhūte gabbhe vaḍḍhi ''sīlagabbhe vaḍḍhitā''ti vuttā, etena utuāhārassa viya tadaññassāpi bāhirassa paccayassa vasena sattasantānassa visesādhānaṃ hotīti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.7) vuttameva. **Khettavisuddhiyā**ti adhiṭṭhānabhūtavatthuvisuddhiyā. Nanu ca taṃ visesādhānaṃ jāyamānaṃ rūpasantatiyā eva bhaveyyāti? Saccametaṃ, rūpasantatiyā pana tathā āhitavisesāya arūpasantatipi laddhūpakārā eva hoti tappaṭibaddhavuttibhāvato. Yathā kabaḷīkārāhārena upatthambhite rūpakāye sabbopi attabhāvo anuggahito eva nāma hoti, yathā pana rañño cakkavattino puññavisesaṃ upanissāya tassa itthiratanādīnaṃ anaññasādhāraṇā te te visesā sambhavanti tabbhāve bhāvato, tadabhāve ca abhāvato, evameva tasmiṃ kāle mātāpitūnaṃ yathāvuttapuññavisesaṃ upanissāya tesaṃ puttānaṃ jāyamānānaṃ dīghāyukatā khettavisuddhiyāva hotīti veditabbā saṃvegadhammachandādisamupabrūhitāya tadā tesaṃ kusalacetanāya tathā uḷārabhāvena samuppajjanato. **Etthā**ti imasmiṃ manussaloke, **tatthā**ti yathāvuttaṃ kusaladhammaṃ samādāya vattamāne sattanikāye. **Tatthevā**ti tasmiṃyeva sattanikāye. **''Attanova sīlasampattiyā''**ti vuttaṃ sasantatipariyāpannassa dhammassa tattha visesappaccayabhāvato. Khettavisuddhipi pana idhāpi paṭikkhipituṃ na sakkā.

Koṭṭhāsāti cattārīsavassāyukātiādayo asītivassasahassāyukapariyosānā ekādasa koṭṭhāsā. **Adinnādānādīhī**ti **ādi-**saddena kule jeṭṭhāpacāyikāpariyosānānaṃ dasannaṃ pāpakoṭṭhāsānaṃ gahaṇaṃ.

Saṅkharājauppattivaṇṇanā

106. **Evaṃ uppajjanakataṇhā**ti evaṃ vacībhedaṃ pāpanavasena pavattā bhuñjitukāmatā. **Anasana**nti kāyikakiriyāasamatthatāhetubhūto sarīrasaṅkoco. Tenāha **''avipphārikabhāvo''**tiādi. **Ghananivāsata**nti gāmanigamarājadhānīnaṃ ghananiviṭṭhataṃ aññamaññassa nātidūravattitaṃ. **Nirantarapūrito**ti nirantaraṃ viya puṇṇo tatrupagānaṃ sattānaṃ bahubhāvato.

Metteyyabuddhuppādavaṇṇanā

107. Kiñcāpi pubbe vaḍḍhamānakavasena desanā āgataṃ, idaṃ pana na vaḍḍhamānakavasena vuttaṃ. Kasmāti ce āha **''na hī''**tiādi. Sattānaṃ vaḍḍhamānāyukakāle buddhā na nibbattanti saṃsāre saṃvegassa dubbibhāvanīyattā. Tato vassasatasahassato orameva buddhuppādakālo.

108. Samussitaṭṭhena yūpo viyāti **yūpo,** yūpanti ettha sattā anekabhūmikūṭāgārovarakādivantatāyāti **yūpo,** pāsādo. **Rañño hetubhūtenā**ti hetuatthe karaṇavacanantidassetiussāhasampattiādinā. Mahatā rājānubhāvena, mahatā ca kittisaddena samannāgatattā catūhi saṅgahavatthūhi mahājanassa rañjanato **mahāpanādo nāma rājā jāto. Jātake**ti mahāpanādajātake (jā. 1.3.40 mahāpanādajātake).

Panādo nāma so rājāti ''atīte panādo nāma so rājā assosī''ti attabhāvantaratāya attānaṃ paraṃ viya niddisati. Āyasmā hi bhaddajitthero attanā ajjhāvutthapubbaṃ suvaṇṇapāsādaṃ dassetvā evamāha. **Yassa yūpo suvaṇṇayo**ti yassa rañño ayaṃ yūpo pāsādo suvaṇṇayo suvaṇṇamayo. **Tiriyaṃ soḷasubbedho**ti vitthārato soḷasasarapātappamāṇo, so pana aḍḍhayojanappamāṇo hoti. **Ubbhamāhu sahassadhā**ti ubbhaṃ uccabhāvaṃ assa pāsādassa sahassadhā sahassakaṇḍappamāṇaṃ āhu, so pana yojanato pañcavīsatiyojanappamāṇo hoti. Keci panettha gāthāsukhatthaṃ ''āhū''ti dīghaṃ kataṃ, ahu ahosīti atthaṃ vadanti.

Sahassakaṇḍoti sahassabhūmiko, ''sahassakhaṇḍo'' tipi pāṭho, so eva attho. **Sataheṇḍū**ti anekasataniyūhako. **Dhajālū**ti tattha tattha niyūhasikharādīsu patiṭṭhapitehi sattidhajavīraṅgadhajādīhi dhajehi sampanno. **Haritāmayo**ti cāmīkarasuvaṇṇamayo. Keci pana **haritāmayo**ti ''haritamaṇiparikkhaṭo''ti vadanti. **Gandhabbā**ti naṭā. **Chasahassāni sattadhā**ti chamattāni gandhabbasahassāni sattadhā tassa pāsādassa sattasu ṭhānesu rañño abhiramāpanatthaṃ nacciṃsūti attho. Te evaṃ naccantāpi kira rājānaṃ hāsetuṃ nāsakkhiṃsu. Atha sakko devarājā devanaṭaṃ pesetvā samajjaṃ kāresi, tadā rājā hasīti.

Koṭigāmo nāma māpito. **Vatthū**ti bhaddajittherassa vatthu. Taṃ **theragāthāvaṇṇanāyaṃ** (theragā. aṭṭha. bhaddajittheragāthāvaṇṇanāya) vitthārato āgatameva. **Itarassā**ti naḷakāradevaputtassa. **Ānubhāvā**ti puññānubhāvanimittaṃ.

Dānavasena datvāti taṃ pāsādaṃ attano pariggahabhāvaviyojanena dānamukhe niyojetvā. **Vissajjetvā**ti citteneva pariccajanavasena datvā puna dakkhiṇeyyānaṃ santakabhāvakaraṇena nirapekkhapariccāgavasena vissajjetvā. **Ettakenā**ti ''bhūtapubbaṃ bhikkhave''ti ādiṃ katvā yāva ''pabbajissatī''ti padaṃ ettakena desanāmaggena.

Bhikkhuno āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

110. **Idaṃ bhikkhuno āyusmi**nti āyusmiṃ sādhetabbe idaṃ bhikkhuno icchitabbaṃ cirajīvitāya hetubhāvatoti. Tenāha **''idaṃ āyukāraṇa''**nti.

Sampannasīlassa avippaṭisārapāmojjapītipassaddhisukhasamādhiyathābhūtañāṇādisambhavato taṃsamuṭṭhānapaṇītarūpehi kāyassa phuṭattā sarīre vaṇṇadhātu vippasannā hoti, kalyāṇo ca kittisaddo abbhuggacchatīti āha **''sīlavato hī''**tiādi.

Vivekajaṃ pītisukhādīti **ādi-**saddena samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītijaṃ kāyasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ upekkhāsukhañca saṅgaṇhāti.

Appaṭikkūlatāvahoti appamāṇānaṃ sattānaṃ, attano ca tesu appaṭikkūlabhāvato. Hitūpasaṃhārādivasena pavattiyā sabbadisāsu pharaṇaappamāṇavasena sabbadisāsu vipphārikatā.

''Arahattaphalasaṅkhātaṃ bala''nti vuttaṃ tassa akuppadhammatāya kenaci anabhibhavanīyabhāvato.

''Loke''ti idaṃ yathā **''ekabalampī''**ti iminā sambandhīyati, evaṃ ''duppasahaṃ durabhisambhava''nti imehipi sambandhitabbaṃ. Lokapariyāpanneheva hi dhammehi tesaṃ balassa duppasahatā, durabhisambhavatā, na lokuttarehīti. **Etthevā**ti etasmiṃ arahattaphale eva, tadatthanti attho.

Lokuttarapuññampīti lokuttarapuññampi puññaphalampi. **Yāva āsavakkhayā pavaḍḍhati** vivaṭṭagāmikusaladhammānaṃ samādānahetūti yojanā. **Amatapānaṃ piviṃsu** heṭṭhimamaggaphalasamadhigamavasenāti adhippāyo.

Cakkavattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Aggaññasuttavaṇṇanā

Vāseṭṭhabhāradvājavaṇṇanā

111. **Etthā**ti ''pubbārāme, migāramātupāsāde''ti etasmiṃ padadvaye. Koyaṃ pubbārāmo, kathañca pubbārāmo, kā ca migāramātā, kathañcassā pāsādo ahosīti etasmiṃ antolīne anuyoge. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya saṅkhepeneva anupubbikathā. **Padumuttaraṃ bhagavantaṃ** ekaṃ upāsikaṃ aggupaṭṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentiṃ disvāna tattha sañjātagāravabahumānā tamevatthaṃ purakkhatvā bhagavantaṃ **nimantetvā. Meṇḍakaputtassā**ti meṇḍakaseṭṭhiputtassa. **Sotāpannā ahosi** tathā katādhikārattā.

Mātuṭṭhāne ṭhapesi attano sīlācārasampattiyā garuṭṭhāniyattā. **Upayoga**nti tattha tattha appetabbaṭṭhāne appanāvasena viniyogaṃ agamaṃsu. **Aññehi ca** veḷuriyalohitaṅkamasāragallādīhi. **Bhassatī**ti otarati. **Suddhapāsādova na sobhatī**ti kevalo ekapāsādo eva vihāro na sobhati. Niyūhāni bahūni nīharitvā kattabbasenāsanāni ''duvaḍḍhagehānī''ti vadanti. Majjhe gabbho samantato anupariyāyatoti evaṃ dvikkhattuṃ vaḍḍhetvā katasenāsanāni **duvaḍḍhagehāni. Cūḷapāsādā**ti khuddakapāsādā.

Uttaradevīvihāro nāma nagarassa pācīnadvārasamīpe katavihāro.

Titthiyaliṅgassa aggahitattā **neva titthiyaparivāsaṃ vasanti.** Anupasampannabhāvato āpattiyā āpannāya abhāvato **na āpattiparivāsaṃ vasanti. Bhikkhubhāva**nti upasampadaṃ. **Tevijjasutta**nti imasmiṃ dīghanikāye tevijjasuttaṃ **sutvā.**

113. **Anuvattamānā caṅkamiṃsu** ananucaṅkamane yathādhippetassa atthassa pucchanādīnaṃ asakkuṇeyyattā. **Tesa**nti tesaṃ dvinnaṃ. Tenāha **''paṇḍitataro''**ti. **Atthā**ti bhavattha. **Kulasampannā**ti sampannakulā uditodite brāhmaṇakule uppannā. **Brāhmaṇakulā**ti kenaci pārijuññena anupaddutā eva brāhmaṇakulā. Tenāha **''bhogādisampanna''**ntiādi. **Ime brāhmaṇā** uccā hutvā ''imaṃ vasalaṃ pabbajjaṃ pabbajiṃsū''tiādinā jātiādīni ghaṭṭentā **akkosanti. Paribhāsantī**ti paribhavitvā bhāsanti. **Attano anurūpāyā**ti attano ajjhāsayassa anurūpāya. Antarantarā vicchijja pavattiyamānā paribhāsā

paripuṇṇā nāma na hoti khaṇḍabhāvato, tabbipariyāyato paripuṇṇā nāma hotīti āha **‘‘antarā’’**tiādi.

Appatiṭṭhatāyāti apassayarahitattā. **Vibhinno**ti vinaṭṭho.

Itare tayo vaṇṇāti khattiyādayo vaṇṇā **hīnā.** Nanu khattiyāva seṭṭhā vaṇṇā yathā buddhā etarahi khattiyakule eva uppannāti? Saccametaṃ, te pana attano micchābhimānena, micchāgāhena ca ‘‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo’’ti vadanti, taṃ tesaṃ vacanamattaṃ. **‘‘Sujjhantī**ti suddhā honti, na nindaṃ garahaṃ pāpuṇantī’’ti vadanti. **Sujjhanti** vā saṃsārato sujjhanti, na sesā vaṇṇā asukkajātikattā, mantajjhenābhāvato cāti. Brahmuno **mukhato jātā** vedavacanato jātāti mukhato jātā. Tato eva brahmuno mahābrahmuno vedavacanato vijātāti **brahmajā.** Tena duvidhenāpi nimmitāti **brahmanimmitā.** Vedavedaṅgādibrahmadāyajjaṃ arahantīti **brahmadāyādā. Muṇḍake samaṇake**ti ettha **ka**-kāro garahāyanti āha **‘‘nindantā jigucchantā vadantī’’**ti. **Ibbhe**ti sudde, te pana gharabandhanena baddhā nihīnatarāti āha **‘‘gahapatike’’**ti. **Kaṇhe**ti kaṇhajātike. Bandhanaṭṭhena **bandhu,** kassa pana bandhūti āha **‘‘mārassa bandhubhūte’’**ti. **Pādāpacce**ti pādato jātāpacce. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi ‘‘brāhmaṇā brahmuno mukhato jātā, khattiyā urato, ūrūhi vessā, pādato suddā’’ti.

114. Yasmā paṭhamakappikakāle catuvaṇṇavavatthānaṃ natthi, sabbeva sattā ekasadisā, aparabhāge pana tesaṃ payogabhedavasena ahosi, tasmā vuttaṃ **‘‘porāṇaṃ…pe… ajānantā’’**ti. **Laddhibhindanatthāyā**ti ‘‘brāhmaṇā brahmuno puttā orasā mukhato jātā’’ti evaṃ pavattāya laddhiyā viniveṭhanatthaṃ. **Puttappaṭilābhatthāyā**ti ‘‘evaṃ mayaṃ pettikaṃ iṇaṃ sodhessāmā’’ti laddhiyaṃ ṭhatvā puttappaṭilābhāya. Ayañhettha dhammikānaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Sañjātapupphā**ti rajassalā. Itthīnañhi kumāribhāvappattito paṭṭhāya pacchimavayato oraṃ asati vibandhe aṭṭhame aṭṭhame sattāhe gabbhāsayasaññite tatiye āvatte katipayā lohitapīḷakā saṇṭhahitvā aggahitapupphā eva bhijjanti, tato lohitaṃ paggharati, tattha utusamaññā, pupphasamaññā ca. **Nesa**nti brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanaṃ siyā**ti ‘‘brahmuno puttā’’tiādivacanaṃ saccaṃ yadi siyā, **brāhmaṇīnaṃ…pe… mukhaṃ bhaveyya,** na cetaṃ atthi.

Catuvaṇṇasuddhivaṇṇanā

115. **Mukhacchedakavāda**nti ‘‘brāhmaṇā mahābrahmuno mukhato jātā’’ti vādassa chedakavādaṃ. **Ariyabhāve asamatthā**ti anariyabhāvāvahā. **Pakatikāḷakā**ti sabhāveneva na suddhā. **Kaṇho**ti kiliṭṭho upatāpako. Tenāha **‘‘dukkhoti attho’’**ti.

Sukkabhāvo nāma parisuddhatāti āha **‘‘nikkilesabhāvena paṇḍarā’’**ti. **Sukko**ti na kiliṭṭho anupatāpakoti vuttaṃ **‘‘sukhoti attho’’**ti.

116. **Ubhayavokiṇṇe**ti vacanavipallāsena vuttanti āha **‘‘ubhayesu vokiṇṇesū’’**ti. **Missībhūtesū**ti ‘‘kadāci kaṇhā dhammā, kadāci sukkā dhammā’’ti evaṃ ekasmiṃ santāne, ekasmiṃyeva ca attabhāve pavattiyā missībhūtesu, na pana ekajjhaṃ pavattiyā. **Etthā**ti anantaravuttadhammāva anvādhiṭṭhāti āha **‘‘kaṇhasukkadhammesū’’**ti. Yasmā ca te brāhmaṇā na ceva te dhamme atikkantā, yāya ca paṭipadāya atikkameyyuṃ, sāpi tesaṃ paṭipadā natthi, tasmā vuttaṃ **‘‘vattamānāpī’’**ti. **Nānujānanti** ayathābhuccavādabhāvato. **Anujānana**ñca nāma abbhanumodananti tadabhāvaṃ dassentena **‘‘nānumodanti, na pasaṃsantī’’**ti vuttaṃ. **Catunnaṃ vaṇṇāna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Tesa**nti pana sambandhepi vā sāmivacanaṃ. **Te ca** brāhmaṇā **na evarūpā** na edisā, yādiso arahā ekadesenāpi tena tesaṃ sadisatābhāvato, **tasmā** tena kāraṇena **nesaṃ** brāhmaṇānaṃ ‘‘brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo’’ti vādaṃ **viññū** yathābhūtavādino buddhādayo ariyā **nānujānanti.**

Ārakattādīhīti ettha kilesānaṃ ārakattā pahīnabhāvato dūrattā **arahaṃ,** kilesārīnaṃ hatattā **arahaṃ,** saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā **arahaṃ,** paccayādīnaṃ arahattā **arahaṃ,** pāpakaraṇe rahābhāvena **araha**nti evamattho veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge

(visuddhi. 1.125 ādayo), taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 1.124) ca vuttanayena veditabbo. **Āsavānaṃ khīṇattā**ti catunnampi āsavānaṃ anavasesato pahīnattā. **Brahmacariyavāsa**nti maggabrahmacariyavāsaṃ. Tassa vāsassa pariyositattā **vutthavāso,** dasannampi vā ariyavāsānaṃ vutthattā **vutthavāso.** Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, yadariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā. Katame dasa? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasaṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño. Ime kho, bhikkhave, dasa ariyāvāsā’’ti (a. ni. 10.19).

Vussatīti vā **vusitaṃ,** ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā **‘‘vusitavā’’**ti vutto. **Karaṇīyaṃ** nāma pariññāpahānasacchikiriyābhāvanā dukkhassantaṃ kātukāmehi ekantato kattabbattā, taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kātabbaṃ kataṃ, tasmā vuttaṃ **‘‘catūhi…pe… katakaraṇīyo’’**ti. Osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti **bhārā,** kilesā, khandhā ca. Vuttañhi ‘‘bhārā have pañcakkhandhā’’ti (saṃ. ni. 3.22) **ohārito**ti apanīto. **Sako attho sadattho**ti ettha **da-**kāro padasandhikaro. Kāmaṃ diṭṭhiādayopi saṃyojanāni eva, tathāpi taṇhāya bhavasaṃyojanaṭṭho sātisayo. Yathāha ‘‘avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanāna’’nti. (Saṃ. ni. 2.125, 126, 127, 132, 134, 136, 142; 3.5.520; kathā. 75) tato sā eva sutte (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.93, 133; 3.373; saṃ. ni. 3.1081; paṭi. ma. 1.34 ādayo) samudayasaccabhāvena vuttā, tasmā vuttaṃ **‘‘bhavasaṃyojanaṃ vuccati taṇhā’’**ti. **Sammadaññā vimutto**ti sammā aññāya jānanabhūtāya aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ yaṃ yathā jānitabbaṃ, taṃ tathā jānitvā vimutto. **Imasmiṃ loke**ti imasmiṃ sattaloke. **Idhattabhāve**ti imasmiṃ attabhāve, **parattabhāve**ti parasmiṃ attabhāve, idhaloke, paraloke cāti attho.

117. **Antaravirahitā**ti vibhāgavirahitā. Tenāha **‘‘attano kulena sadisā’’**ti. Anuyantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā,** anuvattakā. Tenāha **‘‘vasavattino’’**ti.

118. **Niviṭṭhā**ti saddheyyavatthusmiṃ anupavisanavasena niviṭṭhā. Tato eva tasmiṃ adhikaṃ nivisanato **abhiniviṭṭhā. Acalaṭṭhitā**ti acalabhāve ṭhitā.

Yanti yaṃ kathetabbadhammaṃ anupadhāretvā, tadatthañca appaccakkhaṃ katvā kathanaṃ, **etaṃ aṭṭhānaṃ** akāraṇaṃ tassa bodhimūleyeva samucchinnattā. **Vicchindajananattha**nti ratanattayasaddhāya vicchindassa uppādanatthaṃ, aññathattāyāti attho. **So**ti māro. **Musāvādaṃ kātuṃ nāsakkhī**ti āgataphalassa ariyasāvakassa purato musā vattuṃ na visahi, tasmā **āma mārosmīti paṭijāni. Silāpathaviya**nti ratanamayasilāpathaviyaṃ. Sineruṃ kira parivāretvā ṭhito bhūmippadeso sattaratanamayo, ‘‘suvaṇṇamayo’’ti keci, sā vitthārato, ubbedhato anekayojanasahassaparimāṇā ativiya niccalā. **Kiṃ tvaṃ etthā**ti kiṃ kāraṇā tvaṃ ettha. ‘‘Ṭhito’’ti **accharaṃ pahari. Ṭhātuṃ asakkonto**ti ariyasāvakassa purato ṭhātuṃ asakkonto. Ayañhi ariyadhammādhigamassa ānubhāvo, yaṃ māropi nāma mahānubhāvo ujukaṃ paṭipparituṃ na sakkoti.

Maggo eva mūlaṃ **maggamūlaṃ,** tassa. **Sañjātattā** uppannattā. **Tena maggamūlena** patiṭṭhitasantāne laddhapatiṭṭhā. Bhagavato desanādhammaṃ nissāya ariyāya jātiyā jāto **‘‘bhagavantaṃ nissāya ariyabhūmiyaṃ jāto’’**ti vutto. **‘‘Ure vasitvā’’**ti idaṃ dhammaghosassa urato samuṭṭhānatāya vuttaṃ. Ure vāyāmajanitābhijātitāya vā **oraso.** Mukhato jātena jāto **‘‘mukhato jāto’’**ti vutto. Kāraṇakāraṇepi hi kāraṇe viya vohāro hoti ‘‘tiṇehi bhattaṃ siddha’’nti. Keci pana ‘‘vimokkhamukhassa vasena jātattā mukhato jāto’’ti vadanti, tatthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Purimenatthena yonijo, sedajo, mukhajoti tīsu sambandhesu mukhajena sambandhena bhagavato puttabhāvo vibhāvito. Atthadvayenāpi dhammajabhāvoyeva dīpito. Ariyadhammappattito laddhaviseso hutvā pavatto taduttarakāliko khandhasantāno ‘‘ariyadhammato jāto’’ti veditabbo, ariyadhammaṃ vā maggaphalaṃ nissāya, upanissāya ca jāto sabbopi dhammappabandho ‘‘ariyadhammato jāto’’ti gahetabbo. Tesaṃ pana ariyadhammānaṃ apariyositakiccatāya ariyabhāvena abhinibbattimattaṃ upādāya **‘‘ariyadhammato**

jātattā''ti vuttaṃ. Pariyositakiccatāya tathā nibbattipāripūriṃ upādāya **''nimmitattā''**ti vuttaṃ, yato ''dhammajo dhammanimmito''ti vuttaṃ. ''Navalokuttaradhammadāyaṃ ādiyatīti dhammadāyādo'' tipi pāṭho. **Assā**ti ''bhagavatomhiputto''tiādinā vuttassa vākyassa. **Atthaṃ dassento**ti bhāvatthaṃ pakāsento. Tathāgatassa anaññasādhāraṇasīlādidhammakkhandhassa samūhanivesavasena dhammakāyatāya na kiñci vattabbaṃ atthi, satthuṭṭhāniyassa pana dhammakāyataṃ dassetuṃ ''kasmā tathāgato dhammakāyoti vutto''ti sayameva pucchaṃ samuṭṭhāpetvā **''tathāgato hī''**tiādinā tamatthaṃ vissajjeti. **Hadayena cintetvā**ti ''imaṃ dhammaṃ imassa desessāmī''ti tassa upagatassa veneyyajanassa bodhanatthaṃ cittena cintetvā. **Vācāya abhinīharī**ti saddhammadesanāvācāya karavīkarutamañjunā brahmassarena veneyyasantānābhimukhaṃ tadajjhāsayānurūpaṃ hitamatthaṃ nīhari upanesi. **Tenā**ti tena kāraṇena evaṃsaddhammādhimuttibhāvena. **Assā**ti tathāgatassa. **Dhammamayattā**ti dhammabhūtattā. Idhādhippetadhammo seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtoti āha **''dhammakāyattā eva brahmakāyo''**ti. Sabbaso adhammaṃ pajahitvā anavasesato dhammo eva bhūtoti **dhammabhūto.** Tathārūpo ca yasmā sabhāvato dhammo evāti vattabbataṃ arahatīti āha **''dhammasabhāvo''**ti.

119. **Seṭṭhacchedakavāda**nti ''brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo''ti (dī. ni. 3.116) evaṃ vuttaseṭṭhabhāvacchedakavādaṃ. **Aparenapi nayenā**ti yathāvuttaseṭṭhacchedakavādato aparenapi porāṇakalokuppattidassananayena. **Seṭṭhaccheda…pe… dassetu**nti sopi hi ''brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā aññe vaṇṇā''ti, ''brāhmaṇā brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā''ti (dī. ni. 3.114) ca evaṃ pavattāya micchādiṭṭhiyā viniveṭhano jātibrāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvassa chedanato seṭṭhacchedanavādo nāma hotīti dassetunti attho.

Itthabhāvanti imaṃ pakārataṃ manussabhāvaṃ. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhati, pakaraṇavasena vā ayamattho avacchinno daṭṭhabbo. **Maneneva nibbattā**ti bāhirapaccayena vinā kevalaṃ upacārajhānamanasāva nibbattā. Yāya upacārajjhānacetanāya te tattha nibbattā, nīvaraṇavikkhambhanādinā uḷāro tassā pavattiviseso, tasmā jhānaphalakappo tassā phalavisesoti āha **''brahmaloke viyā''**tiādi. **''Sayaṃpabhā''**ti padānaṃ tattha sūriyālokādīhi vinā andhakāraṃ vidhamantā sayameva pabhāsantīti **sayaṃpabhā,** antalikkhe ākāse carantīti **antalikkhacarā,** tadaññakāmāvacarasattānaṃ viya sarīrassa vicaraṇaṭṭhānassa asubhatābhāvato **subhaṃ,** subheva tiṭṭhantīti **subhaṭṭhāyino**ti attho veditabbo.

Rasapathavipātubhāvavaṇṇanā

120. **Sabbaṃ cakkavāḷa**nti anavasesaṃ koṭisatasahassaṃ cakkavāḷaṃ. **Samatanī**ti sañchādentī vipphari, sā pana tasmiṃ udake patiṭṭhitā ahosīti āha **''patiṭṭhahī''**ti. **Vaṇṇena sampannā**ti sampannavaṇṇā. **Makkhikaṇḍakarahita**nti makkhikāhi ca tāsaṃ aṇḍakehi ca rahitaṃ.

Atītānantarepi kappe loloyeva. Kasmā? Evaṃ ciraparicitalolatāvasena sabbapaṭhamaṃ tathā akāsīti dasseti. **Kimevida**nti ''vaṇṇato, gandhato ca tāva ñātaṃ, rasato pana kimevidaṃ bhavissatī''ti saṃsayajāto vadati. **Tiṭṭhatī**ti aṭṭhāsi.

Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā

121. **Āluppakāraka**nti ettha ālopapariyāyo **āluppa**-saddoti āha **''ālopaṃ katvā''**ti. Paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ pavattiyaṃ lokiyānaṃ sammoho hoti, taṃ vidhamituṃ **''ko pana tesa''**ntiādinā aṭṭha pañhāvissajjanāni gahitāni. Tattha **tesa**nti candimasūriyānaṃ. **Kasmi**nti kasmiṃ ṭhāne. **''Ko uparī''**ti eteneva ko heṭṭhāti ayamattho vuttoyeva. Tathā **''ko sīghaṃ gacchatī''**ti iminā ko saṇikaṃ gacchatīti ayampi attho vuttoyeva. **Vīthiyo**ti gamanavīthiyo. **Ekato**ti ekasmiṃ khaṇe **pātubhavanti.** Sūriyamaṇḍale pana atthaṅgate candamaṇḍalaṃ paññāyittha. **Chandaṃ ñatvā vā**ti ruciṃ ñatvā viya.

Ubhayanti anto, bahi ca.

Ujukanti āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca. **Parimaṇḍalato**ti parikkhepato.

Ujukaṃ saṇikaṃ gacchati amāvāsiyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsiyaṃ upaḍḍhamaggameva ohīyanato. **Tiriyaṃ sīghaṃ** gacchati ekasmimpi māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dassanato. **''Dvīsu passesū''**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Candassa purato, pacchato, samañca tārakā gacchantiyeva. **Attano ṭhāna**nti attano gamanaṭṭhānaṃ. **Na vijahanti** attano vīthiyāva gacchanato. Sūriyassa ujukaṃ gamanassa sīghatā candassa gamanaṃ upādāya veditabbā. **Tiriyaṃ gamanaṃ** dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato ca dakkhiṇadisāya gamanaṃ **dandhaṃ** chahi chahi māsehi ijjhanato. **So**ti sūriyo. **Kāḷapakkhauposathato**ti kāḷapakkhe uposathe candena saheva gantvā tato paraṃ. **Pāṭipadadivase**ti sukkapakkhapāṭipadadivase. **Ohāya gacchati** attano sīghagāmitāya, tassa ca dandhagāmitāya. **Lekhā viya paññāyati** pacchimadisāyaṃ. **Yāva uposathadivasā**ti yāva sukkapakkhauposathadivasā. **''Cando anukkamena vaḍḍhitvā''**ti idaṃ uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena candamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāya vuttaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya. **Uposathadivase** puṇṇamāyaṃ **paripuṇṇo hoti,** paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissatīti attho. **Dhāvitvā gaṇhāti** candassa dandhagatitāya, attano ca sīghagatitāya. **Anukkamena hāyitvā**ti ettha ''anukkamena vaḍḍhitvā''ti ettha vuttanayena attho veditabbo. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati.

Yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīḷāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyassa vimānaṃ pakatimaggato adho otaritvā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya **''ajavīthī''**ti samaññaṃ gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīḷāpasutā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruyha caraṇeneva candavimānampi uddhaṃ āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagatinā vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya **''nāgavīthī''**ti samaññaṃ gatā. Yadā sūriyo uddhamanāruhanto, adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ, yathāruci ca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya **''govīthī''**ti samaññaṃ gatā. Tena vuttaṃ **''ajavīthī''**tiādi.

Evaṃ ''kati nesaṃ vīthiyo''ti pañhaṃ vissajjetvā ''kathaṃ vicarantī''ti pañhaṃ vissajjetuṃ **''candimasūriyā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sineruto bahi nikkhamantī**ti sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā tato gamanavīthito bahi attano tiriyagamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. **Anto vicarantī**ti evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā, tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ **''tehī''**tiādi vuttaṃ. Sinerussa, cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa, sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā **''sinerusamīpena vicarantī''**ti vuttā, na sinerussa aggāḷindaallīnā. **Cakkavāḷasamīpena caritvā**ti etthāpi eseva nayo. **Majjhenā**ti sinerussa, cakkavāḷassa ca ujukaṃ vemajjhena maggena. **Citramāse majjhenā**ti etthāpi eseva nayo.

Ekappahārenāti ekavelāya, ekeneva vā attano ekappahārena. **Majjhanhiko**ti ṭhitamajjhanhiko kālo **hoti.** Tadā hi sūriyamaṇḍalaṃ uggacchantaṃ hutvāpi imasmiṃ dīpe ṭhitassa upaḍḍhameva dissati, uttarakurūsu ṭhitassa ogacchantaṃ hutvā. Evañhi ekavelāyameva tīsu dīpesu ālokakaraṇaṃ.

Yesu kattikādinakkhattasamaññā, tānipi tārakarūpāni yevāti vuttaṃ **''sesatārakarūpāni cā''**ti, nakkhattasaññitatārakarūpato avasiṭṭhatārakarūpānīti attho. Ubhayānipi tāni devatānaṃ vasanakavimānānīti veditabbāni. Rā-saddo tiyati chijjati etthāti **ratti,** sattānaṃ saddassa

vūpasamanakāloti attho. Dibbanti sattā kīḷanti jotanti etthāti **divā.** Sattānaṃ āyuṃ minanto viya siyati antaṃ karotīti **māso.** Taṃ taṃ kiriyaṃ arati vattetīti **utu.** Taṃ taṃ sattaṃ, dhammappavattiñca saṅgamma vadanto viya sarati vattetīti **saṃvaccharo.**

122. Vivajjanaṃ **vivajjo,** so eva **vevajjaṃ,** vaṇṇassa vevajjaṃ **vaṇṇavevajjaṃ,** vaṇṇasampattiyā vigamo, tassa pana atthitā **''vaṇṇavevajjatā''**ti vuttā. Tenāha **''vivajjabhāvo''**ti. **Tesa**nti vaṇṇavantānaṃ sattānaṃ. **Atimānappaccayā**ti dubbaṇṇavambhanavasena atikkamma attano vaṇṇaṃ paṭicca mānapaccayā, mānasampaggaṇhananimittanti attho. Sātisayo raso etissā atthīti **rasāti laddhamānāya, anubhāsiṃsū**ti anurodhavasena bhāsiṃsu. **Lokuppattivaṃsakatha**nti lokuppattivaṃsajaṃ paveṇīkathaṃ, ādikāle uppannaṃ paveṇīāgatakathanti attho. ''Anupatantī''tipi pāṭho, so evattho.

Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā

123. **Ediso hutvā**ti ahicchattakasadiso hutvā.

124. **Padālatā**ti **''padā''**ti evaṃnāmā ekā latā, sā pana yasmā sampannavaṇṇagandharasā, tasmā **''bhaddalatā''**ti vuttā. **Nāḷikā**ti nāḷivalli. **Ahāyī**ti nassi.

125. **Akaṭṭhapāko**ti akaṭṭheyeva ṭhāne uppajjitvā paccanako, nīvāro viya sañjāto hutvā nippajjanakoti attho. **Kaṇo** ''kuṇḍaka''nti ca vuccati. **Thusa**nti taṇḍulaṃ pariyonandhitvā ṭhitattaco, tadabhāvato **''akaṇo, athuso''**ti sāli vutto. **''Paṭivirūḷha''**nti idaṃ pakkabhāvassa kāraṇavacanaṃ. Paṭivirūḷhato hi taṃ pakkanti. Yasmiṃ ṭhāne sāyaṃ pakko sāli gahito, tadeva ṭhānaṃ dutiyadivase pāto pakkena sālinā paripuṇṇaṃ hutvā tiṭṭhatīti āha **''sāyaṃ gahitaṭṭhānaṃ pāto pakkaṃ hotī''**tiādi. **Alāyita**nti lāyitaṭṭhānampi tesaṃ kammappaccayā alāyitameva **hutvā anūnaṃ** paripuṇṇameva **paññāyati,** na kevalaṃ paññāyanameva, atha kho tathābhūtameva hutvā tiṭṭhati.

Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā

126. **''Manussakāle''**ti idaṃ pubbe manussabhūtānaṃyeva tattha idāni nikantivasena uppatti hotīti katvā vuttaṃ, devatānampi purimajātiyaṃ itthibhāve ṭhitānaṃ tattha virāgādipurisattappaccaye asati tadā itthiliṅgameva pātubhavati. **Purisattapaccaye**ti ''attanopi anissaratā, sabbakālaṃ parāyattavuttitā, rajassalatā vañcatā, gabbhadhāraṇaṃ, paṭhamāya pakatiyā nihīnapakatitā, sūravīratābhāvo, 'appakā janā'ti 'hīḷetabbatā'ti evamādi ādīnavapaccavekkhaṇapubbakampi itthibhāve 'alaṃ itthibhāvena, na hi itthibhāve ṭhatvā cakkavattisiriṃ, na sakkamārabrahmasiriyo paccanubhavituṃ, na paccekabodhiṃ, na sammāsambodhiṃ adhigantuṃ sakkā'ti evaṃ itthibhāvavirajjanaṃ, 'yathāvuttaādīnavavirahato uttamapakatibhāvato sampadamidaṃ purisattaṃ nāma seṭṭhaṃ uttamaṃ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo sampāpuṇitu'nti evaṃ purisattabhāve sambhāvanāpubbakaṃ patthanāṭhapanaṃ, 'tattha ninnapoṇapabbhāracittatā'ti'' evamādike purisabhāvassa paccayabhūte **dhamme. Pūretvā** vaḍḍhetvā. Paccakkhaṃ bhūtaṃ, sadisañca diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca suvipulaṃ anatthaṃ acintetvā purisassa kāmesu micchācaraṇaṃ kevalaṃ itthiyaṃ āsāpatti phalenevāti āsāāpatti itthibhāvāvahāpi hotiyeva. Tanninnapoṇapabbhārabhāvena tannikantiyā nimittabhāvāpattitoti vuttaṃ **''puriso itthattabhāvaṃ labhanto kāmesumicchācāraṃ nissāya labhatī''**ti. **Tadā**ti yathāvutte paṭhamakappikakāle. **Pakatiyā**ti sabhāvena. **Mātugāmassā**ti purimattabhāve mātugāmabhūtassa. **Purisassā**ti etthāpi ''pakatiyā''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Upanijjhāyata**nti upecca nijjhāyantānaṃ. Yathā aññamaññasmiṃ sārāgo uppajjati, evaṃ sāpekkhabhāvena **olokentānaṃ. Rāgapariḷāho**ti rāgajo pariḷāho.

Nibbuyhamānāyāti pariṇatā hutvā niyyamānāya.

Methunadhammasamācāravaṇṇanā

127. **Gomayapiṇḍamattampi nālatthā**ti sammadeva vivāhakammaṃ nālatthāti adhippāyena **vadanti. Pātabyata**nti tasmiṃ asaddhamme kilesakāmena pivitabbataṃ kiñci pivitabbavatthuṃ pivantā viya ativiya tosetvā paribhuñjitabbataṃ **āpajjiṃsu, pātabyata**nti vā paribhuñjanakataṃ **āpajjiṃsu** upagacchiṃsu. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo, kattusādhano ca **tabya**-saddo, yathāruci paribhuñjiṃsūti attho.

Sannidhikārakanti sannidhikāraṃ, **ka**-kāro padavaḍḍhanamattanti āha **''sannidhiṃ katvā''**ti. **Apadāna**nti avakhaṇḍanaṃ. **Ekekasmiṃ ṭhāne**ti yattha yattha vahitaṃ, tasmiṃ tasmiṃ ekekasmiṃ ṭhāne. **Gumbagumbā**ti puñjapuñjā.

Sālivibhāgavaṇṇanā

128. **Sīmaṃ ṭhapeyyāmā**ti ''ayaṃ bhūmibhāgo asukassa, ayaṃ bhūmibhāgo asukassā''ti evaṃ paricchedaṃ kareyyāma. **Taṃ aggaṃ katvā**ti taṃ ādiṃ katvā.

Mahāsammatarājavaṇṇanā

130. **Pakāsetabba**nti dosavasena pakāsetabbaṃ. **Khipitabba**nti khepaṃ kātabbaṃ. Tenāha **''hāretabba''**nti, sattanikāyato nīharitabbaṃ.

Nesanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ.

131. **Akkhara**nti niruttiṃ. Sā hi mahājanena sammatoti niddhāretvā vattabbato nirutti, tasmiṃyeva nirūḷhabhāvato, aññattha asañcaraṇato akkharanti ca vuccati, tathā saṅkhātabbato **saṅkhā,** samaññāyatīti **samaññā,** paññāpanato **paññatti,** voharaṇato **vohāro. Uppanno**ti pavatto. **Na kevalaṃ akkharamevā**ti na kevalaṃ samaññākaraṇameva. **Khettasāmino**ti taṃ taṃ bhūmibhāgaṃ pariggahetvā ṭhitasattā. **Tīhi saṅkhehī**ti tividhakiriyābhisaṅkhatehi tīhi saṅkhehi khattiyādīhi tīhi vaṇṇehi pariggahitehi. ''Khattiyānuyantabrāhmaṇagahapatikanegamajānapadehi tīhi gahapatīhi pariggahitehī''ti ca vadanti. **Agganti ñātenā**ti aggaṃ kulanti ñātena. Khattiyakulañhi loke sabbaseṭṭhaṃ. Yathāha ''khattiyo seṭṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino''ti, (dī. ni. 1.277; 3.140; ma. ni. 2.30; saṃ. ni. 1.182, 245) abhedopacārena pana akkharassa khattiyasaddassapi seṭṭhatāti pāḷiyaṃ ''aggaññena akkharenā''ti vuttaṃ. Idāni abhedopacārena vinā eva atthaṃ dassetuṃ **''agge vā''**tiādi vuttaṃ.

Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā

132. Yena anārambhabhāvena bāhitākusalā ''brāhmaṇā''ti vuttā, tameva tāva dassetuṃ pāḷiyaṃ ''vītaṅgārā''tiādi vuttanti tadatthaṃ dassento **''pacitvā''**tiādimāha. **Tamena**nti vacanavipallāsena niddesoti āha **''te ete''**ti. **Abhisaṅkharontā**ti cittamantabhāvena aññamaññaṃ abhivisiṭṭhe karontā, brāhmaṇākappabhāvena saṅkharontā ca. **Vācentā**ti paresaṃ kathentā, ye tathā ganthe kātuṃ na jānanti. **Acchantī**ti āsanti, upavisantīti attho. Tenāha **''vasantī''**ti. **Acchentī**ti kālaṃ khepenti. **Hīnasammataṃ** jhānabhāvanānuyogaṃ chaḍḍetvā ganthe pasutatādīpanato. **Seṭṭhasammataṃ jātaṃ** ''vedadharā sottiyā subrāhmaṇāti evaṃ seṭṭhasammataṃ jātaṃ.

133. **Methunadhammaṃ samādiyitvā**ti jāyāpatikabhāvena dvayaṃ dvayaṃ nivāsaṃ ajjhupagantvā. **Vāṇijakammādike**ti **ādi**-saddena kasikammādiṃ saṅgaṇhāti.

134. **Luddācārakammakhuddācārakammunā**ti paraviheṭhanādiluddācārakammunā, naḷakāradārukammādikhuddācārakammunā ca. **Sudda**nti ettha **su**-iti sīghatthe nipāto. **Dā**-iti garahaṇattheti āha **''suddaṃ suddaṃ lahuṃ lahuṃ kucchitaṃ gacchantī''**ti.

135. **Ahū**ti kālavipallāsavasena vuttanti dassento **''hoti kho''**ti āha. **Iminā**ti ''imehi kho, vāseṭṭha, catūhi maṇḍalehi samaṇamaṇḍalassa abhinibbatti hotī''ti iminā vacanena. **Imaṃ dassetī**ti samaṇamaṇḍalaṃ nāma…pe… suddhiṃ pāpuṇantīti imaṃ atthajātaṃ dasseti. Yadi imehi…pe… abhinibbatti hoti, evaṃ sante imāneva cattāri maṇḍalāni padhānāni, samaṇamaṇḍalaṃ appadhānaṃ tato abhinibbattattāti? Nayidamevanti dassetuṃ **''imānī''**tiādi vuttaṃ. **Samaṇamaṇḍalaṃ anuvattanti** guṇehi visiṭṭhabhāvato. Guṇo hi viññūnaṃ anuvattanahetu, na kolaputtiyaṃ, vaṇṇapokkharatā, vākkaraṇamattaṃ vā. Tenāha **''dhammeneva anuvattanti, no adhammenā''**ti. So dhammo ca lokuttarova adhippeto, yena saṃsārato visujjhati, tasmā **samaṇamaṇḍala**nti ca sāsanikameva samaṇagaṇaṃ vadatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''samaṇamaṇḍalañhī''**tiādi.

Duccaritādikathāvaṇṇanā

136. **Micchādiṭṭhivasena samādinnakammaṃ** nāma ''ko anubandhitabbo. Ajotaggisoṭṭhimiso''tiādinā yaññavidhānādivasena pavattitaṃ hiṃsādipāpakammaṃ. **Micchādiṭṭhikammassā**ti ''esa saddhādhigato devayāno, yena yanti puttino visokā''tiādinā pavattitassa micchādiṭṭhisahagatakammassa. **Samādānaṃ** tassa tathā pavattanaṃ, tassā vā diṭṭhiyā upagamanaṃ.

137. **Dvayakārī**ti kusalākusaladvayassa kattā. Tayidaṃ dvayaṃ yasmā ekajjhaṃ nappavattati, tasmā āha **''kālenā''**tiādi. **Ekakkhaṇe ubhayavipākadānaṭṭhānaṃ nāma natthi** ekasmiṃ khaṇe cittadvayūpasañhitāya sattasantatiyā abhāvato. Yathā pana dvayakārino sukhadukkhapaṭisaṃveditā sambhavati, taṃ dassetuṃ **''yena panā''**tiādi vuttaṃ. **Evaṃbhūto**ti vikalāvayavo. Dvepihi kusalākusalakammāni katūpacitāni sabhāvato balavantāneva honti, tasmā maraṇakāle upaṭṭhahanti. **Tesu akusalaṃ balavataraṃ hoti** paccayalābhato. Nikantiādayo hi paccayavisesā akusalasseva sabhāgā, na kusalassa, tasmā katūpacitabhāvena samānabalesupi kusalākusalesu paccayalābhena vipaccituṃ laddhokāsatāya kusalato akusalaṃ balavataraṃ hotīti, tathābhūtampi **taṃ** yathā vipākadāne laddhokāsassa kusalassāpi avasaro hoti, tathā laddhapaccayaṃ paṭisandhidānābhimukhaṃ **kusalaṃ paṭibāhitvā** paṭisandhiṃ dentaṃ **tiracchānayoniyaṃ nibbattāpetī**ti. ''Akusalaṃ balavataraṃ hotī''ti ettha ''akusalaṃ ce balavataraṃ hoti, taṃ kusalaṃ paṭibāhitvā''ti vuttanayeneva atthaṃ vatvā tesu kusalaṃ ce balavataraṃ hoti, tañca akusalaṃ paṭibāhitvā manussayoniyaṃ nibbattāpeti, akusalaṃ pavattivedanīyaṃ hoti, atha naṃ taṃ kāṇampi karoti khujjampi pīṭhasappimpi kucchirogādīhi vā upaddutaṃ. Evaṃ so pavattiyaṃ nānappakāraṃ dukkhaṃ paccanubhavatīti idaṃ sandhāya vuttaṃ ''sukhadukkhappaṭisaṃvedī hotī''ti. Tatrāyaṃ vinicchayo – vuttakāle vā kārena samānabalesu kusalākusalakammesu upaṭṭhahantesu maraṇassa āsannavelāyaṃ yadi balavatarāni kusalajavanāni javanti, yathāupaṭṭhitaṃ akusalaṃ paṭibāhitvā kusalaṃ vuttanayena paṭisandhiṃ deti. Atha balavatarāni akusalajavanāni javanti, yathāupaṭṭhitaṃ kusalaṃ paṭibāhitvā akusalaṃ vuttanayeneva paṭisandhiṃ deti. Taṃ kissa hetu? Ubhinnaṃ kammānaṃ samānabalavabhāvato, paccayantarasāpekkhato cāti, sabbaṃ vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā

138. **Bodhi** vuccati maggasammādiṭṭhi, cattāri ariyasaccāni bujjhatīti katvā, sabhāvato, taṃsabhāvato ca tassā pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā, sativīriyādayo dhammā, tesaṃ **bodhipakkhiyānaṃ. Paṭipāṭiyā**ti bodhipakkhiyadesanāpaṭipāṭiyā. **Bhāvanaṃ anugantvā**ti anukkamena pavattaṃ bhāvanaṃ patvā. Tenāha **''paṭipajjitvā''**ti. Saupādisesāya nibbānadhātuyā vasena khīṇāsavassa seṭṭhabhāvaṃ lokassa pākaṭaṃ katvā dassetuṃ sakkā, na itarāya sabbaso apaññattibhāvūpagamane tassa adassanatoti vuttaṃ **''parinibbātīti kilesaparinibbānena parinibbāyatī''**ti. **Vinivattetvā**ti tato catuvaṇṇato nīharitvā.

140. **Tamevattha**nti ''khīṇāsavova devamanussesu seṭṭho''ti vuttamevatthaṃ.

Seṭṭhacchedakavādamevāti jātibrāhmaṇānaṃ seṭṭhabhāvasamucchedakameva kathaṃ. **Dassetvā**

bhāsitvā. **Suttantaṃ vinivattetvā**ti pubbe lokiyadhammasandassanavasena pavattaṃ aggaññasuttaṃ ‘‘sattannaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanamanvāyā’’tiādinā tato vinivattetvā nīharitvā tena asaṃsaṭṭhaṃ katvā. **Āvajjantā**ti samannāharantā. **Anumajjantā**ti pubbenāparaṃ atthato vicarantāti.

Aggaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Sampasādanīyasuttavaṇṇanā

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

141. Pāvārenti sañchādenti sarīraṃ etenāti **pāvāro,** vatthaṃ. Pāvaraṇaṃ vā **pāvāro,** ‘‘vatthaṃ dussa’’nti pariyāyasaddā eteti dussameva pāvāro, so etassa bahuvidho anekakoṭippabhedo bhaṇḍabhūto atthīti **dussapāvāriko.** So kira pubbe daharakāle dussapāvārabhaṇḍameva bahuṃ pariggahetvā vāṇijjaṃ akāsi, tena naṃ seṭṭhiṭṭhāne ṭhitampi ‘‘pāvāriko’’ tveva sañjānanti. **Bhagavatī**ti **iti-**saddo ādiattho, pakārattho vā, tena bhagavantaṃ upasaṅkamitvā therena vuttavacanaṃ sabbaṃ saṅgaṇhāti. ‘‘Kasmā evaṃ avocā’’ti tathāvacane kāraṇaṃ pucchitvā **‘‘somanassapavedanattha’’**nti kasmā payojanaṃ vissajjitaṃ, tayidaṃ ambaṃ puṭṭhassa labujaṃ byākaraṇasadisanti? Nayidamevaṃ cintetabbaṃ. Yā hissa therassa tadā bhagavati somanassuppatti, sā niddhāritarūpā kāraṇabhāvena coditā, tasmā evaṃ avocāti, sā eva ca yasmā niddhāritarūpā pavedanavasena bhagavato sammukhā tathāvacanaṃ payojeti, tasmā ‘‘attano uppannasomanassapavedanattha’’nti payojanabhāvena vissajjitaṃ.

Tatrāti tasmiṃ somanassapavedane. Vihāre nivāsaparivattanavasena **sunivatthanivāsano. Ābhujitvā**ti ābandhitvā.

Samāpattito vuṭṭhāya ‘‘aho santo vatāyaṃ ariyavihāro’’ti samāpattisukhapaccavekkhaṇamukhena **attano guṇe anussarituṃ āraddho,** ārabhitvā ca nesaṃ taṃ taṃ sāmaññavisesavibhāgavasena anussari. Tathā hi ‘‘samādhī’’ti sāmaññato gahitasseva ‘‘paṭhamaṃ jhāna’’ntiādinā visesavibhāgo, ‘‘paññā’’ti sāmaññato ca gahitasseva ‘‘vipassanāñāṇa’’ntiādinā visesavibhāgo uddhaṭo. ‘‘Lokiyābhiññāsu dibbacakkhuñāṇasseva gahaṇaṃ therassa itarehi sātisayanti dassetu’’nti vadanti, pubbenivāsañāṇampi pana ‘‘kappasatasahassādhikassā’’tiādinā kiccavasena dassitameva, lakkhaṇahāravasena vā itaresaṃ pettha gahitatā veditabbā.

Atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā.** Tathā dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā.** Niruttipabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttiyaṃ pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā.** Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthāna karaṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā.** Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge,** (visuddhi. 2.428) taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 2.428) vuttanayeneva veditabbo. Sāvakavisaye paramukkaṃsagataṃ ñāṇaṃ **sāvakapāramiñāṇaṃ** sabbaññutaññāṇaṃ viya sabbañeyyadhammesu. Tassāpi hi visuṃ parikammaṃ nāma natthi, sāvakapāramiyā pana sammadeva paripūritattā aggamaggasamadhigamenevassa samadhigamo hoti. Sabbaññutaññāṇasseva sammāsambuddhānaṃ yāva nisinnapallaṅkā anussaratoti yojanā.

Bhagavato sīlaṃ nissāya guṇe anussaritumāraddhoti yojanā. Yasmā guṇānaṃ bahubhāvato nesaṃ ekajjhaṃ āpāthāgamanaṃ natthi, sati ca tasmiṃ anirūpitarūpeneva anussaraṇena bhavitabbaṃ, tasmā thero savisaye ṭhatvā te anupadaṃ sarūpato anussari, anussaranto ca sabbapaṭhamaṃ sīlaṃ anussari, taṃ dassento **‘‘bhagavato sīlaṃ nissāyā’’**ti āha, sīlaṃ ārabbhāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā cettha thero ekekavasena bhagavato guṇe anussaritvā tato paraṃ catukkapañcakādivasena anussari,

tasmā ‘‘cattāro iddhipāde’’ti vatvā tato paraṃ bojjhaṅgabhāvanāsāmaññena indriyesu vattabbesu tāni aggahetvā **‘‘cattāro magge’’**tiādi vuttaṃ. **Catuyoniparicchedakañāṇaṃ** mahāsīhanādasutte (ma. ni. 1.152) āgatanayeneva veditabbaṃ. **Cattāro ariyavaṃsā** ariyavaṃsasutte (a. ni. 4.28) āgatanayeneva veditabbā.

Padhāniyaṅgādayo saṅgīti (dī. ni. 3.317) dasuttarasuttesu (dī. ni. 3.355) āgamissanti. **Cha sāraṇīya dhammā** parinibbānasutte (dī. ni. 2.141) āgatā eva. Sukhaṃ supanādayo (a. ni. 11.15; paṭi. ma. 2.22) **ekādasa** mettānisaṃsā. ‘‘Idaṃ dukkhaṃ ariyasacca’’ntiādinā saṃ. ni. 5.1081, mahāva. 15, paṭi. ma. 2.30) catūsu ariyasaccesu tiparivattavasena āgatā **dvādasa dhammacakkākārā.** Maggaphalesu pavattāni aṭṭha ñāṇāni, cha asādhāraṇañāṇāni cāti **cuddasa buddhañāṇāni. Pañcadasa vimuttiparipācaniyā dhammā** meghiyasuttavaṇṇanāyaṃ (udā. aṭṭha. 31) gahetabbā, **soḷasavidhā ānāpānassati** ānāpānassatisutte (ma. ni. 3.148), **aṭṭhārasa buddhadhammā** (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5; dī. ni. aṭṭha. 3.305) evaṃ veditabbā –

> Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ, anāgataṃse, paccuppannaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataṃ ñāṇaṃ. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi samādhissa hāni, natthi paññāya hāni, natthi vimuttiyā hāni. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭṭhaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭamano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha **‘‘natthi davā**ti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravā**ti sahasā kiriyā natthī’’ti vadanti. Sahasā pana kiriyā **davā,** ‘‘aññaṃ karissāmī’’ti aññassa karaṇaṃ **ravā. Natthi apphuṭa**nti ñāṇena aphusitaṃ natthi. **Natthi vegāyitatta**nti turitakiriyā natthi. **Natthi abyāvaṭamano**ti niratthakacittasamudācāro natthi. **Natthi appaṭisaṅkhānupekkhā**ti aññāṇupekkhā natthi. Keci pana ‘‘natthi dhammadesanāya hānī’’ti apaṭhitvā ‘‘natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi satiyā [sattiyā (vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā)] hānī’’ti paṭhanti.

Jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ catusaccayojanāvasena pavattāni **catucattālīsa** ñāṇāniyeva (saṃ. ni. 2.33) sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato **ñāṇavatthūni.** Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Yato kho bhikkhave ariyasāvako evaṃ jarāmaraṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇasamudayaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaraṇanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ pajānātī’’tiādi (saṃ. ni. 2.33).

Jarāmaraṇasamudayoti cettha jāti adhippetā. Sesapadesu bhavādayo veditabbā.

Kusalacittuppādesu phassādayo **paropaṇṇāsa kusaladhammā.**

‘‘Jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, ‘‘asati jātiyā natthi jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, atītampi addhānaṃ ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, ‘‘asati jātiyā natthi jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, anāgatampi addhānaṃ ‘‘jātipaccayā jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ, ‘‘asati jātiyā natthi jarāmaraṇa’’nti ñāṇaṃ. ‘‘Yampi idaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamma’’nti ñāṇanti evaṃ jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṃ satta satta katvā **sattasattati ñāṇavatthūni** (saṃ. ni. 2.34) veditabbāni. Tattha **yampī**ti chabbidhampi paccavekkhaṇañāṇaṃ vipassanārammaṇabhāvena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ. **Dhammaṭṭhitiñāṇa**nti chapi ñāṇāni saṅkhipitvā vuttaṃ ñāṇaṃ. **‘‘Khayadhamma’’**ntiādinā pana pakārena pavattañāṇassa dassanaṃ, vipassanādassanato vipassanā paṭivipassanādassanamattamevāti na taṃ ‘‘aṅga’’nti vadanti, pāḷiyaṃ

(saṃ. ni. 2.34) pana sabbattha ñāṇavasena aṅgānaṃ vuttattā **‘‘nirodhadhammanti ñāṇa’’**nti **iti-**saddena pakāsetvā vuttaṃ vipassanāñāṇaṃ sattamaṃ ñāṇanti ayamattho dissati. Na hi yampi idaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi ñāṇanti sambandho hoti ñāṇaggahaṇena etasmiṃ ñāṇabhāvadassanassa anadhippetattā, ‘‘khayadhammaṃ…pe… nirodhadhamma’’nti etesaṃ sambandhabhāvappasaṅgo cāti. **Catuvīsati…pe… vajirañāṇa**nti ettha keci tāva āhu ‘‘bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭisatasahassakkhattuṃ mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjati, dvādasakoṭisatasahassakkhattumeva ca arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjati, tāsaṃ purecaraṃ, sahavacarañca ñāṇaṃ paṭipakkhehi abhejjataṃ, mahattañca upādāya **mahāvajirañāṇaṃ** nāma. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ‘Tathāgataṃ, bhikkhave, arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve vitakkā bahulaṃ samudācaranti – khemo ca vitakko, paviveko ca vitakko’ti (itivu. 38).

Khemavitakko hi bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ṭhito, pavivekavitakko arahattaphalasamāpattiṃ. Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuko, matthakappatto samāpattīsu vasībhāvo, tasmā samāpajjanavuṭṭhānāni katipayacittakkhaṇeheva ijjhanti. Pañca rūpāvacarasamāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appamaññāsamāpattiyā saddhiṃ dasa, nirodhasamāpatti, arahattaphalasamāpatti cāti dvādasetā samāpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassakkhattuṃ purebhattaṃ samāpajjati, tathā pacchābhatta’’nti. ‘‘Evaṃ samāpajjitabbasamāpattisañcāritañāṇaṃ **mahāvajirañāṇaṃ** nāmā’’ti keci.

Apare pana ‘‘yaṃ taṃ bhagavatā abhisambodhidivase pacchimayāme paṭiccasamuppādamukhena paṭilomanayena jarāmaraṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ otāretvā anupadadhammavipassanaṃ ārabhantena yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāgahanaṃ mahāvanaṃ chindanto antarantarā nisānasilāyaṃ pharasuṃ sunisitaṃ karoti, evameva nisānasilāsadisiyo samāpattiyo antarantarā samāpajjitvā ñāṇassa tikkhavisadasūrabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ paṭiccasamuppādaṅgavasena sammasanto divase divase lakkhakoṭilakkhakoṭiphalasamāpattiyo samāpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘catuvīsati…pe… mahāvajirañāṇaṃ nissāyā’**ti’’. Nanu bhagavato samāpattisamāpajjane parikamme payojanaṃ natthīti? Nayidaṃ ekantikaṃ. Tathā hi vedanāpaṭippaṇāmanādīsu savisesaṃ parikammapubbaṅgamena samāpattiyo samāpajji. Apare pana ‘‘lokiyasamāpattisamāpajjane parikammena payojanaṃ natthi. Lokuttarasamāpattisamāpajjane tajjaṃ parikammaṃ icchitabbamevā’’ti vadanti.

‘‘Aparamparā’’ti padaṃ yesaṃ desanāya atthi, te **aparampariyāva. Kusalapaññattiya**nti kusaladhammānaṃ paññāpane. **Anuttaro**ti uttamo. **Upanissaye ṭhatvā**ti ñāṇūpanissaye ṭhatvā yādiso pubbūpanissayo pubbayogo, tattha patiṭṭhāya. **Mahantato saddahati** paṭipakkhavigamena ñāṇassa viya saddhāyapi tikkhavisadabhāvāpattito. **Avasesaarahantehī**ti pakatisāvakehi. **Asīti mahātherā** paramatthadīpaniyaṃ theragāthāvaṇṇanāyaṃ nāmato uddhaṭā. **Cattāro mahātherā**ti mahākassapaanuruddhamahākaccānamahākoṭṭhikattherā. **Tesupi** aggasāvakesu **sāriputtatthero** paññāya visiṭṭhabhāvato. **Sāriputtattheratopi eko paccekabuddho** tikkhavisadañāṇo abhinīhāramahantatāya sambhatañāṇasambhārattā. Satipi paccekabodhiyā avisesesu bahūsu ekajjhaṃ sannipatitesu pubbayogavasena lokiye visaye siyā kassaci ñāṇassa visiṭṭhatāti dassetuṃ **‘‘sace panā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Sabbaññubuddhova buddhaguṇe mahantato saddahatī’’**ti idaṃ heṭṭhā āgatadesanāsotavasena vuttaṃ. Buddhā hi buddhaguṇe mahattaṃ paccakkhatova passanti, na saddahanavasena.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘seyyathāpi nāmā’’**tiādi āraddhaṃ. **Gambhīro uttāno**ti gambhīro vā uttāno vāti **jānanatthaṃ. ‘‘Evamevā’’**tiādi yathādassitāya upamāya upameyyena saṃsandanaṃ. Buddhaguṇesu appamattavisayampi lokiyamahājanassa ñāṇaṃ apavattitarūpeneva pavattati anavattitasabhāvattāti vuttaṃ **‘‘ekabyāma…pe… veditabbā’’**ti. Tattha **ñātaudakaṃ viyā**ti pamāṇato ñātaudakaṃ viya. Ariyānaṃ pana tattha attano visaye pavattanakañāṇaṃ pavattitarūpeneva

pavattati attano paṭivedhānurūpaṃ, abhinīhārānurūpañca avattitasabhāvattāti dassento **‘‘dasabyāmayottenā’’**tiādimāha. Tattha paṭividdhasaccānampi paṭipakkhavidhamanapubbayogavisesavasena ñāṇaṃ sātisayaṃ, mahānubhāvañca hotīti imamatthaṃ dassetuṃ sotāpannañāṇassa dasabyāmaudakaṃ opammabhāvena dassetvā tato paresaṃ dasuttaradiguṇadasaguṇaasītiguṇavisiṭṭhaṃ udakaṃ opammaṃ katvā dassitaṃ. Nanu evaṃ sante buddhaguṇā parimitaparicchinnā, therena ca te paricchijja ñātāti āpajjatīti? Nāpajjatīti dassento **‘‘tattha yathā so puriso’’**tiādimāha. Tattha **so puriso**ti so caturāsītibyāmasahassappamāṇena yottena caturāsītibyāmasahassaṭṭhāne mahāsamudde udakaṃ minitvā ṭhito puriso. So hi therassa upamābhāvena gahito. **Dhammanvayenā**ti anumānañāṇena. Tañhi siddhaṃ dhammaṃ anugantvā pavattanato ‘‘dhammanvayo’’ti vuccati, tathā anvayavasena atthassa bujjhanato **anvayabuddhi,** anumeyyaṃ anuminotīti **anumānaṃ,** nidassane diṭṭhanayena anumeyyaṃ gaṇhātīti **‘‘nayaggāho’’**ti ca vuccati. Tenāha ‘‘dhammanvayenā’’tiādi. Svāyaṃ dhammanvayo na yassa kassaci hoti, atha kho tathārūpassa aggasāvakassevāti āha **‘‘sāvakapāramiñāṇe ṭhatvā’’**ti. Yadi thero buddhaguṇe ekadesato paccakkhe katvā tadaññe nayaggāhena gaṇhi, nanu evaṃ sante buddhaguṇā parimitaparicchinnā āpannāti? Nayidaṃ evanti dassento **‘‘anantā aparimāṇā’’**ti.

‘‘Saddahatī’’ti vatvā puna tamevatthaṃ vibhāvento **‘‘therena hi…pe… bahutarā’’**ti āha. Kathaṃ panāyamattho evaṃ daṭṭhabboti evaṃ adhippāyabhedakaṃ upamāya saññāpetuṃ **‘‘yathā kathaṃ viyā’’**tiādi vuttaṃ ‘‘upamāyamidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānantī’’ti (saṃ. ni. 2.67) **ito nava ito navā**ti ito majjhaṭṭhānato yāva dakkhiṇatīrā nava ito majjhaṭṭhānato yāva uttaratīrā nava. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena samatthetuṃ **‘‘buddhopī’’**ti gāthamāha.

Yamakayugaḷamahānadīmahogho viyāti dvinnaṃ ekato samāgatattā yugaḷabhūtānaṃ mahānadīnaṃ mahogho viya.

Anucchavikaṃ katvāti yoyaṃ mama pasādo buddhaguṇe ārabbha ogāḷho hutvā uppanno, taṃ anucchavikaṃ anurūpaṃ katvā. **Paṭiggahetuṃ** sampaṭicchituṃ añño koci **na sakkhissati** yāthāvato anavabujjhanato. **Paṭiggahetuṃ sakkoti** tassa hetuto, paccayato, sabhāvato, kiccato, phalato sammadeva paṭivijjhanato. **Pūratta**nti puṇṇabhāvo. **Paggharaṇakāle**ti vikiraṇakāle, patanakāleti attho. **‘‘Pasanno’’**ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti **‘‘uppannasaddho’’**ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsitāti āha **‘‘evaṃ saddahāmīti attho’’**ti. Abhiññāyatīti **abhiñño,** adhiko abhiñño **bhiyyobhiñño,** so eva atisayavacanicchāvasena **‘‘bhiyyobhiññataro’’**ti vuttoti āha **‘‘bhiyyataro abhiññāto’’**ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti **abhiññā,** abhivisiṭṭhā paññā, bhiyyo abhiññā etassāti **bhiyyobhiñño,** so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro,** svāyamassa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha **‘‘bhiyyatarābhiñño vā’’**ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi,** sabbaññutaññāṇaṃ, aggamaggañāṇañca. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇaṃ, aggamaggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ sambodhi nāma. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇaṃ, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggañāṇāni savāsanameva yathāsakaṃ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha **‘‘arahattamaggañāṇe vā’’**ti. Aggamaggavasena cettha ariyānaṃ bodhittayapāripūrīti dassetuṃ **‘‘arahattamaggeneva hī’’**tiādi vuttaṃ. **Nippadesā**ti anavasesā. **Gahitā hontī**ti arahattamaggena gahitena adhigatena gahitā adhigatā honti. **Sabba**nti tehi adhigantabbaṃ. **Tenā**ti sambodhinā sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena.

142. Khādanīyānaṃ uḷāratā sātarasānubhāvenāti āha **‘‘madhure āgacchatī’’**ti. Pasaṃsāya uḷāratā visiṭṭhabhāvenāti āha **‘‘seṭṭhe’’**ti, obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ **‘‘vipule’’**ti. Usabhassa ayanti **āsabhī,** idha pana āsabhī viyāti **āsabhī.** Tenāha **‘‘usabhassa vācāsadisī’’**ti. Yena pana guṇenassā taṃsadisatā, taṃ dassetuṃ **‘‘acalā asampavedhī’’**ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo.** Vijjāṭṭhānesu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ tamatthaṃ viññāpentī paveṇī **ācariyaparamparā.** Kevalaṃ attano matiyā ‘‘itikira evaṃkirā’’ti parikappanā **itikira.** Piṭakassa ganthassa sampadānato

sayaṃ sampadānabhāvena gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ.** Yathāsutānaṃ atthānaṃ ākārassa parivitakkanaṃ **ākāraparivitakko.** Tatheva ''evameta''nti diṭṭhiyā nijjhānakkhamanaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti.** Āgamādhigamehi vinā takkamaggaṃ nissāya takkanaṃ **takko.** Anumānavidhiṃ nissāya **nayaggāho.** Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā, therassa ca so avisayo, tasmā **''paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitvā viyā''**ti vuttaṃ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo,** taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena, so cettha evaṃ veditabboti dassento **''sīhanādo''**tiādimāha. **Neva dandhāyantenā**ti na mandāyantena. **Na bhaggarāyantenā**ti aparisaṅkantena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato tattha anuyogaṃ sodheti nāma. Anuyuñjanto ca naṃ sodhāpeti nāma. **Dātu**nti sodhetuṃ. Keci ''dānattha''nti atthaṃ vadanti, tadayuttaṃ. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighaṃsana**nti vimaddanaṃ. **Dhamamāna**nti tāpayamānaṃ, **tāpana**ñcettha gaggariyā dhamāpanasīsena vadati. **Sabbe te**ti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe, tenetaṃ dasseti – ye te ahesuṃ atītaṃ addhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsambuddhā, tesaṃ tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya buddhānaṃ lokiyacittacāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbhatītā tato parato chinnavaṭumā chinnapapañcā pariyādiṇṇavaṭṭā sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesaṃ sabbesampi sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti.

Anāgatabuddhānaṃ panāti **pana**-saddo visesatthajotano, tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asañjātesu kathanti imamatthaṃ joteti. Tenāha ''anāgatāpī''tiādi. ''Cittena paricchinditvā viditā''ti kasmā vuttaṃ, nanu atītānāgate sattāhe eva pavattaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttaṃ, atha kho pubbenivāsaanāgataṃsañāṇavasena vuttaṃ, tasmā nāyaṃ doso.

Viditaṭṭhāne na karoti sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā, setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha **''thero kirā''**tiādi. Pāraṃ pariyantaṃ minotīti **pāramī,** sā eva ñāṇanti **pāramiñāṇaṃ,** sāvakānaṃ pāramiñāṇaṃ **sāvakapāramiñāṇaṃ,** tasmiṃ. Sāvakānaṃ ukkaṃsapariyantagate jānane nāyaṃ anuyogo, atha kho **sabbaññutaññāṇe** sabbaññutāya jānane. Keci pana **''sāvakapāramiñāṇe**ti sāvakapāramiñāṇavisaye''ti atthaṃ vadanti. Tathā sesapadesupi. **Sīla ..pe… samattha**nti sīlasamādhipaññāvimuttisaṅkhātakāraṇānaṃ jānanasamatthaṃ. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa, parehi ''buddhā''ti jānanassa ca kāraṇaṃ.

143. Anumānañāṇaṃ viya saṃsayapiṭṭhikaṃ ahutvā ''idamida''nti yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchinotīti **dhammo,** paccakkhañāṇanti āha **''dhammassa paccakkhato ñāṇassā''**ti. Anuetīti **anvayo**ti āha **''anuyogaṃ anugantvā''**ti. Paccakkhasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti diṭṭhena adiṭṭhassa anumānanti veditabbo. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato viditameva hotīti **''anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito''**ti vuttaṃ. **Vidito**ti viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇo**ti aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha **''apariyanto''**ti. **Tenā**ti apariyantattā, tena vā apariyantena ñāṇena, eteneva thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ ñātukāmo hoti, tattha tatthassa asaṅgamappaṭihaṭaanumānañāṇaṃ pavattatīti dasseti. Tenāha **''so iminā''**tiādi. Tattha **iminā**ti iminā kāraṇena. Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ,** pākāramūlaṃ. **Ādi**-saddena pākāradvārabandhaparikhādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ.** Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti dassento **''ekadvāranti kasmā āhā''**ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya vasena puriso ''paṇḍito''ti vuccati, taṃ **paṇḍicca**nti āha **''paṇḍiccena samannāgato''**ti. Taṃtaṃitikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ.** Medhati sammosaṃ hiṃsati vidhamatīti **medhā,** sā etassa atthīti **medhāvī.** Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā,** ṭhānaso uppajjanakapaññā. Anupariyāyanti etenāti **anupariyāyo,** so eva pathoti **anupariyāyapatho,** parito pākārassa anusaṃyāyanamaggo. Pākārabhāgā sandhātabbā etthāti **pākārasandhi,** pākārassa phullitappadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha **''dvinnaṃ**

iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhāna''nti. **Chinnaṭṭhāna**nti chinnabhinnappadeso, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi ''vivara''nti vuccati.

Kiliṭṭhanti malīnaṃ. **Upatāpentī**ti kilesapariḷāhena santāpenti. **Vibādhentī**ti pīḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātuṃ sakkāti āha **''anuppannāya paññāya uppajjituṃ na dentī''**ti. **Tasmā**ti paccayūpaghātena uppajjituṃ appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvā**ti aviparītasabhāvena yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni, bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vattuṃ **''apicetthā''**tiādi vuttaṃ. **Missakā**ti samathavipassanāmaggavasena missakā. ''Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā''tiādito vuttattā **satipaṭṭhāne vipassanāti gahetvā** ''satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā''ti vuttattā, maggapariyāpannānaṃyeva ca nesaṃ nippariyāyabojjhaṅgabhāvato, tesu ca sabbaso adhigatesu lokanāthena sabbaññutaññāṇampi adhigatameva hotīti **''bojjhaṅge maggo, sabbaññutaññāṇañcāti gahite sundaro pañho bhaveyyā''**ti mahāsivatthero āha, **na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. **Itī**ti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Thero**ti sāriputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṃ viya nibbānaṃ** tadatthikehi upagantabbato, upagatānañca parissayarahitasukhādhigamanaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlaṃ** tadupagatānaṃ parito ārakkhabhāvato. **Pariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetaṃ ''pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhivacana''nti. **Dvāraṃ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesanaañjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagarapaviṭṭhapavisanakānaṃ sattānaṃ sallakkhaṇato. **Dinno**ti dāpito, sodhitoti attho.

144. **Nipphattidassanattha**nti siddhidassanatthaṃ, adhigamadassanatthanti attho. **''Pañcanavutipāsaṇḍe''**ti idaṃ yasmā thero paribbājako hutvā tato pubbeva nibbānapariyesanaṃ caramāno te te pāsaṇḍino upasaṅkamitvā nibbānaṃ pucchi, te nāssa cittaṃ ārādhesuṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. Te pana pāsaṇḍā heṭṭhā vuttā eva. **Tatthevā**ti tassayeva bhāgineyyassa desiyamānāya desanāya. Parassa vaḍḍhitaṃ bhattaṃ bhuñjanto viya **sāvakapāramiñāṇaṃ hatthagataṃ akāsi** adhigacchi. **Uttaruttara**nti heṭṭhimassa heṭṭhimassa uttaraṇato atikkamanato uttaruttaraṃ, tato eva padhānabhāvaṃ pāpitatāya **paṇītapaṇītaṃ. Uttaruttara**nti vā uparūpari. **Paṇītapaṇīta**nti paṇītataraṃ, paṇītatamañcāti attho. **Kaṇha**nti kāḷakaṃ saṃkilesadhammaṃ. **Sukka**nti odātaṃ vodānadhammaṃ. **Savipakkhaṃ katvā**ti pahātabbapahāyakabhāvadassanavasena yathākkamaṃ ubhayaṃ savipakkhaṃ katvā. ''Ayaṃ kaṇhadhammo, imassa ayaṃ pahāyako''ti evaṃ **kaṇhaṃ paṭibāhitvā** desanāvasena nīharitvā **sukkaṃ,** ''ayaṃ sukkadhammo, iminā ayaṃ pahātabbo''ti evaṃ **sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhaṃ. Saussāha**nti phaluppādanasamatthatāvasena sabyāpāraṃ. Tenāha **''savipāka''**nti. Vipākadhammanti attho.

Tasmiṃ desite dhammeti tasmiṃ vuttanayena bhagavā tumhehi desite dhamme **ekaccaṃ dhammaṃ nāma sāvakapāramiñāṇaṃ jānitvā** paṭivijjhitvā. Taṃjānane hi vutte catusaccadhammajānanaṃ avuttasiddhanti. **''Catusaccadhammesū''**ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ vuttākāradassanaṃ. Vipakkho pana parato āgamissati. **Etthā**ti ''dhammesu niṭṭhaṃ agama''nti etasmiṃ pade. **Therasallāpo**ti therānaṃ sallāpasadiso vinicchayavādo. **Kāḷavallavāsī**ti kāḷavallavihāravāsī. **Idānī**ti etarahi ''idāhaṃ bhante''tiādivacanakāle. **Imasmiṃ pana ṭhāne**ti ''dhammesu niṭṭhaṃ agama''nti imasmiṃ padese, imasmiṃ vā niṭṭhānakāraṇabhūte yoniso parivitakkane. ''Imasmiṃ pana ṭhāne buddhaguṇesu niṭṭhaṅgato''ti kasmā vuttaṃ, nanu sāvakapāramiñāṇasamadhigatakāle eva thero buddhaguṇesu niṭṭhaṅgatoti? Saccametaṃ, idāni pana taṃ pākaṭaṃ jātanti evaṃ vuttaṃ. **Sabba**nti ''catusaccadhammesū''tiādi sumattherena vuttaṃ sabbaṃ. **Arahatte niṭṭhaṅgato**ti etthāpi vuttanayeneva anuyogaparihārā veditabbā. Yadipi dhammasenāpati ''sāvakapāramiñāṇaṃ mayā samadhigata''nti ito pubbepi jānātiyeva, idāni pana asaṅkhyeyyāparimeyyabhede buddhaguṇe nayaggāhavasena pariggahetvā kiccasiddhiyā tasmiṃ ñāṇe niṭṭhaṅgato ahosīti dassento **''mahāsivatthero…pe… dhammesūti sāvakapāramiñāṇe niṭṭhaṅgato''**ti avoca.

Buddhaguṇā pana nayato āgatā, te nayaggāhato yāthāvato jānanto sāvakapāramiñāṇe tathājānanavasena niṭṭhaṅgatattā sāvakapāramiñāṇameva tassa aparāparuppattivasena, tena tena bhāvetabbakiccabahutāvasena ca **''dhammesū''**ti puthuvacanena vuttaṃ. Anantāparimeyyānaṃ anaññavisayānaṃ buddhaguṇānaṃ nayato pariggaṇhanena therassa sātisayo bhagavati pasādo uppajjatīti āha **''bhiyyosomattāyā''**tiādi. ''Suṭṭhu akkhāto''ti vatvā taṃ evassa suṭṭhu akkhātataṃ dassetuṃ **''niyyāniko maggo''**ti vuttaṃ. Svākkhātatā hi dhammassa yadatthaṃ desito, tadatthasādhanena veditabbā. **Phalatthāya niyyātī**ti anantaravipākattā, attano uppattisamanantarameva phalanipphādanavasena pavattatīti attho. Vaṭṭacārakato niyyātīti vā **niyyāniko,** niyyānasīloti vā. **Rāgadosamohanimmadanasamattho**ti idhāpi ''pasannosmi bhagavatīti dassetī''ti ānetvā sambandho. **Vaṅkādī**ti **ādi**-saddena jimhakuṭile, aññe ca paṭipattidose saṅgaṇhāti. Bhagavā tumhākaṃ buddhasubuddhatā viya dhammasudhammatā, saṅghasuppaṭipatti ca dhammesu niṭṭhaṅgamanena sāvakapāramiñāṇe niṭṭhaṅgatattā mayhaṃ suṭṭhu vibhūtā supākaṭā jātāti dassento thero ''svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅghoti pasīdi''nti avoca.

Kusaladhammadesanāvaṇṇanā

145. **Anuttarabhāvo**ti seṭṭhabhāvo. Anuttaro bhagavā yena guṇena, so anuttarabhāvo, taṃ **anuttariyaṃ.** Yasmā tassāpi guṇassa kiñci uttaritaraṃ natthi eva, tasmā vuttaṃ ''sā tumhākaṃ desanā anuttarāti vadatī''ti. **Kusalesu dhammesū**ti kusaladhammanimittaṃ. Nimittatthe hi etaṃ bhummaṃ, tasmā kusaladhammadesanāhetupi bhagavāva anuttaroti attho. **Bhūmiṃ dassento**ti visayaṃ dassento. Kusaladhammadesanāya hi kusalā dhammā visayo. **Vuttapade**ti ''kusalesu dhammesū''ti evaṃ vuttavākye, evaṃ vā vuttadhammakoṭṭhāse. ''Pañcadhā''ti kasmā vuttaṃ, nanu chekaṭṭhenapi kusalaṃ icchitabbaṃ ''kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgāna''ntiādīsūti (ma. ni. 2.87)? Saccametaṃ, so pana chekaṭṭho kosallasambhūtaṭṭheneva saṅgahitoti visuṃ na gahito. ''Kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmaya''nti (jā. 1.15.146; 2.22.2008) **jātake** āgatattā **''jātakapariyāyaṃ patvā ārogyaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭatī''**ti vuttaṃ. ''Taṃ kiṃ maññatha, gahapatayo, ime dhammā kusalā vā akusalā vā sāvajjā vā anavajjā vā''tiādīsu suttapadesesu ''kusalā''ti vuttadhammā eva ''anavajjā''ti vuttāti āha **''suttantapariyāyaṃ patvā anavajjaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭatī''**ti. **Abhidhamme** ''kosalla''nti paññā āgatāti yonisomanasikārahetukassa kusalassa **kosallasammūtaṭṭho,** darathābhāvadīpanato **niddarathaṭṭho,** ''kusalassa katattā upacitattā''ti vatvā iṭṭhavipākaniddisanato **sukhavipākaṭṭho** ca abhidhammanayasiddhoti āha **''abhidhamma…pe… vipākaṭṭhenā''**ti. **Bāhitikasutte** (ma. ni. 2.358) bhagavato kāyasamācārādike vaṇṇentena dhammabhaṇḍāgārikena ''yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo''ti kusalo kāyasamācāro rañño pasenadissa vutto. Na hi bhagavato sukhavipākakammaṃ atthīti sabbasāvajjarahitā kāyasamācārādayo ''kusalā''ti vuttā, idha pana ''kusalesu dhammesū''ti bodhipakkhiyadhammā ''kusalā''ti vuttā, te ca samathavipassanā maggasampayuttā ekantena sukhavipākā evāti avajjarahitatāmattaṃ upādāya anavajjattho kusala-saddoti āha **''imasmiṃ pana… pe… daṭṭhabba''**nti. Evañca katvā ''phalasatipaṭṭhānaṃ pana idha anadhippeta''nti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti savipākasseva gahaṇanti katvā.

''Cuddasavidhenā''tiādi satipaṭṭhāne (dī. ni. 2.376; ma. ni. 1.109) vuttanayena veditabbaṃ. **Paggahaṭṭhenā**ti kusalapakkhassa paggaṇhanasabhāvena. **Kiccavasenā**ti anuppannākusalānuppādanādikiccavasena. Tato eva cassa catubbidhatā. **Ijjhanaṭṭhenā**ti nippajjanasabhāvena. Chandādayo eva iddhipādesu visiṭṭhasabhāvā, itare avisiṭṭhā, tesampi viseso chandādikatoti āha **''chandādivasena nānāsabhāvā''**ti.

Adhimokkhādisabhāvavasenāti pasādādhimokkhādisalakkhaṇavasena. **Upatthambhanaṭṭhenā**ti sampayuttadhammānaṃ upatthambhanakabhāvena. **Akampiyaṭṭhenā**ti paṭipakkhehi akampiyasabhāvena. **Salakkhaṇenā**ti adhimokkhādisabhāvena. **Niyyānaṭṭhenā**ti saṃkilesapakkhato, vaṭṭacārakato ca niggamanaṭṭhena. **Upaṭṭhānādinā**ti upaṭṭhānadhammavicayapaggahasampiyāyanapassambhanasamādhānaajjhupekkhanasaṅkhātena attano sabhāvena. **Hetuṭṭhenā**ti nibbānassa sampāpakahetubhāvena. **Dassanādinā**ti

dassanābhiniropanapariggahasamuṭṭhāpanavodāpanapaggahupaṭṭhānasamādhānasaṅkhātena attano sabhāvena.

Sāsanassa pariyosānadassanatthanti sāsanaṃ nāma nippariyāyato sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. Tattha ye samathavipassanāsahagatā, te sāsanassa ādi, maggapariyāpannā majjhe, phalabhūtā pariyosānaṃ, taṃdassanatthaṃ. Tenāha **''sāsanassa hī''**tiādi.

Puna **etadānuttariyaṃ bhante**ti yathāraddhāya desanāya nigamanaṃ. Vuttasseva atthassa puna vacanañhi nigamanaṃ vuttaṃ. **Taṃ desana**nti taṃ kusalesu dhammesu desanāppakāraṃ, desanāvidhiṃ, desetabbañca, **sakalaṃ** vā sampuṇṇaṃ anavasesaṃ **abhijānāti** abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti, **asesaṃ abhijānanato** eva **uttari** upari **abhiññeyyaṃ natthi. Ito**ti bhagavatā abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivasena **puggalo vā** ayaṃ nāma yaṃ bhagavā na jānātīti idaṃ natthi na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. **Kusalesu dhammesu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato uttaritaro natthi.**

Āyatanapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

146. **Āyatanapaññāpanāsū**ti cakkhādīnaṃ, rūpādīnañca āyatanānaṃ sambodhanesu, tesaṃ ajjhattikabāhiravibhāgato, sabhāgavibhāgato, samudayato, atthaṅgamato, āhārato, ādīnavato, nissaraṇato ca desanāyanti attho.

Gabbhāvakkantidesanāvaṇṇanā

147. **Gabbhokkamanesū**ti gabbhabhāvena mātukucchiyaṃ avakkamanesu anuppavesesu, gabbhe vā mātukucchismiṃ avakkamanesu. **Pavisatī**ti paccayavasena tattha nibbattento pavisanto viya hotīti katvā vuttaṃ. **Ṭhātī**ti santānaṭṭhitiyā pavattati, tathābhūto ca tattha vasanto viya hotīti āha **''vasatī''**ti. **Pakatilokiyamanussānaṃ paṭhamā gabbhāvakkantī**ti pacuramanussānaṃ gabbhāvakkanti desanāvasena idha paṭhamā. **''Dutiyā gabbhāvakkantī''**tiādīsupi evaṃ yojanā veditabbā.

Alamevāti yuttameva.

Khipituṃ na sakkontīti tathā vātānaṃ anuppajjanameva vadati. **Sesa**nti puna ''etadānuttariya''tiādi pāṭhappadesaṃ vadati.

Ādesanavidhādesanāvaṇṇanā

148. Parassa cittaṃ ādisati etehīti **ādesanāni,** yathāupaṭṭhitanimittādīni, tāni eva aññamaññassa asaṃkiṇṇarūpena ṭhitattā **ādesanavidhā,** ādesanābhāgā, tāsu **ādesanavidhāsu.** Tenāha **''ādesanakoṭṭhāsesū''**ti. **Āgatanimittenā**ti yassa ādisati, tassa, attano ca upagatanimittena, nimittappattassa lābhālābhādiādisanavidhidassanassa pavattattā **''idaṃ nāma bhavissatī''**ti vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana ''evampi te mano''tiādinā parassa cittādisanameva āgataṃ, taṃ nidassanamattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi ''idaṃ nāma bhavissatī''ti vuttasseva atthassa vibhāvanavasena vatthu āgataṃ. **Gatanimittaṃ** nāma gamananimittaṃ. **Ṭhitanimittaṃ** nāma attano samīpe ṭhānanimittaṃ, parassa gamanavasena, ṭhānavasena ca gahetabbanimittaṃ. **Manussānaṃ** paracittavidūnaṃ, itaresampi vā savanavasena parassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ **saddaṃ sutvā. Yakkhapisācādīna**nti hiṅkārayakkhānañceva kaṇṇapisācādipisācānaṃ, kumbhaṇḍanāgādīnañca.

Vitakkavipphāravasenāti vipphārikabhāvena pavattavitakkassa vasena. **Uppanna**nti tato samuṭṭhitaṃ. **Vippalapantāna**nti kassaci atthassa abodhanato virūpaṃ, vividhaṃ vā palapantānaṃ. **Suttapamattādīna**nti **ādi-**saddena vedanāṭṭakhittacittādīnaṃ saṅgaho. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** pana

‘‘idaṃ vakkhāmi, evaṃ vakkhāmīti vitakkayato vitakkavipphārasaddo nāma uppajjatī’’ti (abhi. aṭṭha. 1.vacīkammadvārakathāpi) āgatattā jāgarantānaṃ pakatiyaṃ ṭhitānaṃ avippalapantānaṃ vitakkavipphārasaddo kadāci uppajjatīti viññāyati, yo loke ‘‘mantajappo’’ti vuccati. Yassa mahāaṭṭhakathāyaṃ asotaviññeyyatā vuttā. Tādisañhi sandhāya viññattisahajameva ‘‘jivhātālucalanādikaravitakkasamuṭṭhitaṃ sukhumasaddaṃ dibbasotena sutvā ādisatīti sutte vutta’’nti (dha. sa. mūlaṭī. vacīkammadvārakathāvaṇṇanā) **ānandācariyo** avoca. Vuttalakkhaṇo eva pana nātisukhumo attano, accāsannappadese ṭhitassa ca maṃsasotassāpi āpāthaṃ gacchatīti sakkā viññātuṃ. **Tassā**ti tassa puggalassa. **Tassa vasenā**ti tassa vitakkassa vasena. Evaṃ ayampi ādesanavidhā cetopariyañāṇavaseneva āgatāti veditabbā. Keci pana **‘‘tassa vasenā**ti tassa saddassa vasenā’’ti atthaṃ vadanti, taṃ ayuttaṃ. Na hi saddaggahaṇena taṃsamuṭṭhāpakacittaṃ gayhati, saddaggahaṇānusārenapi tadatthasseva gahaṇaṃ hoti, na cittassa. Eteneva yadeke **‘‘yaṃ vitakkayato**ti yamatthaṃ vitakkayato’’ti vatvā **‘‘tassa vasenā**ti tassa atthassa vasenā’’ti vaṇṇenti, tampi paṭikkhittaṃ.

Manasā saṅkharīyantīti **manosaṅkhārā,** vedanāsaññā. **Paṇihitā**ti purimaparibandhavinayena padhānabhāvena nihitā ṭhapitā. Tenāha **‘‘cittasaṅkhārā suṭṭhapitā’’**ti. Vitakkassa vitakkanaṃ nāma uppādanamevāti āha **‘‘pavattessatī’’**ti. ‘‘Pajānātī’’ti pubbe vuttapadasambandhadassanavasena āneti. **Āgamanenā**ti jhānassa āgamanaṭṭhānavasena. **Pubbabhāgenā**ti maggassa sabbapubbabhāgena vipassanārambhena. Ubhayaṃ petaṃ yo sayaṃ jhānalābhī, adhigatamaggo ca aññaṃ tadatthāya paṭipajjantaṃ disvā ‘‘ayaṃ iminā nīhārena paṭipajjanto addhā jhānaṃ labhissati, maggaṃ adhigamissatī’’ti abhiññāya vinā anumānavasena jānāti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘āgamanena jānāti nāmā’’**tiādi. **Anantarā**ti vuṭṭhitakālaṃ sandhāyāha. Tadā hi pavattavitakkapajānaneneva jhānassa hānabhāgiyatādivisesapajānanaṃ.

Kiṃ panidaṃ cetopariyañāṇaṃ parassa cittaṃ paricchijja jānantaṃ iddhicittabhāvato avisesato sabbesampi cittaṃ jānātīti? Noti dassento **‘‘tatthā’’**tiādimāha. **Na ariyāna**nti yena cittena te ariyā nāma jātā, taṃ lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhabhāvato. Yathā hi puthujjano sabbesampi ariyānaṃ lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhattā, evaṃ ariyopi heṭṭhimo uparimassa lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhattā eva. Yathā pana uparimo heṭṭhimaṃ phalasamāpattiṃ na samāpajjati, kiṃ evaṃ so tassa lokuttaracittaṃ na jānātīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘uparimo pana heṭṭhimassa jānātī’’**ti, paṭividdhattāti adhippāyo. ‘‘Uparimo heṭṭhimaṃ na samāpajjatī’’ti vatvā tattha kāraṇamāha **‘‘tesañhī’’**tiādi. **Tesa**nti ariyānaṃ. **Heṭṭhimā heṭṭhimā samāpatti** bhūmantarappattiyā paṭippassaddhikappā. Tenāha **‘‘tatrupapattiyeva hotī’’**ti, na uparibhūmipatti. Nimittādivasena ñātassa kadāci byabhicāropi siyā, na pana abhiññāñāṇena ñātassāti āha **‘‘ceto…pe… natthī’’**ti. ‘‘Taṃ bhagavā’’tiādi **sesaṃ** nāma.

Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā

149. **Brahmajāle**ti brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Ātappanti vīriyaṃ** ātappati kosajjaṃ sabbampi saṃkilesapakkhanti. Kusalavīriyasseva hettha gahaṇaṃ appamādādipadantarasannidhānato. **Padahitabbato**ti padahanato, bhāvanaṃ uddissa vāyamanatoti attho. **Anuyuñjitabbato**ti anuyuñjanato. Īdisānaṃ padānaṃ bahulaṃkattuvisayatāya icchitabbattā ātappapadassa viya itaresampi kattusādhanatā daṭṭhabbā. Paṭipattiyaṃ nappamajjati etenāti **appamādo,** satiavippavāso. Sammā manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro,** tathāpavatto kusalacittuppādo. Bhāvanānuyogameva tathā vadati. Desanākkamena **paṭhamā, dassanasamāpatti nāma** karajakāye paṭikkūlākārassa sammadeva dassanavasena pavattasamāpattibhāvato. **Nippariyāyenevā**ti vuttalakkhaṇadassanasamāpattisannissayattā, dassanamaggaphalabhāvato ca paṭhamasāmaññaphalaṃ pariyāyena vinā **dassanasamāpatti.**

Atikkamma chavimaṃsalohitaṃ aṭṭhiṃ paccavekkhatīti tāni apaccavekkhitvā aṭṭhimeva paccavekkhati. **Aṭṭhiārammaṇā dibbacakkhupādakajjhānasamāpattī**ti vuttanayena aṭṭhiārammaṇā dibbacakkhuadhiṭṭhānā paṭhamajjhānasamāpatti. Yo hi bhikkhu ālokakasiṇe catutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuñāṇo hutvā saviññāṇake kāye aṭṭhiṃ pariggahetvā tattha

paṭikkūlamanasikāravasena paṭhamaṃ jhānaṃ nibbatteti, tassāyaṃ paṭhamajjhānasamāpatti **dutiyā dassanasamāpatti.** Tena vuttaṃ ''aṭṭhi aṭṭhī''tiādi. Yo panettha pāḷiyaṃ dvattiṃsākāramanasikāro vutto, so maggasodhanavasena vutto. Tattha vā kataparicayassa sukheneva vuttanayā aṭṭhipaccavekkhaṇā samijjhatīti. Tenevettha ''imaṃ cevā''ti **''atikkamma cā''**ti **ca**-saddo samuccayattho vutto. **Taṃ jhāna**nti yathāvuttaṃ paṭhamajjhānaṃ. **Aya**nti ayaṃ sakadāgāmiphalasamāpatti. Sātisayaṃ catusaccadassanāgamanato pariyāyena vinā mukhyā **dutiyā dassanasamāpatti. Yāva tatiyamaggā vattatīti āha** ''khīṇāsavassa vasena catutthā dassanasamāpatti kathitā''ti.

Pāḷiyaṃ **purisassa cā**ti **ca**-saddo byatireke, tena yathāvuttasamāpattidvayato vuccamānaṃyeva imassa visesaṃ joteti. Avicchedena pavattiyā sotasadisatāya viññāṇameva **viññāṇasotaṃ,** tadetaṃ viññāṇaṃ purimato anantarapaccayaṃ labhitvā pacchimassa anantarapaccayo hutvā pavattatīti ayaṃ assa sotāgatatāya sotasadisatā, tasmā pajānitabbabhāvena vuttaṃ ekameva cettha viññāṇaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ **''viññāṇasotanti viññāṇamevā''**ti vuttaṃ. **Dvīhipi bhāgehī**ti orabhāgaparabhāgehi. Idhaloko hissa orabhāgo, paraloko parabhāgo dvinnampi vasenetaṃ sambandhanti. Tenāha **''idhaloke patiṭṭhita''**ntiādi. Viññāṇassa khaṇe khaṇe bhijjantassa kāmaṃ natthi kassaci patiṭṭhitatā, taṇhāvasena pana taṃ ''patiṭṭhita''nti vuccatīti āha **''chandarāgavasenā''**ti. Vuttañhetaṃ –

> ''Kabaḷīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ viruḷhaṃ…pe… atthi tattha āyatiṃ punabbhavābhinibbattī''tiādi (saṃ. ni. 2.64; kathā. 296; mahāni. 7).

Kammanti kusalākusalakammaṃ, upayogavacanametaṃ. **Kammato upagacchanta**nti kammabhāvena upagacchantaṃ, viññāṇanti adhippāyo. Abhisaṅkhāraviññāṇañhi yena kammunā sahagataṃ, aññadatthu tabbhāvameva upagataṃ hutvā pavattati. **Idhaloke patiṭṭhitaṃ nāma** idha katūpacitakammabhāvūpagamanato. **Kammabhavaṃ ākaḍḍhanta**nti kammaviññāṇaṃ attanā sampayuttakammaṃ javāpetvā paṭisandhinibbattanena tadabhimukhaṃ ākaḍḍhantaṃ. Teneva paṭisandhinibbattanasāmatthiyena **paraloke patiṭṭhitaṃ nāma** attano phalassa tattha patiṭṭhāpanena. Keci pana ''abhisaṅkhāraviññāṇaṃ parato vipākaṃ dātuṃ asamatthaṃ idhaloke patiṭṭhitaṃ nāma, dātuṃ samatthaṃ pana paraloke patiṭṭhitaṃ nāmā''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ ''ubhayato abbocchinna''nti vuttattā. Yañca tehi ''paraloke patiṭṭhita''nti vuttaṃ, taṃ idhalokepi patiṭṭhitameva. Na hi tassa idhaloke patiṭṭhitabhāvena vinā paraloke patiṭṭhitabhāvo sambhavati. **Sekkhaputhujjanānaṃ cetopariyañāṇa**nti sekkhānaṃ, puthujjanānañca cetaso paricchindanakañāṇaṃ. **Kathitaṃ** paricchinditabbassa cetaso chandarāgavasena patiṭṭhitabhāvajotanato.

Catutthāya dassanasamāpattiyā tatiyadassanasamāpattiyaṃ vuttappaṭikkhepena attho veditabbo.

Purimānaṃ dvinnaṃ samāpattīnaṃ pubbe samathavasena atthassa vuttattā idāni vipassanāvasena dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **Niccalameva** pubbe vuttassa atthassa apanetabbato. Atthantaratthatāya dassiyamānāya padaṃ calitaṃ nāma hoti. **Aparo nayo**ti ettha paṭhamajjhānassa paṭhamadassanasamāpattibhāve apubbaṃ natthi. **Dutiyajjhānaṃ dutiyā**ti ettha pana ''aṭṭhikavaṇṇakasiṇavasena paṭiladdhadutiyajjhānaṃ dutiyā dassanasamāpattī''ti vadanti, tatiyajjhānampi tatheva paṭiladdhaṃ. Dassanasamāpattibhāvo pana yo bhikkhu ālokakasiṇe catutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuko hutvā saviññāṇake aṭṭhiṃ pariggahetvā tattha vaṇṇakasiṇavasena heṭṭhimāni tīṇi jhānāni nibbatteti, tassa. **Tatiyajjhānaṃ tatiyā** dassanasamāpatti adhiṭṭhānabhūtassa dibbacakkhuñāṇassa vasena. **Catutthajjhānaṃ catutthā**ti rūpāvacaracatutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuñāṇassa taṃ catutthajjhānaṃ catutthā dassanasamāpatti. Idhāpi sekkhaputhujjanānaṃ cetaso paricchindanena tatiyā dassanasamāpatti, arahato cittassa paricchindanena catutthā dassanasamāpatti veditabbā. Evañhesā atthavaṇṇanā pāḷiyā saṃsandeyya. **''Paṭhamamaggo''**tiādīsu aṭṭhiārammaṇapaṭhamajjhānapādako **paṭhamamaggo paṭhamā dassanasamāpatti.** Aṭṭhiārammaṇadutiyajjhānapādako **dutiyamaggo dutiyā**

dassanasamāpatti. Paracittañāṇasahagatā catutthajjhānapādakā **tatiyacatutthamaggā tatiyacatutthadassanasamāpattiyo**ti. Purisassa viññāṇapajānanaṃ panettha asammohavasena daṭṭhabbaṃ.

Puggalapaṇṇattidesanāvaṇṇanā

150. **Puggalapaṇṇattīsū**ti puggalānaṃ paññāpanesu. Guṇavisesavasena aññamaññaṃ asaṅkarato ṭhapanesu. **Lokavohāravasenā**ti lokasammutivasena. Lokavohāro hesa, yadidaṃ ''satto puggalo''tiādi. Rūpādīsu sattavisattatāya **satto.** Tassa tassa sattanikāyassa pūraṇato galanato, maraṇavasena patanato ca **puggalo.** Santatiyā nayanato **naro.** Attabhāvassa posanato **poso. Evaṃ paññāpetabbāsu** voharitabbāsu. ''Sabbametaṃ puggalo''ti imissā sādhāraṇapaññattiyā vibhāvanavasena vuttaṃ, na idhādhippetaasādhāraṇapaññattiyā, tasmā **lokapaññattīsū**ti sattalokagatapaññattīsu. **Anuttaro hoti** anaññasādhāraṇattā tassa paññāpanassa.

Dvīhi bhāgehīti kāraṇe, nissakke cetaṃ puthuvacanaṃ, āvuttiādivasena cāyamattho veditabboti āha **''arūpasamāpattiyā''**tiādi, etena ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷanāgattheravādo,** ''nāmakāyato, rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti evaṃ pavatto **tipiṭakamahādhammarakkhitattheravādo,** ''samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimuttova maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttattā ubhatobhāgavimutto''ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷābhayattheravādo** cāti imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. **Vimutto**ti kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho. **Arūpasamāpattīna**nti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Arahattappattaanāgāmino**ti bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattappatto anāgāmī nāma hoti. **Pāḷī**ti puggalapaññattipāḷi. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvā**ti dassanahetu. Na hi āsave paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā ''disvā parikkhīṇā''ti vuttā dassanāyattaparikkhīṇattā. Evañhi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṃ.

Paññāya visesato **muttoti paññāvimutto** anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇattā. **Aṭṭhavimokkhapaṭikkhepavaseneva,** na tadekadesabhūtarūpajjhānapaṭikkhepavasena. Evañhi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhapaṭikkhepo na hotīti siddhaṃ hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hoti, na paññāvimuttoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto **phuṭṭhanto,** phuṭṭhānaṃ arūpajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo, accantasaṃyoge cetaṃ upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakālameva sacchikātabbaṃ, sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṃ hoti. Tenāha **''so jhānaphassa''**ntiādi. **Ekacce āsavā**ti heṭṭhimamaggattayavajjhā āsavā. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato, nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**ti vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasaṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. ''Diṭṭhattā patto''tipi pāṭho, tena catusaccadassanasaṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha **''dukkhā saṅkhārā''**tiādi. Paṭhamaphalato paṭṭhāya yāva aggamaggā diṭṭhippattoti āha **''esopi kāyasakkhī viya chabbidho hotī''**ti. **Idaṃ dukkha**nti ''idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkha''nti **yathābhūtaṃ pajānāti.** Yasmā idaṃ yāthāvasarasato pajānāti, pajānanto ca ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe ''dukkhasacca''nti pajānāti. Taṇhaṃ pana idaṃ dukkhaṃ ito samudeti, tasmā **''ayaṃ dukkhasamudayo''ti yathābhūtaṃ pajānāti.** Yasmā idaṃ dukkhañca samudayo ca nibbānaṃ

patvā nirujjhanti vūpasamanti appavattiṃ gacchanti, tasmā taṃ **''ayaṃ dukkhanirodho''ti yathābhūtaṃ pajānāti.** Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ **''ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā''ti yathābhūtaṃ pajānāti.** Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ **''tathāgatappaveditā''**tiādi vuttaṃ. **Tathāgatappaveditā**ti tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā viditā pākaṭā katā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti sucaritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Aya**nti ayaṃ evarūpo **puggalo ''diṭṭhippatto''ti vuccati.**

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto, etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimutto**ti vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevā**ti kāyasakkhimhi vuttanayeneva. **No ca kho yathā diṭṭhippattassā**ti yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāya vimuttassāti attho. Kiṃ pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena, akilamanto ca sakkoti vikkhambhetuṃ, saddhāvimutto dukkhena kilamanto vikkhambheti, tasmā diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Tenāha **''etesu hī''**tiādi.

Ārammaṇaṃ yāthāvato dhāreti avadhāretīti **dhammo,** paññā. **Paññāpubbaṅgama**nti paññāpadhānaṃ. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī,** paññaṃ sātisayaṃ pavattetīti attho. Paññā vā imaṃ puggalaṃ vāheti, nibbānābhimukhaṃ gametīti attho. **Saddhānusāri**niddesepi eseva nayo.

Tasmāti **visuddhimagge** (visuddhi. 2.770, 776) vuttattā, tato eva visuddhimagge, taṃ saṃvaṇṇanāsu (visuddhi. ṭī. 2.776) vuttanayenettha attho veditabbo.

Padhānadesanāvaṇṇanā

151. **Padahanavasenā**ti bhāvanānuyogavasena. **Satta bojjhaṅgā padhānāti vuttā** vivekanissitādibhāvena padahitabbato bhāvetabbato.

Paṭipadādesanāvaṇṇanā

152. **Dukkhena kasirena samādhiṃ uppādentassā**ti pubbabhāge āgamanakāle kicchena dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhiṃ uppādentassa. **Dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassā**ti vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātaṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṇikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, sacchikarontassa pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatī**ti yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkhaṇe uppannāpi **paññā** āgamanavasena ''dukkhapaṭipadā dandhābhiññā nāmā''ti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

Bhassasamācārādidesanāvaṇṇanā

153. **Bhassasamācāre**ti vacīsamācāre. **Ṭhito**ti yathāraddhaṃ taṃ avicchedavasena kathento. Tenāha **''kathāmaggaṃ anupacchinditvā kathento''**ti. **Musāvādūpasañhita**nti antarantarā pavattena musāvādena upasaṃhitaṃ. **Vibhūti** vuccati visuṃbhāvo, tattha niyuttanti vebhūtikaṃ, tadeva **vebhūtiyaṃ,** pesuññaṃ. Tenāha **''bhedakaravāca''**nti. Karaṇuttariyalakkhaṇato sārambhato jātāti **sārambhajā.** Tassā pavattiākāradassanatthaṃ **''tvaṃ dussīlo''**tiādi vuttaṃ. Bahiddhākathā amanāpā, manāpāpi parassa cittavighātāvahattā karaṇuttariyapakkhiyamevāti dassento **''tuyha''**ntiādimāha. **Vikkhepakathāpavatta**nti vikkhepakathāvasena pavattaṃ. **Jayapurekkhāro hutvā**ti attano jayaṃ purakkhatvā. Yaṃ kiñci na bhāsatīti yojanā. **''Mantā''ti vuccati paññā,** mantanaṃ jānananti katvā. **''Mantā''**ti idaṃ ''mantetvā''ti iminā samānatthaṃ nipātapadanti āha **''upaparikkhitvā''**ti.

Yuttakathamevāti attano, suṇantassa ca yuttarūpameva kathaṃ. **Hadaye nidahitabbayutta**nti atthasampattiyā, byañjanasampattiyā atthavedādipaṭilābhanimittattā citte ṭhapetabbaṃ, vimuttāyatanabhāvena manasi kātabbanti attho. Sabbaṅgasampannāpi vācā akāle bhāsitā abhājane bhāsitā viya na atthāvahāti āha **''yuttapattakālenā''**ti. Ayañca caturaṅgasamannāgatā subhāsitavācā saccasambodhāvahāditāya sattānaṃ mahiddhikā mahānisaṃsāti dassetuṃ **''evaṃ bhāsitā hī''**tiādi vuttaṃ.

Sīlācāreti sīle ca ācāre ca parisuddhasīle ceva parisuddhamanosamācāre ca. **Ṭhito**ti patiṭṭhahanto. Saccaṃ etassa atthīti **sacco**ti āha **''saccakatho''**ti. Esa nayo **saddho**ti etthāpi. Tenāha **''saddhāsampanno''**ti. ''Nanu ca heṭṭhā saccaṃ kathitamevā''ti kasmā vuttaṃ? Heṭṭhā hi vacīsamācāraṃ kathentena saccaṃ kathitaṃ, paṭipakkhapaṭikkhepavasena idha sīlaṃ kathentena taṃ paripuṇṇaṃ katvā dassetuṃ saccaṃ sarūpeneva kathitaṃ. ''Puggalādhiṭṭhānāya kathāya ārabbhantarañcetaṃ, tathāpi saccaṃ vatvā anantarameva saccassa kathanaṃ punaruttaṃ hotīti parassa codanāvasaro mā hotū''ti tattha parihāraṃ dātukāmo **''idha kasmā puna vutta''**nti āha. **Heṭṭhā vācāsaccaṃ kathitaṃ** caturaṅgasamannāgataṃ subhāsitavācaṃ dassentena. **Antamaso…pe… dassetuṃ idha vuttaṃ** ''evaṃ sīlaṃ suparisuddhaṃ hotī''ti. Imasmiṃ panatthe ''evaṃ parittakaṃ kho, rāhula, tesaṃ sāmaññaṃ, yesaṃ natthi sampajānamusāvāde lajjā''tiādi nayappavattaṃ **rāhulovādasuttaṃ** dassetabbaṃ.

Guttā satikavāṭena pidahitā dvārā etenāti **guttadvāro**ti āha **''chasu indriyesū''**tiādi. Pariyesanapaṭiggaṇhanaparibhogavissajjanavasena bhojane mattaṃ jānātīti **bhojane mattaññū. Sama**nti avisamaṃ. Samacāritā hi kāyavisamādīni pahāya kāyasamādipūraṇaṃ. **Nisajjāyā**ti ettha **iti-**saddo ādiattho, tena ''āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī''ti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Bhāvanāya cittaparisodhanañhi jāgariyānuyogo, na niddāvinodanamattaṃ. **Nittandī**ti vigatathinamiddho. Sā pana nittanditā kāyālasiyavigamane pākaṭā hotīti vuttaṃ **''kāyālasiyavirahito''**ti. **''Āraddhavīriyo''**ti iminā duvidhopi vīriyārambho gahitoti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **''kāyikavīriyenāpī''**tiādi vuttaṃ. Saṅgamma gaṇavihāro sahavāso **saṅgaṇikā,** sā pana kilesehipi evaṃ hotīti tato visesetuṃ **''gaṇasaṅgaṇika''**nti vuttaṃ. Gaṇena saṅgaṇikaṃ gaṇasaṅgaṇikanti. **Ārambhavatthuvasenā**ti anadhigatavisesādhigamakāraṇavasena **ekavihārī,** na kevalaṃ ekībhāvavasena. **Kilesasaṅgaṇika**nti kilesasahitacittataṃ. **Yathā tathā**ti vipassanāvasena, paṭisaṅkhānavasena vā. Samathavasena **ārammaṇūpanijjhānaṃ.** Vipassanāvasena **lakkhaṇūpanijjhānaṃ.**

Kalyāṇapaṭibhānoti sundarapaṭibhāno, sā panassa paṭibhānasampadā vacanacāturiyasahitāva icchitāti āha **''vākkaraṇa…pe… sampanno cā''**ti. ''Paṭibhāna''nti hi ñāṇampi vuccati ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi. Tattha atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ paṭibhānamassāti **yuttapaṭibhāno.** Pucchitānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya no muttapaṭibhānaṃ assāti **no muttapaṭibhāno.** Idha pana vikiṇṇavāco muttapaṭibhāno adhippetoti adhippāyena **''sīlasamācārasmiñhi ṭhitabhikkhu muttapaṭibhāno na hotī''**ti vuttaṃ. **Gamanasamatthāyā**ti assutaṃ dhammaṃ gametuṃ samatthāya. **Dhāraṇasamatthāyā**ti sātisayaṃ sativīriyasahitatāya yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ dhāretuṃ samatthāya. Munanato anuminanato **mutīti** anumāna **paññāya nāmaṃ. Tīhi padehī**ti ''gatimā dhitimā mutimā''ti tīhi padehi. **Heṭṭhā**ti heṭṭhā ''āraddhavīriyo''ti vuttaṭṭhāne. **Idhā**ti ''dhitimā''ti vuttaṭṭhāne. Vīriyampi heṭṭhā guṇabhūtaṃ gahitanti vuttovāyamattho. **Heṭṭhā**ti ''jāgariyānuyogamanuyutto, jhāyī''ti ettha **vipassanāpaññā kathitā. Idhā**ti ''dhitimā mutimā''ti ettha **buddhavacanagaṇhanapaññā** kathitā karaṇapubbāparakosallapaññādīpanato. Kilesakāmopi vatthukāmo viya yathāpavatto assādīyatīti vuttaṃ **''vatthukāmakilesakāmesu agiddho''**ti.

Anusāsanavidhādesanādivaṇṇanā

154. **Attano upāyamanasikārenā**ti attani sambhūtena pathamanasikārena bhāvanāmanasikārena. **Paṭipajjamāno**ti visuddhiṃ paṭipajjamāno.

155. **Kilesavimuttiñāṇe**ti kilesappahānajānane.

156. **Pariyādiyamāno**ti paricchijja gaṇhantoti attho. **Suddhakkhandheyeva anussarati** nāmagottaṃ pariyādiyituṃ asakkonto. Vuttamevatthaṃ vivarituṃ **''eko hī''**tiādi vuttaṃ. **Sakkoti** pariyādiyituṃ. **Asakkontassa vasena gahitaṃ,** ''amutrāsiṃ evaṃnāmo''tiādi vuttanti attho. **Asakkontassā**ti ca ārohane asakkontassa, orohane pana ñāṇassa thirabhūtattā. Tenāha **''suddhakkhandheyeva anussaranto''**tiādi. **Eta**nti pubbāparavirodhaṃ. **Na sallakkhesi** diṭṭhābhinivesena kuṇṭhañāṇattā. Tenāha **''diṭṭhigatikattā''**ti. **Ṭhāna**nti ekasmiṃ pakkhe avaṭṭhānaṃ. **Niyamo**ti vādaniyamo paṭiniyatavādatā. Tenāha **''imaṃ gahetvā''**tiādi.

157. **Piṇḍagaṇanāyā**ti ''ekaṃ dve''tiādinā agaṇetvā saṅkalanapaduppādanādinā piṇḍanavasena gaṇanāya. **Acchiddakavasenā**ti avicchindakagaṇanāvasena gaṇanā kamagaṇanaṃ muñcitvā ''imasmiṃ rukkhe ettakāni paṇṇānī''ti vā ''imasmiṃ jalāsaye ettakāni udakāḷhakānī''ti vā evaṃ gaṇetabbassa ekajjhampi piṇḍetvā gaṇanā. Kamagaṇanā hi antarantarā vicchijja pavattiyā pacchindikā. Sā panesā gaṇanā savanantaraṃ anapekkhitvā manasāva gaṇetabbato **''manogaṇanā''**tipi vuccatīti āha **''manogaṇanāyā''**ti. **Piṇḍagaṇanameva dasseti,** na vibhāgagaṇanaṃ. **Saṅkhātuṃ na sakkā** aññehi asaṅkhyeyyābhāvato. Paññāpāramiyā pūritabhāvaṃ dassento itarāsaṃ pūraṇena vinā tassā pūraṇaṃ natthīti **''dasannaṃ pāramīnaṃ pūritattā''**ti āha. Tenāha **''sabbaññutaññāṇassa suppaṭividdhattā''**ti. **Ettakanti dassethāti dīpeti** thero. Yaṃ pana pāḷiyaṃ ''sākāraṃ sauddesaṃ anussaratī''ti vuttaṃ, taṃ tassa anussaraṇamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na āyuno vassādigaṇanāya paricchindanaṃ tassa avisayabhāvato.

158. **Tumhākaṃ sammāsambuddhānaṃ yeva anuttarā** anaññasādhāraṇattā. Idāni tassā desanāya majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya vibhāgābhāvaṃ dassetuṃ **''atītabuddhāpī''**tiādi vuttaṃ. **Imināpi kāraṇenā**ti anuttarabhāvena, aññehi buddhehi ekasadisabhāvena ca.

159. Āsavānaṃ ārammaṇabhāvūpagamanena **sāsavā.** Upecca ādhīyantīti **upādhī,** dosāropanāni, saha upādhīhīti **saupādhikā.** Anariyiddhiyañhi attano cittadosena ekacce upārambhaṃ dadanti, svāyamattho **kevaṭṭasuttena** dīpetabbo. **No ''ariyā''ti vuccati** sāsavabhāvato. Niddosehi khīṇāsavehi pavattetabbato **niddosā** dosehi saha appavattanato. Tato eva **anupārambhā.** Ariyānaṃ iddhīti **ariyiddhīti vuccati.**

Appaṭikkūlasaññīti iṭṭhasaññī iṭṭhākārena pavattacitto. **Paṭikkūle**ti amanuññe aniṭṭhe. **Dhātusañña**nti ''dhātuyo''ti saññaṃ. **Upasaṃharatī**ti upaneti pavatteti. **Aniṭṭhasmiṃ vatthusmi**nti aniṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatī**ti mettaṃ hitesitaṃ upasaṃharanto sabbatthakameva taṃ tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatī**ti dhammasabhāvacintanena dhātuso, paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṃ vā tattha pavatteti. **Appaṭikkūle satte** ñātimittādike yāthāvato dhammasabhāvacintanena aniccasaññāya visabhāgabhūte ''kesādi asucikoṭṭhāsamevā''ti **asubhasaññaṃ pharati** asubhamanasikāraṃ pavatteti. **Chaḷaṅgupekkhāyā**ti iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanalakkhaṇāya chasu dvāresu pavattanato ''chaḷaṅgupekkhāyā''ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya.

Taṃ desananti taṃ dvīsu iddhividhāsu desanappakāraṃ desanāvidhiṃ. **Asesaṃ sakala**nti asesaṃ niravasesaṃ sampuṇṇaṃ abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti. **Asesaṃ abhijānato** tato **uttari abhiññeyyaṃ natthi. Ito**ti bhagavato abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivasena **puggalo vā ayaṃ nāma yaṃ bhagavā na jānātīti idaṃ natthi** na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. Dvīsu **iddhividhāsu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato uttaritaro natthi. Imināpī**ti **pi**-saddo na kevalaṃ vuttatthasamuccayattho, atha kho avuttatthasamuccayatthopi daṭṭhabbo. Yaṃ taṃ bhantetiādināpi hi bhagavato guṇadassanaṃ tasseva pasādassa kāraṇavibhāvanaṃ.

Aññathāsatthuguṇadassanādivaṇṇanā

160. Pubbe ‘‘etadānuttariyaṃ bhante’’tiādinā yathāvuttabuddhaguṇā dassitā, tato añño evāyaṃ pakāro ‘‘yaṃ taṃ bhante’’tiādinā āraddhoti āha **‘‘aparenāpi ākārenā’’**ti. Buddhānaṃ sammāsambodhiyā saddahanato visesato **saddhā kulaputtā nāma bodhisattā,** mahābodhisattāti adhippāyo. Te hi mahābhinīhārato paṭṭhāya mahābodhiyaṃ sattā āsattā laggā niyatabhāvūpagamanena kenaci asaṃhāriyabhāvato. Yato nesaṃ na kathañci tattha saddhāya aññathattaṃ hoti, eteneva tesaṃ kammaphalaṃ saddhāyapi aññathattābhāvo dīpito daṭṭhabbo. **Tasmā**ti yasmā atisayavacanicchāvasena, ‘‘anuppattaṃ taṃ bhagavatā’’ti saddantarasannidhānena ca visiṭṭhavisayaṃ ‘‘saddhena kulaputtenā’’ti idaṃ padaṃ, tasmā. Lokuttaradhammasamadhigamamūlakattā sabbabuddhaguṇasamadhigamassa ‘‘nava lokuttaradhammā’’ti vuttaṃ. **‘‘Āraddhavīriyenā’’tiādīsu** samāsapadesu **‘‘vīriyaṃ thāmo’’tiādīni** avayavapadāni. **Ādi-**saddena parakkamapadaṃ saṅgaṇhāti, na dhorayhapadaṃ. Na hi taṃ vīriyavevacanaṃ, atha kho vīriyavantavācakaṃ. Dhurāya niyuttoti hi **dhorayho.** Tenāha ‘‘taṃ dhuraṃ vahanasamatthena mahāpurisenā’’ti. **Paggahitavīriyenā**ti asithilavīriyena. **Thiravīriyenā**ti ussoḷhībhāvūpagamanena thirabhāvappattavīriyena. **Asamadhurehī**ti anaññasādhāraṇadhurehi. Paresaṃ asayhasahanā hi lokanāthā. **Taṃ sabbaṃ** acinteyyāparimeyyabhedaṃ buddhānaṃ guṇajātaṃ. Pāramitā, buddhaguṇā, veneyyasattāti yasmā idaṃ tayaṃ sabbesampi buddhānaṃ samānameva, tasmā āha **‘‘atītānāgata…pe… ūno natthī’’**ti.

Kāmasukhallikānuyoganti kāmasukhe allīnā hutvā anuyuñjanaṃ. **Ko jānāti paralokaṃ** ‘‘atthī’’ti, ettha ‘‘ko ekavisayoyaṃ indriyagocaro’’ti evaṃdiṭṭhi hutvāti adhippāyo. **Sukho**ti iṭṭho sukhāvaho. **Paribbājikāyā**ti tāpasaparibbājikāya taruṇiyā. **Mudukāyā**ti sukhumālāya. **Lomasāyā**ti taruṇamudulomavatiyā. **Moḷibandhāhī**ti moḷiṃ katvā bandhakesāhi. **Paricārentī**ti attano pāricārikaṃ karonti, indriyāni vā tattha parito cārenti. **Lāmaka**nti paṭikiliṭṭhaṃ. **Gāmavāsīnaṃ** bālānaṃ **dhammaṃ.** Puthujjanānamidanti **pothujjanikaṃ.** Yathā pana taṃ ‘‘puthujjanānamida’’nti vattabbataṃ labhati, taṃ dassetuṃ **‘‘puthujjanehi sevitabba’’**nti āha. Anariyehi sevitabbanti vā **anariyaṃ.** Yasmā pana niddosattho ariyattho, tasmā **‘‘anariyanti na niddosa’’**nti vuttaṃ. **Anatthasaṃyutta**nti diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhavipulānatthasañhitaṃ. **Attakilamathānuyoga**nti attano kilamathassa khedanassa anuyuñjanaṃ. Dukkhaṃ etassa atthīti **dukkhaṃ.** Dukkhamanaṃ etassāti **dukkhamaṃ.**

Ābhicetasikānanti **abhiceto** vuccati abhikkantaṃ visuddhaṃ cittaṃ, adhicittaṃ vā, tasmiṃ abhicetasi jātānīti ābhicetasikāni, abhicetosannissitāni vā. **Diṭṭhadhammasukhavihārāna**nti diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ, **diṭṭhadhammo** vuccati paccakkho attabhāvo, tattha sukhavihārabhūtānanti attho, rūpāvacarajhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā ‘‘diṭṭhadhammasukhavihārānī’’ti vuccantīti. **Kathitā** ‘‘diṭṭhadhammasukhavihāro’’ti sappītikattā, lokuttaravipākasukhumasañhitattā ca. **Saha maggena vipassanāpādakajjhānaṃ** kathitaṃ ‘‘cattārome cunda sukhallikānuyogā ekantanibbidāyā’’tiādinā (dī. ni. 3.184) **catutthajjhānikaphalasamāpattī**ti catutthajjhānikā phalasamāpatti diṭṭhadhammasukhavihārabhāvena kathitā. Cattāri rūpāvacarāni **‘‘diṭṭhadhammasukhavihārajjhānānī’’**ti **kathitānī**ti attho. **Nikāmalābhī**ti nikāmena lābhī attano icchāvasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti attho. Tenāha **‘‘yathākāmalābhī’’**ti. **Adukkhalābhī**ti sukheneva paccanīkadhammānaṃ samucchinnattā samāpajjituṃ samattho. **Akasiralābhī**ti akasirānaṃ vipulānaṃ lābhī, yathāparicchedeneva vuṭṭhātuṃ samattho. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ. Ekacco tathā samāpajjituṃ sakkoti, pāribandhake pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāribandhake ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nāḷikayantaṃ viya yathāparicchede vuṭṭhātuṃ. Bhagavā pana sabbaso samucchinnapāribandhakattā vasibhāvassa sammadeva samadhigatattā sabbametaṃ sammadeva sakkoti.

Anuyogadānappakāravaṇṇanā

161. **Dasasahassilokadhātuyā**ti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitāya dasasahassilokadhātuyā. Jātikhettabhāvena hi taṃ ekajjhaṃ gahetvā ‘‘ekissā lokadhātuyā’’ti vuttaṃ,

tattakāya eva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. ‘‘Pariggahavasenā’’ti keci. Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ eva jātikhettaṃ. ‘‘Tannivāsīnaṃyeva ca devānaṃ dhammābhisamayo’’ti vadanti. Pakampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhamaṭṭhānaṃ **jātikhettaṃ.** Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ.** Buddhañāṇassa visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ. Okkamanādīnaṃ** channameva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinīhārādikālepi tassa pakampanalabbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma,** yaṃ ekaccaṃ saṃvaṭṭati, vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** tannivāsidevatānaṃ sirasā sampaṭicchanena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena. ‘‘Yāvatā pana ākaṅkheyyā’’ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā pavatteyyeva.

Nuppajjantīti pana atthīti ‘‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī’’ti (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405) imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā, imasmiṃyeva sutte ‘‘kiṃ panāvuso, sāriputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiya’’nti (dī. ni. 3.161) evaṃ puṭṭho ‘‘ahaṃ bhante noti vadeyya’’nti (dī. ni. 3.161) vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā’’ti (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.129; a. ni. 1.277; netti. 57; mi. pa. 5.1.1) imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti? Carimabhave paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānanti dassento **‘‘tattha bodhipallaṅke’’**tiādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyā**ti paṭilomakkamena vadati. **Khettapariggaho katova** hoti ‘‘idaṃ buddhānaṃ jātikhetta’’nti. Kena pana pariggaho kato? Uppajjamānena bodhisattena. **Parinibbānato paṭṭhāyā**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantare**ti carimabhave bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ, dhātuparinibbānanti imehi dvīhi paricchinne etasmiṃ antare.

Tipiṭakaantaradhānakathāvaṇṇanā

‘‘Na nivāritā’’ti vatvā tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘tīṇi hī’’**tiādi vuttaṃ. Paṭipattiantaradhānena sāsanassa osakkitattā aparassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadā**ti paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā.

‘‘Pariyatti pamāṇa’’nti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. Tayidaṃ hīnaṃ nidassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammassa hi ṭhitiṃ dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti ‘‘yo pana bhikkhū’’tiādi (pārā. 39, 44; pāci. 45) nayappavattāya sikkhāpadapāḷimātikāya antarahitāya. Nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhe, pabbajjāupasampadākammesu ca **sāsanaṃ tiṭṭhati.** Yathā vā pātimokkhe dharante eva pabbajjā upasampadā ca, evaṃ sati eva tadubhaye pātimokkhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato. Tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanassa ṭhitihetūti āha **‘‘pātimokkhapabbajjāupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhatī’’**ti. Yasmā vā upasampadādhīnaṃ pātimokkhaṃ anupasampannassa anicchitattā, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe, taṃ siddhiyā siddhāsu pabbajjupasampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. **Osakkitaṃ nāmā**ti pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti, pacchimakapaṭivedhato paraṃ paṭivedhasāsanaṃ, pacchimakasīlabhedato paraṃ paṭipattisāsanaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Sāsanaantarahitavaṇṇanā

Etena kāmaṃ ‘‘sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇa’’nti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati sā appatiṭṭhā hoti paṭivedho viya, tasmā paṭipattiantaradhānaṃ sāsanosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanosakkanaṃ dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ **‘‘tīṇi parinibbānānī’’**tiādi vuttaṃ. **Dhātūnaṃ sannipātanādi** buddhānaṃ adhiṭṭhānenevāti veditabbaṃ.

Tāti rasmiyo. **Kāruñña**nti paridevanakāruññaṃ. Jambudīpe, dīpantaresu, devanāgabrahmalokesu ca vippakiritvā ṭhitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipallaṅkaṭṭhāne ekajjhaṃ sannipātanaṃ, rasmivissajjanaṃ, tattha tejodhātuyā uṭṭhānaṃ, ekajālibhāvo cāti sabbametaṃ satthu adhiṭṭhānavasenevāti veditabbaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā evāti āha **''desanāya ca visesābhāvato''**ti, etena ca anacchariyattameva sādheti. **''Vivādabhāvato''**ti etena vivādābhāvatthaṃ dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe (mi. pa. 5.1.1). **Ekuddeso**ti eko ekavidho abhinno uddeso. Sesapadesupi eseva nayo.

Ekaṃ eva buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī,** etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyaṃ buddhaguṇaṃ dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi dhammānaṃ sabhāvaviseso na sakkā nivāretunti. ''Na dhāreyyā''ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyehi pakāsento **''caleyyā''**tiādimāha. Tattha **caleyyā**ti paripphandeyya. **Kampeyyā**ti pavedheyya. **Nameyyā**ti ekapassena natā bhaveyya. **Oṇameyyā**ti osīdeyya. **Vinameyyā**ti vividhā ito cito ca nameyya. **Vikireyyā**ti vātena bhusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyā**ti vinasseyya. **Viddhaṃseyyā**ti sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca na katthaci tiṭṭheyyāti āha **''na ṭhānaṃ upagaccheyyā''**ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento **''yathā mahārājā''**tiādimāha. Tattha **samupādikā**ti samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃgāminīti attho. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānena. **Pamāṇenā**ti ārohena. **Kisathūlenā**ti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho. **Dvinnampī**ti dvepi, dvinnampi vā sarīrabhāraṃ.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentaṃ. **Tandīkato**ti tena bhojanena tandībhūto. **Anoṇamitadaṇḍajāto**ti yāvadatthabhojanena oṇamituṃ asamatthatāya anoṇamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhuttovā**ti ekaṃ vaḍḍhitakaṃ bhuttamattova **mareyyā**ti. **Atidhammabhārenā**ti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya, sakiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ, abhimatañca lokena; taṃ attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhamevaṃ dhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento, abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavicalanassa kāraṇaṃ hotīti dassento **''idha mahārāja dve sakaṭā''**tiādimāha, eteneva tathāgatassa mātukucchiokkamanādikāle pathavikampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassā**ti ekasmā, **ekassa** vā sakaṭassa **ratanaṃ** tasmā **sakaṭato gahetvā**ti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, kathitanti attho.

Aggoti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatikāti sabhāvabhūtā akittimā pakatikā. **Kāraṇamahantattā**ti kāraṇānaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. **Pathavi**ādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca **sakka**bhāvādayo attano attano visaye ekekāva, evaṃ **sammāsambuddhopi** mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyamevaṃ ''ākāso viya anantavisayo bhagavā eko eva hotī''ti vadanto ''ekissā lokadhātuyā''ti vuttalokadhātuto aññesupi cakkavāḷesu aparassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

''Sammukhā meta''ntiādinā pavattitaṃ attano byākaraṇaṃ aviparītatthatāya satthari pasāduppādanena sammāpaṭipajjamānassa anukkamena lokuttaradhammāvahampi hotīti āha **''dhammassa…pe… paṭipada''**nti. Vādassa anupatanaṃ anuppavatti **vādānupāto**ti āha

‘‘vādoyevā’’ti.

Acchariyaabbhutavaṇṇanā

162. **Udāyī**ti nāmaṃ, mahāsarīratāya pana thero **mahāudāyī**ti paññāyittha, yassa vasena vinaye nisīdanassa dasā anuññātā. **Pañcavaṇṇā**ti khuddikādibhedato pañcappakārā. Pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi atibyāpitadeho **‘‘nirantaraṃ pītiyā phuṭasarīro’’**ti vutto, tato evassā pariyāyato pharaṇalakkhaṇampi vuttaṃ. **Appa**-saddo ‘‘appakasirenevā’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.101; 5.158; a. ni. 7.71) viya idha abhāvatthoti āha **‘‘appicchatāti nittaṇhatā’’**ti. **Tīhākārehī**ti yathālābhayathābalayathāsāruppappakārehi.

Na na katheti kathetiyeva. **Cīvarādihetu**nti cīvaruppādādihetubhūtaṃ payuttakathaṃ **na katheti. Veneyyavasenā**ti vinetabbapuggalavasena. **Katheti** ‘‘evamayaṃ vinayaṃ upagacchatī’’ti. ‘‘Sabbābhibhū sabbavidūhamasmī’’tiādikā (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; dha. pa. 353) **gāthāpi** ‘‘dasabalasamannāgato, bhikkhave, tathāgato’’tiādikā (saṃ. ni. 2.21, 22) **suttantāpi.**

163. **Abhikkhaṇa**nti abhiṇhaṃ. **Niggāthakattā,** pucchanavissajjanavasena pavattitattā ca **‘‘veyyākaraṇa’’nti vuttaṃ**. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ evāti.

Sampasādanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

6. Pāsādikasuttavaṇṇanā

Nigaṇṭhanāṭaputtakālaṅkiriyavaṇṇanā

164. Lakkhassa saravedhaṃ avirajjhitvāna vijjhanavidhiṃ jānantīti **vedhaññā.** Tenāha **‘‘dhanumhi katasikkhā’’**ti. **Sippaṃ uggahaṇatthāyāti** dhanusippādisippassa uggahaṇatthāya. Majjhimena pamāṇena sarapātayogyatāvasena katattā **dīghapāsādo.**

Sampati kālaṃ katoti acirakālaṃ kato. **Dvedhikajātā**ti jātadvedhikā sañjātabhedā. **Dvejjhajātā**ti duvidhabhāvappattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṃ,** viruddhacittaṃ. **Ta**nti bhaṇḍanaṃ. ‘‘Idaṃ nahānādi na kattabba’’nti paññattavattaṃ **paṇṇatti. Dhammavinaya**nti pāvacanaṃ siddhantaṃ. **Vijjhantā** mukhasattīhi. **Sahitaṃ me**ti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ. Tenāha **‘‘atthasaṃhita’’**nti. **Adhiciṇṇa**nti āciṇṇaṃ. **Viparāvatta**nti virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūsitanti attho. Tenāha **‘‘cirakālavasena paguṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivatta’’**nti. **Pariyesamāno vicara** tattha gantvā sikkhāti attho. **Sace sakkosi,** idāniyeva mayā veṭhitaṃ dosaṃ nibbeṭhehi. **Maraṇamevā**ti aññamaññaghātanavasena maraṇameva. Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā,** te pana tassa sissāti āha **‘‘antevāsikesū’’**ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ **paṭivānaṃ,** taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā.** Tenāha **‘‘nivattanasabhāvā’’**ti. **Kathanaṃ** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanaṃ** hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Tenāha **‘‘duppavediteti duviññāpite’’**ti. Na upasamāya saṃvattatīti **anupasamasaṃvattanaṃ,** tadeva **anupasamasaṃvattanikaṃ,** tasmiṃ. Samussitaṃ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ,** patiṭṭhāti āha **‘‘bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe’’**ti, **thūpo**ti vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo aññe dhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena, so nigaṇṭhassa samaye. Kehici abhinnasammatopi bhinno vinaṭṭho eva sabbena sabbaṃ abhāvatoti so **bhinnathūpo,** so eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ **paṭisaraṇaṃ,** tamettha natthīti **appaṭisaraṇo**, tasmiṃ bhinnathūpe appaṭisaraṇeti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. **Nānānīhārenā**ti nānākārena.

165. **Tatheva samudācariṃsu** bhūtapubbagatiyā. **Sāmākāna**nti sāmākadhaññānaṃ.

‘‘Yenassa upajjhāyo’’ti vatvā yathāssa āyasmato cundassa dhammabhaṇḍāgāriko upajjhāyo ahosi, taṃ vitthārena dassetuṃ **‘‘buddhakāle kirā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **buddhakāle**ti bhūtakathanametaṃ, na visesanaṃ. Satthu parinibbānato puretarameva hi dhammasenāpati parinibbuto.

Dhammaratanapūjāvaṇṇanā

Saddhivihārikaṃ adāsīti saddhivihārikaṃ katvā adāsi.

Kathāya mūlanti bhagavato santikā labhitabbadhammakathāya kāraṇaṃ. **Samuṭṭhāpetī**ti uṭṭhāpeti, dāliddiyapaṅkato uddharatīti adhippāyo. **Sandhama**nti sammadeva dhamanto. Ekekasmiṃ pahāreyeva tayo tayo vāre katvā **divā navavāre rattiṃ navavāre. Upaṭṭhānameva gacchati** buddhupaṭṭhānavasena, pañhāpucchanādivasena pana antarantarāpi gacchateva, gacchanto ca **divasassa…pe… gacchati.** Ñātuṃ icchitassa atthassa uddharaṇabhāvato pañhova **pañhuddhāro,** taṃ **gahetvāva gacchati** attano mahāpaññatāya, satthu ca dhammadesanāyaṃ akilāsubhāvato.

Asammāsambuddhappaveditadhammavinayavaṇṇanā

166. **Ārocitepi** tasmiṃ atthe. **Sāmiko** hoti, tassa sāmikabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘sova tassā ādimajjhapariyosānaṃ jānātī’’**ti āha. **Eva**nti vacanasampaṭicchanaṃ. Cundattherena hi ānītaṃ kathāpābhataṃ bhagavā sampaṭicchanto **‘‘eva’’**nti āha. **‘‘Eva’’**nti durakkhāte dhammavinaye sāvakānaṃ dvedhikādibhāvena viharaṇakiriyāparāmasanañhetaṃ.

Yasmā …pe… pākaṭaṃ hoti byatirekamukhena ca neyyassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. Atha vā **yasmā…pe… pākaṭaṃ hoti** dosesu ādīnavadassanena tappaṭipakkhesu guṇesu ānisaṃsassa vibhūtabhāvāpattito. **Vokkammā**ti apasakketvā. Āmeḍitalopena cāyaṃ niddeso, vokkamma vokkammāti vuttaṃ hoti, tena tassa vokkamanassa antarantarāti ayamattho labbhatīti āha **‘‘na nirantara’’**ntiādi. **Dhammānudhammapaṭipattiādayo**ti tena satthārā vuttamuttidhammassa anudhammaṃ appaṭipajjanādayo. **Ādi-**saddena pāḷiyaṃ āgatā asāmīcipaṭipadādayo ca saṅgayhanti. **Manussattampī**ti **pi-**saddena ‘‘vicāraṇapaññāya asambhavo, dosesu anabhinivesitā, asandiṭṭhiparāmāsitā’’ti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. ‘‘Tathā eva’’nti padehi yathākkamaṃ pakārassa kāmaṃ tirokkhatā, paccakkhatā vuccati, tathāpi yathā ‘‘tathā paṭipajjatū’’ti padena paṭipajjanākāro niyametvā vihito, tathā ‘‘evaṃ paṭipajjatū’’ti imināpīti idaṃ tassa atthadassanabhāvena vuttaṃ. **Samādapitattā** micchāpaṭipadāya **apuññaṃ pasavati.**

167. Ñāyati muttidhammo etenāti **ñāyo,** tena satthārā vutto dhammānudhammo, taṃ paṭipannoti **ñāyappaṭipanno,** so pana yasmā tassa muttidhammassa adhigame kāraṇasammato, tasmā vuttaṃ **‘‘kāraṇappaṭipanno’’**ti. **Nipphādessatī**ti sādhessati, siddhiṃ gamissatīti vuttaṃ hoti. **Dukkhanibbattaka**nti sampati, āyatiñca dukkhassa nibbattakaṃ. **Vīriyaṃ karoti** micchāpaṭipannattā.

Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā

168. **Niyyātī**ti vattati, saṃvattatīti vā attho.

170. Idha sāvakassa sammāpaṭipattiyā ekantikaapassayadassanatthaṃ satthu sammāsambuddhatā, dhammassa ca svākkhātatā kittitāti **‘‘sammāpaṭipannassa kulaputtassa pasaṃsaṃ dassetvā’’**ti vuttaṃ. Evañhi imissā desanāya saṃkilesabhāgiyabhāvena uṭṭhitāya vodānabhāgiyabhāvena yathānusandhinā pavatti dīpitā hoti. **Abodhitatthā**ti appaveditatthā, paramatthaṃ catutthasaccapaṭivedhaṃ apāpitāti attho. Pāḷiyaṃ ‘‘assā’’ti padaṃ ‘‘sāvakā saddhamme’’ti dvīhi padehi

yojetabbaṃ ‘‘assa sammāsambuddhassa sāvakā, assa saddhamme’’ti. **Sabbasaṅgahapadehi kata**nti sabbassa sāsanatthassa saṅgaṇhanapadehi ekajjhaṃ kataṃ. Tenāha **‘‘sabbasaṅgāhikaṃ kataṃ na hotīti attho’’**ti. Pubbenāparaṃ sambandhatthabhāvena saṅgahetabbatāya vā saṅgahāni padāni katāni etassāti **saṅgahapadakataṃ,** brahmacariyaṃ. Tappaṭikkhepena na ca saṅgahapadakatanti yojanā. Rāgādipaṭipakkhaharaṇaṃ, yathānusiṭṭhaṃ vā paṭipajjamānānaṃ vaṭṭadukkhato paṭiharaṇaṃ nibbānapāpanaṃ **paṭihāro,** so eva ā-kārassa i-kāraṃ katvā **paṭihiro,** paṭihiro eva **pāṭihiro,** saha pāṭihirenāti **sappāṭihiraṃ,** tathā suppaveditatāya sappāṭihiraṃ katanti **sappāṭihirakataṃ.** Tādisaṃ pana vaṭṭato niyyāne niyuttaṃ, niyyānappayojanañca hotīti āha **‘‘niyyānika’’**nti. **Devalokato**ti devalokato paṭṭhāya rūpīdevanikāyato pabhuti. **Suppakāsita**nti suṭṭhu pakāsitaṃ. **Yāva devamanussehī**ti vā yāva devamanussehi yattakā devā manussā ca, tāva te sabbe abhibyāpetvā **suppakāsitaṃ.** Anutāpāya hotīti **anutappo,** so pana anutāpaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ **‘‘anutāpakaro hotī’’**ti.

172. **Thiro**ti ṭhitadhammo kenaci asaṃhāriyo, asekkhā sīlakkhandhādayo therakārakā dhammā.

173. **Yogehi khemattā**ti yogehi anupaddutattā. **Saddhammassā**ti assa saddhammassa. **Assā**ti ca assa satthuno.

174. Upāsakā brahmacārino nāma visesato anāgāmino. Sotāpannasakadāgāminopi tādisā tathā vuccantīti **‘‘brahmacariyavāsaṃ vasamānā ariyasāvakā’’** icceva vuttaṃ.

176. **Sabbakāraṇasampanna**nti yattakehi kāraṇehi sampannaṃ nāma hoti, tehi sabbehi kāraṇehi sampannaṃ sampattaṃ upagataṃ paripuṇṇaṃ, samannāgataṃ vā. **Imameva dhamma**nti imameva sāsanadhammaṃ.

Udakena padesaññunā attano paññāveyyattiyataṃ dassetuṃ aniyyānike atthe payuttaṃ paheḷikasadisaṃ vacanaṃ, bhagavatā attano sabbaññutāya niyyānike atthe yojetvā dassetuṃ ‘‘udako suda’’ntiādi vuttanti taṃ dassetuṃ **‘‘so kirā’’**tiādimāha.

Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā

177. **Saṅgamma samāgammā**ti tasmiṃyeva ṭhāne labbhamānānaṃ gativasena saṅgamma ṭhānantarato pakkosanena samāgatānaṃ vasena samāgamma. Tenāha **‘‘saṅgantvā samāgantvā’’**ti. **Atthena attha**nti padantare āgataatthena saha tattha tattha āgatamatthaṃ. **Byañjanena byañjana**nti etthāpi eseva nayo. **Samānentehī**ti samānaṃ karontehi, opammaṃ vā ānentehi. **Saṅgāyitabba**nti sammadeva gāyitabbaṃ kathetabbaṃ, taṃ pana saṅgāyanaṃ vācanāmaggoti āha **‘‘vācetabba’’**nti.

178. **Tassa vā bhāsite**ti tassa bhikkhuno bhāsite atthe ceva byañjane ca. Atthamicchāgahaṇaropanāni yathā honti, taṃ dassetuṃ **‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’**tiādi vuttaṃ. **Ārammaṇaṃ ‘‘satipaṭṭhāna’’nti gaṇhāti,** na satiyeva ‘‘satipaṭṭhāna’’nti. **‘‘Satipaṭṭhānānī’’ti byañjanaṃ ropeti** tasmiṃ atthe, na ‘‘satipaṭṭhānā’’ti. **Upapannatarānī**ti yuttatarāni. **Allīnatarānī**ti siliṭṭhatarāni. **Yā cevā**ti liṅgavipallāsena vuttaṃ, vibhattilopena vā. Puna **yā cevā**ti liṅgavipallāseneva niddeso. **Neva ussādetabbo**ti na ukkaṃsetabbo virajjhitvā vuttattā. **Na apasādetabbo**ti na santajjetabbo vivādapariharaṇatthaṃ. **Dhāraṇattha**nti upadhāraṇatthaṃ sallakkhaṇatthaṃ.

181. **Atthena upeta**nti aviparītena atthena upetaṃ taṃ ‘‘ayamettha attho’’ti upecca paṭijānitvā ṭhitaṃ. Tathārūpo ca tassa bujjhitā nāma hotīti āha **‘‘atthassa viññātāra’’**nti. **Evametaṃ bhikkhuṃ pasaṃsathā**ti vuttanayena dhammabhāṇakaṃ amuṃ bhikkhuṃ ‘‘evaṃ lābhā no āvuso’’tiādiākārena pasaṃsatha. Idānissa pasaṃsabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘eso hī’’**tiādi vuttaṃ. **Esā**ti pariyattidhammassa satthukiccakaraṇato, tattha cassa sammadeva avaṭṭhitabhāvato **‘‘buddho nāma esā’’**ti vutto. ‘‘Lābhā no’’tiādinā cassa bhikkhūnaṃ piyagarubhāvaṃ vibhāvento satthā taṃ attano ṭhāne ṭhapesīti vutto.

Paccayānuññātakāraṇādivaṇṇanā

182. **Tatopi uttaritara**nti yā pubbe sammāpaṭipannassa bhikkhuno pasaṃsanavasena ‘‘idha pana cunda satthā ca hoti sammāsambuddho’’tiādinā (dī. ni. 3.167, 169) pavattitadesanāya upari ‘‘idha cunda satthā ca loke udapādī’’tiādinā (dī. ni. 3.170, 171) desanā vaḍḍhitā. Tatopi uttaritaraṃ savisesaṃ desanaṃ vaḍḍhento **‘‘paccayahetū’’**tiādimāha. Tattha **paccayahetū**ti paccayasaṃvattanahetu. **Uppajjanakā āsavā**ti paccayānaṃ pariyesanahetu ceva paribhogahetu ca uppajjanakā kāmāsavādayo. Tesaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ ‘‘idha, bhikkhave, ariyasāvako micchāājīvaṃ pahāya sammāājīvena jīvitaṃ kappetī’’ti (saṃ. ni. 5.8) ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevatī’’tiādinā (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.58) ca sammāpaṭipattiṃ upadisanto bhagavā **paṭighātāya dhammaṃ deseti** nāma. ‘‘Yo tumhesu pāḷiyā atthabyañjanāni micchā gaṇhāti, so neva ussādetabbo, na apasādetabbo, sādhukaṃ saññāpetabbo tasseva atthassa nisantiyā’’ti evaṃ pariyattidhamme micchāpaṭipanne sammāpaṭipattiyaṃ bhikkhū niyojento bhagavā bhaṇḍanahetu uppajjanakānaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya dhammaṃ deseti nāma. **Yathā te na pavisantī**ti te āsavā attano cittasantānaṃ yathā na otaranti. **Mūlaghātena paṭihananāyā**ti yathā mūlaghāto hoti, evaṃ mūlaghātavasena pajahanāya. **Ta**nti cīvaraṃ. **Yathā cīvaraṃ** idamatthikatameva upādāya anuññātaṃ, **evaṃ piṇḍapātādayopi.**

Sukhallikānuyogādivaṇṇanā

183. **Sukhita**nti sañjātasukhaṃ. **Pīṇita**nti dhātaṃ suhitaṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā **‘‘thūlaṃ karotī’’**ti vuttaṃ.

186. **Naṭhitasabhāvā**ti anavaṭṭhitasabhāvā, evarūpāya kathāya anavaṭṭhānabhāvato sabhāvopi tesaṃ anavaṭṭhitoti adhippāyo. Tenāha **‘‘jivhā no atthī’’**tiādi. Kāmaṃ ‘‘pañcahi cakkhūhī’’ti vuttaṃ, aggahitaggahaṇena pana cattāri cakkhūni veditabbāni. Sabbaññutaññāṇañhi samantacakkhūti. Tassa vā ñeyyadhammesu jānanavasena pavattiṃ upādāya **‘‘jānatā’’**ti vuttaṃ. Hatthāmalakaṃ viya paccakkhato dassanavasena pavattiṃ upādāya **‘‘passatā’’**ti vuttaṃ. **Nemaṃ** vuccati thambhādīhi anupaviṭṭhabhūmippedesoti āha **‘‘gambhīrabhūmiṃ anupaviṭṭho’’**ti. **Suṭṭhu nikhāto**ti bhūmiṃ nikhanitvā sammadeva ṭhapito. **Tasmi**nti khīṇāsave. **Anajjhācāro acalo asampavedhī,** yasmā ajjhācāro setughāto khīṇāsavānaṃ. **Sotāpannādayo**ti ettha **ādi**-saddena gahitesu anāgāmino tāva navasupi ṭhānesu khīṇāsavā viya abhabbā, sotāpannasakadāgāmino pana ‘‘tatiyapañcamaṭṭhānesu abhabbā’’ti na vattabbā, itaresu sattasu ṭhānesu abhabbāva.

Pañhabyākaraṇavaṇṇanā

187. **Gihibyañjanenā**ti gihiliṅgena. Khīṇāsavo pana gihibyañjanena arahattaṃ pattopi na tiṭṭhati vivekaṭṭhānassa abhāvāti adhippāyo. **Tassa vasenā**ti bhummadevattabhāve ṭhatvā arahattappattassa vasena. **Ayaṃ pañho**ti ‘‘abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācaritu’’nti ayaṃ pañho **āgato** itarassa pabbajjāya, parinibbānena vā abhabbatāya avuttasiddhattā. Yadi evaṃ kathaṃ bhikkhugahaṇanti āha **‘‘bhinnadosattā’’**tiādi. **Aparicchedа**nti apariyantaṃ, tayidaṃ suvipulanti āha **‘‘mahanta’’**nti. Ñeyyassa hi vipulatāya ñāṇassa vipulatā veditabbā, etena ‘‘aparicceda’’nti vuccamānampi ñeyyaṃ satthu ñāṇassa vasena paricchedamevāti dassitaṃ hoti. Vuttañhetaṃ ‘‘ñāṇapariyantikaṃ neyya’’nti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) **anāgate apaññāpana**nti anāgate visaye ñāṇassa apaññāpanaṃ. ‘‘Paccakkhaṃ viya katvā’’ti kasmā viya-saddaggahaṇaṃ kataṃ, nanu buddhānaṃ sabbampi ñāṇaṃ attano visayaṃ paccakkhameva katvā pavattati ekappamāṇabhāvatoti? Saccametaṃ, **‘‘akkha’’**nti pana cakkhādiindriyaṃ vuccati, taṃ akkhaṃ pati vattatīti cakkhādinissitaṃ viññāṇaṃ, tassa ca ārammaṇaṃ **‘‘paccakkha’’**nti loke niruḷhametanti taṃ nidassanaṃ katvā dassento **‘‘paccakkhaṃ viya katvā’’**ti avoca, na pana bhagavato ñāṇassa appaccakkhākārena pavattanato. Tathā hi vadanti –

‘‘Āvibhūtaṃ pakāsanaṃ, anupaddutacetasaṃ;
Atītānāgate ñāṇaṃ, paccakkhānaṃ vasissatī’’ti.

Aññattha vihitakenāti aññasmiṃ visaye pavattitena. **Saṅgāhetabba**nti samaṃ katvā kathayitabbaṃ, kathanaṃ pana paññāpanaṃ nāma hotīti **paññāpetabba**nti attho vutto. **Tādisa**nti satataṃ samitaṃ pavattakaṃ. **Ñāṇaṃ nāma natthī**ti āvajjanena vinā ñāṇuppattiyā asambhavato. Ekākārena ca ñāṇe pavattamāne nānākārassa visayassa avabodho na siyā. Athāpi siyā, anirupitarūpeneva avabodho siyā, tena ca ñāṇaṃ ñeyyaṃ aññātasadisameva siyā. Na hi ‘‘idaṃ ta’’nti vivekena anavabuddho attho ñāto nāma hoti, tasmā ‘‘carato ca tiṭṭhato cā’’tiādi bālalāpanamattaṃ. Tenāha **‘‘yathariva bālā abyattā, evaṃ maññantī’’**ti.

Satiṃ anussaratīti **satānusāri,** satiyānuvattanavasena pavattañāṇaṃ. Tenāha **‘‘pubbenivāsānussatisampayuttaka’’**nti. **Ñāṇaṃ pesesī**ti ñāṇaṃ pavattesi. Sabbatthakameva ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā **appaṭihataṃ anivāritaṃ ñāṇaṃ gacchati** pavattaticceva attho. ‘‘Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇa’’nti (cūḷani. 211) vacanato catumaggañāṇaṃ **bodhi,** tato tassa adhigatattā uppajjanakaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ ‘‘bodhijaṃ ñāṇaṃ uppajjatī’’ti vuttaṃ. **Bodhijaṃ** bodhimūle jātaṃ catumagga**ñāṇaṃ,** tañca kho **anāgataṃ ārabbha** uddissa tassa appavattiatthaṃ **tathāgatassa uppajjati** tassa uppannattā āyatiṃ punabbhavābhāvato. Kathaṃ tathāgato anāgatamaddhānaṃ ārabbha atīrakaṃ ñāṇadassanaṃ paññāpetīti? Atītassa pana addhuno mahantatāya atīrakaṃ ñāṇadassanaṃ tattha paññāpetīti ko ettha virodho. Titthiyā pana imamatthaṃ yāthāvato ajānantā – ‘‘tayidaṃ kiṃ su, tayidaṃ kathaṃsū’’ti attano aññāṇameva pākaṭaṃ karonti. Tasmā bhagavatā sasantatipariyāpannadhammappavattiṃ sandhāya ‘‘aññavihitakaṃ ñāṇadassana’’ntiādi vuttaṃ. Itaraṃ pana sandhāya vuccamāne sati tathārūpe payojane anāgatampi addhānaṃ ārabbha atīrakameva ñāṇadassanaṃ paññāpeyya bhagavāti anatthasaṃhitanti ayamettha atthoti āha **‘‘na idhalokatthaṃ vā paralokatthaṃ vā nissita’’**nti. Yaṃ pana sattānaṃ anatthāvahattā anatthasaṃhitaṃ, tattha setughāto tathāgatassa. **‘‘Bhāratayuddhasītāharaṇasadisa’’**nti iminā tassā kathāya yebhuyyena abhūtatthataṃ dīpeti. **Sahetuka**nti ñāpakena hetunā sahetukaṃ. So pana hetu yena nidassanena sādhīyati, taṃ tassa kāraṇanti tena **sakāraṇaṃ katvā.** Yathā hi paṭiññātatthasādhanato hetu, evaṃ sādhakaṃ nidassananti. **Yuttapattakāleyevā**ti yuttānaṃ pattakāle eva. Ye hi veneyyā tassā kathāya yuttā anucchavikā, tesaṃyeva yojane sandhāya vā kathāya patto upakārāvaho kālo, tadā eva **kathetī**ti attho.

188. **‘‘Tathā tatheva gadanato’’**ti iminā ‘‘tathāgato’’ti āmeḍitalopenāyaṃ niddesoti dasseti. **Tathā tathevā**ti ca dhammaatthasabhāvānurūpaṃ, veneyyajjhāsayānurūpañcāti adhippāyo. **Diṭṭhanti rūpāyatanaṃ** daṭṭhabbato, tena yaṃ diṭṭhaṃ, yaṃ dissati, yaṃ dakkhati, yaṃ sati samavāye passeyyaṃ, taṃ sabbaṃ ‘‘diṭṭhaṃ’’ tveva gahitaṃ kālavisesassa anāmaṭṭhabhāvato. **‘‘Suta’’**ntiādīsupi eseva nayo. **Sutanti saddāyatanaṃ** sotabbato. **Muta**nti sanissayena ghānādiindriyena sayaṃ patvā pāpuṇitvā gahetabbaṃ. Tenāha **‘‘patvā gahetabbato’’**ti. **Viññāta**nti vijānitabbaṃ, taṃ pana diṭṭhādivinimuttaṃ viññeyyanti āha **‘‘sukhadukkhādidhammāyatana’’**nti. **Patta**nti yathā tathā pattaṃ, hatthagataṃ adhigatanti attho. Tenāha **‘‘pariyesitvā vā apariyesitvā vā’’**ti. **Pariyesita**nti pattiyāmatthaṃ pariyiṭṭhaṃ, taṃ pana pattaṃ vā siyā appattaṃ vā ubhayathāpi pariyesitamevāti āha **‘‘pattaṃ vā appattaṃ vā’’**ti. Padadvayenāpi dvippakārampi pattaṃ, dvippakārampi pariyesitaṃ, tena tena pakārena tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcarita**nti copanaṃ apāpetvā citteneva anusaṃcaritaṃ, parivitakkitanti attho. **Pītakanti ādī**ti **ādi**-saddena lohitakaodātādi sabbaṃ rūpārammaṇavibhāgaṃ saṅgaṇhāti. **Sumano**ti rāgavasena, lobhavasena, saddhādivasena vā sumano. **Dummano**ti byāpādavitakkavasena, vihiṃsāvitakkavasena vā dummano. **Majjhatto**ti aññāṇavasena vā ñāṇavasena vā majjhatto. Eseva nayo sabbattha. Tattha tattha **ādi-**saddena saṅkhasaddo paṇavasaddo, pattagandho pupphagandho, pattaraso phalaraso, upādinnaṃ anupādinnaṃ, majjhattavedanā kusalakammaṃ akusalakammanti evaṃ ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Appattanti ñāṇena asampattaṃ, aviditanti attho. Tenāha **‘‘ñāṇena asacchikata’’**nti. **Tatheva gatattā**ti tatheva ñātattā abhisambuddhattā. **Gata-saddena ekatthaṃ** buddhiatthanti attho. ‘‘Gatiatthā

hi dhātavo buddhiatthā bhavantī''ti akkharacintakā.

Abyākataṭṭhānādivaṇṇanā

189. ''Asamataṃ kathetvā''ti vatvā samopi nāma koci natthi, kuto uttaritaroti dassetuṃ **''anuttarata''**nti vuttaṃ. Sā panāyaṃ asamatā, anuttaratā ca sabbaññutaṃ pūretvā ṭhitāti dassetuṃ **''sabbaññuta''**nti vuttaṃ. Sā sabbaññutā saddhammavaracakkavattibhāvena loke pākaṭā jātāti dassetuṃ **''dhammarājabhāvaṃ kathetvā''**ti vuttaṃ. Tathā sabbaññubhāvena ca satthā imesu diṭṭhigatavipallāsesu evaṃ paṭipajjatīti dassento **''idānī''**tiādimāha. Tattha **sīhanāda**nti abhītanādaṃ seṭṭhanādaṃ. Seṭṭhanādo hesa, yadidaṃ ṭhapanīyassa pañhassa ṭhapanīyabhāvadassanaṃ. Ṭhapanīyatā cassa pāḷiāruḷhā eva ''na heta''ntiādinā. Yathā upacitakammakilesena itthattaṃ āgantabbaṃ, tathā naṃ āgatoti **tathāgato,** satto. Tathā hi so rūpādīsu satto visattoti katvā **''satto''**ti ca vuccati. **Itthatta**nti ca paṭiladdhattā tathā paccakkhabhūto attabhāvoti veditabbo.

''Atthasaṃhitaṃ na hotī''ti iminā ubhayattha vidhuratādassanena niratthakavippalāpataṃ tassa vādassa vibhāveti, ubhayalokatthavidhurampi samānaṃ ''kiṃ nu kho vivaṭṭanissita''nti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ **''na ca dhammasaṃhita''**nti vuttaṃ. Tenāha **''navalokuttaradhammanissitaṃ na hotī''**ti. Yadipi taṃ na vivaṭṭogataṃ hoti, vivaṭṭassa pana adhiṭṭhānabhūtaṃ nu khoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ **''na ādibrahmacariyaka''**ntiādi vuttaṃ.

190. Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvattā ''dukkha''nti byākātabbā, pabhavabhāvena pana sā tato visuṃ kātabbāti **''taṇhaṃ ṭhapetvā''**ti vuttaṃ. Tenāha **''tasseva dukkhassa pabhāvikā''**tiādi. Nanu ca avijjādayopi dukkhassa samudayoti? Saccaṃ samudayo, tassā pana kammassa vicittabhāvahetuto, dukkhuppādane visesapaccayabhāvato ca sātisayo samudayaṭṭhoti sā eva suttesu tathā vuttā. Tenāha **''taṇhā dukkhasamudayoti byākata''**nti. **Ubhinnaṃ appavattī**ti dukkhasamudayānaṃ appavattinimittaṃ. **''Dukkhaparijānano''**tiādi maggakiccadassanaṃ, tena maggassa bhāvanatthopi atthato dassitovāti daṭṭhabbaṃ. Na hi bhāvanābhisamayena vinā pariññābhisamayādayo sambhavantīti. Saccavavatthāpanaṃ appamādapaṭipattibhāvato asammohakalyāṇakittisaddādinimittatāya yathā sātisayaṃ idhalokatthāvahaṃ, evaṃ yāva ñāṇassa tikkhavisadabhāvappattiyā abhāvena navalokuttaradhammasampāpakaṃ na hoti, tāva tattha tattha sampattibhave abbhudayasampatti anugatameva siyāti vuttaṃ **''etaṃ idhalokaparalokatthanissita''**nti. **Navalokuttaradhammanissita**nti navavidhampi lokuttaradhammaṃ nissāya pavattaṃ tadadhigamūpāyabhāvato. Yasmā saccasambodhaṃ uddissa sāsanabrahmacariyaṃ vussati, na aññadatthaṃ, tasmā etaṃ saccavavatthāpanaṃ ''ādipadhāna''nti vuttaṃ paṭhamataraṃ citte ādātabbato.

Pubbantasahagatadiṭṭhinissayavaṇṇanā

191. **Taṃ mayā byākatamevā**ti taṃ mayā tathā byākatameva, byākātabbaṃ nāma mayā abyākataṃ natthīti byākaraṇāvekallena attano dhammasudhammatāya buddhasubuddhataṃ vibhāveti. Tenāha **''sīhanādaṃ nadanto''**ti. Purimuppannā diṭṭhiyo aparāparuppannānaṃ diṭṭhīnaṃ avassayā hontīti **''diṭṭhiyova diṭṭhinissayā''**ti vuttaṃ. **Diṭṭhigatikā**ti diṭṭhigatiyo, diṭṭhippavattiyoti attho. **Idameva dassanaṃ sacca**nti ''sassato attā ca loko cā''ti idameva dassanaṃ saccaṃ amoghaṃ aviparītaṃ. **Aññesaṃ vacanaṃ mogha**nti ''asassato attā ca loko cā''ti evamādikaṃ aññesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchaṃ, micchāti attho. Na sayaṃ kātabboti **asayaṃkāro**ti āha **''asayaṃkato''**ti, yādicchikattāti adhippāyo.

192. **Atthi kho**ti ettha **kho**-saddo pucchāyaṃ, atthi nūti ayamettha atthoti āha **''atthi kho idaṃ āvuso vuccatī''**tiādi. **Āvuso yaṃ tumhehi ''sassato attā ca loko cā''ti vuccati,** idamatthi kho idaṃ vācāmattaṃ, no natthi, tasmā vācāvatthumattato tassa **yaṃ kho te evamāhaṃsu ''idameva saccaṃ moghaṃ añña''nti, taṃ tesaṃ nānujānāmī**ti evamettha attho ca yojanā ca veditabbā. Yaṃ panettha

vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.30) vuttameva. **Diṭṭhipaññattiyā**ti diṭṭhiyā paññāpane ‘‘evaṃ esā diṭṭhi uppannā’’ti tassā diṭṭhiyā samudayato, atthaṅgamato, assādato, ādīnavato, nissaraṇato ca yāthāvato paññāpane. Aviparītavuttiyā **samena ñāṇena samaṃ** kañci neva samanupassāmi. **Adhipaññattī**ti abhiññeyyadhammapaññāpanā. Yaṃ ajānantā bāhirakā diṭṭhipaññattiyeva allīnāti tañca paññattito ajānantā thāmasā parāmāsā abhinivissa voharanti. Ettha ca yāyaṃ ‘‘diṭṭhipaññatti nāmā’’ti vuttā diṭṭhiyā diṭṭhigatikehi evaṃ gahitatāya vibhāvanā, tattha ca bhagavato uttaritaro nāma koci natthi, svāyamattho **brahmajāle** (dī. ni. aṭṭha. 1.30) vibhāvito eva. ‘‘Adhipaññattī’’ti vuttā pana vibhāviyamānā lokassa nibbidāhetubhāvena bahulīkārāti tassā vasena bhagavā anuttarabhāvaṃ pavedento ‘neva attanā samasamaṃ samanupassāmī’ti sīhanādaṃ nadī’’ti keci. Aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.192) pana ‘‘yañca vuttaṃ ‘paññattiyā’ti yañca ‘adhipaññattī’ti, ubhayametaṃ atthato eka’’nti ‘‘idha pana paññattiyāti etthāpi paññatti ceva adhipaññatti ca adhippetā, adhipaññattīti etthāpī’’ti ca vuttā, ubhayassapi vasenettha bhagavā sīhanādaṃ nadīti viññāyati. **Ubhayaṃ petaṃ atthato eka**nti ca paññattibhāvasāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na bhedābhāvato. Tenāha **‘‘bhedato hī’’**tiādi. **Khandhapaññattī**ti khandhānaṃ ‘‘khandhā’’ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā. ‘‘Ācikkhati dasseti paññāpeti paṭṭhapetī’’ti (saṃ. ni. 2.20, 97) āgataṭṭhāne hi paññāpanā dassanā pakāsanā **paññatti** nāma, ‘‘supaññattaṃ mañcapīṭha’’nti (pārā. 269) āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā **paññatti** nāma, idha ubhayampi yujjati.

Diṭṭhinissayappahānavaṇṇanā

196. **Pajahanattha**nti accantāya paṭinissajjanatthaṃ. Yasmā tena pajahanena sabbe diṭṭhinissayā sammadeva atikkantā honti vītikkantā, tasmā **‘‘samatikkamāyāti tasseva vevacana’’**nti avoca. Na kevalaṃ satipaṭṭhānā kathitamattā, atha kho veneyyasantāne patiṭṭhāpitāti dassetuṃ ‘‘desitā’’ti vatvā ‘‘paññattā’’ti vuttanti āha **‘‘desitāti kathitā. Paññattāti ṭhapitā’’**ti. Idāni satipaṭṭhānadesanāya diṭṭhinissayānaṃ ekantikaṃ pahānāvahabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘satipaṭṭhānabhāvanāya hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha satipaṭṭhānabhāvanāyāti iminā tesaṃ bhāvanāya eva nesaṃ pahānaṃ, desanā pana tadupanissayabhāvato tathā vuttāti dasseti. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyamevāti.

Pāsādikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

199. Abhinīhārādiguṇamahattena mahanto purisoti **mahāpuriso,** so lakkhīyati etehīti **mahāpurisalakkhaṇāni.** Taṃ mahāpurisaṃ byañjayanti pakāsentīti **mahāpurisabyañjanāni.** Mahāpuriso nimīyati anumīyati etehīti **mahāpurisanimittāni.** Tenāha **‘‘ayaṃ…pe… kāraṇānī’’**ti.

200. **Dhārentī**ti lakkhaṇapāṭhaṃ dhārenti, tena lakkhaṇāni te sarūpato jānanti, na pana samuṭṭhānatoti dasseti. Tenāha **‘‘no ca kho’’**tiādi, tena anaññasādhāraṇametaṃ, yadidaṃ mahāpurisalakkhaṇānaṃ kāraṇavibhāvananti dasseti. **Kasmā āhā**ti yathāvuttassa suttassa samuṭṭhānakāraṇaṃ pucchati, ācariyo ‘‘aṭṭhuppattiyā anurūpattā’’ti vatvā tamevassa aṭṭhuppattiṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘sā panā’’**tiādimāha. **Sabbapāliphullo**ti sabbaso samantato vikasitapuppho. Vikasanameva hi pupphassa nipphatti. **Pāricchattako viyā**ti anussavaladdhamattaṃ gahetvā vadanti. **Uppajjatī**ti labbhati, nibbattatīti attho.

Yena kammenāti yena kusalakammunā. **Yaṃ nibbatta**nti yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ nibbattaṃ. **Dassanattha**nti tassa tassa kusalakammassa sarūpato, kiccato, pavattiākāravisesato, paccayato, phalavisesato ca dassanatthaṃ, eteneva paṭipāṭiyā uddiṭṭhānaṃ lakkhaṇānaṃ asamuddesakāraṇavibhāvanāya kāraṇaṃ dīpitaṃ hoti samānakāraṇānaṃ lakkhaṇānaṃ ekajjhaṃ

kāraṇadassanavasenassa pavattattā. **Evamāhā**ti ‘‘bāhirakāpi isayo dhārentī’’tiādinā iminā iminā pakārena āha.

Suppatiṭṭhitapādatālakkhaṇavaṇṇanā

201. **‘‘Purimaṃ jāti**nti purimāyaṃ jātiyaṃ, bhummatthe etaṃ upayogavacana’’nti vadanti. ‘‘Pubbe nivutthakkhandhasantāne ṭhito’’ti vacanato accantasaṃyoge vā upayogavacanaṃ. Yattha yattha hi jātiyaṃ mahāsatto puññakammaṃ kātuṃ ārabhati, ārabhato paṭṭhāya accantameva tattha puññakammappasuto hoti. Tenāha ‘‘daḷhasamādāno’’tiādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Nivutthakkhandhā ‘‘jātī’’ti vuttā** khandhavinimuttāya jātiyā abhāvato, nibbattilakkhaṇassa ca vikārassa idha anupayujjanato. **Jātavasenā**ti jāyanavasena. **‘‘Tathā’’**ti iminā ‘‘pubbe nivutthakkhandhā’’ti imaṃ padaṃ upasaṃharati. **Bhavanavasenā**ti paccayato nibbattanavasena. **Nivutthavasenā**ti nivusitatāvasena. **Ālayaṭṭhenā**ti āvasitabhāvena. Nivāsattho hi niketattho.

Tatthāti devalokādimhi. **Ādi**-saddena ekaccaṃ tiracchānayoniṃ saṅgaṇhāti. **Na sukara**nti devagatiyā ekantasukhatāya, duggatiyā ekantadukkhatāya, dukkhabahulatāya ca puññakiriyāya okāso na sulabharūpo paccayasamavāyassa dullabhabhāvato, uppajjamānā ca sā uḷārā, vipulā ca na hotīti gativasenāpi khettavisesatā icchitabbā ‘‘tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, puthujjanadussīle dānaṃ datvā sahassaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā’’ti (ma. ni. 3.379) vacanato. Manussagatiyā pana sukhabahulatāya puññakiriyāya okāso sulabharūpo paccayasamavāyassa ca yebhuyyena sulabhabhāvato. Yañca tattha dukkhaṃ uppajjati, tampi visesato puññakiriyāya upanissayo hoti, dukkhūpanisā saddhāti. Yathā hi ayoghanena satthake nipphādiyamāne tassa ekantato aggimhi tāpanaṃ, udakena vā temanaṃ chedanakiriyāsamatthatāya na visesapaccayo, tāpetvā pana samānayogato udakatemanaṃ tassā visesapaccayo, evameva sattasantānassa ekantadukkhasamaṅgitā dukkhabahulatā ekantasukhasamaṅgitā sukhabahulatā ca puññakiriyāsamatthatāya na visesapaccayo, sati pana samānayogato dukkhasantāpane, sukhumabrūhane ca laddhūpanissayā puññakiriyā samatthatāya sambhavati, tathā sati uppajjamānā puññakiriyā mahājutikā mahāvipphārā paṭipakkhacchedanasamatthā hoti. Tasmā manussabhāvo puññakiriyāya visesapaccayo. Tena vuttaṃ **‘‘tattha na sukaraṃ, manussabhūtasseva sukara’’**nti.

Atha ‘‘manussabhūtassā’’ti ettha ko vacanattho? ‘‘Manassa ussannatāya **manussā**ti, sūrabhāvasatimantatābrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamanakā ukkaṭṭhaguṇacittāti attho. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā –

> ‘Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’ti (a. ni. 9.21; kathā. 271).

Tathā hi buddhā bhagavanto, paccekabuddhā, aggasāvakā, mahāsāvakā, cakkavattino, aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Te hi samānarūpāditāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsinopi manussā tveva paññāyiṃsū’’ti keci. Apare pana bhaṇanti ‘‘lobhādīhi, alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya **manussā.** Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo, alobhādayo ca ussannā, te lobhādiussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādiussannatāya sugatimaggaṃ, nibbānagāmimaggañca paripūrenti, tasmā lobhādīhi, alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catudīpavāsino sattavisesā manussāti vuccantī’’ti. Lokiyā pana ‘‘manuno apaccabhāvena **manussā’’**ti vadanti. **Manu** nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto sattānaṃ hitāhitavidhāyako kattabbākattabbatāsu niyojanatāvasena pituṭṭhāniyo, yo sāsane ‘‘mahāsammato’’ti vuccati amhākaṃ mahābodhisatto, paccakkhato, paramparā ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā sattā puttasadisatāya ‘‘manussā, mānusā’’ti ca vuccanti. Tato eva hi te ‘‘mānavā, manujā’’ti ca voharīyanti. **Manussabhūtassā**ti manussesu bhūtassa jātassa, manussabhāvaṃ vā pattassāti attho. Ayañca nayo lokiyamahājanassa vasena vutto. Mahābodhisattānaṃ pana santānassa mahābhinīhārato paṭṭhāya

kusaladhammapaṭipattiyaṃ sammadeva abhisaṅkhatattā tesaṃ sugatiyaṃ, attano uppajjanaduggatiyañca nibbattānaṃ kusalakammaṃ garutaramevāti dassetuṃ **''akāraṇaṃ vā eta''**ntiādi vuttaṃ.

Evarūpe attabhāveti hatthiādiattabhāve. **Ṭhitena katakammaṃ na sakkā sukhena dīpetuṃ** loke appaññātarūpattā. **Sukhena dīpetuṃ** ''asukasmiṃ dese asukasmiṃ nagare asuko nāma rājā, brāhmaṇo hutvā imaṃ kusalakammaṃ akāsī''ti evaṃ suviññāpayabhāvato. **Thiraggahaṇo**ti asithilaggāhī thāmappattaggahaṇo. **Niccalaggahaṇo**ti acañcalaggāhī tattha kenacipi asaṃhāriyo. **Paṭikuṭatī**ti saṃkuṭati, jigucchanavasena vivaṭṭati vā. **Pasāriyatī**ti vitthataṃ hoti vepullaṃ pāpuṇāti.

Taveso mahāsamuddasadisoti eso udakogho teva mahāsamuddasadiso.

Dīyati etenāti **dānaṃ,** pariccāgacetanā. **Diyyanavasenā**ti deyyadhammassa pariyattaṃ katvā pariccajanavasena **dānaṃ. Saṃvibhāgakaraṇavasenā**ti tasseva attanā saddhiṃ parassa saṃvibhajanavasena **saṃvibhāgo,** tathāpavattā cetanā. **Sīlasamādāne**ti sīlassa sammadeva ādāne, gahaṇe pavattaneti attho. Taṃ pavattikālena dassento **''pūraṇakāle''**ti āha. Mātu hito matteyyo, yassa pana dhammassa vasena so ''matteyyo''ti vuccati, so **matteyyatā**ti āha **''mātu kātabbavatte''**ti. Eseva nayo **''petteyyatāyā''**tiādīsu. **Aññataraññataresū**ti aññamaññavisiṭṭhesu aññesu, te pana kusalabhāvena vuttā kusalāti āha **''evarūpesū''**ti. **Adhikusalesū**ti abhivisiṭṭhesu kusalesu, sā pana abhivisiṭṭhatā upādāyupādāya hoti. Yaṃ panettha ukkaṃsagataṃ adhikusalaṃ, tadukkaṃsanayena idhādhippetanti taṃ dassetuṃ **''atthi kusalā, atthi adhikusalā''**tiādi vuttaṃ. Nanu paññāpāramisaṅgahañāṇasambhārabhūtā kusalā dhammā nippariyāyena sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayā kusalā nāma, ime pana mahāpurisalakkhaṇanibbattakā puññasambhārabhūtā kasmā tathā vuttāti? Sabbesampi mahābodhisattasantānagatānaṃ pāramidhammānaṃ sabbaññutaññāṇapaṭilābhapaccayabhāvato. Mahābhinīhārato paṭṭhāya hi mahāpuriso yaṃ kiñci puññaṃ karoti, sabbaṃ taṃ sammāsambodhisamadhigamāyeva pariṇāmeti. Tathā hi sasambhārābyāso, dīghakālābyāso, nirantarābyāso, sakkaccābyāsoti cattāro abyāsā caturadhiṭṭhānaparipūritasambandhā anupubbena mahābodhiṭṭhānā sampajjanti.

Sakimpīti **pi-**saddena anekavārampi kataṃ vijātiyena antaritaṃ saṅgaṇhāti. **Abhiṇhakaraṇenā**ti bahulīkārena. **Upacita**nti uparūpari vaḍḍhitaṃ. **Piṇḍīkata**nti piṇḍaso kataṃ. **Rāsīkata**nti rāsibhāvena kataṃ. Anekakkhattuñhi pavattiyamānaṃ kusalakammaṃ santāne tathāladdhaparibhāvanaṃ piṇḍībhūtaṃ viya, rāsībhūtaṃ viya ca hoti. Vipākaṃ pati saṃhaccakāribhāvattā **cakkavāḷaṃ atisambādhaṃ bhavaggaṃ atinīcaṃ,** sace pane taṃ rūpaṃ siyāti adhippāyo. **Vipulattā**ti mahantattā. Yasmā pana taṃ kammaṃ mettākaruṇāsatisampajaññāhi pariggahitatāya durasamussāritaṃ pamāṇakaraṇadhammanti pamāṇarahitatāya ''appamāṇa''nti vattabbataṃ arahati, tasmā **''appamāṇattā''**ti vuttaṃ.

Adhibhavatīti phalassa uḷārabhāvena abhibhuyya tiṭṭhati. Atthato paṇītapaṇītānaṃ bhogānaṃ paṭilābho evāti āha **''atirekaṃ labhatī''**ti. **Adhigacchatī**ti vindati, nibbattamānova tena samannāgato hotīti attho. Ekadesena aphusitvā sabbappadesehi phusanato sabbappadesehi phusantiyo etesaṃ pādatalānaṃ santīti **''sabbāvantehi pādatalehī''**ti vuttaṃ. Yathā nikkhipane sabbe pādatalappadesā saṃhaccakārino aninnatāya samabhāvato, evaṃ uddharaṇepīti vuttaṃ **''samaṃ phusati, samaṃ uddharatī''**ti. Idāni imassa mahāpurisalakkhaṇassa samadhigamena laddhabbanissandaphalavibhāvanamukhena ānubhāvaṃ vibhāvetuṃ **''sacepi hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **naraka**nti āvāṭaṃ. **Anto pavisati** samabhāvāpattiyā. **''Cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbaṭṭhāna''**nti idaṃ yaṃ bhūmippadesaṃ pādatalaṃ phusati, tattha cakkalakkhaṇampi phusanavasena patiṭṭhātīti katvā vuttaṃ. Tassa pana tathā patiṭṭhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāya evāti suppatiṭṭhitapādatāya ānubhāvakittane ''lakkhaṇantarānayanaṃ kimatthiya''nti na cintetabbaṃ. **Sīlatejenā**ti sīlappabhāvena. **Puññatejenā**ti kusalappabhāvena. **Dhammatejenā**ti ñāṇappabhāvena. Tīhipi padehi bhagavato buddhabhūtassa dhammā gahitā, **''dasannaṃ pāramīna''**nti iminā buddhakaradhammā gahitā.

202. **Mahāsamuddova sīmā** sabbabhūmissarabhāvato. **‘‘Akhilamanimittamakaṇṭaka’’**nti tīhipi padehi theyyābhāvova vuttoti āha **‘‘niccora’’**ntiādi. **Kharasamphassaṭṭhenā**ti ghaṭṭanena dukkhasamphassabhāvena **khilā**ti. **Upaddavapaccayaṭṭhenā**ti anatthahetutāya **nimittā**ti. **‘‘Akhila’’**ntiādinā ekacārīhi corābhāvo vutto, **‘‘nirabbuda’’**nti iminā pana gaṇabandhavasena vicaraṇacorābhāvo vuttoti dassetuṃ **‘‘gumbaṃ gumbaṃ hutvā’’**tiādi vuttaṃ. **Avikkhambhanīyo**ti na vibandhanīyo kenaci appaṭibāhanīyo ṭhānato anikkaḍḍhanīyo. Paṭipakkhaṃ aniṭṭhaṃ atthetīti **paccatthiko,** etena pākaṭabhāvena virodhaṃ akaronto veripuggalo vutto. Paṭiviruddho amitto **paccāmitto,** etena pākaṭabhāvena virodhaṃ karonto veripuggalo vutto. **Vikkhambhetuṃ nāsakkhiṃsu,** aññadatthu sayameva vighātabyasanaṃ pāpuṇiṃsu ceva sāvakattañca pavedesuṃ.

‘‘Kamma’’ntiādīsu **kammaṃ nāma** buddhabhāvaṃ uddissa katūpacito lakkhaṇasaṃvattaniyo puññasambhāro. Tenāha **‘‘satasahassakappādhikānī’’**tiādi. **Kammasarikkhakaṃ nāma** tasseva puññasambhārassa karaṇakāle kenaci akampanīyassa daḷhāvatthitabhāvassa anucchaviko suppatiṭṭhitapādatāsaṅkhātassa lakkhaṇassa parehi avikkhambhanīyatāya ñāpakanimittabhāvo, svāyaṃ nimittabhāvo tasseva lakkhaṇassāti aṭṭhakathāyaṃ **‘‘kammasarikkhakaṃ nāma…pe… mahāpurisalakkhaṇa’’**nti vuttaṃ. Ṭhānagamanesu pādānaṃ daḷhāvatthitabhāvo **lakkhaṇaṃ nāma.** Pādānaṃ bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ, pādatalānaṃ sabbabhāgehi phusanaṃ, samameva uddharaṇaṃ, tasmā suṭṭhu samaṃ sabbabhāgehi patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo,** tassa bhāvo **suppatiṭṭhitapādatā**ti vuccati lakkhaṇaṃ. Suṭṭhu samaṃ bhūmiyā phusaneneva hi nesaṃ tattha daḷhāvatthitabhāvo siddho, yaṃ ‘‘kammasarikkhaka’’nti vuttaṃ. **Lakkhaṇānisaṃso**ti lakkhaṇapaṭilābhassa udrayo, lakkhaṇasaṃvattaniyassa kammassa ānisaṃsaphalanti attho. Nissandaphalaṃ pana heṭṭhā bhāvitameva.

203. **Kammādibhede**ti kammakammasarikkhakalakkhaṇa lakkhaṇānisaṃsavisaññite vibhāge. **Gāthābandhaṃ sandhāya vuttaṃ,** attho pana apubbaṃ natthīti adhippāyo. **Porāṇakattherā**ti aṭṭhakathācariyā. **Vaṇṇanāgāthā**ti thomanāgāthā vuttamevatthaṃ gahetvā thomanāvasena pavattattā. **Aparabhāge therā** nāma pāḷiṃ, aṭṭhakathañca potthakāropanavasena samāgatā mahātherā, ye sāṭṭhakathaṃ piṭakattayaṃ potthakāruḷhaṃ katvā saddhammaṃ addhaniyaciraṭṭhitikaṃ akaṃsu. **Ekapadiko**ti **‘‘daḷhasamādāno ahosī’’**tiādipāṭhe ekekapadagāhī. **Atthuddhāro**ti tadatthassa sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena uddharaṇato atthuddhārabhūto, tayidaṃ pāḷiyaṃ āgatapadāni gahetvā gāthābandhavasena tadatthavicāraṇabhāvadassanaṃ, na pana dhammabhaṇḍāgārikena ṭhapitabhāvapaṭikkhipananti daṭṭhabbaṃ.

Kusaladhammānaṃ vacīsaccassa bahukārataṃ, tappaṭipakkhassa ca musāvādassa mahāsāvajjataṃ dassetuṃ anantarameva kusalakammapathadhamme vadantopi tato vacīsaccaṃ nīharitvā katheti **sacce**ti vā sannidhāneva ‘‘dhamme’’ti vuccamānā kusalakammapathadhammā eva yuttāti vuttaṃ **‘‘dhammeti dasakusalakammapathadhamme’’**ti. Gobalībaddañāyena vā ettha attho veditabbo. **Indriyadamane**ti indriyasaṃvare. Kusalakammapathagghaṇenassa vārittasīlameva gahitanti itarampi saṅgahetvā dassetuṃ saṃyamasseva gahaṇaṃ katanti **‘‘saṃyameti sīlasaṃyame’’**ti vuttaṃ. **Suci** vuccati puggalo yassa dhammassa vasena, taṃ **soceyyaṃ,** kāyasucaritādi. Etasseva hi vibhāgassa dassanatthaṃ vuttampi cetaṃ puna vuttaṃ, manosoceyyaggahaṇena vā jhānādiuttarimanussadhammānampi saṅgaṇhanatthaṃ **soceyya**ggahaṇaṃ. **Ālayabhūta**nti samathavipassanānaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Uposathakamma**nti uposathadivase samādiyitvā samācaritabbaṃ puññakammaṃ **uposatho** sahacaraṇañāyena. **‘‘Avihiṃsāyā**ti sattānaṃ aviheṭhanāyā’’ti vadanti, taṃ pana sīlaggahaṇeneva gahitaṃ. Tasmā **avihiṃsāyā**ti karuṇāyāti attho. **Avihiṃsā**ggahaṇeneva cettha appamaññāsāmaññena cattāropi brahmavihārā upacārāvatthā gahitā lakkhaṇahāranayena. **Sakala**nti anavasesaṃ paripuṇṇaṃ. Evamettha kāmāvacarattabhāvapariyāpannattā lakkhaṇassa taṃsaṃvattanikakāmāvacarakusaladhammā eva pāramitāsaṅgahapuññasambhārabhūtakāyasucaritādīhi dvādasadhā vibhattā eva. Gāthāyaṃ ‘‘sacce’’tiādinā dasadhā saṅgayha dassitā. Esa nayo sesalakkhaṇepi.

Aṃnubhīti gāthāsukhatthaṃ akāraṃ sānunāsikaṃ katvā vuttaṃ. Byañjanāni lakkhaṇāni

ācikkhantīti **veyañjanikā. Vikkhambhetabba**nti paṭibāhitabbaṃ **tassā**ti mahāpurisassa, **tassa** vā mahāpurisalakkhaṇassa. Lakkhaṇasīsena cettha taṃsaṃvattanikapuññasambhāro vuccati.

Pādatalacakkalakkhaṇavaṇṇanā

204. **Bhayaṃ** nāma bhīti, taṃ pana ubbijjanākārena, uttasanākārena ca pavattiyā duvidhanti āha **''ubbegabhayañceva uttāsabhayañcā''**ti. Tadubhayampi bhayaṃ vibhāgena dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. **Apanūditā**ti yathā corādayo viluppanabandhanādīni parassa na karonti, katañca paccāharaṇādinā paṭipākatikaṃ hoti, evaṃ yathā ca caṇḍahatthiādayo dūrato parivajjitā honti, aparivajjite tassa yathā ṭhāne ṭhitehi abhibhavo na hoti, evaṃ apanūditā. **Ativāhetī**ti atikkāmeti. **Taṃ ṭhāna**nti taṃ sāsaṅkaṭṭhānaṃ. **Asakkontāna**nti upayogatthe sāmivacanaṃ, asakkonteti attho. **Asakkontāna**nti vā anādare sāmivacanaṃ. Saha parivārenāti **saparivāraṃ.** Tattha kiñci deyyadhammaṃ dento yadā tassa parivārabhāvena aññampi deyyadhammaṃ deti, evaṃ tassa taṃ dānamayaṃ puññaṃ saparivāraṃ nāma hoti.

Tamatthaṃ vitthārena dassetuṃ **''tattha anna''**ntiādi vuttaṃ. Tattha yathā deyyadhammaṃ tassa annadānassa parivāro, evaṃ tassa sakkaccakaraṇaṃ pīti dassento **''atha kho''**tiādimāha. Yāgubhattaṃ datvāva adāsīti yojanā. Esa nayo ito paratopi. **Suttaṃ vaṭṭetī**ti cīvarassa sibbanasuttakaṃ duvaṭṭativaṭṭādivasena vaṭṭitaṃ akāsi. **Rajana**nti alliādirajanavatthuṃ. **Paṇḍupalāsa**nti rajanupagameva paṇḍuvaṇṇaṃ palāsaṃ.

Heṭṭhimānīti annādīni **cattāri. Nisada**ggahaṇeneva nisadapotopi gahito. **Cīnapiṭṭhaṃ** sindhurakacuṇṇaṃ. **Kojava**nti uddalomiekantalomiādikojavattharaṇa. **Suvibhattaantarānī**ti suṭṭhu vibhattaantarāni, etena cakkāvayavaṭṭhānānaṃ suparicchinnataṃ dasseti.

Laddhābhisekā khattiyā attano vijite visavitāya brāhmaṇādike catūhi saṅgahavatthūhi rañjetuṃ sakkonti, na itarāti āha **''rājānoti abhisittā''**ti. Rājato yathāladdhagāmanigamādiṃ issaravatāya bhuñjantīti **bhojakā,** tādiso bhogo etesaṃ atthi, tattha vā niyuttāti **bhogikā,** te eva **''bhogiyā''**ti vuttā. **Saparivāraṃ dāna**nti vuttanayena saparivāradānaṃ. **Jānātū**ti ''sadevako loko jānātū''ti iminā viya adhippāyena **nibbattaṃ cakkalakkhaṇa**nti lakkhaṇasseva kammasarikkhatā dassitā. Evaṃ sati tikameva siyā, na catukkaṃ, tasmā cakkalakkhaṇassa mahāparivāratāya ñāpakanimittabhāvo kammasarikkhakaṃ nāma. Tenevāha ''saparivāraṃ…pe… jānātūti nibbatta''nti. ''Dīghāyukatāya taṃ nimitta''nti (dī. ni. 3.207) ca vakkhati, tathā ''taṃ lakkhaṇaṃ bhavati tadatthajotaka''nti (dī. ni. 3.221) ca. Nissandaphalaṃ pana paṭipakkhābhibhavo daṭṭhabbo. Tenevāha gāthāyaṃ ''sattumaddano''ti.

205. **Eta**nti etaṃ gāthābandhabhūtaṃ vacanaṃ, taṃ panatthato gāthā evāti āha **''imā tadatthaparidīpanā gāthā vuccantī''**ti.

Puratthāti vā ''pure''ti vuttatopi pubbe. Yasmā mahāpuriso na atītāya ekajātiyaṃ, nāpi katipayajātīsu, atha kho purimapurimatarāsu tathāva paṭipanno, tasmā tattha paṭipattiṃ dassetuṃ ''pure puratthā''ti vuttaṃ. Imissāpi jātiyaṃ atītakālavasena ''purepuratthā''ti vattuṃ labbhāti tato visesanatthaṃ ''purimāsu jātīsū''ti vuttanti āha **''imissā''**tiādi. Keci ''imissā jātiyā pubbe tusitadevaloke katakammapaṭikkhepavacana''nti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ tattha tādisassa katakammassa abhāvato. **Apanūdano**ti apanetā. **Adhimutto**ti yuttapayutto.

Puññakammenāti dānādipuññakammena. **Evaṃ sante**ti satamattena puññakammena ekekaṃ lakkhaṇaṃ nibbatteyya, evaṃ sati. **Na rocayiṃsū**ti kevalaṃ satamattena puññakammena lakkhaṇanibbattiṃ na rocayiṃsu aṭṭhakathācariyā. Kathaṃ pana rocayiṃsūti āha **''anantesu panā''**tiādi. **Ekekaṃ kamma**nti ekekaṃ dānādipubbakammaṃ. **Ekekaṃ sataguṇaṃ katvā**ti anantāsu lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādipuññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena sataguṇaṃ kataṃ ''sata''nti adhippetaṃ, tasmā idha **sata-**

saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvacanoti dasseti ‘‘satagghi sataṃ devamanussā’’tiādīsu viya. Tenāha **‘‘tasmā satapuññalakkhaṇoti imamatthaṃ rocayiṃsū’’**ti.

Āyatapaṇhitāditilakkhaṇavaṇṇanā

206. **Sarasacuti** nāma jātassa sattassa yāvajīvaṃ jīvitvā pakatiyā maraṇaṃ. Ākaḍḍhajiyassa dhanudaṇḍassa viya pādānaṃ antomukhaṃ kuṭilatāya **antovaṅkapādatā.** Bahimukhaṃ kuṭilatāya **bahivaṅkapādatā.** Pādatalassa majjhe ūnatāya **ukkuṭikapādatā.** Aggapādena khañjanakā **aggakoṇḍā.** Paṇhippadesena khañjanakā **paṇhikoṇḍā. Unnatakāyenā**ti anonatabhāvena samussitasarīrena. **Muṭṭhikatahatthā**ti āvudhādīnaṃ gahaṇatthaṃ katamuṭṭhihatthā. **Phaṇahatthakā**ti aññamaññaṃ saṃsaṭṭhaṅgulihatthā. **Idamettha kammasarikkhaka**nti idaṃ imesaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ tathāgatassa dīghāyukatāya ñāpakanimittabhāvo ettha āyatapaṇhitā, dīghaṅgulitā brahmujugattatāti etasmiṃ lakkhaṇattaye kammasarikkhakattaṃ. Nissandaphalaṃ pana anantarāyatādi daṭṭhabbaṃ.

207. Bhāyitabbavatthunimittaṃ uppajjamānampi bhayaṃ attasinehahetukaṃ pahīnasinehassa tadabhāvatoti āha **‘‘yathā mayhaṃ maraṇato bhayaṃ mama jīvitaṃ piya’’**nti. **Suciṇṇenā**ti suṭṭhu katūpacitena sucaritakammunā.

Cavitvāti saggato cavitvā. **‘‘Sujātagatto subhujo’’**ti ādayo sarīrāvayavaguṇā imehi lakkhaṇehi avinābhāvinoti dassetuṃ vuttā. **Cirayapanāyā**ti attabhāvassa cirakālaṃ pavattanāya. Tenāha **‘‘dīghāyukabhāvāyā’’**ti. **Tato**ti cakkavattī hutvā yāpanato. **Vasippatto**ti jhānādīsu vasībhāvañceva cetovasibhāvañca patto **hutvā,** kathaṃ iddhibhāvanāya iddhipādabhāvanāyāti attho. Yāpeti cirataranti yojanā.

Sattussadatālakkhaṇavaṇṇanā

208. Raso jāto etesanti **rasitāni,** mahārasāni. Tenāha **‘‘rasasampannāna’’**nti. **Piṭṭhakhajjakādīnī**ti pūpasakkhalimodakādīni. **Ādi-**saddena pana kadaliphalādiṃ saṅgaṇhāti. Piṭṭhaṃ pakkhipitvā pacitabbapāyasaṃ **piṭṭhapāyasaṃ. Ādi-**saddena tathārūpabhojjayāguādiṃ saṅgaṇhāti.

Idha kammasarikkhakaṃ nāma sattussadatālakkhaṇassa paṇītalābhitāya ñāpakanimittabhāvo. Iminā nayena tattha tattha lakkhaṇe kammasarikkhakaṃ niddhāretvā yojetabbaṃ.

209. **Uttamo aggarasadāyako**ti sabbasattānaṃ uttamo lokanātho aggānaṃ paṇītānaṃ rasānaṃ dāyako. **Uttamānaṃ aggarasāna**nti paṇītesupi paṇītarasānaṃ. **Khajjabhojjādijotaka**nti khajjabhojjādilābhajotakaṃ. Lābhasaṃvattanikassa kammassa phalaṃ **‘‘lābhasaṃvattanika’’**nti kāraṇūpacārena vadati. **Tadatthajotaka**nti vā tassa paṇītabhojanadāyakattasaṅkhātassa atthassa jotakaṃ. **Tadādhigacchatī**ti ettha **ā**-kāro nipātamattanti āha **‘‘taṃ adhigacchatī’’**ti. **Lābhiruttama**nti ra-kāro padasandhikaro.

Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā

210. **Pabbajitaparikkhāraṃ** pattacīvarādiṃ **gihiparikkhāraṃ** vatthāvudhayānasayanādiṃ.

Sabbanti sabbaṃ upakāraṃ. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetī**ti satadhotatelena makkheti viya. **Atthasaṃvaḍḍhanakathāyā**ti hitāvahakathāya. **Kathā**gahaṇañcettha nidassanamattaṃ. Paresaṃ hitāvaho kāyapayogopi **atthacariyā.** Aṭṭhakathāyaṃ pana vacīpayogavaseneva atthacariyā vuttā.

Samānattatāyāti sadisabhāve samānaṭṭhāne ṭhapanena, taṃ panassa samānaṭṭhāne ṭhapanaṃ

attasadisatākaraṇaṃ, sukhena ekasambhogatā, attano sukhuppattiyaṃ; tassa ca dukkhuppattiyaṃ tena attano ekasambhogatāti āha **''samānasukhadukkhabhāvenā''**ti. Sā ca samānasukhadukkhatā ekato nisajjādinā pākaṭā hotīti taṃ dassento **''ekāsane''**tiādimāha. **Na hi sakkā ekaparibhogo kātuṃ** jātiyā hīnattā. **Tathā akariyamāne ca so kujjhati** bhogena adhikattā, tasmā **dussaṅgaho. Na hi so ekaparibhogaṃ icchati** jātiyā hīnabhāvato. **Na akariyamāne ca kujjhati** bhogena hīnabhāvato. **Ubhohī**ti jātibhogehi. **Sadisopi susaṅgaho** ekasadisabhāveneva itarena saha ekaparibhogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassābhāvato. **Adīyamānepi** kismiñci āmise **akariyamānepi** saṅgahe. **Na pāpakena cittena passati** pesalabhāvato. Tato eva **paribhogopi…pe… hoti. Evarūpa**nti gihī ce, ubhohi sadisaṃ; pabbajito ce, sīlavantanti adhippāyo.

Susaṅgahitāva hontīti suṭṭhu saṅgahitā eva honti daḷhabhattibhāvato. Tenāha **''na bhijjantī''**ti.

Dānādisaṅgahakammanti dānādibhedaṃ parasaṅgaṇhanavasena pavattaṃ kusalakammaṃ.

211. **Anavaññātena** aparibhūtena sambhāvitena. **Pamodo** vuccati hāso, **na appamodenā**ti ettha paṭisedhadvayena so eva vutto. So ca odagyasabhāvattā na dīno dhammūpasañhitattā na gabbhayuttoti āha **''na dīnena na gabbhitenāti attho''**ti. Sattānaṃ agaṇhanaguṇenāti yojanā.

Atiruciranti ativiya rucirakataṃ, taṃ pana passantānaṃ pasādāvahanti āha **''supāsādika''**nti. **Suṭṭhu cheka**nti ativiya sundaraṃ. **Vidhātabbo**ti vidhātuṃ sandisituṃ sakkuṇeyyo. Piyaṃ vadatīti **piyavadū** yathā ''sabbavidū''ti. Sukhameva sukhatā, taṃ **sukhataṃ. Dhammañca anudhammañcā**ti lokuttaradhammañceva tassa anurūpapubbabhāgadhammañca.

Ussaṅkhapādādilakkhaṇavaṇṇanā

212. **''Atthūpasaṃhita''**nti iminā vaṭṭanissitā dhammakathā vuttāti āha **''idhalokaparalokatthanissita''**nti. **''Dhammūpasaṃhita''**nti iminā vivaṭṭanissitā, tasmā dasakusalakammapathā vivaṭṭasannissayā veditabbā. **Nidaṃsesī**ti sandassesi te dhamme paccakkhe katvā pakāsesi. **Nidaṃsanakatha**nti pākaṭakaraṇakathaṃ. Jeṭṭhaṭṭhena **aggo,** pāsaṃsaṭṭhena **seṭṭho,** pamukhaṭṭhena **pāmokkho,** padhānaṭṭhena **uttamo,** hitasukhatthikehi pakārato varaṇīyato rajanīyato **pavaro**ti evaṃ atthavisesavācīnampi ''aggo''tiādīnaṃ padānaṃ bhāvatthassa bhedābhāvato **''sabbāni aññamaññavevacanānī''**ti āha.

Uddhaṅgamanīyāti suṇantānaṃ uparūpari visesaṃ gamentīti uddhaṅgamanīyā. Saṅkhāya adho piṭṭhipādasamīpe eva patiṭṭhitattā adhosaṅkhā pādā etassāti **adhosaṅkhapādo. Saṅkhā**ti ca gopphakānamidaṃ nāmaṃ.

213. **Dhammadānayañña**nti dhammadānasaṅkhātaṃ yaññaṃ.

Suṭṭhu saṇṭhitāti sammadeva saṇṭhitā. Piṭṭhipādassa upari pakatiaṅgulena caturaṅgule jaṅghāpadese **nigūḷhā** apaññāyamānarūpā hutvā ṭhitāti attho.

Eṇijaṅghalakkhaṇavaṇṇanā

214. **Sippa**nti sikkhitabbaṭṭhena ''sippa''nti laddhanāmaṃ sattānaṃ jīvikāhetubhūtaṃ ājīvavidhiṃ. Jīvikatthaṃ, sattānaṃ upakāratthañca veditabbaṭṭhena **vijjā,** mantasatthādi. Caranti tena sugatiṃ, sukhañca gacchantīti **caraṇaṃ.** Kammassakatāñāṇaṃ uttarapadalopena **''kamma''**nti vuttanti āha **''kammanti kammassakatājānanapaññā''**ti. **Tāni cevā**ti pubbe vuttahatthiādīni ceva. **Satta ratanānī**ti muttādīni satta ratanāni. **Ca**-saddena rañño upabhogabhūtānaṃ vatthaseyyādīnaṃ saṅgaho. **Rañño anucchavikānī**ti rañño paribhuñjanayogyāni. **Sabbesa**nti ''rājārahānī''tiādinā vuttānaṃ

sabbesaṃyeva ekajjhaṃ **gahaṇaṃ.** Buddhānaṃ parisā nāma odhiso anodhiso ca samitapāpā, tathatthāya paṭipannā ca hotīti vuttaṃ **''samaṇānaṃ koṭṭhāsabhūtā catasso parisā''**ti.

Sippādivācananti sippānaṃ sikkhāpanaṃ. Pāḷiyampi hi ''vācetā''ti vācanasīsena sikkhāpanaṃ dassitaṃ. **Ukkuṭikāsana**nti taṃtaṃveyyāvaccakaraṇena ukkuṭikassa nisajjā. Payojanavasena gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ jaṅghāyo kilametvā pesanaṃ **jaṅghapesanikā. Likhitvā pātitaṃ viya hoti** aparipuṇṇabhāvato. **Anupubbauggatavaṭṭita**nti gopphakaṭṭhānato paṭṭhāya yāva jāṇuppadesā maṃsūpacayassa anukkamena samantato vaḍḍhitattā anupubbena uggataṃ hutvā suvaṭṭitaṃ. **Eṇijaṅghalakkhaṇa**nti saṇṭhānamattena eṇimigajaṅghāsadisajaṅghalakkhaṇaṃ.

215. **''Yatupaghātāyā''**ti ettha **ta**-kāro padasandhikaro, anunāsikalopena niddesoti āha **''ya''**ntiādi. ''Uddhaggalomā **sukhumattacotthatā''**ti vuttattā codakena ''kiṃ pana aññena kammena aññaṃ lakkhaṇaṃ nibbattatī''ti codito, ācariyo ''na nibbattatī''ti vatvā ''yadi evaṃ idha kasmā lakkhaṇantaraṃ kathita''nti antolīnameva codanaṃ pariharanto **''yaṃ pana nibbattatīti…pe… idha vutta''**nti āha. Tattha **yaṃ pana nibbattatī**ti yaṃ lakkhaṇaṃ vuccamānalakkhaṇanibbattakena kammunā nibbattati. **Taṃ anubyañjanaṃ hotī**ti taṃ lakkhaṇaṃ vuccamānassa lakkhaṇassa anukūlalakkhaṇaṃ nāma hoti. **Tasmā** tena kāraṇena **idha** eṇijaṅghalakkhaṇakathane ''uddhaggalomā sukhumattacotthatā''ti lakkhaṇantaraṃ **vuttaṃ.**

Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā

216. **Samitapāpaṭṭhena samaṇaṃ,** na pabbajjāmattena. **Bāhitapāpaṭṭhena brāhmaṇaṃ,** na jātimattena.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño.** Sesapadesupi eseva nayoti āha **''mahāpaññādīhi samannāgatoti attho''**ti. **Nānatta**nti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā bhagavā ''mahāpañño''tiādinā kittīyati, tāsaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā.

Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassā kiccasiddhiyā dassento **''mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā''**tiādimāha. Tattha hetumahantatāya, paccayamahantatāya, nissayamahantatāya, pabhedamahantatāya, kiccamahantatāya, phalamahantatāya, ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhavidhamanaṃ. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge,** (visuddhi. 1.6) **ākaṅkheyyasuttādīsu** (ma. ni. 1.65) ca āgatanayeneva veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ vitthāretvā veditabbā. **Ṭhānāṭhānānaṃ** pana mahāvisayatāya, sā **bahudhātukasutte** āgatanayena veditabbā. **Vihārasamāpattiyo** samādhikkhandhaniddhāraṇanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgahato, so saccavibhaṅga- (vibha. 189) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189) āgatanayena, **satipaṭṭhānā** dīnaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu, (vibha. 355) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 355) ca āgatanayena, **sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa, mahato sukhassa, mahato atthassa, mahato yogakkhemassa nibbattibhāvato, santapaṇītanipuṇaatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca; **abhiññānaṃ** mahāsambhārato, mahāvisayato, mahākiccato, mahānubhāvato, mahānibbattito ca, **nibbānassa** madanimmadanādimahattasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti ''ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā''ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi ''ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho. Ekavidhena saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho,

bahuvidhena viññāṇakkhandho''ti evaṃ ekekassa khandhassa atītādibhedavasenāpi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā ''idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe...idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakā''ti evaṃ āyatanānaṃ nānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. **Nānādhātūsū**ti ''ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikā''ti evaṃ nānādhātūsu ñāṇaṃ pavattati, tayidaṃ upādinnakadhātuvasena vuttaṃ. Paccekabuddhānampi hi dvinnañca aggasāvakānaṃ upādinnakadhātūsu evaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, tañca kho ekadesatova, na nippadesato. Anupādinnakadhātūnaṃ pana lakkhaṇādimattameva jānanti, na nānākaraṇaṃ. Sabbaññubuddhānameva pana ''imāya nāmadhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa bahalattaco, imassa tanutaco. Imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ, imassa pītakaṃ, lohitakaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ. Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, vaṭṭaṃ, susaṇṭhānaṃ, dussaṇṭhānaṃ, maṭṭhaṃ, pharusaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṇṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, kaṇho, nīlo, odāto hotī''ti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānāpaṭiccasamuppādesūti ajjhattabahiddhābhedato ca nānāpabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiaṅgāni hi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāni. Tenāha **saṅkhārapiṭake** ''dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā''ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahitesu suññatabhāvesu tato eva itthipurisaattattaniyādivasena anupalabbhanasabhāvesu pakāresu. **Ma-**kāro hettha padasandhikaro. **Nānāatthesū**ti atthapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayuppannādivasena nānāvidhesu atthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayādivasena nānāvidhesu dhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātesu nānāniruttīsu. **Paṭibhānesū**ti atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu ''imāni ñāṇāni idamatthajotakānī''ti (vibha. 726, 729, 731, 732, 734, 736, 739) tathā tathā paṭibhānato upatiṭṭhanato ''paṭibhānānī''ti laddhanāmesu nānāñāṇesu. **''Puthunānāsīlakkhandhesū''**tiādīsu sīlassa puthuttaṃ vuttameva, itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha **''puthujjanasādhāraṇe dhamme samatikkammā''**ti, tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evaṃ visayavasena paññāya mahattaṃ, puthuttaṃ dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavattiākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvaṃ dassetuṃ **''katamā hāsapaññā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahulo**ti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretī**ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā ṭhapetvā indriyasaṃvaraṃ tassa visuṃ vuttattā anavasesasīlaṃ paripūreti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitavikasitā viya pavattati, na evaṃ upekkhāsahagatā. Puna **sīlakkhandha**nti ariyasīlakkhandhamāha. **''Samādhikkhandha''**ntiādīsupi eseva nayo.

Sabbaṃ taṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti yā rūpadhamme ''aniccā''ti sīghavegena pavattati, paṭipakkhadūrabhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ avirajjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ **''rūpa''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenā**ti asārakabhāvato attasāravirahato, niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulanabhūtāya vipassanāpaññāya tuletvā. **Tīrayitvā**ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīrayitvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā paccakkhaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvā**ti pākaṭaṃ katvā. **Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhanirodhahetubhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhārabhāvena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna **''rūpa''**ntiādi vuttaṃ. ''Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenā''ti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhapahānena veditabboti. ''Khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā''ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento **''uppannaṃ kāmavitakka''**ntiādimāha.

Tikkhapañño khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha **‘‘ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā…pe… adhigatā hontī’’**tiādi.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā’’ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ **‘‘sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahulo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhapavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇuttāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrāsamānaso, etena ādīnavānupassanamāha. **‘‘Ukkaṇṭhanabahulo’’**ti pana iminā nibbidānupassanamāha, **‘‘aratibahulo’’**tiādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukho**ti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ **nibbedho,** so etissā atthi, nibbijjhatīti vā **nibbedhikā,** sā eva paññā **nibbedhikapaññā.** Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā, uttānatthattā ca suviññeyyameva.

217. **Pabbajitaṃ upāsitā**ti ettha yādisaṃ pabbajitaṃ upāsato paññāpaṭilābho hoti, taṃ dassetuṃ **‘‘paṇḍitaṃ pabbajita’’**nti vuttaṃ. **Upāsana**ñcettha upaṭṭhānavasena icchitaṃ, na upanisīdanamattenāti āha **‘‘payirupāsitā’’**ti. **Attha**nti hitaṃ. **Abbhantaraṃ karitvā**ti abbhantaragataṃ katvā. Tenāha **‘‘atthayutta’’**nti. Bhāvanapuṃsakaniddeso cāyaṃ, hitūpasañhitaṃ katvāti attho. **Antara-**saddo vā cittapariyāyo ‘‘yassantarato na santi kopā’’tiādīsu (udā. 20) viya. Tasmā **atthantaro**ti hitajjhāsayoti attho.

Paṭilābhatthāya gatenāti paṭilābhatthāya pavattena, paṭilābhasaṃvattaniyenāti attho. **Uppāde ca nimitte ca chekā**ti uppādavidhimhi ceva nimittavidhimhi ca kusalā. Uppādanimittakovidatāsīsena cettha lakkhaṇakosallameva dasseti. Atha vā sesalakkhaṇānaṃ nibbattiyā buddhānaṃ, cakkavattīnañca uppādo anumīyati, yāni tehi laddhabbaānisaṃsāni nimittāni, tasmiṃ **uppāde ca nimitte ca** anuminanādivasena **chekā** nipuṇāti attho. **Ñatvā passissatī**ti ñāṇena jānitvā passissati, na cakkhuviññāṇenāti adhippāyo.

Atthānusāsanīsūti atthānaṃ hitānaṃ anusāsanīsu. Yasmā anatthapaṭivajjanapubbikā sattānaṃ atthapaṭipatti, tasmā anatthopi paricchijja gahetabbo, jānitabbo cāti vuttaṃ **‘‘atthānatthaṃ pariggāhakāni ñāṇānī’’**ti, yato ‘‘āyupāyakosallaṃ viya apāyakosallampi icchitabba’’nti vuttaṃ.

Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇavaṇṇanā

218. Paṭisaṅkhānabalena kodhavinayena **akkodhano,** na bhāvanābalenāti dassetuṃ **‘‘na anāgāmimaggenā’’**tiādi vuttaṃ. **Evaṃ akkodhavasikattā**ti evaṃ maghamāṇavo viya na kodhavasaṃ gatattā. **Nābhisajjī**ti kujjhanavaseneva na abhisajji. Yañhi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccayabhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetaṃ, na lubbhanavasena. Tenāha **‘‘kuṭilakaṇṭako viyā’’**tiādi. So hi yattha laggati, taṃ khobhento eva laggati. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ tasmiṃ mammaṭṭhāne. **Mamma**nti phuṭṭhamattepi rujjanaṭṭhānaṃ. **Pubbuppattiko**ti paṭhamuppanno. **Tato balavataro byāpādo** laddhāsevanatāya cittassa byāpajjanato. **Tato balavatarā patitthiyanā**ti sātisayaṃ laddhāsevanatāya tato byāpādāvatthāyapi balavatarā patitthiyanā paccatthikabhāvena thāmappattito.

Sukhumattharaṇādīti **ādi-**saddena paṇītabhojanīyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo bhojanadānassapi vaṇṇasampadānimittabhāvato. Tenāha bhagavā ‘‘bhojanaṃ bhikkhave dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ…pe… āyuṃ deti, vaṇṇaṃ detī’’ti (a. ni. 5.37) tathā ca vakkhati ‘‘āmisadānena vā’’ti.

219. Ti adāsi. **Devo**ti megho, pajjunno eva vā. **Varataro**ti uttamataro. Pabbajjāya visadisāvatthādi bhāvato na pabbajjāti **apabbajjā,** gihibhāvo. Acchādenti kopīnaṃ paṭicchādenti etehīti acchādanāni, nivāsanāni, tesaṃ **acchādanānañceva** sesa **vatthānañca** kojavādi **uttamapāvuraṇānañca. Vināso**ti katassa kammassa avipaccitvā vināso.

Kosohitavatthaguyhalakkhaṇavaṇṇanā

220. **Samānetā**ti sammadeva ānetā samāgametā. **Rajje patiṭṭhitena sakkā kātuṃ** bahubhatikasseva ijjhanato. Kattā nāma natthīti vajjaṃ paṭicchādentīti ānetvā sambandho, karonti vajjapaṭicchādanakammanti vā. Nanu vajjapaṭicchādanakammaṃ nāma sāvajjanti? Saccaṃ sāvajjaṃ saṃkiliṭṭhacittena paṭicchādentassa, idaṃ pana asaṃkiliṭṭhacittena parassa uppajjanakaanatthaṃ pariharaṇavasena pavattaṃ adhippetaṃ. **''Ñātisaṅgahaṃ karontenā''**ti etena ñātatthacariyāvasena taṃ kammaṃ pavattatīti dasseti.

221. **Amittatāpanā**ti amittānaṃ tapanasīlā, amittatāpanaṃ hotu vā mā vā evaṃsabhāvāti attho. Na hi cakkavattino puttānaṃ amittā nāma keci honti, ye te bhaveyyuṃ, cakkānubhāveneva sabbepi khattiyādayo anuvattakā tesaṃ bhavanti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā

222. **Sama**nti samānaṃ. **Tena tena** loke viññātaguṇena **samaṃ** samānaṃ **jānāti,** yato tattha paṭipajjanavidhināva itarasmiṃ paṭipajjati. **Sayaṃ jānātī**ti aparaneyyo hutvā sayameva jānāti. **Purisaṃ jānātī**ti vā ''ayaṃ seṭṭho, ayaṃ majjhimo, ayaṃ nihīno''ti taṃ taṃ purisaṃ yāthāvato jānāti. **Purisavisesaṃ jānātī**ti tasmiṃ tasmiṃ purise vijjamānaṃ visesaṃ jānāti, yato tattha tattha anurūpadānapadānādipaṭipattiyā yuttapattakārī hoti. Tenāha **''ayamidamarahatī''**tiādi.

Sampattipaṭilābhaṭṭhenāti diṭṭhadhammikādisampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena. **Samasaṅgahakamma**nti samaṃ jānitvā tadanurūpaṃ tassa tassa saṅgaṇhanakammaṃ.

223. **Tulayitvā**ti tīrayitvā. **Paṭivicinitvā**ti vīmaṃsitvā. Nipuṇayogato **nipuṇā,** ativiya nipuṇā **atinipuṇā,** sā pana tesaṃ nipuṇatā saṇhasukhumā paññāti āha **''sukhumapaññā''**ti.

Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā

224. **Khemakāmo**ti anupaddavakāmo. Kammassakatāñāṇaṃ sattānaṃ vaḍḍhiāvahaṃ sabbasampattividhāyakanti āha **''paññāyāti kammassakatāpaññāyā''**ti.

Samantaparipūrānīti samantato sabbabhāgehi paripuṇṇāni. Tato eva **ahīnāni** anūnāni. **Dhanādīhī**ti dhanadhaññādīhi.

225. **Okappanasaddhā** saddheyyavatthuṃ okkanditvā pakkhanditvā saddahanasaddhā. Sā eva pasādanīyavatthusmimpi abhippasīdanavasena pavattiyā **pasādasaddhā. Pariyattisavanenā**ti sattānaṃ hitasukhāvahāya pariyattiyā savanena. Dhāraṇaparicayādīnaṃ taṃmūlakattā tathā vuttaṃ. **Etesa**nti saddhādīnaṃ. Saha hānadhammenāti **sahānadhammo,** na sahānadhammoti **asahānadhammo,** tassa bhāvo asahānadhammatā, taṃ **asahānadhammataṃ,** aparihāniyasabhāvanti attho.

Rasaggasaggitālakkhaṇavaṇṇanā

226. **Tilaphalamattampi** bhojanaṃ. **Sabbattha pharatī**ti sabbā rasāharaṇiyo anussarantaṃ sabhāvena sabbasmiṃ kāye pharati. **Samā hutvā vahantī**ti avisamā ujukā hutvā pavattanti.

Ārogyakaraṇakammanti arogabhāvakaraṃ sattānaṃ aviheṭhanakammaṃ. Madhurādibhedaṃ rasaṃ gasati harati etehi, sayameva vā taṃ gasanti gilanti anto pavesentīti **rasaggasā,** rasaggasānaṃ

aggā **rasaggasaggā,** te ettha santīti **rasaggasaggī,** tadeva lakkhaṇaṃ. Bhavati hi abhinnepi vatthusmiṃ taggatavisesāvabodhanatthaṃ bhinnaṃ viya katvā vohāro yathā ‘‘silāputtakassa sarīra’’nti. Rasaggasaggitāsaṅkhātaṃ vā lakkhaṇaṃ **rasaggasaggilakkhaṇaṃ.**

227. **Vadha-**saddo ‘‘attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodatī’’tiādīsu (pāci. 879) bādhanatthopi hotīti tato visesanatthaṃ **‘‘māraṇavadhenā’’**ti vuttaṃ, māraṇasaṅkhātena vadhenāti attho. Bādhanattho eva vā **vadha-**saddo, māraṇena, bādhanena cāti attho. **Ubbādhanāyā**ti bandhanāgāre pakkhipitvā uddhaṃ uddhaṃ bādhanena. Tenāha **‘‘bandhanāgārappavesanenā’’**ti.

Abhinīlanettādilakkhaṇavaṇṇanā

228. **Visaṭa**nti kujjhanavasena vinisaṭaṃ katvā. Tenāha **‘‘kakkaṭako viyā’’**tiādi. **Visācī**ti virūpaṃ sācitakaṃ, vijimhanti attho. Tenāha **‘‘vaṅkakkhikoṭiyā’’**ti, kuṭilaakkhikoṭipātenāti attho. **Viceyya pekkhitā**ti ujukaṃ anoloketvā diṭṭhipātaṃ vicāretvā oloketvā. Tenāha **‘‘yo kujjhitvā’’**tiādi. **Paro**ti kujjhito. **Na oloketi** taṃ sammukhā gacchantaṃ kujjhitvā na oloketi, parammukhā. **Viteyyā**ti virūpaṃ tiriyaṃ, viññūnaṃ olokanakkamaṃ vītikkamitvāti attho. Jimhaṃ anoloketvā ujukaṃ olokanaṃ nāma kuṭilabhāvakarānaṃ pāpadhammānaṃ abhājanaujukatacittatasseva hotīti āha **‘‘ujumano hutvā ujuṃ pekkhitā’’**ti. Yathā ca ujuṃ pekkhitā hotīti ānetvā sambandho. **Pasaṭa**nti ummīlanavasena sammadeva patthaṭaṃ. **Vipulaṃ vitthata**nti tasseva vevacanaṃ. Piyaṃ piyāyitabbaṃ dassanaṃ olokanaṃ etassāti **piyadassano.**

Kāṇoti akkhīni nimmīletvā pekkhanako. **Kākakkhī**ti kekarakkho. **Vaṅkakkhī**ti jimhapekkhanako. **Āvilakkhī**ti ākuladiṭṭhipāto. Nīlapītalohitasetakāḷavaṇṇānaṃ vasena **pañcavaṇṇo.** Tattha pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā. **‘‘Pasādo**ti pana tesaṃ vaṇṇānaṃ pasannākāraṃ sandhāya vutta’’nti keci. **Pañcavaṇṇo pasādo**ti pana yathāvuttapañcavaṇṇaparivāro, tehi vā paṭimaṇḍito pasādoti attho. **Nettasampattikarānī**ti ‘‘pañcavaṇṇapasādatā tirohitavidūragatadassanasamatthatā’’ti evamādi cakkhusampadāya kāraṇāni. **Lakkhaṇasatthe yuttā**ti lakkhaṇasatthe āyuttā sukusalā.

Uṇhīsasīsalakkhaṇavaṇṇanā

230. **Pubbaṅgamo**ti ettha pubbaṅgamatā nāma pamukhatā, jeṭṭhaseṭṭhakabhāvo bahujanassa anuvattanīyatāti āha **‘‘gaṇajeṭṭhako’’**tiādi.

Pubbaṅgamatāti pubbaṅgamassa kammaṃ. Yassa hi kāyasucaritādikammassa vasena mahāpuriso bahujanassa pubbaṅgamo ahosi, tadassa kammaṃ ‘‘pubbaṅgamatā’’ti adhippetaṃ, na pubbaṅgamabhāvo. Tenāha **‘‘idha kammaṃ nāma pubbaṅgamatā’’**ti. **Pītipāmojjena paripuṇṇasīso**ti pītiyā, pāmojjena ca sampuṇṇapaññāsīso bahulaṃ somanassasahagatañāṇasampayuttacittasamaṅgī eva hutvā **vicarati. Mahāpuriso**ti mahāpurisajātiko.

231. **Bahujana**nti sāmiatthe upayogavacananti āha **‘‘bahujanassā’’**ti. Paribhuñjanaṭṭhena **paṭibhogo,** upayogavatthu paṭibhogo, tassa hitāti **paṭibhogiyā.** Desakālaṃ ñatvā tadupakaraṇūpaṭṭhānādi **veyyāvaccakarā** sattā. **Abhiharantī**ti byāharanti. Tassa tassa veyyāvaccassa paṭiharaṇato pavattanakaraṇato **paṭihāro,** veyyāvaccakaro, tassa bhāvo **paṭihāraka**nti āha **‘‘veyyāvaccakarabhāva’’**nti. Visavanaṃ **visavo,** kāmakāro vasitā, so etassa atthīti **visavī**ti āha **‘‘ciṇṇavasī’’**ti.

Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā

232. **Upavattatī**ti anukūlabhāvaṃ upecca vattati. Tenāha **‘‘ajjhāsayaṃ anuvattatī’’**ti.

Ekekalomalakkhaṇanti ekekasmiṃ lomakūpe ekekalomatālakkhaṇaṃ. **Ekekehi lomehī**ti aññesaṃ sarīre ekekasmimpi lomakūpe anekānipi lomāni uṭṭhahanti, na tathāgatassa. Tehi puna paccekaṃ lomakūpesu ekekeheva uppannehi kuṇḍalāvattehi padakkhiṇāvattakajātehi nicitaṃ viya sarīraṃ hotīti vuttaṃ ''ekekalomūpacitaṅgavā''ti.

Cattālīsādilakkhaṇavaṇṇanā

234. **Abhinditabbapariso**ti parehi kenaci saṅgahena saṅgahetvā, yuttikāraṇaṃ dassetvā vā na bhinditabbapariso.

Apisuṇavācāyāti upayogatthe sāmivacanaṃ, pesuññassa paṭipakkhabhūtaṃ kusalakammaṃ. Pisuṇā vācā etassāti pisuṇavāco, tassa **pisuṇavācassa** puggalassa. **Aparipuṇṇā**ti cattārīsato ūnabhāvena na paripuṇṇā. **Viraḷā**ti savivarā.

Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā

236. **Ādeyyavāco**ti ādaragāravavasena ādātabbavacano. ''Evameta''nti **gahetabbavacano** sirasā sampaṭicchitasāsano.

Baddhajivhāti yathā sukhena parivattati, evaṃ sirādīhi palibuddhajivhā. **Gūḷhajivhā**ti rasabahalatāya gūḷhagaṇḍasadisajivhā. **Dvijivhā**ti agge kappabhāvena dvidhābhūtajivhā. **Mammanā**ti apparipputatalāpā. Kharapharusakakkasādivasena **saddo bhijjati** bhinnakāro hoti. Vicchinditvā pavattassaratāya **chinnassarā vā.** Anekākāratāya **bhinnassarā vā.** Kākassa viya amanuññassaratāya **kākassarā vā. Madhuro**ti iṭṭhe, kammaphalena vatthuno suvisuddhattā. **Pemanīyo**ti pītisañjanano, piyāyitabbo vā.

237. **Akkosayuttattā**ti akkosupasañhitattā akkosavatthusahitattā. **Ābādhakari**nti ghaṭṭanavasena paresaṃ pīḷāvahaṃ. Bahuno janassa avamaddanato, pamaddābhāvakaraṇato vā **bahujanappamaddanaṃ. Abāḷha**nti vā ettha **a**-kāro vuddhiattho ''asekkhā dhammā''tiādīsu (dha. sa. tikamātikā 11) viya, tasmā ativiya bāḷhaṃ pharusaṃ **gira**nti evamettha attho veditabbo. **Na bhaṇī**ti cettha ''na abhaṇi na bhaṇī''ti saralopena niddeso. **Susaṃhita**nti suṭṭhu saṃhitaṃ. Kena pana suṭṭhu saṃhitaṃ? ''Madhura''nti anantarameva vuttattā madhuratāyāti viññāyati, kā panassa madhuratāti āha **''suṭṭhu pemasaṃhita''**nti. Upayogaputhuttavisayo yaṃ **vācā**-saddoti āha **''vācāyo''**ti, sā cassā upayogaputhuttavisayatā ''hadayagāminiyo''ti padena samānādhikaraṇatāya daṭṭhabbā. **''Kaṇṇasukha''**nti pāṭhe bhāvanapuṃsakaniddesoyanti dassetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ. **Vedayathā**ti kālavipallāsenāyaṃ niddesoti āha **''vedayitthā''**ti. **Brahmassarata**nti seṭṭhassarataṃ, brahmuno sarasadisassarataṃ vā. **Bahūnaṃ bahu**nti bahūnaṃ janānaṃ bahuṃ subhaṇitanti yojanā.

Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā

238. **Appadhaṃsiko**ti appadhaṃsiyo. **Ya**-kārassa hi **ka**-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso yathā ''niyyānikā dhammā''ti (dha. sa. dukamātikā 97) **guṇato**ti attanā adhigataguṇato. **Ṭhānato**ti yathāṭhitaṭṭhānantarato.

Palāpakathāyāti samphappalāpakathāya. **Antopaviṭṭhahanukā** ekato, ubhato vā saṃkucitavisukā. **Vaṅkahanukā** ekapassena kuṭilavisukā. **Pabbhārahanukā** purato olambamānavisukā.

239. **Vikiṇṇavacanā** nāma samphappalāpino, tappaṭikkhepena **avikiṇṇavacanā** mahābodhisattā. Vācā eva tadatthādhigamupāyatāya **''byāppatho''**ti vuttāti āha **''avikiṇṇa...pe... vacanapatho assā''**ti. **''Dvīhi dvīhī''**ti nayidaṃ āmeḍitavacanaṃ asamānādhikaraṇato, atha kho dvīhi

diguṇatādassananti āha **‘‘dvīhi dvīhīti catūhī’’**ti. Tasmā ‘‘dvidugamā’’ti catugamā vuttāti āha **‘‘catuppadāna’’**nti. **Tathāsabhāvo**ti yathāssa vuttanayena kenaci appadhaṃsiyatā hoti guṇehi, tathāsabhāvo.

Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā

240. Visuddhasīlācāratāya parisuddhā samantato sabbathā vā suddhā puggalā parivārā etassāti **parisuddhaparivāro.**

241. **Pahāsī**ti tadaṅgavasena, vikkhambhanavasena ca pariccaji. Tidivaṃ tāvatiṃsabhavanaṃ puraṃ nagaraṃ etesanti **tidivapurā,** tāvatiṃsadevā, tesaṃ varo tidivapuravaro, indo. Tena **tidivapuravarena.** Tenāha **‘‘sakkenā’’**ti. Lapanti kathenti etenāti **lapanaṃ,** mukhanti āha **‘‘lapanajanti mukhaja’’**nti. Suṭṭhu dhavalatāya **sukkā,** īsakampi asaṃkiliṭṭhatāya **suci.** Sundarasaṇṭhānatāya suṭṭhu bhāvanato, vipassanato ca **sobhanā.** Kāmaṃ janānaṃ manussānaṃ nivāsanaṭṭhānādibhāvena patiṭṭhābhūto desaviseso ‘‘janapado’’ti vuccati, idha pana saparivāracatumahādīpasaññito sabbo padeso tathā vuttoti āha **‘‘cakkavāḷaparicchinno janapado’’**ti. Nanu ca yathāvutto padeso samuddaparicchinno, na cakkavāḷapabbataparicchinnoti? So padeso cakkavāḷaparicchinnopi hotīti tathā vuttaṃ. Ye vā samuddanissitā, cakkavāḷapādanissitā ca sattā, tesaṃ te te padesā patiṭṭhāti tepi saṅgaṇhanto **‘‘cakkavāḷaparicchinno’’**ti avoca. **Cakkavāḷaparicchinno**ti ca cakkavāḷena paricchinnoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassā**ti tassa cakkavattino. Puna **tassā**ti tassa janapadassa. **Bahujana sukha**nti ettha paccattabahuvacanalopena bahujanaggahaṇanti āha **‘‘bahujanā’’**ti. Yathā pana te hitasukhaṃ caranti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ **‘‘samānasukhadukkhā hutvā’’**ti vuttaṃ. **Vigatapāpo**ti sabbaso samucchindanena viniddhutapāpadhammo. **Daratho** vuccati kāyiko, cetasiko ca pariḷāho. Tattha cetasikapariḷāho ‘‘vigatapāpo’’ti imināva vuttoti āha **‘‘vigatakāyikadarathakilamatho’’**ti. Rāgādayo yasmiṃ santāne uppannā, tassa malīnabhāvakaraṇena **malā.** Kacavarabhāvena **khilā.** Sattānaṃ mahānatthakarattā visesato doso **kalī**ti vuttaṃ **‘‘dosakalīnañcā’’**ti. **Panūdehī**ti samucchindanavasena sasantānato nīhārakehi, pajahanakehīti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ettha ca yasmā sabbesampi lakkhaṇānaṃ mahāpurisasantānagatapuññasambhārahetukabhāvena sabbaṃyeva taṃ puññakammaṃ sabbassa lakkhaṇassa kāraṇaṃ visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti, tasmā yassa yassa lakkhaṇassa yaṃ yaṃ puññakammaṃ visesakāraṇaṃ, taṃ taṃ vibhāgena dassentī ayaṃ desanā pavattā. Tattha yathā yādisaṃ kāyasucaritādipuññakammaṃ suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇaṃ vuttaṃ, tādisameva ‘‘uṇhīsasīsatāya’’ kāraṇanti na sakkā vattuṃ daḷhasamādānatāvisiṭṭhassa tassa suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇabhāvena vuttattā, itarassa ca pubbaṅgamatāvisiṭṭhassa vuttattā, evaṃ yādisaṃ āyatapaṇhitāya kāraṇaṃ, na tādisameva dīghaṅgulitāya, brahmujugattatāya ca kāraṇaṃ visiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti. Tattha yathā ekeneva kammunā cakkhādinānindriyuppattiyaṃ avatthābhedato, sāmatthiyabhedato vā kammabhedo icchitabbo. Na hi yadavatthaṃ kammaṃ cakkhussa kāraṇaṃ, tadavatthameva sotādīnaṃ kāraṇaṃ hoti abhinnasāmatthiyaṃ vā, tasmā pañcāyatanikattabhāvapatthanābhūtā purimanipphannā kāmataṇhā paccayavasena visiṭṭhasabhāvā kammassa visiṭṭhasabhāvaphalanibbattanasamatthatāsādhanavasena paccayo hotīti ekampi anekavidhaphalanibbattanasamatthatāvasena anekarūpataṃ āpannaṃ viya hoti, evamidhāpi ‘‘ekampi pāṇātipātā veramaṇivasena pavattaṃ kusalakammaṃ āyatapaṇhitādīnaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ nibbattakaṃ hotī’’ti vuccamānepi na koci virodho. Tena vuttaṃ ‘‘so tassa kammassa katattā…pe… imāni tīṇi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhatī’’ti nānākammunā pana tesaṃ nibbattiyaṃ vattabbameva natthi, pāḷiyaṃ pana ‘‘tassa kammassā’’ti ekavacananiddeso sāmaññavasenāti daṭṭhabbo. Evañca katvā satapuññalakkhaṇavacanaṃ samatthitaṃ hoti. ‘‘Imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhatī’’tiādīsupi eseva nayoti.

Lakkhaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

8. Siṅgālasuttavaṇṇanā

Nidānavaṇṇanā

242. Pākārena parikkhittanti padaṃ ānetvā sambandho. **Gopuraṭṭālakayutta**nti dvārapāsādena ceva tattha tattha pākāramatthake patiṭṭhāpitaaṭṭālakehi ca yuttaṃ. Veḷūhi parikkhittattā, abbhantare pupphūpagaphalūpagarukkhasañchannattā ca **nīlobhāsaṃ.** Chāyūdakasampattiyā, bhūmibhāgasampattiyā ca **manoramaṃ.**

Kāḷakavesenāti kalandakarūpena. **Nivāpa**nti bhojanaṃ. **Ta**nti uyyānaṃ.

''Kho panā''ti vacanālaṅkāramattametanti **tena samayenā**ti atthavacanaṃ yuttaṃ. **Gahapati mahāsālo**ti gahapatibhūto mahāsāro, ra-kārassa la-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso. Vibhavasampattiyā mahāsārappatto kuṭumbiko. **''Putto panassa assaddho''**tiādi aṭṭhuppattiko yaṃ suttanikkhepoti taṃ aṭṭhuppattiṃ dassetuṃ āraddhaṃ. Kammaphalasaddhāya abhāvena **assaddho.** Ratanattaye pasādābhāvena **appasanno. Evamāhā**ti evaṃ idāni vuccamānākārena vadati.

Yāvajīvaṃ anussaraṇīyā hoti hitesitāya vuttā pacchimā vācāti adhippāyena. **Puthudisā**ti visuṃ visuṃ disā, tā pana anekāti āha **''bahudisā''**ti.

243. **''Na tāva paviṭṭho''**tiādīsu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva. **Na idānevā**ti na imāya eva velāya. Kiṃ carahīti āha **''paccūsasamayepī''**tiādi. **Gihivinaya**nti gihīnaṃ gahaṭṭhānaṃ vinayatantibhūtaṃ ''gihinā evaṃ vattitabba''nti gahaṭṭhācārassa gahaṭṭhavattassa anavasesato imasmiṃ sutte savisesaṃ katvā vuttattā. **Tathevā**ti yathā buddhacakkhunā diṭṭhaṃ, tatheva passi. **Namassati** vattavasena kattabbanti gahetvā ṭhitattā.

Chadisādivaṇṇanā

244. **Vacanaṃ sutvāva cintesi** buddhānubhāvena attasammāpaṇidhānanimittena puññabalena ca codiyamāno. **Na kira tā etā**ti tā cha disā etā idāni mayā namassiyamānā puratthimādikā na honti kirāti. **Nipātamatta**nti anatthakabhāvaṃ tassa vadati. **Pucchāpada**nti pucchāvacanaṃ.

Bhagavā gahapatiputtena namassitabbā cha disā pucchito desanākusalatāya ādito eva tā akathetvā tassa tāva paṭipattiyā naṃ bhājanabhūtaṃ kātuṃ vajjanīyavajjanatthañceva sevitabbasevanatthañca ovādaṃ dento **''yato kho gahapatiputtā''**tiādinā desanaṃ ārabhi. Tattha **kammakilesā**ti kammabhūtā saṃkilesā. **Kilissantī**ti kiliṭṭhā malīnā viya ṭhitā, upatāpitā ca hontīti attho. **Tasmā**ti kilissananimittattā. Yadipi surāpānaṃ pañcaverabhāvena upāsakehi parivajjanīyaṃ, tassa pana apāyamukhabhāvena parato vattukāmatāya pāṇātipātādike eva sandhāya ''cattāro''ti vuttaṃ, na ''pañcā''ti. ''Visuṃ akammapathabhāvato cā''ti apare. ''Surāpānampi 'surāmerayapānaṃ, bhikkhave, āsevitaṃ bhāvitaṃ bahulīkataṃ nirayasaṃvattanika'ntiādi (a. ni. 8.40) vacanato visuṃ kammapathabhāvena āgataṃ. Tathā hi taṃ duccaritakammaṃ hutvā duggatigāmipiṭṭhivattakabhāvena niyata''nti keci, tesaṃ matena ekādasa kammapathā siyuṃ. Tasmā yathāvuttesveva kammapathesu upakārakattasabhāgattavasena anuppaveso daṭṭhabboti ''visuṃ akammapathabhāvato cā''ti suvuttametaṃ. Surāpānassa bhogāpāyamukhabhāvena vattukāmatāya ''cattāro'' tveva avoca. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ,** hetūti āha **''ṭhānehīti kāraṇehī''**ti. Apenti apagacchanti, apeti vā etehīti **apāyā,** apāyānaṃ, apāyā eva vā mukhāni dvārānīti **apāyamukhāni. Vināsamukhānī**ti etthāpi eseva nayo.

Kiñcāpi ''ariyasāvakassā''ti pubbe sādhāraṇato vuttaṃ, visesato pana paṭhamāya bhūmiyaṃ ṭhitasseva vakkhamānanayo yujjatīti **''soti so sotāpanno''**ti vuttaṃ. Pāpaka-saddo nihīnapariyāyoti **''lāmakehī''**ti vuttaṃ. Apāyadukkhaṃ, vaṭṭadukkhañca pāpentīti vā pāpakā, tehi **pāpakehi. Cha disā**

paṭicchādentoti tena tena bhāgena dissantīti ''disā''ti saññite cha bhāge satte yathā tehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti, evaṃ paṭicchādento paṭisandhārento. **Vijinanatthāyā**ti abhibhavanatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca anatthaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadubhayatthaṃ sampādeti, so ubhayalokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato, sakatthasampādanato ca. Tenāha **''ayañceva loko''**tiādi. Pāṇātipātādīni **pañca verāni** verappasavanato. **Āraddho hotī**ti saṃsādhito hoti, tayidaṃ saṃsādhanaṃ kittisaddena idha sattānaṃ cittatosanena, verābhāvāpādanena ca hotīti āha **''paritosito ceva nipphādito cā''**ti. Puna **pañca verānī**ti pañca veraphalāni uttarapadalopena.

Katamassāti katame assa. **Kilesasampayuttattā kileso**ti taṃyogato taṃsadisaṃ vadati yathā ''pītisukhaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ, (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287, 297; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; 5.28; pārā. 11; dha. sa. 499; vibha. 508) nīlaṃ vattha''nti ca. Sampayuttatā cettha tadekaṭṭhatāya veditabbā, na ekuppādāditāya. Evañca katvā pāṇātipātakammassa diṭṭhimānalobhādīhipi kiliṭṭhatā siddhā hoti, micchācārassa dosādīhi kiliṭṭhatā. Tenāha **''saṃkilesoyevā''**tiādi. Pubbe vuttaatthavasena pana sammukhenapi nesaṃ kilesapariyāyo labbhateva. **Etadatthaparidīpakamevā**ti yo ''pāṇātipāto kho''tiādinā vutto, etassa atthassa paridīpakameva. Yadi evaṃ kasmā puna vuttanti āha **''gāthābandha''**nti, tassa atthassa sukhaggahaṇatthaṃ bhagavā gāthābandhaṃ avocāti adhippāyo.

Catuṭhānādivaṇṇanā

246. ''Pāpakammaṃ karotī''ti kasmā ayaṃ uddesaniddeso pavattoti antolīnacodanaṃ sandhāya **''idaṃ bhagavā''**tiādi vuttaṃ. Sukkapakkhavasena hi uddeso kato, kaṇhapakkhavasena ca niddeso āraddho. **Kārake**ti pāpakammassa kārake. **Akārako pākaṭo hoti** yathā paṭipajjanto pāpaṃ karoti nāma, tathā appaṭipajjanato. Saṃkilesadhammavivajjanapubbakaṃ vodānadhammapaṭipattiācikkhanaṃ idha desanākosallaṃ. **Paṭhamataraṃ kārakaṃ dassento āha** yathā ''vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇhā''ti (dha. sa. aṭṭha. 498) tathā hi bhagavā aṭṭhatiṃsa maṅgalāni dassento ''asevanā ca bālāna''nti (khu. pā. 5.3; su. ni. 262) vatvā ''paṇḍitānañca sevanā''ti (khu. pā. 5.3; su. ni. 262) avoca. **Chandāgati**nti ettha sandhivasena saralopoti dassento āha **''chandena pemena agati''**nti. **Chandā**ti hetumhi nissakkavacananti āha **''chandenā''**ti. Chanda-saddo cettha taṇhāpariyāyo, na kusalacchandādipariyāyoti āha **''pemenā''**ti. **Parapadesū**ti ''dosāgatiṃ gacchanto''tiādīsu vākyesu. **''Eseva nayo''**ti iminā ''dosena kopenā''ti evamādi atthavacanaṃ atidisati. **Mitto**ti daḷhamitto, sambhattoti attho. **Sandiṭṭho**ti diṭṭhamattasahāyo. **Pakativeravasenā**ti pakatiyā uppannaveravasena, cirakālānubandhavirodhavasenāti attho. Tenevāha **''taṅkhaṇuppannakodhavasena vā''**ti. **Yaṃ vā taṃ vā** ayuttaṃ akāraṇaṃ **vatvā.** Visame corādike, visamāni vā kāyaduccaritādīni samādāya vattanena nissito **visamanissito.**

Chandāgatiādīni na gacchati maggeneva catunnampi agatigamanānaṃ pahīnattā, **agatigamanānī**ti ca tathāpavattā apāyagamanīyā akusalacittuppādā veditabbā agati gacchati etehīti.

Yassati tena kittīyatīti **yaso,** thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivārīyatīti **yaso,** parivāroti āha **''kittiyasopi parivārayasopī''**ti. **Parihāyatī**ti pubbe yo ca yāvatake labbhati, tato parito hāyati parikkhayaṃ gacchati.

Chaapāyamukhādivaṇṇanā

247. Pūve bhājane pakkhipitvā tajjaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā.** Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇā**ti pana tassā surāya bījaṃ vuccati, ye ''surāmodakā'' tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā.** Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā.** Madhukatālanāḷikerādipuppharaso cirapārivāsiko **pupphāsavo.** Panasādiphalaraso **phalāsavo.** Muddikāraso **madhvāsavo.** Ucchuraso **guḷāsavo.** Harītakāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhārānaṃ raso cirapārivāsiko **sambhārasaṃyutto. Taṃ sabbampī**ti taṃ sabbaṃ dasavidhampi. **Madakaraṇavasena majjaṃ** pivantaṃ madayatīti katvā. Surāmerayamajje pamādaṭṭhānaṃ

surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ. Anu anu yogoti punappunaṃ taṃsamaṅgitā. Tenāha **''punappunaṃ karaṇa''**nti, aparāparaṃ pavattananti attho. **Uppannā ceva bhogā parihāyanti** pānabyasanena byasanakaraṇato. **Anuppannā ca nuppajjanti** pamattassa kammantesu ñāyakaraṇābhāvato. **Bhogāna**nti bhuñjitabbaṭṭhena ''bhogā''ti laddhanāmānaṃ kāmaguṇānaṃ. Apāyamukha-saddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Avelāyā**ti ayuttavelāya. Yadā vicarato attharakkhādayo na honti. **Visikhāsu cariyā**ti racchāsu vicaraṇaṃ.

Samajjā vuccati maho, yattha naccānipi payojīyanti, tesaṃ dassanādiatthaṃ tattha abhirativasena caraṇaṃ upagamanaṃ **samajjābhicaraṇaṃ. Naccādidassanavasenā**ti naccādīnaṃ dassanādivasenāti ādisaddalopo daṭṭhabbo, dassanena vā savanampi gahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcaviññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasambhavato ''dassanavasena'' icceva vuttaṃ. Idha cittālasiyatā akāraṇanti **''kāyālasiyatā''**ti vuttaṃ. **Yuttappayuttatā**ti tappasutatā atirekataratāya.

Surāmerayassa chaādīnavādivaṇṇanā

248. Sayaṃ daṭṭhabbanti **sandiṭṭhaṃ.** Sandiṭṭhameva **sandiṭṭhikaṃ,** dhanajānisaddāpekkhāya pana itthiliṅgavasena niddeso, diṭṭhadhammikāti ayamettha atthoti āha **''idhalokabhāvinī''**ti. Samaṃ, sammā passitabbāti vā **sandiṭṭhikā,** pānasamakālabhāvinīti attho. **Kalahappavaḍḍhanī** mittassa kalahe anādīnavadassibhāvato. **Khettaṃ** uppattiṭṭhānabhāvato. **Āyatana**nti vā kāraṇaṃ, ākaro vāti attho. **Paraloke akittiṃ pāpuṇanti** akittisaṃvattaniyassa kammassa pasavanato. **Kopīnaṃ** vā pākaṭabhāvena akattabbarahassakammaṃ. Surāmadamattā ca pubbe attanā kataṃ tādisaṃ kammaṃ amattakāle chādentā vicaritvā mattakāle paccatthikānampi vivaranti pākaṭaṃ karonti, tena tesaṃ sā surā tassa kopīnassa nidaṃsanato **''kopīnanidaṃsanī''**ti vuccatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Kammassakatāpañña**nti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. ''Yaṃ kiñci lokiyaṃ paññaṃ dubbalaṃ karotiyevā''ti hi sakkā viññātuṃ. Tathā hi byatirekamukhena tamatthaṃ patiṭṭhapetuṃ **''maggapaññaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. **''Antomukhameva na pavisatī''**ti iminā surāya maggapaññādubbalakaraṇassa durasamussāritabhāvamāha. Nanu cevaṃ surāya tassā paññāya dubbalīkaraṇe sāmatthiyavighāto acodito hoti ariyānaṃ anuppayogasseva coditattāti? Nayidaṃ evaṃ upayogopi nāma sadā tesaṃ natthi, kuto kiccakaraṇanti imassa atthassa vuttattā. Atha pana aṭṭhānaparikappavasenassā kadāci siyā upayogo, tathāpi so tassā dubbaliyaṃ īsakampi kātuṃ nālameva sammadeva paṭipakkhadūrībhāvena suppatiṭṭhitabhāvato. Tenāha ''maggapaññaṃ pana dubbalaṃ kātuṃ na sakkotī''ti. Maggasīsena cettha ariyānaṃ sabbassāpi lokiyalokuttarāya paññāya dubbalabhāvāpādāne asamatthatā dassitāti daṭṭhabbaṃ. Pajjati etena phalanti **padaṃ,** kāraṇaṃ.

249. **Attāpissa** akālacārissa **agutto** sarasato **arakkhito** upakkamatopi parivajjanīyānaṃ aparivajjanato. Tenāha **''avelāya caranto hī''**tiādi. **Kaṇṭakādīnipī**ti **pi**-saddena sobbhādike saṅgaṇhāti. **Verinopī**ti **pi**-saddena corādikā saṅgayhanti. **Puttadārā**ti ettha puttaggahaṇena puttīpi gahitāti āha **''puttadhītaro''**ti. **Bahi patthana**nti kāmapatthanāvasena antogehassitato nibaddhavatthuto bahiddhā patthanaṃ katvā. **Aññehi katapāpakammesū**ti parehi katāsu pāpakiriyāsu. **Saṅkitabbo hoti** akāle tattha tattha caraṇato. **Ruhati** yasmiṃ padese corikā pavattā, tattha parehi diṭṭhattā. **Vattuṃ na sakkā**ti ''ettakaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ domanassa''nti paricchinditvā vattuṃ na sakkā. **Taṃ sabbampi vikālacārimhi** puggale **āharitabbaṃ** tassa upari pakkhipitabbaṃ **hoti**. Kathaṃ? **Aññasmiṃ puggale** tathārūpe āsaṅkitabbe **asati. Itī**ti evaṃ. **So**ti vikālacārī. **Purakkhato** purato attano upari āsaṅkante katvā carati.

250. **Naṭanāṭakādinacca**nti naṭehi nāṭakehi naccitabbanāṭakādinaccavidhi. **Ādi-**saddena avasiṭṭhaṃ sabbaṃ saṅgaṇhāti. ''Tattha gantabbaṃ hotī''ti vatvā tatthassa gamanena yathā anuppannānaṃ bhogānaṃ anuppādo, uppannānañca vināso hoti, taṃ dassetuṃ **''tassā''**tiādi vuttaṃ. **Gīta**nti saragataṃ, pakaraṇagataṃ, tāḷagataṃ, apadhānagatanti gandhabbasatthavihitaṃ aññampi sabbaṃ gītaṃ veditabbaṃ. **Vādita**nti vīṇāveṇumudiṅgādivādanaṃ. **Akkhāna**nti bhāratayuddhasītāharaṇādiakkhānaṃ. **Pāṇissara**nti kaṃsatāḷaṃ, ''pāṇitāḷa''ntipi vadanti.

Kumbhathūnanti caturassaambaṇakatāḷaṃ. ‘‘Kuṭabherisaddo’’ti keci. **‘‘Eseva nayo’’**ti iminā ‘‘kasmiṃ ṭhāne’’tiādinā nacce vuttamatthaṃ gītādīsu atidisati.

251. **Jaya**nti jūtaṃ jinanto. **Vera**nti jitena kīḷakapurisena jayanimittaṃ attano upari veraṃ virodhaṃ **pasavati** uppādeti. Tañhissa verapasavanaṃ dassetuṃ **‘‘jitaṃ mayā’’**tiādi vuttaṃ. **Jino**ti jūtaparājayāpannāya dhanajāniyā jino. Tenāha **‘‘aññena jito samāno’’**tiādi. **Vittaṃ anusocatī**ti taṃ jinaṃ vittaṃ uddissa anutthunati. **Vinicchayaṭṭhāne**ti yasmiṃ kismiñci aṭṭavinicchayaṭṭhāne. **Sakkhipuṭṭhassā**ti sakkhibhāvena puṭṭhassa. **Akkhasoṇḍo**ti akkhadhutto. **Jūtakaro**ti jūtapamādaṭṭhānānuyutto. **Tvampi nāma kulaputto**ti kulaputto nāma tvaṃ, na mayaṃ tayi kolaputtiyaṃ idāni passāmāti adhippāyo. **Chinnabhinnako**ti chinnabhinnahirottappo, ahiriko anottappīti attho. **Tassa kāraṇā**ti tassa atthāya.

Anicchitoti na icchito. **Positabbā bhavissati** jūtaparājayena sabbakālaṃ rittatucchabhāvato.

Pāpamittatāya chaādīnavādivaṇṇanā

252. **Akkhadhuttā**ti akkhesu dhuttā, akkhanimittaṃ atthavināsakā. **Itthisoṇḍā**ti itthīsu soṇḍā, itthisambhoganimittaṃ ātappanakā. Tathā **bhattasoṇḍā**dayo veditabbā. **Pipāsā**ti uparūpari surāpipāsā. Tenāha **‘‘pānasoṇḍā’’**ti. **Nekatikā**dayo heṭṭhā vuttā eva. Mettiuppattiṭṭhānatāya **mittā honti. Tasmā**ti pāpamittatāya.

253. **Kammanta**nti kammaṃ, yathā suttaṃyeva suttanto, evaṃ kammaṃyeva kammanto, taṃ kātuṃ **gacchāmāti vutto.** Kammaṃ vā anto niṭṭhānaṃ gacchati etthāti **kammanto,** kammakaraṇaṭṭhānaṃ, taṃ **gacchāmāti vutto.**

Pannasakhāti suraṃ pātuṃ panne paṭipajjante eva sakhāti pannasakhā. Tenāha **‘‘ayamevattho’’**ti. ‘‘Sammiyasammiyo’’ti vacanamettha atthīti **sammiyasammiyo.** Tenāha **‘‘sammasammāti vadanto’’**ti. **Sahāyo hotī**ti sahāyo viya hoti. **Otārameva gavesatī**ti randhameva pariyesati anatthamassa kātukāmo. **Verappasavo**ti parehi attani verassa pasavanaṃ anupavattanaṃ. Tenāha **‘‘verabahulatā’’**ti. Paresaṃ kariyamāno anattho ettha atthīti **anattho,** tabbhāvo **anatthatā**ti āha **‘‘anatthakāritā’’**ti. Yo hi paresaṃ anatthaṃ karoti, so atthato attano anatthakāro nāma, tasmā **anatthatā**ti ubhayānatthakāritā. **Ariyo** vuccati satto, kucchito ariyo **kadariyo.** Yassa dhammassa vasena so ‘‘kadariyo’’ti vuccati, so dhammo **kadariyatā,** macchariyaṃ. Taṃ pana dubbisajjanīyabhāve ṭhitaṃ sandhāyāha **‘‘suṭṭhu kadariyatā thaddhamacchariyabhā’’vo**ti. Avipaṇṇasabhāvato uṭṭhātuṃ asakkonto ca iṇaṃ gaṇhanto **saṃsīdantova iṇaṃ vigāhati** nāma. Sūriye anuggate eva kammante anārabhanto rattiṃ **anuṭṭhānasīlo.**

Atthāti dhanāni. **Atikkamantī**ti apagacchanti. Atha vā **atthā**ti kiccāni. **Atikkamantī**ti atikkantakālāni honti, tesaṃ atikkamopi atthato dhanānameva atikkamo. **Iminā kathāmaggenā**ti iminā ‘‘yato kho gahapatiputtā’’tiādi (dī. ni. 3.244) nayappavattena kathāsaṅkhātena hitādhigamūpāyena. **Ettakaṃ kamma**nti cattāro kammakilesā, cattāri agatigamanāni, cha bhogānaṃ apāyamukhānīti evaṃ vuttaṃ cuddasavidhaṃ pāpakammaṃ.

Mittapatirūpakavaṇṇanā

254. **Anattho**ti ‘‘bhogajāni, āyasakyaṃ, parisamajjhe maṅkubhāvo, sammūḷhamaraṇa’’nti evaṃ ādiko diṭṭhadhammiko ‘‘duggatiparikileso, sugatiyañca appāyukatā, bahvābādhatā, atidaliddatā, appannapānatā’’ti evaṃ ādiko ca anattho **uppajjati. Yāni kānici bhayānī**ti attānuvādabhayaparānuvādabhayadaṇḍabhayādīni loke labbhamānāni yāni kānici bhayāni. **Upaddavā**ti antarāyā. **Upasaggā**ti sarīrena saṃsaṭṭhāni viya uparūpari uppajjanakāni byasanāni. **Aññadatthū**ti ekantenāti etasmiṃ atthe nipāto ‘‘aññadatthudaso’’tiādīsu (dī. ni. 1.42) viyāti vuttaṃ **‘‘ekaṃsenā’’**ti.

Yaṃ kiñci gahaṇayogyaṃ **haratiyeva** gaṇhātiyeva. Vācā eva paramā etassa kammanti **vacīparamo.** Tenāha **''vacanamattenevā''**tiādi. **Anuppiya**nti takkanaṃ, yaṃ vā ''rucī''ti vuccati yehi surāpānādīhi bhogā apenti vigacchanti, tesu tesaṃ **apāyesu** byasanahetūsu **sahāyo hoti.**

255. **Hārakoyeva hoti,** na dāyako, tamassa ekaṃsato hārakabhāvaṃ dassetuṃ **''sahāyassā''**tiādi vuttaṃ. **Yaṃ kiñci appaka**nti pupphaphalādi yaṃ kiñci parittaṃ vatthuṃ **datvā, bahuṃ pattheti** bahuṃ mahagghaṃ vatthayugādiṃ paccāsīsati. Dāso viya hutvā mittassa taṃ taṃ kiccaṃ karonto kathaṃ amitto nāma jātoti āha **''aya''**ntiādi. Yassa kiccaṃ karoti anatthaparihāratthaṃ, attano mittabhāvadassanatthañca, taṃ **sevati. Atthakāraṇā**ti vaḍḍhinimittaṃ, ayametesaṃ bhedo.

256. **Pare**ti paradivase. **Na āgato sī**ti āgato nāhosi. **Khīṇa**nti tādisassa, asukassa ca dinnattā. **Sassasaṅgahe**ti sassato kātabbadhaññasaṅgahe **kate.**

257. ''Dānādīsu yaṃ kiñci karomā''ti vutte ''sādhu samma karomā''ti anujānātīti imamatthaṃ **''kalyāṇepi eseva nayo''**ti atidisati. Nanu evaṃ anujānanto ayaṃ mitto eva, na amitto mittapatirūpakoti? Anuppiyabhāṇīdassanamattametaṃ. Sahāyena vā desakālaṃ, tasmiṃ vā kate uppajjanakavirodhādiṃ asallakkhetvā ''karomā''ti vutte yo taṃ jānanto eva ''sādhu samma karomā''ti anuppiyaṃ bhaṇati, taṃ sandhāya vuttaṃ ''kalyāṇaṃ pissa anujānātī''ti. Tena vuttaṃ ''kalyāṇepi eseva nayo''ti.

259. **Mittapatirūpakā ete** mittāti **evaṃ jānitvā.**

Suhadamittavaṇṇanā

260. **Sundarahadayā**ti pemassa atthivasena bhaddacittā.

261. **Pamattaṃ rakkhatī**ti ettha pamādavasena kiñci ayutte kate tādise kāle rakkhaṇaṃ ''bhītassa saraṇaṃ hotī''ti imināva taṃ gahitanti tato aññameva pamattassa rakkhaṇavidhiṃ dassetuṃ **''majjaṃ pivitvā''**tiādi vuttaṃ. Gehe ārakkhaṃ asaṃvihitassa bahigamanampi pamādapakkhikamevāti **''sahāyo bahigato vā hotī''**ti vuttaṃ. **Bhayaṃ haranto**ti bhayaṃ paṭibāhanto. Bhogahetutāya phalūpacārena dhanaṃ **''bhoga''**nti vadati. **Kiccakaraṇīye**ti khuddake, mahante ca kātabbe **uppanne.**

262. **Nigūhituṃ yuttakatha**nti nigūhituṃ chādetuṃ yuttakathaṃ, nigūhituṃ vā yuttā kathā etassāti **nigūhituṃ yuttakathaṃ,** attano kammaṃ. **Rakkhatī**ti anāvikaronto chādeti. **Jīvitampī**ti **pi-**saddena kimaṅgaṃ pana aññaṃ pariggahitavatthunti dasseti.

263. **Passantesu passantesū**ti āmeḍitavacanena nivāriyamānassa pāpassa punappunaṃ karaṇaṃ dīpeti. Punappunaṃ karonto hi pāpato visesena nivāretabbo hoti. **Saraṇesū**ti saraṇesu **vattassu** abhinnāni katvā paṭipajja, **saraṇesu** vā upāsakabhāvena **vattassu. Nipuṇa**nti saṇhaṃ. **Kāraṇa**nti kammassakatādibhedayuttaṃ. **Idaṃ kamma**nti imaṃ dānādibhedaṃ kusalakammaṃ. ''Kamma''nti sādhāraṇato vuttassāpi tassa ''sagge nibbattantī''ti padantarasannidhānena saddhāhirottappālobhādiguṇadhammasamaṅgitā viya kusalabhāvo jotito hoti. Saddhādayo hi dhammā saggagāmimaggo. Yathāha –

''Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā;
Etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devaloka''nti. (a. ni. 8.32);

264. Bhavanaṃ sampattivaḍḍhanaṃ **bhavo**ti attho, tappaṭikkhepena **abhavo**ti āha **''abhavena**

avuḍḍhiyā’’ti. **Pārijuñña**nti jāni. **Anattamano hotī**ti attamano na hoti anukampakabhāvato. Aññadatthu taṃ abhavaṃ attani āpatitaṃ viya maññati. Idāni taṃ bhavaṃ sarūpato dassetuṃ **‘‘tathārūpa’’**ntiādi vuttaṃ. **Virūpo**ti bībhaccho. **Na pāsādiko**ti tasseva vevacanaṃ. **Sujāto**ti sundarajātiko jātisampanno.

265. **Jala**nti jalanto. **Aggīvā**ti aggikkhandho viya. **Bhāsatī**ti virocati. Yasmāssa bhagavatā savisesaṃ virocanaṃ loke pākaṭabhāvañca dassetuṃ ‘‘jalaṃ aggīva bhāsatī’’ti vuttaṃ, tasmā yadā aggi savisesaṃ virocati, yattha ca ṭhito dūre ṭhitānampi paññāyati, taṃ dassanādivasena tamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘ratti’’**ntiādi vuttaṃ.

‘‘Bhamarasseva irīyato’’ti etenevassa bhogasaṃharaṇaṃ dhammikaṃ ñāyopetanti dassento **‘‘attānampī’’**tiādimāha. **Rāsiṃ karontassā**ti yathāssa dhanadhaññādibhogajātaṃ sampiṇḍitaṃ rāsibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati, evaṃ irīyato āyūhantassa ca. **Cakkappamāṇa**nti rathacakkappamāṇaṃ. **Nicaya**nti vuḍḍhiṃ parivuḍḍhiṃ. ‘‘Bhogā sannicayaṃ yantī’’ti keci paṭhanti.

Samāhatvāti saṃharitvā. **Alaṃ**-saddo ‘‘alameva sabbasaṅkhāresu nibbindituṃ, alaṃ virajjitu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 129, 134, 143) yuttanti imamatthaṃ joteti, ‘‘alamariyañāṇadassanavisesa’’ntiādīsu (ma. ni. 1.328) pariyattanti. Yo veṭhitattotiādīsu (su. ni. 217) viya atta-saddo sabhāvapariyāyoti taṃ sabbaṃ dassento **‘‘yuttasabhāvo’’**tiādimāha. **Saṇṭhapetu**nti sammā ṭhapetuṃ, sammadeva pavattetunti attho.

Evaṃ vibhajantoti evaṃ vuttanayena attano dhanaṃ catudhā vibhajanto vibhajanahetu **mittāni ganthati** soḷasa kalyāṇamittāni mettāya ajīrāpanena pabandhati. Tenāha **‘‘abhejjamānāni ṭhapetī’’**ti. Kathaṃ pana vuttanayena catudhā bhogānaṃ vibhajanena mittāni ganthatīti āha **‘‘yassa hī’’**tiādi. Tenāha bhagavā ‘‘dadaṃ mittāni ganthatī’’ti (saṃ. ni. 1.246). **Bhuñjeyyā**ti upabhuñjeyya, upayuñjeyya cāti attho. Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṃ dānavasena ceva adhivatthadevatādīnaṃ petabalivasena, nhāpitādīnaṃ vetanavasena ca viniyogopi upayogo eva. Tathā hi vakkhati ‘‘imesu panā’’tiādi āyo nāma heṭṭhimantena vayato catugguṇo icchitabbo, aññathā vayo avicchedavasena na santāneyya, nidheyya, bhājeyya ca asambhateti vuttaṃ **‘‘dvīhi kammaṃ payojaye’’**ti. **Nidhetvā**ti nidahitvā, bhūmigataṃ katvāti attho. **Rājādivasenā**ti **ādi**-saddena aggiudakacoradubbhikkhādike saṅgaṇhāti. **Nhāpitādīna**nti **ādi**-saddena kulālarajakādīnaṃ saṅgaho.

Chaddisāpaṭicchādanakaṇḍavaṇṇanā

266. **Catūhi kāraṇehī**ti na chandagamanādīhi catūhi kāraṇehi. **Akusalaṃ pahāyā**ti ‘‘cattāro kammakilesā’’ti vuttaṃ akusalañceva agatigamanākusalañca pajahitvā. **Chahi kāraṇehī**ti surāpānādīsu ādīnavadassanasaṅkhātehi chahi kāraṇehi. Surāpānānuyogādibhedaṃ chabbidhaṃ **bhogānaṃ apāyamukhaṃ** vināsamukhaṃ **vajjetvā. Soḷasa mittānī**ti upakārādivasena cattāro, pamattarakkhaṇādikiccavisesavasena paccekaṃ cattāro cattāro katvā soḷasavidhe kalyāṇamitte **sevanto** bhajanto. Satthavāṇijjādimicchājīvaṃ pahāya ñāyeneva vattanato **dhammikena ājīvena jīvati. Namassitabbā**ti upakāravasena, guṇavasena ca namassitabbā sabbadā natena hutvā vattitabbā. Disā-saddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Āgamanabhaya**nti tattha sammā appaṭipattiyā, micchāpaṭipattiyā ca uppajjanakaanattho. So hi bhāyanti etasmāti ‘‘bhaya’’nti vuccati. Yena kāraṇena mātāpituādayo puratthimādibhāvena apadiṭṭhā, taṃ dassetuṃ **‘‘pubbupakāritāyā’’**tiādi vuttaṃ, tena atthasarikkhatāya nesaṃ puratthimādibhāvoti dasseti. Tathā hi mātāpitaro puttānaṃ puratthimabhāvena tāva upakāribhāvena dissanato, apadissanato ca puratthimā disā. Ācariyā antevāsikassa dakkhiṇabhāvena, hitāhitaṃ patikusalabhāvena dakkhiṇārahatāya ca vuttanayena dakkhiṇā disā. Iminā nayena **‘‘pacchimā disā’’**tiādīsu yathārahaṃ attho veditabbo. Gharāvāsassa dukkhabahulatāya te te ca kiccavisesā yathāuppatitadukkhanittharaṇatthāti vuttaṃ **‘‘te te dukkhavisese uttaratī’’**ti. Yasmā dāsakammakarā sāmikassa pādānaṃ payirupāsanavasena ceva tadanucchavikakiccasādhanavasena ca yebhuyyena santikāvacarā, tasmā vuttaṃ **‘‘pādamūle patiṭṭhānavasenā’’**ti. **Guṇehī**ti uparibhāvāvahehi guṇehi.

Upari ṭhitabhāvenāti saggamagge mokkhamagge ca patiṭṭhitabhāvena.

267. **Bhato**ti posito, taṃ pana bharaṇaṃ jātakālato paṭṭhāya sukhapaccayūpaharaṇena dukkhapaccayāpaharaṇena ca tehi pavattitanti dassetuṃ **''thaññaṃ pāyetvā''**tiādi vuttaṃ. **Jaggito**ti paṭijaggito. **Te**ti mātāpitaro.

Mātāpitūnaṃ santakaṃ khettādiṃ avināsetvā rakkhitaṃ tesaṃ paramparāya ṭhitiyā kāraṇaṃ hotīti **''taṃ rakkhanto kulavaṃsaṃ saṇṭhapeti nāmā''**ti vuttaṃ. **Adhammikavaṃsato**ti ''kulappadesādinā attanā sadisaṃ ekaṃ purisaṃ ghaṭetvā vā gīvāyaṃ vā hatthe vā bandhamaṇiyaṃ vā hāretabba''nti evaṃ ādinā pavattaadhammikapaveṇito. **Hāretvā**ti apanetvā taṃ gāhaṃ vissajjāpetvā. Mātāpitaro tato gāhato vivecaneneva hi āyatiṃ tesaṃ paramparāhārikā siyā. **Dhammikavaṃse**ti hiṃsādiviratiyā dhammike vaṃse dhammikāya paveṇiyaṃ. **Ṭhapento**ti patiṭṭhapento. **Salākabhattādīni anupacchinditvā**ti salākabhattadānādīni avicchinditvā.

Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti ettha yasmā dāyapaṭilābhassa yogyabhāvena vattamānoyeva dāyajjaṃ paṭipajjati nāma, na itaro, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **''mātāpitaro''**tiādi vuttaṃ. **Dārake**ti putte. **Vinicchayaṃ patvā**ti ''puttassa cajavissajjana''nti evaṃ āgataṃ vinicchayaṃ āgamma. **Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti vutta**nti ''dāyajjaṃ paṭipajjāmī'' ti idaṃ catutthaṃ vattanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. **Tesa**nti mātāpitūnaṃ. **Tatiyadivasato paṭṭhāyā**ti matadivasato tatiyadivasato paṭṭhāya.

Pāpato nivāraṇaṃ nāma anāgatavisayaṃ. Sampattavatthutopi hi nivāraṇaṃ vītikkame anāgate eva siyā, na vattamāne. Nibbattitā pana pāpakiriyā garahaṇamattapaṭikārāti āha **''katampi garahantī''**ti. **Nivesentī**ti patiṭṭhapenti. Vuttappakārā mātāpitaro anavajjameva sippaṃ sikkhāpentīti vuttaṃ **''muddāgaṇanādisippa''**nti. **Rūpādīhī**ti **ādi-**saddena bhogaparivārādiṃ saṅgaṇhāti. **Anurūpenā**ti anucchavikena.

Niccabhūto samayo abhiṇhakaraṇakālo. Abhiṇhattho hi ayaṃ nicca-saddo ''niccapahaṃsito niccapahaṭṭho''tiādīsu viya. Yuttapattakālo eva samayo **kālasamayo. ''Uṭṭhāya samuṭṭhāyā''**ti imināssa niccameva dāne tesaṃ yuttapayuttataṃ dasseti. **Sikhāṭhapanaṃ** dārakakāle. **Āvāhavivāhaṃ** puttadhītūnaṃ yobbanappattakāle.

Taṃ bhayaṃ yathā nāgacchati, evaṃ pihitā hoti ''puratthimā disā''ti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. Yathā pana taṃ bhayaṃ āgaccheyya, yathā ca nāgaccheyya, tadubhayaṃ dassetuṃ **''sace hī''**tiādi vuttaṃ. **Vippaṭipannā**ti ''bhato ne bharissāmī''tiādinā uttasammāpaṭipattiyā akāraṇena ceva tappaṭipakkhamicchāpaṭipattiyā akaraṇena ca vippaṭipannā **puttā assu. Etaṃ bhaya**nti etaṃ **''mātāpitūnaṃ appatirūpā**ti viññūnaṃ garahitabbatābhayaṃ, paravādabhaya''nti evamādi **āgaccheyya** puttesu. **Puttānaṃ nānurūpā**ti ettha ''puttāna''nti padaṃ etaṃ bhayaṃ puttānaṃ āgaccheyyāti evaṃ idhāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Tādisānañhi mātāpitūnaṃ puttānaṃ ovādānusāsaniyo dātuṃ samatthakālato paṭṭhāya tā tesaṃ dātabbā evāti katvā tathā vuttaṃ. Puttānañhi vasenāyaṃ desanā anāgatā **sammāpaṭipannesu** ubhosu attano, mātāpitūnañca vasena uppajjanakatāya **sabbaṃ bhayaṃ na hoti** sammāpaṭipannattā. Evaṃ paṭipannattā eva **paṭicchannā hoti** tattha kātabbapaṭisanthārassa sammadeva katattā. **Khemā**ti anupaddavā. Yathāvuttasammāpaṭipattiyā akaraṇena hi uppajjanakaupaddavā karaṇena na hontīti.

''Na kho te''tiādinā vutto saṅgītianāruḷho bhagavatā tadā tassa vutto paramparāgato attho veditabbo. Tenāha **''bhagavā siṅgālakaṃ etadavocā''**ti. **Ayañhī**ti ettha **hi-**saddo avadhāraṇe. Tathā hi **''no aññā''**ti aññadisaṃ nivatteti.

268. Ācariyaṃ dūratova disvā uṭṭhānavacaneneva tassa paccuggamanādisāmīcikiriyā avuttasiddhāti taṃ dassento **''paccuggamanaṃ katvā''**tiādimāha. **Upaṭṭhānenā**ti payirupāsanena. **Tikkhattuṃupaṭṭhānagamanenā**ti pāto, majjhanhike, sāyanti tīsu kālesu upaṭṭhānatthaṃ

upagamanena. Sippuggahaṇatthaṃ pana upagamanaṃ upaṭṭhānantogadhaṃ payojanavasena gamanabhāvatoti āha **''sippuggahaṇa…pe… hotī''**ti. Sotuṃ icchā **sussūsā,** sā pana ācariye sikkhitabbasikkhe ca ādaragāravapubbikā icchitabbā ''addhā iminā sippena sikkhitena evarūpaṃguṇaṃ paṭilabhissāmī''ti. Tathābhūtañca taṃ savanaṃ saddhāpubbaṅgamaṃ hotīti āha **''saddahitvā savanenā''**ti. Vuttamevatthaṃ byatirekavasena dassetuṃ **''asaddahitvā…pe… nādhigacchatī''**ti vuttaṃ. Tasmā tassattho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Yaṃ sandhāya ''avasesakhuddakapāricariyāyā''ti vuttaṃ, taṃ vibhajanaṃ anavasesato dassetuṃ **''antevāsikena hī''**tiādi vuttaṃ. **Paccupaṭṭhānādīnī**ti **ādi-**saddena āsanapaññāpanaṃ bījananti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Antevāsikavatta**nti antevāsikena ācariyamhi sammāvattitabbavattaṃ. **Sippapaṭiggahaṇenā**ti sippaganthassa sakkaccaṃ uggahaṇena. Tassa hi suṭṭhu uggahaṇena tadanusārenassa payogopi sammadeva uggahito hotīti. Tenāha **''thokaṃ gahetvā''**tiādi.

Suvinītaṃ vinentīti idha ācāravinayo adhippeto. Sippasmiṃ pana sikkhāpanavinayo ''suggahitaṃ gāhāpentī''ti imināva saṅgahitoti vuttaṃ **''evaṃ te nisīditabba''**ntiādi. Ācariyā hi nāma antevāsike na diṭṭhadhammike eva vinenti, atha kho samparāyikepīti āha **''pāpamittā vajjetabbā''**ti. Sippaganthassa uggaṇhanaṃ nāma yāvadeva payogasampādanatthanti āha **''payogaṃ dassetvā gaṇhāpentī''**ti. **Mittāmaccesū**ti attano mittāmaccesu. **Paṭiyādentī**ti pariggahetvā naṃ mamattavasena paṭiyādenti. ''Ayaṃ amhākaṃ antevāsiko''tiādinā hi attano pariggahitadassanamukhena ceva ''bahussuto''tiādinā tassa guṇapariggaṇhanamukhe ca taṃ tesaṃ paṭiyādenti. **Sabbadisāsu rakkhaṃ karonti** cātuddisabhāvasampādanenassa sabbattha sukhajīvibhāvasādhanato. Tenāha **''uggahitasippo hī''**tiādi. Sattānañhi duvidhā sarīrarakkhā abbhantaraparissayapaṭighātena, bāhiraparissayapaṭighātena ca. Tattha **abbhantaraparissayo** khuppipāsādibhedo, so lābhasiddhiyā paṭihaññati tāya tajjāparihārasaṃvidhānato. **Bāhiraparissayo** coraamanussādihetuko, so vijjāsiddhiyā paṭihaññati tāya tajjāparihārasaṃvidhānato. Tena vuttaṃ **''yaṃ yaṃ disa''**ntiādi.

Pubbe **''uggahitasippo hī''**tiādinā sippasikkhāpaneneva lābhuppattiyā disāsu parittāṇakaraṇaṃ dassitaṃ, idāni ''yaṃ vā so''tiādinā tassa uggahitasippassa nipphattivasena guṇakittanamukhena paggaṇhanenapi lābhuppattiyāti ayametesaṃ vikappānaṃ bhedo. **Sesa**nti ''paṭicchannā hotī''tiādikaṃ pāḷiāgataṃ, ''evañca pana vatvā''tiādikaṃ aṭṭhakathāgatañca. **Etthā**ti etasmiṃ dutiyadisāvāre. **Purimanayenevā**ti pubbe paṭhamadisāvāre vuttanayeneva.

269. **Sammānanā** nāma sambhāvanā, sā pana atthacariyālakkhaṇā ca dānalakkhaṇā ca catutthapañcamaṭṭhāneheva saṅgahitāti piyavacanalakkhaṇaṃ taṃ dassetuṃ **''sambhāvitakathākathanenā''**ti vuttaṃ. Vigatamānanā **vimānanā,** na vimānanā **avimānanā,** vimānanāya akaraṇaṃ. Tenāha **''yathā dāsakammakarādayo''**tiādi. Sāmikena hi vimānitānaṃ itthīnaṃ sabbo parijano vimānetiyeva. **Paricaranto**ti indriyāni paricaranto. **Taṃ aticarati nāma** taṃ attano gihiniṃ atimaññitvā agaṇetvā vattanato. **Issariyavossaggenā**ti ettha yādiso issariyavossaggo gihiniyā anucchaviko, taṃ dassento **''bhattagehe vissaṭṭhe''**ti āha. Gehe eva ṭhatvā vicāretabbampi hi kasivāṇijjādikammaṃ kulitthiyā bhāro na hoti, sāmikasseva bhāro, tato āgatasāpateyyaṃ pana tāya suguttaṃ katvā ṭhapetabbaṃ hoti. **''Sabbaṃ issariyaṃ vissaṭṭhaṃ nāma hotī''**ti etā maññantīti adhippāyo. Itthiyo nāma puttalābhena viya mahagghavipulālaṅkāralābhenapi na santussantevāti tāsaṃ tosanaṃ alaṅkāradānanti āha **''attano vibhavānurūpenā''**ti.

Kulitthiyā saṃvihitabbakammantā nāma āhārasampādanavicārappakārāti āha **''yāgubhattapacanakālādīnī''**tiādi. **Sammānanādīhi** yathārahaṃ piyavacanehi ceva bhojanadānādīhi ca **paheṇakapesanādīhi** aññato, tattheva vā uppannassa paṇṇākārassa chaṇadivasādīsu pesetabbapiyabhaṇḍehi ca **saṅgahitaparijanā.** Gehasāminiyā antogehajano niccaṃ saṅgahito evāti vuttaṃ **''idha parijano nāma…pe… ñātijano''**ti. **Ābhatadhana**nti bāhirato antogehaṃ pavesitadhanaṃ. Gihiniyā nāma paṭhamaṃ āhārasampādane kosallaṃ icchitabbaṃ, tattha ca yuttapayuttatā, tato sāmikassa itthijanāyattesu kiccākiccesu, tato puttānaṃ parijanassa kātabbakiccesūti āha **''yāgubhattasampādanādīsū''**tiādi. ''Nikkosajjā''ti vatvā tameva nikkosajjataṃ byatirekato,

anvayato ca vibhāvetuṃ **''yathā''**tiādi vuttaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ tatiyadisāvāre. **Purimanayenevā**ti paṭhamadisāvāre vuttanayeneva. Iti bhagavā ''pacchimā disā puttadārā''ti uddisitvāpi dāravaseneva pacchimaṃ disaṃ vissajjesi, na puttavasena. Kasmā? Puttā hi dārakakāle attano mātu anuggaṇhaneneva anuggahitā honti anukampitā, viññutaṃ pattakāle pana yathā tepi tadā anuggahetabbā, svāyaṃ vidhi ''pāpā nivārentī''tiādinā paṭhamadisāvāre dassito evāti kiṃ puna vissajjanenāti. Dānādisaṅgahavatthūsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

270. Cattāripi ṭhānāni laṅghitvā pañcamameva ṭhānaṃ vivarituṃ **''avisaṃvādanatāyā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **yassa yassa nāmaṃ gaṇhātī**ti sahāyo atthikabhāvena yassa yassa vatthuno nāmaṃ katheti. **Avisaṃvādetvā**ti ettha duvidhaṃ avisaṃvādanaṃ vācāya, payogena cāti taṃ duvidhampi dassetuṃ **''idampī''**tiādi vuttaṃ. **''Dānenā''**ti ca idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ itarasaṅgahavatthuvasenapi avisaṃvādetvā saṅgaṇhanassa labbhanato, icchitabbato ca. Aparā pacchimā pajā **aparapajā,** aparāparaṃ uppannā vā pajā **aparapajā. Paṭipūjanā** nāma mamāyanā, sakkārakiriyā cāti tadubhayaṃ dassetuṃ **''kelāyantī''**tiādi vuttaṃ. **Mamāyantī**ti mamattaṃ karonti.

271. **Yathābalaṃ kammantasaṃvidhānenā**ti dāsakammakarānaṃ yathābalaṃ balānurūpaṃ tesaṃ tesaṃ kammantānaṃ saṃvidahanena vicāraṇena, kārāpanenāti attho. Tenāha **''daharehī''**tiādi. **Bhattavetanānuppadānenā**ti tassa tassa dāsakammakarassa anurūpaṃ bhattassa, vetanassa ca padānena. Tenevāha **''ayaṃ khuddakaputto''**tiādi. **Bhesajjādīnī**ti **ādi**-saddena sappāyāhāravasanaṭṭhānādiṃ saṅgaṇhāti. Sātabhāvo eva rasānaṃ **acchariyatā**ti āha **''acchariye madhurarase''**ti. **Tesa**nti dāsakammakarānaṃ. **Vossajjanenā**ti kammakaraṇato vissajjanena. **Velaṃ ñatvā**ti ''pahārāvaseso, upaḍḍhapahārāvaseso vā divaso''ti velaṃ jānitvā. Yo koci mahussavo **chaṇo** nāma. Kattikussavo, phagguṇussavoti evaṃ nakkhattasallakkhito mahussavo **nakkhattaṃ. Pubbuṭṭhāyitā, pacchānipātitā** ca mahāsudassane vuttā evāti idha anāmaṭṭhā.

Dinnādāyinoti pubbapadāvadhāraṇavasena sāvadhāraṇavacananti avadhāraṇena nivattitaṃ dassetuṃ **''corikāya kiñci aggahetvā''**ti vuttaṃ. Tenāha **''sāmikehi dinnasseva ādāyino''**ti. **Na mayaṃ kiñci labhāmāti anujjhāyitvā**ti paṭisedhadvayena tehi laddhabbassa lābhaṃ dasseti. **''Kiṃ etassa kammena katenāti anujjhāyitvā''**ti idaṃ tuṭṭhahadayatāya kāraṇadassanaṃ paṭipakkhadūrībhāvato. **Tuṭṭhahadayatādassana**mpi kammassa sukatakāritāya kāraṇadassanaṃ. Kitti eva vaṇṇo **kittivaṇṇo,** taṃ kittivaṇṇaṃ guṇakathaṃ haranti, taṃ taṃ disaṃ upāharantīti **kittivaṇṇaharā.** Tathā tathā kittetabbato hi **kitti**, guṇo, tesaṃ vaṇṇanaṃ kathanaṃ **vaṇṇo.** Tenāha **''guṇakathāhārakā''**ti.

272. Kāraṇabhūtā mettā etesaṃ atthīti **mettāni,** kāyakammādīni. Yāni pana tāni yathā yathā ca sambhavanti, taṃ dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. **''Vihāragamana''**ntiādīsu ''mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā''ti padaṃ āharitvā yojetabbaṃ. **Anāvaṭadvāratāyā**ti ettha **dvāraṃ** nāma alobhajjhāsayatā dānassa mukhabhāvato. Tassa sato deyyadhammassa dātukāmatā **anāvaṭatā** evañhi gharamāvasanto kulaputto gehadvāre pihitepi anāvaṭadvāro eva, aññathā apihitepi gharadvāre āvaṭadvāro evāti. Tena vuttaṃ **''tatthā''**tiādi. Vivaritvāpi vasantoti vacanaseso. **Pidahitvāpī**ti etthāpi eseva nayo. **''Sīlavantesū''**ti idaṃ paṭiggāhakato dakkhiṇavisuddhidassanatthaṃ vuttaṃ. Karuṇākhettepi dānena anāvaṭadvāratā eva. **''Santaññevā''**ti iminā asantaṃ natthivacanaṃ pucchitapaṭivacanaṃ viya icchitabbaṃ evāti dasseti viññūnaṃ atthikānaṃ cittamaddavakaraṇato. **''Purebhattaṃ paribhuñjitabbaka''**nti idaṃ yāvakālike eva āmisabhāvassa niruḷhatāya vuttaṃ.

''Sabbe sattā''ti idaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajjhāsayasampattidassanaṃ pakkhapātābhāvadīpanato, odhiso pharaṇāyapi mettābhāvanāya labbhanato. Yāya kusalābhivaḍḍhiākaṅkhāya tesaṃ upaṭṭhākānaṃ, tathā nesaṃ gehapavisanaṃ, taṃ sandhāyāha **''pavisantāpi kalyāṇena cetasā anukampanti nāmā''**ti. **Sutassa pariyodāpanaṃ** nāma tassa yāthāvato atthaṃ vibhāvetvā vicikicchātamavidhamanena visodhananti āha **''atthaṃ kathetvā kaṅkhaṃ vinodentī''**ti. Savanaṃ nāma dhammassa yāvadeva sammāpaṭipajjanāya asati tasmiṃ tassa

niratthakabhāvato, tasmā sutassa pariyodāpanaṃ nāma sammāpaṭipajjāpananti āha **‘‘tathattāya vā paṭipajjāpentī’’**ti.

273. **Alamatto**ti samatthasabhāvo, so ca atthato samattho evāti **‘‘agāraṃ ajjhāvasanasamattho’’**ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhāne**ti yathāvuttadisānaṃ paccupaṭṭhānasaññite namassanakāraṇe. Paṇḍito hutvā kusalo cheko labhate yasanti yojanā. Saṇhaguṇayogato **saṇho, saṇhaguṇo**ti panettha sukhumanipuṇapaññā, muduvācāti dassento **‘‘sukhuma…pe… bhaṇanena vā’’**ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhānenā**ti yena ñāṇena yathāvuttā cha disā vuttanayena paṭipajjanto namassati nāma, taṃ ñāṇaṃ disānamassanaṭṭhānaṃ, tena **paṭibhānavā.** Tena hi taṃtaṃkiccayuttapattavasena paṭipajjanto idha ‘‘paṭibhānavā’’ti vutto. **Nivātavuttī**ti paṇipātasīlo. **Atthaddho**ti na thaddho **thambharahito**ti cittassa uddhumātalakkhaṇena thambhitabhāvena virahito. **Uṭṭhānavīriyasampanno**ti kāyikena vīriyena samannāgato. **Nirantarakaraṇavasenā**ti āraddhassa kammassa satatakāritāvasena. **Ṭhānuppattiyā paññāyā**ti tasmiṃ tasmiṃ atthakicce upaṭṭhite ṭhānaso taṅkhaṇe eva uppajjanakapaññāya.

Saṅgahakaroti yathārahaṃ sattānaṃ saṅgaṇhanako. **Mittakaro**ti mittabhāvakaro, so pana atthato mitte pariyesanako nāma hotīti vuttaṃ **‘‘mittagavesano’’**ti. Yathāvuttaṃ vadaṃ vacanaṃ jānātīti **vadaññū**ti āha **‘‘pubbakārinā vuttavacanaṃ jānātī’’**ti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vitthāravasena dassetuṃ **‘‘sahāyakassā’’**tiādi vuttaṃ. Pubbe yathāpavattāya vācāya jānane vadaññutaṃ dassetvā idāni ākārasallakkhaṇena appavattāya vācāya jānanepi vadaññutaṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. **‘‘Yena yena vā panā’’**tiādinā vacanīyatthataṃ **vadaññū**-saddassa dasseti. **Netā**ti yathādhippetamatthaṃ paccakkhato pāpetā. Tenāha **‘‘taṃ tamatthaṃ dassento paññāya netā’’**ti. Neti taṃ tamatthanti ānetvā sambandho. **Punappunaṃ netī**ti anu anu neti, taṃ tamatthanti ānetvā yojanā.

Tasmiṃ tasminti tasmiṃ tasmiṃ dānādīhi saṅgahehi saṅgahetabbe **puggale. Āṇiyā**ti akkhasīsagatāya āṇiyā. **Yāyato**ti gacchato. **Puttakāraṇā**ti puttanimittaṃ. Puttahetukañhi puttena kattabbaṃ mānaṃ vā pūjaṃ vā.

Upayogavacaneti upayogatthe. Vuccatīti **vacanaṃ,** attho. Upayogavacane vā vattabbe. **Paccattan**ti paccattavacanaṃ. **Sammā pekkhantī**ti sammadeva kātabbe pekkhanti. **Pasaṃsanīyā**ti pasaṃsitabbā. **Bhavanti** ete saṅgahetabbe tattha puggale yathārahaṃ pavattentāti adhippāyo.

274. **‘‘Iti bhagavā’’**tiādi nigamanaṃ. **Yā disā**ti yā mātāpituādilakkhaṇā puratthimādidisā. **Namassā**ti namasseyyāsīti attho ‘‘yathā kathaṃ panā’’tiādikāya gahapatiputtassa pucchāya vasena desanāya āraddhattā **‘‘pucchāya ṭhatvā’’**ti vuttaṃ. **Akathitaṃ natthi** gihīhi kattabbakamme appamādapaṭipattiyā anavasesato kathitattā. Mātāpituādīsu hi tehi ca paṭipajjitabbapaṭipattiyā niravasesato kathaneneva rājādīsupi paṭipajjitabbavidhi atthato kathito eva hotīti. Gihino vinīyanti, vinayaṃ upenti etenāti **gihivinayo. Yathānusiṭṭha**nti yathā idha satthārā anusiṭṭhaṃ gihicārittaṃ, tathā tena pakārena taṃ avirādhetvā. **Paṭipajjamānassa vuddhiyeva pāṭikaṅkhā**ti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi vuddhiyeva icchitabbā avassambhāvinīti.

Siṅgālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Āṭānāṭiyasuttavaṇṇanā

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā

275. ‘‘Catuddisaṃ rakkhaṃ ṭhapetvā’’ti idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ṭhapitaṃ rakkhaṃ sandhāya vuttanti tadubhayaṃ dassetuṃ **‘‘asurasenāyā’’**tiādi vuttaṃ. Attano hi adhikāre, attano rakkhāya ca appamajjanena tesaṃ idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanaṃ. Yañhi taṃ

asurasenāya paṭisedhanatthaṃ devapure catūsu disāsu sakkassa devānamindassa ārakkhaṭṭhapanaṃ, taṃ attano **adhikāre appamajjanaṃ.** Yaṃ pana nesaṃ bhagavato santikaṃ upasaṅkamane catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanaṃ, taṃ attano katā **rakkhāya appamajjanaṃ.** Tena vuttaṃ **''asurasenāya nivāraṇattha''**ntiādi. Pāḷiyaṃ **catuddisa**nti bhummatthe upayogavacananti bhummavasena tadatthaṃ dassento **''catūsu disāsū''**ti āha. **Ārakkhaṃ ṭhapetvā**ti vessavaṇādayo cattāro mahārājāno attanā attanā rakkhitabbadisāsu ārakkhaṃ ṭhapetvā guttiṃ sammadeva vidahitvā. **Balagumbaṃ ṭhapetvā**ti yakkhasenādisenābalasamūhaṃ ṭhapetvā. **Ovaraṇaṃ ṭhapetvā**ti paṭipakkhanisedhanasamatthaṃ āvaraṇaṃ ṭhapetvā. Iti tīhi padehi yathākkamaṃ paccekaṃ devanagaradvārassa anto, dvārasamīpe, dvārato bahi, disārakkhāvasanoti tividhāya rakkhāya ṭhapitabhāvo vā dīpito. Tenāha **''evaṃ sakkassa… pe… katvā''**ti. **Satta buddhe ārabbhā**ti ettha satteva buddhe ārabbha paribandhanakāraṇaṃ **mahāpadānaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 2.12) vuttanayeneva veditabbaṃ. **Dhammaāṇa**nti dhammamayaṃ āṇaṃ, satthu dhammacakkanti attho. ''Parisato bāhirabhāvo, asambhogo''ti evamādiṃ **idañcidañca** vivajjanakaraṇaṃ **karissāmā**ti. **Sāvana**nti catunnampi parisānaṃ tikkhattuṃ parivārena anusāvanaṃ, yathā sakko devānamindo asurasenāya nivāraṇatthaṃ catūsu disāsu ārakkhaṃ ṭhapāpeti, evaṃ mahārājānopi tādise kiccavisese attano ārakkhaṃ ṭhapenti. Imesampi hi tato sāsaṅkaṃ sappaṭibhayanti. Tena vuttaṃ **''attanopī''**tiādi.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha **''khaye dissatī''**ti. Teneva hi ''nikkhanto paṭhamo yāmo''ti anantaraṃ vuttaṃ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha **''sundare dissatī''**ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **''Yasasā''**ti iminā edisena parivārena, paricchedena ca. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodane**ti sampahaṃsane. **Idha panā**ti ''abhikkantāya rattiyā''ti etasmiṃ pade. **Tenā**ti khayapariyāyattā.

Rūpāyatanādīsūti **ādi**-saddena akkharādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇo**ti suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha **''chaviya''**nti. Tathā hi vuttaṃ ''kañcanasannibhattaco''ti (dī. ni. 2.35; 3.200, 218; ma. ni. 2.386) **saññūḷhā**ti saṅganthitā. **Vaṇṇā**ti guṇavaṇṇanāti āha **''thutiya''**nti, thomanāyanti attho. **Kulavagge**ti khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha ''accho vippasanno''tiādinā vaṇṇitabbaṭṭhena **vaṇṇo,** chavi. Vaṇṇanaṭṭhena **vaṇṇo,** thuti. Abhitthavanaṭṭhena **vaṇṇo,** thuti, aññamaññaṃ asaṅkarato vaṇṇitabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo,** khattiyādikulavaggo. Vaṇṇīyati ñāpīyati etenāti **vaṇṇo,** ñāpakaṃ kāraṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo,** saṇṭhānaṃ. ''Mahantaṃ khuddakaṃ, majjhima''nti vaṇṇetabbato pamāṇetabbato **vaṇṇo,** pamāṇaṃ. Vaṇṇīyati cakkhunā vivarīyatīti **vaṇṇo,** rūpāyatananti evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe **vaṇṇa**-saddassa pavatti veditabbā. **So**ti vaṇṇasaddo. **Chaviyaṃ daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamānassa chavimukheneva gahetabbato. ''Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva suvaṇṇavaṇṇoti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitā''ti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha **''anavasesatā attho''**ti. **Kevalakappā**ti **kappa**-saddo nipāto padapūraṇamattaṃ, kevalaṃ icceva attho. **Kevala**-saddo bahulavācīti āha **''yebhuyyatā attho''**ti. Keci pana ''īsakaṃ asamattā kevalakappā''ti vadanti. Evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddattho siyā, anatthantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ kevalameva kevalakappanti. Atha vā kappanīyatā, paññāpetabbatā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkarā suddhatā. **Anatirekatā** taṃparamatā visesābhāvo. **Kevalakappa**nti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. **Kevalaṃ** vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā. Taṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī,** sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ sa-upasaggo, anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānaṃ kappaniyasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappaniyapadaṃ

anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti vinayakkamasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappa**nti niccakālaṃ. **Paññattī**ti nāmañhetaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappo**ti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikappo. **Leso**ti apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha **''anavasesaṃ samantato''**ti.

Yasmā devatānaṃ sarīrappabhā dvādasayojanamattaṃ ṭhānaṃ, tato bhiyyopi pharitvā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādīhi samuṭṭhitā pabhā, tasmā vuttaṃ **''candimā viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekaṃ pajjotaṃ karitvā''**ti. Kasmā ete mahārājāno bhagavato santike nisīdiṃsu? Nanu yebhuyyena devatā bhagavato santikaṃ upagatā ṭhatvāva kathetabbaṃ kathentā gacchantīti? Saccametaṃ, idha pana nisīdane kāraṇaṃ atthi, taṃ dassetuṃ **''devatāna''**ntiādi vuttaṃ. ''Idaṃ parittaṃ nāma sattabuddhapaṭisaṃyuttaṃ garu, tasmā na amhehi ṭhatvā gahetabba''nti cintetvā **parittagāravavasena nisīdiṃsu.**

276. Kasmā panettha vessavaṇo eva kathesi, na itaresu yo kocīti? Tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **''kiñcāpī''**tiādi vuttaṃ. **Vissāsiko** abhiṇhaṃ upasaṅkamanena. **Byatto**ti visārado, tañcassa veyyattiyaṃ suṭṭhu sikkhitabhāvenāti āha **''susikkhito''**ti. Manussesu viya hi devesupi kocideva purimajātiparicayena susikkhito hoti, tatrāpi kocideva yathādhippetamatthaṃ vattuṃ samattho paripuṇṇapadabyañjanāya poriyā vācāya samannāgato. ''Mahesakkhā''ti imassa atthavacanaṃ ''ānubhāvasampannā''ti, **mahesakkhā**ti vā mahāparivārāti attho. Pāṇātipāte ādīnavadassaneneva taṃ vipariyāyato tato veramaṇiyaṃ ānisaṃso pākaṭo hotīti **''ādīnavaṃ dassetvā''** icceva vuttaṃ. **Tesu senāsanesū**ti yāni ''araññavanappatthānī''tiādinā (ma. ni. 1.34-45) vuttāni bhikkhūnaṃ vasanaṭṭhānabhūtāni araññāyatanāni, tesu bhikkhūhi sayitabbato, āsitabbato ca senāsanasaññitesu. **Nibaddhavāsino**ti rukkhapabbatapaṭibaddhesu vimānesu niccavāsitāya nibaddhavāsino. **Baddhattā**ti gāthābhāvena ganthitattā sambandhitattā.

''Uggaṇhātu bhante bhagavā''ti attanā vuccamānaṃ parittaṃ bhagavantaṃ uggaṇhāpetukāmo vessavaṇo avocāti adhippāyena codako **''kiṃ pana bhagavato appaccakkhadhammo nāma atthī''**ti codesi. Ācariyo sabbattha appaṭihatañāṇacārassa bhagavato na kiñci appaccakkhanti dassento ''natthī''ti vatvā ''uggaṇhātu bhante bhagavā''ti vadato vessavaṇassa adhippāyaṃ vivaranto **''okāsakaraṇattha''**ntiādimāha. Yathā hi pañcasikho gandhabbadevaputto devānaṃ tāvatiṃsānaṃ, brahmuno ca sanaṅkumārassa sammukhā attano yathāsutaṃ dhammaṃ bhagavato santikaṃ upagantvā pavedeti, evamayampi mahārājā itarehi saddhiṃ āṭānāṭanagare gāthāvasena bandhitaṃ parittaṃ bhagavato pavedetuṃ **okāsaṃ kārento** ''uggaṇhātu bhante bhagavā''ti **āha,** na naṃ tassa pariyāpuṇane niyojento. Tasmā **uggaṇhātū**ti yathidaṃ parittaṃ mayā paveditamattameva hutvā catunnaṃ parisānaṃ cirakālaṃ hitāvahaṃ hoti, evaṃ uddhaṃ ārakkhāya gaṇhātu, sampaṭicchatūti attho. **Satthu kathite**ti satthu ārocite, catunnaṃ parisānaṃ satthu kathane vāti attho. **Sukhavihārāyā**ti yakkhādīhi avihiṃsāya laddhabbasukhavihārāya.

277. **Sattapi buddhā cakkhumanto** pañcahi cakkhūhi cakkhumabhāve visesābhāvato. **Tasmā**ti yasmā cakkhumabhāvo viya sabbabhūtānukampitādayo sabbepi visesā sattannampi buddhānaṃ sādhāraṇā, tasmā, guṇanemittakāneva vā yasmā buddhānaṃ nāmāni nāma, na liṅgikāvatthikayādicchakāni, tasmā buddhānaṃ guṇavisesadīpanāni ''cakkhumantassā''tiādinā (dī. ni. 3.277) vuttāni **etāni ekekassa satta satta nāmāni honti.** Tesaṃ nāmānaṃ sādhāraṇabhāvaṃ atthavasena yojetabbāti dassetuṃ **''sabbepī''**tiādi vuttaṃ. **Sabbabhūtānukampino**ti anaññasādhāraṇamahākaruṇāya sabbasattānaṃ anukampikā. **Nhātakilesattā**ti aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena saparasantānesu niravasesato dhotakilesamalattā. **Mārasenāpamaddino**ti saparivāre pañcapi māre pamadditavanto. **Vusitavanto**ti maggabrahmacariyavāsaṃ, dasavidhaṃ ariyavāsañca vusitavanto. Vusitavantatāya eva bāhitapāpatā vuttā hotīti ''brāhmaṇassā''ti padaṃ anāmaṭṭhaṃ. **Vimuttā**ti anaññasādhāraṇānaṃ pañcannampi vimuttīnaṃ vasena niravasesato muttā. **Aṅgato**ti sarīraṅgato, ñāṇaṅgato ca, dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa- (dī. ni. 2.33; 3.200; ma. ni. 2.385)

asītianubyañjanehi nikkhamanappabhā, byāmappabhā, ketumālāuṇhīsappabhā ca sarīraṅgato nikkhamanakarasmiyo, yamakamahāpāṭihāriyādīsu uppajjanakappabhā ñāṇaṅgato nikkhamanakarasmiyo. **Na etāneva** ''cakkhumā''tiādinā (dī. ni. 3.277) vuttāni **satta nāmāni,** atha kho aññānipi bahūni aparimitāni nāmāni. Kathanti āha **''asaṅkhyeyyāni nāmāni saguṇena mahesinoti vutta''**nti (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. aṭṭha. 76). Kena vuttaṃ? Dhammasenāpatinā.

Yadi evaṃ kasmā vessavaṇo etāneva gaṇhīti āha **''attano pākaṭanāmavasenā''**ti. **Khīṇāsavā janāti adhippetā.** Te hi kammakilesehi jātāpi evaṃ na puna jāyissantīti iminā atthena **janā.** Yathāha ''yo ca kālaghaso bhūto''ti (jā. 1.2.190) **desanāsīsamatta**nti nidassanamattanti attho, avayavena vā samudāyupalakkhaṇametaṃ. Sati ca pisuṇavācappahāne pharusavācā pahīnāva hoti, pageva ca musāvādoti **''apisuṇā''** icceva vuttā. **Mahattā**ti mahā attā sabhāvo etesanti mahattā. Tenāha **''mahantabhāvaṃ pattā''**ti. **Mahantā**ti vā mahā antā, parinibbānapariyosānāti vuttaṃ hoti. Mahantehi vā sīlādīhi samannāgatā. Ayaṃ tāva aṭṭhakathāyaṃ āgatanayena attho. Itaresaṃ pana matena buddhādīhi ariyehi mahanīyato pūjanīyato **mahaṃ** nāma nibbānaṃ, mahamanto etesanti **mahantā,** nibbānadiṭṭhāti attho. **Nissāradā**ti sārajjarahitā, nibbhayāti attho. Tenāha **''vigatalomahaṃsā''**ti.

Hitanti hitacittaṃ, sattānaṃ hitesīti attho. **Yathābhūtaṃ vipassisu**nti pañcupādānakkhandhesu samudayādito yāthāvato vividhenākārena passiṃsu. ''Ye cāpī''ti pubbe paccattabahuvacanena aniyamato vutte **tesampī**ti atthaṃ sampadānabahuvacanavasena niyametvā ''namatthū''ti ca padaṃ ānetvā yojeti yaṃ taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhabhāvato. Vipassiṃsu namassantīti vā yojanā. **Paṭhamagāthāyā**ti ''ye cāpi nibbutā loke''ti evaṃ vuttagāthāya. **Dutiyagāthāyā**ti tadantaragāthāya. Tattha **desanāmukhamatta**nti itaresampi buddhānaṃ nāmaggahaṇe patte imasseva bhagavato nāmaggahaṇaṃ tathā desanāya mukhamattaṃ, tasmā tepi atthato gahitā evāti adhippāyo. Tenāha **''ayampi hī''**tiādi. Tattha **aya**nti ayaṃ gāthā. Purimayojanāyaṃ tassāti visesitabbatāya abhāvato ''yanti nipātamatta''nti vuttaṃ, idha pana ''tassa namatthū''ti evaṃ sambandhassa ca icchitattā ''ya''nti nāmapadaṃ upayogekavacananti dassento **''yaṃ namassanti gotama''**nti āha.

278. ''Yato uggacchati sūriyo''tiādikaṃ kasmā āraddhaṃ? Yaṃ ye yakkhādayo satthu dhammaāṇaṃ, attano ca rājāṇaṃ nādiyanti, tesaṃ ''idañcidañca niggahaṃ karissāmā''ti sāvanaṃ kātukāmā tattha tattha dvisahassaparittadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu attano āṇāya vattānaṃ attano puttānaṃ, aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpatiādīnañca satthari pasādagāravabahumānañca pavedetvā niggahārahānaṃ santajjanatthaṃ āraddhaṃ. Tattha ''yato uggacchatī''tiādīsu **''yato ṭhānato udetī''**ti vuccati, kuto pana ṭhānato udetīti vuccati? Pubbavidehavāsīnaṃ tāva majjhanhikaṭṭhāne ṭhito jambudīpavāsīnaṃ udetīti vuccati, uttarakurukānaṃ pana oggacchatīti iminā nayena sesadīpesupi sūriyassa uggacchanoggacchanapariyāyo veditabbo. Ayañca attho heṭṭhā **aggaññasuttavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 3.121) pakāsito eva. **Adityā putto**ti lokasamudācāravasena vuttaṃ. Lokiyā hi deve adityā puttā, asure atithiyā puttāti vadanti. Ādippanato pana **ādicco,** ekappahāreneva tīsu dīpesu ālokavidaṃsanena samujjalanatoti attho. **Maṇḍalī**ti ettha **ī**-kāro bhusatthoti āha **''mahantaṃ maṇḍalaṃ assāti maṇḍalī''**ti. Mahantaṃ hissa vimānamaṇḍalaṃ paññāsayojanāyāmavitthārato. **''Saṃvarīpi nirujjhatī''**ti imināva divasopi jāyatīti ayampi attho vuttoti veditabbo. **Ratti antaradhāyatī**ti sinerupacchāyālakkhaṇassa andhakārassa vigacchanato.

Udakarahadoti jaladhi. **''Tasmiṃ ṭhāne''**ti idaṃ puratthimasamuddassa uparibhāgena sūriyassa gamanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi jambudīpe ṭhitānaṃ puratthimasamuddato sūriyo uggacchanto viya upaṭṭhāti. Tenāha **''yato uggacchati sūriyo''**ti. Samuddanaṭṭhena attani patitassa sammadeva, sabbaso ca undanaṭṭhena kiledanaṭṭhena **samuddo.** Samuddo hi kiledanaṭṭho rahado. **Sāritodako**ti anekāni yojanasahassāni vitthiṇṇodako, saritā nadiyo udake etassāti vā **saritodako.**

Sinerupabbatarājā cakkavāḷassa vemajjhe ṭhito, taṃ padhānaṃ katvā vattabbanti adhippāyena ''itoti sineruto''ti vatvā tathā pana disāvavatthānaṃ anavaṭṭhitanti **''tesaṃ nisinnaṭṭhānato vā''**ti vuttaṃ. **Tesa**nti catunnaṃ mahārājānaṃ. **Nisinnaṭṭhānaṃ** āṭānāṭanagaraṃ. Tattha hi nisinnā te imaṃ parittaṃ

bandhiṃsu. **Tesaṃ nisinnaṭṭhānato**ti vā satthu santike tesaṃ nisinnaṭṭhānato. Ubhayathāpi sūriyassa udayaṭṭhānā puratthimā disā nāma hoti. Purimapakkhaṃyevettha vaṇṇenti. Tena vuttaṃ ''ito sā purimā disā''ti. Sūriyo, pana candanakkhattādayo ca sineruṃ dakkhiṇato, cakkavāḷapabbatañca vāmato katvā parivattenti. Yattha ca nesaṃ uggamanaṃ paññāyati, sā puratthimā disā. Yattha okkamanaṃ paññāyati, sā pacchimā disā. Dakkhiṇapasse uttarā disā, vāmapasse dakkhiṇā disāti catumahādīpavāsīnaṃ paccekaṃ sineru uttarādisāyameva, tasmā anavaṭṭhitā disāvavatthāti āha ''iti naṃ ācikkhati jano''ti. **Yaṃ disa**nti yaṃ puratthimadisaṃ **yasassī**ti mahāparivāro. Koṭisatasahassaparimāṇā hi devatā abhiṇhaṃ parivārenti. Candananāgarukkhādīsu osadhitiṇavanappatisugandhānaṃ abbanato, tehi dittabhāvūpagamanato ''gandhabbā''ti laddhanāmānaṃ cātumahārājikadevānaṃ adhipati bhāvato. **Me suta**nti ettha **me**ti nipātamattaṃ. **Suta**nti vissutanti attho. Ayañhettha yojanā – tassa dhataraṭṭhamahārājassa puttāpi bahavo. Kittakā? Asīti, dasa eko ca. Ekanāmā. Kathaṃ? Indanāmā. ''Mahapphalā''ti ca sutaṃ vissutametaṃ loketi.

Ādicco gotamagotto, bhagavāpi gotamagotto, ādiccena samānagottatāya ādicco bandhu etassātipi ādiccabandhu, ādiccassa vā bandhūti ādiccabandhu, taṃ **ādiccabandhunaṃ. Anavajjenā**ti avajjapaṭipakkhena brahmavihārena. **Samekkhasi** odhiso, anodhiso ca pharaṇena olokesiāsayānusayacariyādhimuttiādivibhāgāvabodhavasena. **Vatvā vandantī**ti ''lokassa anukampako''ti kittetvā vandanti. **Sutaṃ neta**nti sutaṃ nanūti etasmiṃ atthe **nu-**saddo. Aṭṭhakathāyaṃ pana nokāroyanti adhippāyena **amhehī**ti attho vutto. **Eta**nti etaṃ tathā parikittetvā amanussānaṃ devatānaṃ vandanaṃ. **Vadanti** dhataraṭṭhamahārājassa puttā.

279. **Yena petā pavuccantī**ti ettha vacanasesena attho veditabbo, na yathārutavasenevāti dassento **''yena disābhāgena nīharīyantūti vuccantī''**ti āha. **Ḍayhantu vā**ti pete sandhāya vadati. **Chijjantu vā** hatthapādādike pisuṇā piṭṭhimaṃsikā. **Haññantu** pāṇātipātinotiādikā. **Pavuccantī**ti vā samuccanti, ''alaṃ tesa''nti samācinīyantīti attho. Evañhi vacanasesena vinā eva attho siddho hoti. **Rahassaṅga**nti bījaṃ sandhāya vadati.

280. **Yasmiṃ disābhāge sūriyo atthaṃ gacchatī**ti ettha ''yato ṭhānato udetī''ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo.

281. Yena disābhāgena uttarakuru rammo avaṭṭhito, ito sā uttarā disāti yojanā. **Mahānerū**ti mahanto, mahanīyo ca nerusaṅkhāto pabbato. Tenāha **''mahāsineru pabbatarājā''**ti. **Rajatamayaṃ.** Tathā hi tassa pabhāya ajjhotthataṃ tassaṃ disāyaṃ samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. **Maṇimaya**nti indanīlamayaṃ. Tathā hi dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. **Manussā jāyanti.** Kathaṃ jāyanti? Amamā apariggahāti yojanā. **Mamattavirahitā**ti ''idaṃ mama idaṃ mamā''ti mamaṅkāravirahitāti adhippāyo. Yadi tesaṃ ''ayaṃ mayhaṃ bhariyā''ti pariggaho natthi, ''ayaṃ me mātā, ayaṃ bhaginī''ti evarūpā idha viya mariyādāpi na siyā mātuādibhāvassa ajānanatoti codanaṃ sandhāyāha **''mātaraṃ vā''**tiādi. **Chandarāgo nuppajjatī**ti ettha ''dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātu thanato thaññaṃ paggharati, tena saññāṇena nesaṃ mātari puttassa mātusaññā, mātu ca putte puttasaññā paccupaṭṭhitā''ti keci.

Naṅgalāti liṅgavipallāsena vuttanti āha **''naṅgalānipī''**ti. **Akaṭṭhe**ti akasite akatakasikamme.

Taṇḍulāva tassa phalanti sattānaṃ puññānubhāvahetukā thusādiabhāvena taṇḍulā eva tassa sālissa phalaṃ. **Tuṇḍikira**nti pacanabhājanassa nāmanti vuttaṃ **''ukkhaliya''**nti. **Ākiritvā**ti taṇḍulāni pakkhipitvā. **Niddhūmaṅgārenā**ti dhūmaṅgārarahitena kevalena **agginā.** Jotikapāsāṇato aggimhi uṭṭhahante kuto dhūmaṅgārānaṃ sambhavo. **Bhojana**nti odanamevādhippetanti **''bhojanamevā''**ti avadhāraṇaṃ katvā tena nivattetabbaṃ dassento **''añño sūpo vā byañjanaṃ vā na hotī''**ti āha. Yadi evaṃ rasavisesayutto tesaṃ āhāro na hotīti? Noti dassento **''bhuñjantānaṃ…pe… raso hotī''**ti āha. **Macchariyacittaṃ nāma na hotī**ti dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena. Tathā hi te katthacipi

amamā pariggahāva hutvā vasanti.

Apica tattha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo – tattha kira tesu tesu padesesu ghanacitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārūpamā manoramā rukkhā tesaṃ manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādhenti, yattha sukhaṃ nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti, jalāsayāpi vikasitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ paramasugandhaṃ samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesaṃ atidīghatādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā valipalitādidosarahitaṃ yāvatāyukaṃ aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvitāya na ca nesaṃ kasivāṇijjādivasena, āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na dāsadāsikammakarādipariggaho atthi, na ca tattha sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha gimhānaṃ pacchime māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇhautu hoti, evameva sabbakālaṃ samasītuṇhova utu hoti, na ca tesaṃ koci upaghāto, vihesā vā uppajjati. Akaṭṭhapākimameva sāliṃ akaṇaṃ athusaṃ sugandhaṃ taṇḍulaphalaṃ paribhuñjantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ, gaṇḍo, kilāso, soso, kāso, sāso, apamāro, jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Na te khujjā vā vāmanakā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalaṅgā vā vikalindriyā vā honti. Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikāḷā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhī lambatthanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā saṃhitūrū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasusoṇī nātilomānālomā subhagā utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti. Sabbadā hi soḷasavassuddesikā viya honti. Purisā ca pañcavīsativassuddesikā viya, na puttadāresu rajjanti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti, tato vītarāgā yathāsakaṃ gacchanti. Na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ, gabbhapariharaṇamūlakaṃ, vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti. Rattakañcukato kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinā sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā.

Mātā pana puttaṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesaṃ vicaraṇappadese ṭhapetvā anapekkhā yathāruci gacchati. Tesaṃ tattha sayitānaṃ ye passanti purisā, itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesaṃ kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadivaseheva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise. Kapparukkhato eva ca tesaṃ tattha tattha vatthābharaṇāni nippajjanti. Nānāvirāgavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudusukhasamphassāni vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni iṭṭhanti. Nānāvidharaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni sīsūpagagīvūpagahatthūpagakaṭūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā vīṇāmudiṅgapaṇavasammatāḷasaṅkhavaṃsavetāḷaparivānivallakīpabhutikā tūriyabhaṇḍāpi tato tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti madhurarasāni, yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhīyanti. Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nāccuṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhiṃ vāyantiyo sandanti. Na tattha kaṇṭakatiṇakakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasampannā eva honti. Candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nhāyitukāmā ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadiṃ otaritvā nhatvā uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesaṃ evaṃ hoti ''idaṃ mama, idaṃ parassā''ti, tato eva na tesaṃ koci viggaho vā vivādo vā. Sattāhikā eva ca nesaṃ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabhanti. Mate ca satte disvā na rodanti, na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca nesaṃ tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti. Tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi. Na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā pettivisayaṃ vā upapajjanti. ''Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te devaloke nibbattantī''ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppamāṇaṃ. Sabbametaṃ tesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhaṃ evāti veditabbaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ

uttarakurudīpe.

Ekakhuraṃ katvāti anekasaphampi ekasaphaṃ viya katvā, assaṃ viya katvāti attho. ‘‘Gāvi’’nti vatvā puna ‘‘pasu’’nti vuttattā gāvito itaro sabbo catuppado idha **‘‘pasū’’**ti adhippetoti āha **‘‘ṭhapetvā gāvi’’**nti.

Tassāti gabbhinitthiyā. **Piṭṭhi onamituṃ sahatī**ti kucchiyā garubhāratāya tesaṃ āruḷhakāle piṭṭhi onamati, tesaṃ nisajjaṃ sahati pallaṅke nisinnā viya honti. **Sammādiṭṭhike**ti kammapathasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhike. **Etthā**ti jambudīpe. Ettha hi janapadavohāro, na uttarakurumhi. Tathā hi **‘‘paccantimamilakkhuvāsike’’**ti ca vuttaṃ.

Tassa raññoti vessavaṇamahārājassa. Iti so attānameva paraṃ viya katvā vadati. Eseva nayo paratopi. **Bahuvidhaṃ** nānāratanavicittaṃ nānāsaṇṭhānaṃ rathādi **dibbayānaṃ upaṭṭhitameva hoti** sudantavāhanayuttaṃ, na nesaṃ yānānaṃ upaṭṭhāpane ussukkaṃ āpajjitabbaṃ atthi. **Etānī**ti hatthiyānādīni. **Nesa**nti vessavaṇaparicārikānaṃ. Kappitāni hutvā uṭṭhitāni āruhituṃ **upakappanayānāni. Nipannāpi nisinnāpi vicaranti** candimasūriyā viya yathāsakaṃ vimānesu.

Nagarā ahūti liṅgavipallāsena vuttanti āha **‘‘nagarāni bhaviṃsūti attho’’**ti. **Āṭānāṭā nāmā**ti itthiliṅgavasena laddhanāmaṃ **nagaraṃ āsi.**

Tasmiṃ ṭhatvāti tasmiṃ padese parakusiṭanāṭānāmake nagare ṭhatvā. Tato **ujuṃ uttaradisāyaṃ. Etassā**ti kasivantanagarassa. **Aparabhāge** aparakoṭṭhāse, parato icceva attho.

Kuveroti tassa purimajātisamudāgataṃ nāmanti teneva pasaṅgena yenāyaṃ sampatti adhigatā, tadassa pubbakammaṃ ācikkhituṃ **‘‘ayaṃ kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Ucchuvappa**nti ucchusassaṃ. **Avasesasālāhī**ti avasesayantasālāhi, nissakkavacanañcetaṃ. **Tatthevā**ti puññatthaṃ dinnasālāyameva.

Paṭiesantoti pati pati atthe esanto vīmaṃsanto. Na kevalaṃ te vīmaṃsanti eva, atha kho tamatthaṃ patiṭṭhāpentīti āha **‘‘visuṃ visuṃ atthe upaparikkhamānā anusāsamānā’’**ti. **Yakkharaṭṭhikā**ti yakkharaṭṭhādhipatino. Yakkhā ca vessavaṇassa rañño nivesanadvāre niyuttā cāti yakkhadovārikā, tesaṃ **yakkhadovārikānaṃ.**

Yasmā dharaṇīporakkhaṇito purāṇodakaṃ bhassayantaṃ heṭṭhā vuṭṭhi hutvā nikkhamati, tasmā taṃ tato gahetvā meghehi pavuṭṭhaṃ viya hotīti vuttaṃ **‘‘yato pokkharaṇito udakaṃ gahetvā meghā pavassantī’’**ti. **Yato**ti yato dharaṇīpokkharaṇito. **Sabhā**ti yakkhānaṃ upaṭṭhānasabhā.

Tasmiṃ ṭhāneti tassā pokkharaṇiyā tīre yakkhānaṃ vasanavane. **Sadā phalitā**ti niccakālaṃ sañjātaphalā. **Niccapupphitā**ti niccaṃ sañjātapupphā. **Nānādijagaṇāyutā**ti nānāvidhehi dijagaṇehi yuttā. Tehi pana sakuṇasaṅghehi ito cito ca sampatantehi paribbhamantehi yasmā sā pokkharaṇī ākulā viya hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘vividhapakkhisaṅghasamākulā’’**ti. **Koñcasakuṇehī**ti sārasasakuntehi.

‘‘Evaṃ viravantāna’’nti iminā tathā vassitavasena ‘‘jīvañjīvakā’’ti ayaṃ tesaṃ samaññāti dasseti. **Uṭṭhavacittakā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **‘‘evaṃ vassamānā’’**ti. **Pokkharasātakā**ti pokkharasaṇṭhānatāya ‘‘pokkharasātakā’’ti evaṃ laddhanāmā.

Sabbakālaṃ sobhatīti sabbautūsu sobhati, na tassā hemantādivasena sobhāvirato atthi. Evaṃbhūtā ca niccaṃ pupphitajalajathalajapupphatāya, phalabhārabharitarukkhaparivāritatāya, aṭṭhaṅgasamannāgatasalilatāya ca **nirantaraṃ sobhati.**

282. **Parikamma**nti pubbupacāraṃ. **Parisodhetvā**ti ekakkharassāpi avirādhanavasena

ācariyasantike sabbaṃ sodhetvā. **Suṭṭhu uggahitā**ti parimaṇḍalapadabyañjanāya poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpanīyā sammadeva uggahitā. Tathā hi **''atthañca byañjanañca parisodhetvā''**ti vuttaṃ. Atthaṃ jānato eva hi byañjanaṃ parisujjhati, no ajānato. **Padabyañjanānī**ti padañceva byañjanañca **ahāpetvā.** Evañhi paripuṇṇā nāma hotīti. **Visaṃvādetvā**ti aññathā katvā. **Tejavantaṃ na hoti** virajjhanato ceva vimhayatthabhāvato ca. **Sabbaso**ti anavasesato ādimajjhapariyosānato. **Tejavantaṃ hotī**ti sabhāvaniruttiṃ avirādhetvā suppavattibhāvena sādhanato. Evaṃ payogavipattiṃ pahāya payogasampattiyā sati parittassa atthasādhakataṃ dassetvā idāni ajjhāsayavipattiṃ pahāya ajjhāsayasampattiyā atthasādhakataṃ dassetuṃ **''lābhahetū''**tiādi vuttaṃ. Idaṃ parittabhaṇanaṃ sattānaṃ anatthapaṭibāhanahetūti tassa ñāṇakaruṇāpubbakatā **nissaraṇapakkho. Mettaṃ purecārikaṃ katvā**ti mettāmanasikārena sattesu hitapharaṇaṃ purakkhatvā.

''Vatthuṃ vā''tiādi pubbe catuparisamajjhe katāya sādhanāya bhagavato pavedanaṃ. **Gharavatthu**nti vasanagehaṃ. **Nibaddhavāsa**nti paragehepi nevāsikabhāvena vāsaṃ na labheyya, yaṃ pana mahārājānaṃ, yakkhasenāpatīnañca ajānantānaṃyeva kadāci vasitvā gamanaṃ, taṃ appamāṇanti adhippāyo. **Samiti**nti yakkhādisamāgamaṃ. Kāmaṃ pāḷiyaṃ ''na me so''ti āgataṃ, itaresampi pana mahārājānamattanā ekajjhāsayatāya tesampi ajjhāsayaṃ hadaye ṭhapetvā vessavaṇo tathā avoca. Kaññaṃ anu anu vahituṃ ayutto anāvayho, sabbakālaṃ kaññaṃ laddhuṃ ayuttoti attho, taṃ **anāvayhaṃ.** Tenāha **''na āvāhayutta''**nti. Na vivayhanti **avivayhaṃ,** kaññaṃ gahetumayuttanti attho. Tenāha **''na vivāhayutta''**nti. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā,** attabhāvo. Attā visayabhūto etāsaṃ atthīti **attā,** paribhāsā, tāhi. Pariyattaṃ katvā vacanena **paripuṇṇāhi.** Yathā yakkhā akkositabbā, evaṃ pavattā akkosā **yakkhaakkosā** nāma, tehi. Te pana ''kaḷārakkhi kaḷāradantā kāḷavaṇṇā''ti evaṃ ādayo.

Viruddhāti virujjhanakā parehi virodhino. **Rabhasā**ti sārambhakāti adhippāyo. Tenāha **''karaṇuttariyā''**ti. **Rabhasā**ti vā sāhasikā. Sāmino manaso assavāti **manassā,** kiṅkarā. Ye hi ''kiṃ karomi bhaddante''ti sāmikassa vase vattanti, te evaṃ vuccanti. Tena vuttaṃ **''yakkhasenāpatīnaṃ ye manassā, tesa''**nti. Āṇāya avarodhitupacārā **avaruddhā,** te pana āṇāvato paccatthikā nāma hontīti **''paccāmittā verino''**ti vuttaṃ. **Ujjhāpetabba**nti heṭṭhā katvā cintāpetabbaṃ, taṃ pana **ujjhāpanaṃ** tesaṃ nīcakiriyāya jānāpanaṃ hotīti āha **''jānāpetabbā''**ti.

Parittaparikammakathāvaṇṇanā

Parittassa parikammaṃ kathetabbanti āṭānāṭiyaparittassa parikammaṃ pubbupacāraṭṭhāniyaṃ mettasuttādi kathetabbaṃ. Evañhi taṃ laddhāsevanaṃ hutvā tejavantaṃ hoti. Tenāha **''paṭhamameva hī''**tiādi. **Piṭṭhaṃ vā maṃsaṃ vā**ti **vā**-saddo aniyamattho, tena macchaghatasūpādiṃ saṅgaṇhāti. **Otāraṃ labhanti** attanā piyāyitabbaāhāravasena piyāyitabbaṭṭhānavasena ca. **''Paritta…pe… nisīditabba''**nti imināva parittakārakassa bhikkhuno parisuddhipi icchitabbāti dasseti.

''Parittakārako…pe… samparivāritenā''ti idaṃ parittakaraṇe bāhirarakkhāsaṃvidhānaṃ. **''Mettacittaṃ …pe… kātabba''**nti idaṃ abbhantararakkhā ubhayato rakkhāsaṃvidhānaṃ. Evañhi amanussā parittakaraṇassa antarāyaṃ kātuṃ na visahanti. **Maṅgalakathā vattabbā** pubbupacāravasena. **Sabbasannipāto**ti tasmiṃ vihāre, tasmiṃ vā gāmakhette sabbesaṃ bhikkhūnaṃ sannipāto. **Ghosetabbo,**''cetiyaṅgaṇe sabbehi sannipatitabba''nti. **Anāgantuṃ nāma na labbhati** amanussena buddhāṇābhayena, rājāṇābhayena ca. Gahitakāpadesena amanussova pucchito hotīti āha **''amanussaggahitako 'tvaṃ ko nāmā'ti pucchitabbo''**ti. **Mālāgandhādīsu** pūjanatthaṃ viniyuñjiyamānesu. **Pattī**ti tuyhaṃ pattidānaṃ. **Piṇḍapāte pattī**ti piṇḍapāte diyyamāne pattidānaṃ. **Devatāna**nti yakkhasenāpatīnaṃ. **Parittaṃ bhaṇitabba**nti etthāpi ''mettacittaṃ purecārikaṃ katvā''ti ca ''maṅgalakathā vattabbā''ti ca ''vihārassa upavane''ti evamādi ca sabbaṃ gihīnaṃ parittakaraṇe vuttaṃ parikammaṃ kātabbameva.

Sarīre adhimuccatīti sarīraṃ anupavisitvā viya āvisanto yathā gahitakassa vasena na vattati, attano eva vasena vattati, evaṃ adhimuccati adhiṭṭhahitvā tiṭṭhati. Tenāha **''āvisatīti tasseva vevacana''**nti.

Laggatīti tattheva laggo allīno hoti. Tenāha **''na apetī''**ti. **Rogaṃ vaḍḍhento**ti dhātūnaṃ samabhāvena vattituṃ appadānavasena uppannaṃ rogaṃ vaḍḍhento. Dhātūnaṃ visamabhāvāpattiyā ca āhārassa ca aruccanena gahitakassa sarīre lohitaṃ sussati, maṃsaṃ milāyati, taṃ panassa yakkho dhātukkhobhanimittatāya karonto viya hotīti vuttaṃ **''appamaṃsalohitaṃ karonto''**ti.

283. **Tesaṃ nāmāni** indādināmabhāvena voharitabbato. **Tato**ti tato ārocanato paraṃ. **Te**ti yakkhasenāpatayo. **Okāso na bhavissatī**ti bhikkhubhikkhuniyo, upāsakaupāsikāyo viheṭhetuṃ avasaro na bhavissati sammadeva ārakkhāya vihitattāti.

Āṭānāṭiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Saṅgītisuttavaṇṇanā

296. **Dasasahassacakkavāḷe**ti buddhakhettabhūte dasasahassaparimāṇe cakkavāḷe. Tattha hi imasmiṃ cakkavāḷe devamanussāyeva katādhikārā, itaresu devā visesabhāgino. Tena vuttaṃ **''dasasahassacakkavāḷe ñāṇajālaṃ pattharitvā''**ti. **Ñāṇajālapattharaṇa**nti ca tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanavasena ñāṇassa pavattanameva. Tenāha **''lokaṃ volokayamāno''**ti, sattalokaṃ byavalokayamāno āsayānusayacaritādhimuttiādike visesato ogāhetvā passantoti attho. **Maṅgalaṃ bhaṇāpessanti** ''taṃ tesaṃ āyatiṃ visesādhigamassa vijjāṭṭhānaṃ hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissā''ti. **Tīhi piṭakehi sammasitvā**ti tipiṭakato ekakadukādinā saṅgahetabbassa saṅgaṇhanavasena sammasitvā vīmaṃsitvā. Ñātuṃ icchitā atthā **pañhā,** te pana imasmiṃ sutte ekakādivasena āgatā sahassaṃ, cuddasa cāti āha **''cuddasapañhādhikena pañhasahassena paṭimaṇḍetvā''**ti. Evamidha sampiṇḍetvā dassite pañhe parato suttapariyosāne ''ekakavasena dve pañhā kathitā''tiādinā (dī. ni. aṭṭha. 3.349) vibhāgena parigaṇetvā sayameva dassessati.

Ubbhatakanavasandhāgāravaṇṇanā

297. Uccādhiṭṭhānatāya taṃ sandhāgāraṃ bhūmito ubbhataṃ viyāti **''ubbhataka''**nti nāmaṃ labhati. Tenāha **''uccattā vā evaṃ vutta''**nti. **Sandhāgārasālā**ti ekā mahāsālā. Uyyogakaraṇādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā ''ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā''tiādinā tattha nisīditvā sandhaṃ karonti mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ **''sandhāgāra''**nti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehaṃ gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi **sandhāgāraṃ,** tesaṃ rājūnaṃ saha atthānusāsanaagārantipi **sandhāgāra**nti. Yasmā vā te tattha sannipatitvā ''imasmiṃ kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmiṃ kālevapitu''ntiādinā gharāvāsakiccaṃ sandharanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ tattha sandharantītipi **sandhāgāraṃ,** sā eva sālāti **sandhāgārasālā. Devatā**ti gharadevatā. Nivāsavasena anajjhāvutthattā **''kenaci vā manussabhūtenā''**ti vuttaṃ. Kammakaraṇavasena pana manussā tattha nisajjādīni kappesumeva. ''Sayameva pana satthu idhāgamanaṃ amhākaṃ puññavaseneva, aho mayaṃ puññavanto''ti haṭṭhatuṭṭhā evaṃ sammā cintesunti dassento **''amhehī''**tiādimāha.

298. **Aṭṭakā**ti cittakammakaraṇatthaṃ baddhā mañcakā. **Muttamattā**ti tāvadeva sandhāgāre navakammassa niṭṭhāpitabhāvamāha, tena''acirakārita''ntiādinā vuttamevatthaṃ vibhāveti. Araññaṃ ārāmo āramitabbaṭṭhānaṃ etesanti **araññārāmā.** Santharaṇaṃ **santhari,** sabbo sakalo santhari etthāti **sabbasanthari,** bhāvanapuṃsakaniddesoyaṃ. Tenāha **''yathā sabbaṃ santhataṃ hoti, eva''**nti.

299. **Samantapāsādiko**ti samantato sabbabhāgena pasādāvaho cāturiyaso. **''Asītihatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhātī''**ti idaṃ buddhānaṃ kāyappabhāya pakatiyā asītihatthe ṭhāne abhibyāpanato vuttaṃ. Iddhānubhāvena pana anantaṃ aparimāṇaṃ ṭhānaṃ vijjotateva. Nīlapītalohitodātamañjaṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇā. Sabbe disābhāgā**ti sarīrappabhāya bāhullato vuttaṃ.

Abbhamahikādīhi upakkiliṭṭhaṃ suññaṃ na sobhati, tārakācitaṃ pana antalikkhaṃ tāsaṃ pabhāhi samantato vijjotamānaṃ virocatīti āha **‘‘samuggatatārakaṃ viya gaganatala’’**nti. **Sabbapāliphullo**ti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaggā phullo. **‘‘Paṭipāṭiyāṭhapitāna’’**ntiādi parikappūpamā. Tathā hi **viya-**saddaggahaṇaṃ kataṃ. **Siriyā siriṃ abhibhavamānaṃ viyā**ti attano sobhāya tesaṃ sobhanti attho. **‘‘Bhikkhūpi sabbevā’’**ti idaṃ nesaṃ ‘‘appicchā’’tiādinā vuttaguṇesu lokiyaguṇānaṃ vasena yojetabbaṃ. Na hi te sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ ‘‘suttantaṃ āvajjetvā…pe… arahattaṃ pāpuṇissantī’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.296). Tasmā ye tattha ariyā, te sabbesampi padānaṃ vasena bodhitā honti. Ye pana puthujjanā, te lokiyaguṇadīpakehi padehīti na tathā heṭṭhā ‘‘asītimahātherā’’tiādi vuttaṃ. Pubbe arahattabhāgino gahitā.

Rūpakāyassa asītianubyañjana-paṭimaṇḍita-dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇakāyappabhābyāmappabhāketumālāvicittatāva (dī. ni. 2.33; 3.200; ma. ni. 2.385) **buddhaveso.** Chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjentassa bhagavato kāyassa ālokitavilokitādīsu paramukkaṃsagato buddhāveṇiko accantupasamo **buddhavilāso.** **Assa**nti tassaṃ.

Sandhāgārānumodanapaṭisaṃyuttāti ‘‘sītaṃ uṇhaṃ paṭihantī’’tiādinā (cūḷava. 295, 315) nayena sandhāgāraguṇūpasañhitā sandhāgārakaraṇapuññānisaṃsabhāvinī. **Pakiṇṇakakathā**ti saṅgītianāruḷhā suṇantānaṃ ajjhāsayānurūpatāya vividhavipulahetūpamāsamālaṅkatā nānānayavicittā vitthārakathā. Tenāha **‘‘tadā hī’’**tiādi. **Ākāsagaṅgaṃ otārento viya** nirupakkilesatāya suvisuddhena, vipulodāratāya aparimeyyena ca atthena suṇantānaṃ kāyacittapariḷāhavūpasamanato. **Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya** aññesaṃ sudukkaratāya, mahāsāratāya vā atthassa. **Mahājambuṃ matthake gahetvā cālento viya** cālanapaccayaṭṭhānavasena pubbenāparaṃ anusandhānato. **Yojaniya…pe… pāyamāno viya** desanaṃ catusaccayante pakkhipitvā atthavedadhammavedasseva labhāpanena sātamadhuradhammāmatarasūpasaṃharaṇato. **Madhugaṇḍa**nti madhupaṭalaṃ.

300. **‘‘Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta’’**nti byāpanicchāyaṃ idaṃ āmeḍitavacananti dassetuṃ **‘‘yaṃ yandisa’’**ntiādi vuttaṃ. **Anuviloketvā**ti ettha **anu-**saddo ‘‘parī’’ti iminā samānattho, **vilokana**ñcettha satthu cakkhudvayenapi icchitabbanti ‘‘maṃsacakkhunā…pe… tato tato viloketvā’’ti saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘maṃsacakkhunā hī’’**tiādi vuttaṃ. Hatthena kucchitaṃ kataṃ **hatthakukkuccaṃ** kukatameva kukkuccanti katvā. Evaṃ **pādakukkuccaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Niccalā nisīdiṃsu** attano suvinītabhāvena, buddhagāravena ca. **‘‘Ālokaṃ pana vaḍḍhayitvā’’**tiādi kadāci bhagavā evampi karotīti adhippāyena vuttaṃ. Na hi satthu sāvakānaṃ viya evaṃ payogasampādanīyametaṃ ñāṇaṃ. Tirohitavidūravattanipi rūpagate maṃsacakkhuno pavattiyā icchitattā vīmaṃsitabbaṃ. **Arahattupagaṃ** arahattapadaṭṭhānaṃ. **Cakkhutalesu nimittaṃ ṭhapetvā**ti bhāvanānuyogasampattiyā sabbesaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ cakkhutalesu labbhamānaṃ santindriyavigatathinamiddhatākārasaṅkhātaṃ nimittaṃ attano hadaye ṭhapetvā sallakkhetvā. **Kasmā āgilāyati** koṭisatasahassahatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayapaṭipīḷitatāya dukkhā eva, dukkhasabhāvesu tesu satthu kāye dukkhuppattiyā ayaṃ paccayoti dassetuṃ **‘‘bhagavato hī’’**tiādi vuttaṃ. **Piṭṭhivāto uppajji,** so ca kho pubbe katakammapaccayā. Svāyamattho paramatthadīpaniyaṃ **udānaṭṭhakathāyaṃ** āgatanayeneva veditabbo.

Bhinnaniganṭhavatthuvaṇṇanā

301. **Heṭṭhā vuttameva** pāsādikasuttavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 3.164).

302. **Svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmo**ti svākhyātaṃ katvā dhammaṃ kathetukāmo, satthārā vā svākhyātaṃ dhammaṃ sayaṃ bhikkhūnaṃ kathetukāmo. Satthārā desitadhammameva hi tato tato gahetvā sāvakā sabrahmacārīnaṃ kathenti.

Ekakavaṇṇanā

303. **Samaggehi bhāsitabba**nti aññamaññaṃ samaggehi hutvā bhāsitabbaṃ, sajjhāyitabbañceva vaṇṇetabbañcāti attho. Yathā pana samaggehi saṅgāyanaṃ hoti, tampi dassetuṃ **''ekavacanehī''**tiādi vuttaṃ. **Ekavacanehī**ti virodhābhāvena samānavacanehi. Tenāha **''aviruddhavacanehī''**tiādi. **Sāmaggirasaṃ dassetukāmo**ti yasmiṃ dhamme saṅgāyane sāmaggirasānubhavanaṃ icchitaṃ desanākusalatāya, tattha ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasaṃ dassetukāmo. **Sabbe sattā**ti anavasesā sattā, te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento **''kāmabhavādīsū''**tiādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā ''urasilomo''ti āha **''āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā''**ti. Tiṭṭhati etenāti **ṭhiti,** āhāro ṭhiti etesanti **āhāraṭṭhitikā**ti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho. Paccayattho hettha āhāra-saddo ''ayaṃ āhāro anuppannassa vā kāmacchandassauppādāyā''tiādīsu (saṃ. ni. 5.183, 232) viya. Evañhi **''sabbe sattā''**ti iminā asaññasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammo. Tenevāhu **aṭṭhakathācariyā** ''sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo''ti (visuddhi. 1.136; pārā. aṭṭha. verañjakaṇḍavaṇṇanā; udā. aṭṭha. 30; cūḷani. aṭṭha. 65; udā. aṭṭha. 186) yadi evaṃ ''sabbe sattā''ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathāha bhagavā ''ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammattaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā''ti (a. ni. 10.27) **eko dhammo**ti ''sabbe sattā āhāraṭṭhitikā''ti yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitāya āhārapariyāyena sāmaññato paccayadhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo. **Yāthāvato ñatvā**ti yathāsabhāvato abhisambujjhitvā. **Sammadakkhāto**ti teneva abhisambuddhākārena sammadeva desito.

Codako vuttampi atthaṃ yāthāvato appaṭipajjamāno neyyatthaṃ suttapadaṃ nītatthato dahanto ''sabbe sattā''ti vacanamatte ṭhatvā **''nanu cā''**tiādinā codeti. Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhippetamatthaṃ pavedento ''na virujjhatī''ti vatvā **''tesañhi jhānaṃ āhāro hotī''**ti āha. **Jhāna**nti ekavokārabhavāvahaṃ saññāya virajjanavasena pavattaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ. Pāḷiyaṃ pana ''anāhārā''ti vacanaṃ asaññabhave catunnaṃ āhārānaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayāhārassa abhāvato. **''Evaṃ santepī''**ti idaṃ sāsane yesu dhammesu visesato āhāra-saddo niruḷho, ''āhāraṭṭhitikā''ti ettha yadi te eva gayhanti, abyāpitadoso āpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho āpannoti dassetuṃ āraddhaṃ. ''Na virujjhatī''ti yenādhippāyena vuttaṃ, taṃ vivaranto **''etasmiñhi sutte''**tiādimāha. Kabaḷīkārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambheti, evaṃ phassādayo ca vedanādiāharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojādīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā. **Idhā**ti imasmiṃ saṅgītisutte. **Pariyāyena paccayo āhāroti vutto** sabbo paccayo dhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha **''sabbadhammānañhī''**tiādi. Tattha **sabbadhammāna**nti sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena (a. ni. 10.61) samatthetuṃ **''tenevāhā''**tiādi vuttaṃ. **Aya**nti paccayāhāro.

Nippariyāyāhāropi gahitova hoti, yāvatā sopi paccayabhāveneva janako, upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbataṃ labhatīti. **Tatthā**ti pariyāyāhāro, nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu. Asaññabhave yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, **paccayāhāro** pana **labbhati** pariyāyāhāralakkhaṇo. Idāni imamevatthaṃ vitthārena dassetuṃ **''anuppanne hi buddhe''**tiādi vuttaṃ. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato **''anuppanne buddhe''**ti vuttaṃ. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattentīti **''titthāyatane pabbajitā''**ti vuttaṃ. Titthiyā hi upattivisese vimuttisaññino, aññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṃsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvā**ti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṃ katvā. Tenāha **''catutthajjhānaṃ nibbattetvā''**ti. Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Yadettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.41) vitthāritameva. **Dhī**ti jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhī citta**nti cittaṃ jigucchāmīti attho. **Dhibbatetaṃ citta**nti etaṃ mama

cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. **Vatā**ti sambhāvane, tena jigucchaṃ sambhāvento vadati. **Nāmā**ti ca sambhāvane eva, tena cittassa abhāvaṃ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādīnavānisaṃse dassetuṃ **''cittañhī''**tiādi vuttaṃ. **Khantiṃ ruciṃ uppādetvā**ti ''cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhū''ti imaṃ diṭṭhinijjhānakkhantiṃ, tattha ca abhiruciṃ uppādetvā.

Tathā bhāvitassa jhānassa ṭhitibhāgiyabhāvappattiyā aparihīnajjhānassa titthāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha **''manussaloke''**ti. **Paṇihito ahosī**ti maraṇassa āsannakāle ṭhapito ahosi. Yadi ṭhānādinā ākārena nibbatteyya, kammabalena yāva bhedā tenevākārena tiṭṭheyya vāti āha **''so tena iriyāpathenā''**tiādi.

Eva rūpānampīti evaṃ acetanānampi. **Pi-**saddena pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṃ pana acetanānaṃ nesaṃ paccayāhārassa upakappananti codanaṃ sandhāya tattha nidassanaṃ dassento **''yathā''**tiādimāha.

Ye uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino.** Ye pana attano puññaphalameva upajīventi, te **puññaphalūpajīvino.** Nerayikānaṃ pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvikākappanaṃ, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttaṃ **''ye pana te nerayikā…pe… na puññaphalūpajīvīti vuttā''**ti. Paṭisandhiviññāṇassa āharaṇena manosañcetanāhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti adhippāyena **''kiṃ pañca āhārā atthī''**ti codeti. Ācariyo nippariyāyāhāre adhippete siyā tava codanāyāvasaro, sā pana ettha anavasarāti dassetuṃ ''pañca na pañcāti idaṃ na vattabba''nti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṃ dassento **''nanu paccayo āhāroti vuttameta''**nti āha. **Tasmā**ti yassa kassaci paccayassa ''āhāro''ti icchitattā. Idāni vuttamevatthaṃ pāḷiyā samatthento **''yaṃ sandhāyā''**tiādimāha.

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ **''kabaḷīkāraṃ āhāraṃ…pe… sādhetī''**ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhapaṭisaṃvedinopi hontīti? Noti dassetuṃ **''kheḷopi hī''**tiādi vuttaṃ. **Tayo**ti tayo arūpāhārā kabaḷīkārāhārassa abhāvato. **Avasesāna**nti asaññasattehi avasesānaṃ. Kāmabhavādīsu nibbattasattānaṃ paccayāhāro hi sabbesaṃ sādhāraṇoti. **Etaṃ pañha**nti ''katamo eko dhammo''ti evaṃ coditametaṃ pañhaṃ. **Kathetvā**ti vissajjetvā.

''Tattha tattha…pe… dukkhaṃ hotī''ti etena yathā idha paṭhamassa pañhassa niyyātanaṃ, dutiyassa uddharaṇaṃ na kataṃ, evaṃ iminā eva adhippāyena ito paresu dukatikādipañhesu tattha tattha ādipariyosānesu eva uddharaṇaniyyātanāni katvā sesesu na katanti dasseti. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo,** kāraṇaṃ, tadeva attano phalaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro**ti āha **''imasmimpi…pe… saṅkhāroti vutto''**ti. **Āhārapaccayo**ti āharaṇaṭṭhavisiṭṭho paccayo. **Āharaṇa**ñcettha uppādakattappadhānaṃ, **saṅkharaṇaṃ** upatthambhakattappadhānanti ayametesaṃ viseso. Tenāha **''ayamettha heṭṭhimato viseso''**ti. Nippariyāyāhāre gahite ''sabbe sattā''ti vuttepi asaññasattā na gahitā eva bhavissantīti padesavisayo sabba-saddo hoti yathā ''sabbe tasantidaṇḍassā''tiādīsu (dha. pa. 130). Na hettha khīṇāsavādīnaṃ gahaṇaṃ hoti. **Pākaṭo bhaveyya** visesasāmaññassa visayattā pañhānaṃ. **No ca gaṇhiṃsu** aṭṭhakathācariyā. **Dhammo nāma natthi** saṅkhatoti adhippāyo. **Idha** dutiyapañhe **''saṅkhāro''**ti paccayo eva kathitoti sambandho.

Yadā sammāsambodhisamadhigato, tadā eva sabbañeyyaṃ sacchikataṃ jātanti āha **''mahābodhimaṇḍe nisīditvā''**ti. **Saya**nti sāmaṃyeva. **Addhaniya**nti addhānakkhamaṃ cirakālāvaṭṭhāyi pārampariyavasena. Tenāha **''ekena hī''**tiādi. **Paramparakathāniyamenā**ti paramparakathākathananiyamena, niyamitatthabyañjanānupubbiyā kathāyāti attho. **Ekakavasenā**ti ekaṃ ekaṃ parimāṇaṃ etassāti **ekako,** pañho. Tassa ekakassa vasena. **Ekakaṃ niṭṭhitaṃ** vissajjananti adhippāyoti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavaṇṇanā

304. **Cattāro khandhā**ti tesaṃ tāva nāmanaṭṭhena nāmabhāvaṃ paṭhamaṃ vatvā pacchā nibbānassa vattukāmo āha. Tassāpi hi tathā nāmabhāvaṃ parato vakkhati. ‘‘Nāmaṃ karoti nāmayatī’’ti ettha yaṃ nāmakaraṇaṃ, taṃ nāmanti āha **‘‘nāmanaṭṭhenāti nāmakaraṇaṭṭhenā’’**ti, attanovāti adhippāyo. Evañhi sātisayamidaṃ tesaṃ nāmakaraṇaṃ hoti. Tenāha ‘‘attano nāmaṃ karontāva uppajjantī’’tiādi. Idāni tamatthaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. Yassa nāmassa karaṇeneva te ‘‘nāma’’nti vuccanti, taṃ sāmaññanāmaṃ, kittimanāmaṃ, guṇanāmaṃ vā na hoti, atha kho opapātikanāmanti purimāni tīṇi nāmāni udāharaṇavasena dassetvā ‘‘na evaṃ vedanādīna’’nti te paṭikkhipitvā itaranāmameva nāmakaraṇaṭṭhena nāmanti dassento **‘‘vedanādayo hī’’**tiādimāha. ‘‘Mahāpathaviādayo’’ti kasmā vuttaṃ, nanu pathaviāpādayo idha nāmanti anadhippetā, rūpanti pana adhippetāti? Saccametaṃ, phassavedanādīnaṃ viya pana pathaviādīnaṃ opapātikanāmatāsāmaññena ‘‘pathaviādayo viyā’’ti nidassanaṃ kataṃ, na arūpadhammā viya rūpadhammānaṃ nāmasabhāvattā. Phassavedanādīnañhi arūpadhammānaṃ sabbadāpi phassādināmakattā, pathaviādīnaṃ kesakumbhādināmantarāpatti viya nāmantarānāpajjanato ca sadā attanāva katanāmatāya catukkhandhanibbānāni nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ. Atha vā adhivacanasamphasso viya adhivacananāmamantarena ye anupacitasambhārānaṃ gahaṇaṃ na gacchanti, te nāmāyattaggahaṇā **nāmaṃ.** Rūpaṃ pana vināpi nāmasādhanaṃ attano ruppanasabhāvena gahaṇaṃ upayātīti **rūpaṃ.** Tenāha **‘‘tesu uppannesū’’**tiādi. Idhāpi ‘‘yathāpathaviyā’’tiādīsu vuttanayeneva attho veditabbo nidassanavasena āgatattā. **‘‘Atītepī’’**tiādinā vedanādīsu nāmasaññā niruḷhā, anādikālikā cāti dasseti.

Iti atītādivibhāgavantānampi vedanādīnaṃ nāmakaraṇaṭṭhena nāmabhāvo ekantiko, tabbibhāgarahite pana ekasabhāve nicce nibbāne vattabbameva natthīti dassento **‘‘nibbānaṃ pana… pe… nāmanaṭṭhena nāma’’**nti āha. **Nāmanaṭṭhenā**ti nāmakaraṇaṭṭhena. **Namantī**ti ekantato sārammaṇattā tanninnā honti, tehi vinā nappavattantīti attho. **Sabba**nti khandhacatukkaṃ, nibbānañca. Yasmiṃ ārammaṇeyeva vedanākkhandho pavattati, taṃsampayuttatāya saññākkhandhādayopi tattha pavattantīti so ne tattha nāmento viya hoti vinā appavattanato. Esa nayo saññākkhandhādīsupīti vuttaṃ **‘‘ārammaṇe aññamaññaṃ nāmentī’’**ti. **Anavajjadhamme** maggaphalādike. Kāmaṃ kesuci rūpadhammesupi ārammaṇādhipatibhāvo labbhateva, nibbāne panesa sātisayo tassa accantasantapaṇītatākappabhāvatoti tadeva ārammaṇādhipatipaccayatāya **‘‘attani nāmetī’’**ti vuttaṃ. Tathā hi ariyā sakalampi divasabhāgaṃ taṃ ārabbha vītināmentāpi tittiṃ na gacchanti.

‘‘Ruppanaṭṭhenā’’ti etena ruppatīti rūpanti dasseti. Tattha sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ.** Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccayasamāgame visadisuppatti labbhatīti? Saccaṃ labbhati, na pana vibhūtataraṃ. Vibhūtatarañhettha ruppanaṃ adhippetaṃ sītādiggahaṇato. Vuttañhetaṃ ‘‘ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpa’nti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppatī’’tiādi (saṃ. ni. 3.79). Yadi evaṃ kathaṃ brahmaloke rūpasamaññāti? Tatthāpi taṃsabhāvānativattanato hotiyeva rūpasamaññā. Anuggāhakapaccayavasena vā visadisapaccayasannipāteti evamattho veditabbo. ‘‘Yo attano santāne vijjamānassayeva visadisuppattihetubhāvo, taṃ **ruppana’’**nti aññe. Imasmiṃ pakkhe rūpayati vikāramāpādetīti **rūpaṃ.** ‘‘Saṅghaṭṭanena vikārāpattiyaṃ **ruppana**-saddo niruḷho’’ti keci. Etasmiṃ pakkhe arūpadhammesu rūpasamaññāya pasaṅgo eva natthi saṅghaṭṭanābhāvato. ‘‘Paṭighato **ruppana’’**nti apare. **‘‘Tassā**ti rūpassā’’ti vadanti, nāmarūpassāti pana yuttaṃ. Yathā hi rūpassa, evaṃ nāmassāpi vedanākkhandhādivasena, madanimmadanādivasena ca vitthārakathā **visuddhimagge** (visuddhi. 2.456) vuttā evāti. Iti ayaṃ duko kusalattikena saṅgahite sabhāvadhamme pariggahetvā pavattoti.

Avijjāti avindiyaṃ ‘‘attā, jīvo, itthī, puriso’’ti evamādikaṃ vindatīti **avijjā.** Vindiyaṃ ‘‘dukkhaṃ, samudayo’’ti evamādikaṃ na vindatīti **avijjā.** Sabbampi dhammajātaṃ aviditakaraṇaṭṭhena **avijjā.** Antarahite saṃsāre satte javāpetīti **avijjā.** Atthato pana sā dukkhādīnaṃ catunnaṃ saccānaṃ sabhāvacchādako sammoho hotīti āha **‘‘dukkhādīsu aññāṇa’’**nti. **Bhavapatthanā** nāma

kāmabhavādīnaṃ patthanāvasena pavattataṇhā. Tenāha **‘‘yo bhavesu bhavacchando’’**tiādi. Iti ‘‘ayaṃ duko vaṭṭamūlasamudācāradassanatthaṃ gahito.

Bhavadiṭṭhīti khandhapañcakaṃ ‘‘attā ca loko cā’’ti gāhetvā taṃ ‘‘bhavissatī’’ti gaṇhanavasena niviṭṭhā sassatadiṭṭhīti attho. Tenāha **‘‘bhavo vuccatī’’**tiādi. Bhavissatīti **bhavo,** tiṭṭhati sabbakālaṃ atthīti attho. **Sassata**nti sassatabhāvo. **Vibhavadiṭṭhī**ti khandhapañcakameva ‘‘attā’’ti ca ‘‘loko’’ti ca gahetvā taṃ ‘‘na bhavissatī’’ti gaṇhanavasena niviṭṭhā ucchedadiṭṭhīti attho. Tenāha **‘‘vibhavo vuccatī’’**tiādi. Vibhavissati vinassati ucchijjatīti **vibhavo,** ucchedo.

Yaṃ na hirīyatīti yena dhammena taṃsampayuttadhammasamūho, puggalo vā na hirīyati na lajjati, liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammoti attho veditabbo. **Hirīyitabbenā**ti upayogatthe karaṇavacanaṃ, hirīyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ na jigucchatīti attho. **Nillajjatā**ti pāpassa ajigucchanā. **Yaṃ na ottappatī**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Ottappitabbenā**ti pana hetuatthe karaṇavacanaṃ, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādināti attho. **Hirīyitabbenā**ti etthāpi vā evameva attho veditabbo. **Abhāyanakaākāro**ti pāpato anuttāsanākāro.

‘‘Yaṃ hirīyatī’’tiādīsu anantaraduke vuttanayena attho veditabbo. Niyakajjhattaṃ jātiādisamuṭṭhānaṃ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā.** Niyakajjhattato bahibhāvato bahiddhā parasantāne samuṭṭhānaṃ etissāti **bahiddhā samuṭṭhānā.** Attā eva adhipati **attādhipati,** ajjhattasamuṭṭhānattā eva attādhipatito āgamanato **attādhipateyyā. Lokādhipateyya**nti etthāpi eseva nayo. **Lajjāsabhāvasaṇṭhitā**ti pāpato jigucchanarūpena avaṭṭhitā. **Bhayasabhāvasaṇṭhita**nti tato uttāsanarūpena avaṭṭhitaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānāditā ca hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana tesaṃ kadācipi aññamaññavippayogato. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti.

Dukkhanti kicchaṃ, aniṭṭhanti vā attho. **Vippaṭikūlagāhimhī**ti dhammānudhammapaṭipattiyā vilomagāhake. Tassā eva vipaccanīkaṃ duppaṭipatti sātaṃ iṭṭhaṃ etassāti vipaccanīkasāto, tasmiṃ **vipaccanīkasāte.** Evaṃbhūto ca ovādabhūte sāsanakkame ovādake ca ādarabhāvarahito hotīti āha **‘‘anādare’’**ti. **Tassa kamma**nti tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattacetanā **dovacassaṃ. Tassa bhāvo**ti tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo **dovacassatā,** atthato dovacassameva. Tenevāha **‘‘sā atthato saṅkhārakkhandho hotī’’**ti. Cetanāppadhānatāya hi saṅkhārakkhandhassa evaṃ vuttaṃ. **Etenākārenā**ti appadakkhiṇaggāhitākārena. Assaddhiyadussīlyādipāpadhammayogato puggalā pāpā nāma hontīti dassetuṃ **‘‘ye te puggalā assaddhā’’**tiādi vuttaṃ. Yāya cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā **pāpamittatā**, cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatā**ti dassento **‘‘sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā’’**ti āha.

‘‘Sukhaṃ vaco etasmiṃ padakkhiṇaggāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbaco**tiādinā, ‘‘kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamitto’’**tiādinā ca anantaradukassa attho icchitoti āha **sovacassatā…pe… vuttapaṭipakkhanayena veditabbā’’**ti. **Ubho**ti sovacassatā, kalyāṇamittatā ca. Tesaṃ khandhānaṃ pavattiākāravisesā ‘‘sovacassatā, kalyāṇamittatā’’ti ca vuccanti, te lokiyāpi honti lokuttarāpīti āha **‘‘lokiyalokuttaramissakā kathitā’’**ti.

Vatthubhedādinā anekabhedabhinnā taṃtaṃjātivasena ekajjhaṃ katvā rāsito gayhamānā āpattiyova **āpattikkhandhā.** Tā pana antarāpattīnaṃ aggahaṇe **pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo,** tāsaṃ pana gahaṇe **sattapi āpattikkhandhā āpattiyo.** ‘‘Imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evañca tesaṃ āpajjanaṃ hotī’’ti jānanapaññā **āpattikusalatā**ti āha **‘‘yā tāsa’’**ntiādi. **Tāsaṃ āpattīna**nti tāsu āpattīsu. Tattha yaṃ sambhinnavatthukāsu viya ṭhitāsu, duviññeyyavibhāgāsu ca āpattīsu asaṅkarato vavatthāna, ayaṃ visesato **āpattikusalatā**ti dassetuṃ dutiyaṃ āpattiggahaṇaṃ kataṃ. **Saha kammavācāyā**ti kammavācāya saheva. Āpattito vuṭṭhāpanapayogatāya kammabhūtā vācā **kammavācā,** tathābhūtā anusāvanavācā ceva ‘‘passissāmī’’ti evaṃ pavattavācā ca. Tāya kammavācāya saddhiṃ samakālameva

‘‘imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontañca paṭhame vā tatiye vā anusāvaneyyakārappatte, ‘saṃvarissāmī’ti vā pade pariyosite hotī’’ti evaṃ taṃ taṃ **āpattīhi vuṭṭhānaparicchedaparijānanapaññā** āpattivuṭṭhānakusalatā. **Vuṭṭhāna**nti ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanaṃ, evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

‘‘Ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅga majjhe samāpattī’’ti evaṃ samāpattīnaṃ **appanāparicchedajānanapaññā** samāpattikusalatā. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā,** pageva vuṭṭhāna paricchedakaraṃ ñāṇaṃ. Tenāha **‘‘yathāparicchinnasamayavasenevā’’**tiādi. **Vuṭṭhānasamatthā**ti vuṭṭhāpane samatthā.

‘‘Dhātukusalatā’’ti ettha pathavīdhātuādayo, sukhadhātuādayo, kāmadhātuādayo ca dhātuyo etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsupi kosallaṃ dassitameva hotīti ‘‘aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu…pe… manoviññāṇadhātū’’ti vatvā **‘‘aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā’’**ti vuttaṃ. Tattha **sabhāvaparicchedakā**ti yathābhūtasabhāvāvabodhinī. ‘‘Savanapaññā dhāraṇapaññā’’tiādinā paccekaṃ paññā-saddo yojetabbo. Dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā **sutamayā,** itarā **bhāvanāmayā.** Tatthāpi sammasanapaññā lokiyā. Vipassanā paññā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena, aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ **manasikāro,** tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā.** Taṃ pana ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinditvā dassento **‘‘sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā’’**ti āha. **Sammasanapaññā** hi tassā ādi, **paṭivedhapaññā** majjhe, **paccavekkhaṇapaññā** pariyosānaṃ.

Āyatanānaṃ ganthato ca atthato ca uggaṇhanavasena tesaṃ dhātulakkhaṇādivibhāgassa jānanapaññā **uggahajānanapaññā.** Sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavidhino jānanapaññā **manasikārajānanapaññā.** Yasmā āyatanānipi atthato dhātuyova manasikāro ca uggaṇhanādivasena tesameva manasikāravidhi, tasmā dhātukusalatādikā tissopi kusalatā ekadese katvā dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Savanaṃ viya uggaṇhanapaccavekkhaṇānipi parittañāṇakattukānīti āha **‘‘savana uggahaṇapaccavekkhaṇā lokiyā’’**ti. Ariyamaggakkhaṇe sammasanamanasikārānaṃ nipphatti pariniṭṭhānanti tesaṃ lokuttaratāpariyāyopi labbhatīti vuttaṃ **‘‘sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā’’**ti. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ attano paccayuppannānaṃ hetupaccayādibhāvena paccayabhāvo **paccayākāro,** so pana avijjādīnaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasena dvādasavidhoti āha **‘‘dvādasannaṃ paccayākārāna’’**nti. **Uggahādivasenā**ti uggahamanasikārasavanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena.

Ṭhānañceva tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **kāraṇañca** hetupaccayabhāvena karaṇato nipphādanato. **Tesaṃ** sotaviññāṇādīnaṃ. Etasmiṃ duke attho veditabboti sambandho. Ye dhammā yassa dhammassa kāraṇabhāvato **ṭhānaṃ,** teva dhammā taṃvidhurassa dhammassa akāraṇabhāvato **aṭṭhāna**nti paṭhamanaye phalabhedena tasseva dhammassa **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitā; dutiyanaye pana abhinnepi phale paccayadhammabhedena tesaṃ **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitāti ayametesaṃ viseso. Na hi kadāci ariyā diṭṭhisampadā niccaggāhassa kāraṇaṃ hoti, akiriyatā pana siyā tassa kāraṇanti.

Ujuno bhāvo **ajjavaṃ,** ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti atthoti tamatthaṃ anajjavapaṭikkhepamukhena dassetuṃ **‘‘gomuttavaṅkatā’’**tiādi vuttaṃ. Svāyaṃ anajjavo bhikkhūnaṃ yebhuyyena anesanāya, agocaracāritāya ca hotīti āha **‘‘ekacco hi…pe… caratī’’**ti. **Ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma** ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. **Purimasadiso**ti paṭhamaṃ vuttabhikkhusadiso. **Candavaṅkatā nāma** paṭipattiyā majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. **Naṅgalakoṭivaṅkatā nāma** pariyosāne vaṅkabhāvāpattito. **Idaṃ ajjavaṃ nāma** sabbatthakameva ujubhāvasiddhito. **Ajjavatā**ti ākāraniddeso, yenākārenassa ajjavo pavattati, tadākāraniddesoti attho. Lajjatīti **lajjī,** hirimā, tassa bhāvo **lajjavaṃ,** hirīti attho. Lajjā etassa atthīti **lajjī** yathā ‘‘mālī, māyī’’ti ca, tassa bhāvo **lajjībhāvo,** sā eva lajjā.

Parāparādhādīnaṃ adhivāsanakkhamaṃ **adhivāsanakhanti.** Sucisīlatā **soraccaṃ.** Sā hi

sobhanakammaratatā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā **soraccaṃ.** Tenāha **''suratabhāvo''**ti.

''Nāmañca rūpañcā''tiādīsu ayaṃ aparo nayo – **nāmakaraṇaṭṭhenā**ti aññaṃ anapekkhitvā sayameva attano nāmakaraṇasabhāvatoti attho. Yañhi parassa nāmaṃ karoti, tassa ca tadapekkhattā aññāpekkhaṃ nāmakaraṇanti nāmakaraṇasabhāvatā na hoti, tasmā mahājanassa ñātīnaṃ, guṇānañca sāmaññanāmādikārakānaṃ nāmabhāvo nāpajjati. Yassa ca aññehi nāmaṃ karīyati, tassa ca nāmakaraṇasabhāvatā natthīti, natthiyeva nāmabhāvo. Vedanādīnaṃ pana sabhāvasiddhattā vedanādināmassa nāmakaraṇasabhāvato nāmatā vuttā. Pathavīādi nidassanena nāmassa sabhāvasiddhataṃyeva nidasseti, na nāmabhāvasāmaññaṃ, niruḷhattā pana nāma-saddo arūpadhammesu eva vattati, na pathavīādīsūti na tesaṃ nāmabhāvo. Na hi pathavīādināmaṃ vijahitvā kesādināmehi rūpadhammānaṃ viya vedanādināmaṃ vijahitvā aññena nāmena arūpadhammānaṃ voharitabbena piṇḍākārena pavatti atthīti.

Atha vā rūpadhammā cakkhādayo rūpādayo ca, tesaṃ pakāsakapakāsitabbabhāvato vināpi nāmena pākaṭā honti, na evaṃ arūpadhammāti te adhivacanasamphasso viya nāmāyattaggahaṇīyabhāvena ''nāma''nti vuttā. Paṭighasamphasso ca na cakkhādīni viya nāmena vinā pākaṭoti ''nāma''nti vutto, arūpatāya vā aññanāmasabhāgattā saṅgahitoyaṃ, aññaphassasabhāgattā vā. Vacanatthopi hi rūpayatīti **rūpaṃ,** nāmayatīti **nāma**nti idha pacchimapurimānaṃ sambhavati. **Rūpayatī**ti vināpi nāmena attānaṃ pakāsetīti attho. **Nāmayatī**ti nāmena vinā apākaṭabhāvato attano pakāsakaṃ nāmaṃ karotīti attho. **Ārammaṇādhipatipaccayatāyā**ti satipi rūpassa ārammaṇādhipatipaccayabhāve na taṃ paramassāsabhūtaṃ nibbānaṃ viya sātisayaṃ nāmanabhāvena paccayoti nibbānameva ''nāma''nti vuttaṃ.

''Avijjā ca bhavataṇhā cā''ti ayaṃ duko sattānaṃ vaṭṭamūlasamudācāradassanattho. Samudācaratīti hi **samudācāro,** vaṭṭamūlameva samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro,** vaṭṭamūladassanena vā vaṭṭamūlānaṃ pavatti dassitā hotīti vaṭṭamūlānaṃ samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro,** taṃdassanatthoti attho.

Ekekasmiñca ''attā''ti ca ''loko''ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya ''attā ca loko cā''ti vuttaṃ, ekaṃ vā khandhaṃ ''attā''ti gahetvā aññaṃ attano upabhogabhūtaṃ ''loko''ti gaṇhantassa, attano attānaṃ ''attā''ti gahetvā parassa attānaṃ ''loko''ti gaṇhantassa vā vasena ''attā ca loko cā''ti vuttaṃ.

Saha sikkhitabbo dhammo **sahadhammo,** tattha bhavaṃ sahadhammikaṃ, tasmiṃ **sahadhammike.** Dovacassa-saddato āya-saddaṃ anaññattaṃ katvā **''dovacassāya''**nti vuttaṃ, dovacassassa vā ayanaṃ pavatti **dovacassāyaṃ.** Āsevantassāpi anusikkhanā ajjhāsayena bhajanāti āha **''sevanā…pe… bhajanā''**ti. Sabbatobhāgena bhatti **sambhatti.**

Saha kammavācāyāti abbhānatiṇavatthārakakammavācāya, ''ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpajji''ntiādikāya ca saheva. Saheva hi kammavācāya āpattivuṭṭhānañca paricchijjati, ''paññattilakkhaṇāya āpattiyā vā kāraṇaṃ vītikkamalakkhaṇaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ vā, vuṭṭhānassa kāraṇaṃ kammavācā''ti kāraṇena saha phalassa jānanavasena ''saha kammavācāyā''ti vuttaṃ.''Saha kammavācāyā''ti. Iminā nayena **saha parikammenā**ti etthāpi attho veditabbo.

Dhātuvisayā sabbāpi paññā **dhātukusalatā.** Tadekadesā **manasikārakusalatā**ti adhippāyena purimapadepi sammasanapaṭivedhapaññā vuttā. Yasmā pana nippariyāyato vipassanādipaññā eva manasikārakosallaṃ, tasmā **''tāsaṃyeva dhātūnaṃ sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā''**ti vuttaṃ.

Āyatanavisayā sabbāpi paññā **āyatanakusalatā**ti dassento ''dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamanasikārajānanapaññā''ti vatvā puna **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Dvīsupi vā padesu vācuggatāya āyatanapāḷiyā, dhātupāḷiyā ca manasikaraṇaṃ **manasikāro.** Tathā uggaṇhantī, manasi karontī, tadatthaṃ

suṇantī, ganthato ca atthato ca dhārentī, ‘‘idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma, ayaṃ cakkhudhātu nāmā’’tiādinā sabhāvato, gaṇanato ca paricchedaṃ jānantī ca paññā **uggahapaññādikā** vuttā. Manasikārapade pana catubbidhāpi paññā uggahoti tato pavatto aniccādimanasikāro ‘‘uggahamanasikāro’’ti vutto. Tassa jānanaṃ pavattanameva, ‘‘yathā pavattaṃ vā uggahaṃ, evameva pavatto uggaho’’ti jānanaṃ **uggahajānanaṃ.** ‘‘Manasikāro evaṃ pavattetabbo, evañca pavatto’’ti jānanaṃ **manasikārajānanaṃ.** Tadubhayampi ‘‘manasikārakosalla’’nti vuttaṃ. Uggahopi hi manasikārasampayogato manasikāraniruttiṃ laddhuṃ arahati. Yo ca manasikātabbo, yo ca manasikaraṇūpāyo, sabbo so ‘‘manasikāro’’ti vattuṃ vaṭṭati, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**ti. **Sammasanaṃ** paññā, sā maggasampayuttā aniccādisammasanakiccaṃ sādheti niccasaññādipajahanato. **Manasikāro** sammasanasampayutto, so tattheva aniccādimanasikārakiccaṃ maggasampayutto sādhetīti āha **‘‘sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā’’**ti. ‘‘Iminā paccayenidaṃ hotī’’ti evaṃ avijjādīnaṃ saṅkhārādipaccayuppannassa paccayabhāvajānanaṃ **paṭiccasamuppādakusalatā.**

Adhivāsanaṃ khamanaṃ. Tañhi paresaṃ dukkaṭaṃ duruttañca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanaṃ ‘‘adhivāsana’’nti vuccati. **Acaṇḍikka**nti akujjhanaṃ. Domanassavasena paresaṃ akkhīsu assūnaṃ anuppādanā **anassuropo. Attamanatā**ti sakamanatā. Cittassa abyāpanno sako manobhāvo **attamanatā.** Cittanti vā cittappabandhaṃ ekattena gahetvā tassa antarā uppannena pītisahagatamanena **sakamanatā.** Attamano vā puggalo, tassa bhāvo **attamanatā,** sā na sattassāti puggaladiṭṭhinivāraṇatthaṃ **‘‘cittassā’’**ti vuttaṃ. Adhivāsanalakkhaṇā khanti **adhivāsanakhanti.** Sucisīlatā **soraccaṃ.** Sā hi sobhanakammaratatā. Suṭṭhu pāpato oratabhāvo viratatā soraccaṃ. Tenāha **‘‘suratabhāvo’’**ti.

Sakhilo vuccati saṇhavāco, tassa bhāvo **sākhalyaṃ,** saṇhavācatā. Taṃ pana byatirekamukhena vibhāventī yā pāḷi pavattā, taṃ dassento **‘‘tattha katamaṃ sākhalya’’**ntiādimāha. Tattha **aṇḍakā**ti sadosavaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍiyo, ahicchattakādīni vā uṭṭhitāni ‘‘aṇḍakānī’’ti vadanti. Pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo, gaṇṭhiyo vā **aṇḍakā.** Idha pana byāpajjanakakkasādibhāvato aṇḍakapakatibhāvena vācā **‘‘aṇḍakā’’**ti vuttā. Padumanāḷaṃ viya sotaṃ ghaṃsayamānā pavisantī **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattattā tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā.** Pure saṃvaddhanārī **porī,** sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti **porī. Tatthā**ti ‘‘bhāsitā hotī’’ti vuttāya kiriyāyātipi yojanā sambhavati, **tattha** vācāyāti vā. **‘‘Saṇhavācatā’’**tiādinā taṃ vācaṃ pavattayamānaṃ cetanaṃ dasseti. Sammodakassa puggalassa mudukabhāvo maddavaṃ **sammodakamudukabhāvo. Āmisena** alabbhamānena, tathā **dhammena cā**ti **dvīhi chiddo.** Āmisassa, dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa hi chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇaṃ pidahanaṃ saṅgaṇhanaṃ **paṭisanthāro.** Taṃ sarūpato, paṭipattito ca pāḷidassanamukhena vibhāvetuṃ **‘‘abhidhammepī’’**tiādimāha. **Aggaṃ aggahetvā**ti aggaṃ attano aggahetvā. **Uddesadāna**nti pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca uddisanaṃ. **Pāḷivaṇṇanā**ti pāḷiyā atthavaṇṇanā. **Dhammakathākathana**nti sarabhaññasarabhaṇanādivasena dhammakathanaṃ.

Karuṇāti karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgo**ti tassa pubbabhāgaupacārajjhānaṃ vadati. Pāḷipade pana yā kāci karuṇā ‘‘karuṇā’’ti vuttā, **karuṇācetovimuttī**ti pana appanāppattāva. **Mettāya**pi eseva nayo. Suci-saddato bhāve yya-kāraṃ, i-kārassa ca e-kārādesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha **‘‘soceyyanti sucibhāvo’’**ti. Hotu tāva sucibhāvo soceyyaṃ, tassa pana mettāpubbabhāgatā kathanti āha **‘‘vuttampi ceta’’**ntiādi.

Muṭṭhā sati etassāti **muṭṭhassati,** tassa bhāvo **muṭṭhassaccaṃ,** satipaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. Yasmā paṭipakkhe sati tassa vasena sativigatā vippavutthā nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘sativippavāso’’**ti. **‘‘Assatī’’**tiādīsu **a**-kāro paṭipakkhe daṭṭhabbo, na sattapaṭisedhe. Udake lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavantā viya tiṭṭhati, na ogāhati, sā **pilāpanatā.** Yena gahitampi ārammaṇaṃ sammussati na sarati, sā **sammussanatā.** Yathā vijjāpaṭipakkhā avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññapaṭipakkhaṃ **asampajaññaṃ,** avijjāyeva.

Indriyasaṃvarabhedoti indriyasaṃvaravināso. **Appaṭisaṅkhā**ti apaccavekkhitvā ayoniso ca āhāraparibhoge ādīnavānisaṃse avīmaṃsitvā.

Appaṭisaṅkhāyāti itikattabbatāsu appaccavekkhaṇāya nāmaṃ. Aññāṇaṃ appaṭisaṅkhāta nimittaṃ. **Akampanañāṇa**nti tāya anabhibhavanīyaṃ ñāṇaṃ, tattha tattha paccavekkhaṇāñāṇañceva paccavekkhaṇāya muddhabhūtaṃ lokuttarañāṇañca. Nippariyāyato maggabhāvanā **bhāvanā** nāma, yā ca tadatthā, tadubhayañca bhāventasseva icchitabbaṃ, na bhāvitabhāvanassāti vuttaṃ **''bhāventassa uppannaṃ bala''**nti. Tenāha **''yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkamma''**nti.

Kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyatā sātisayaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ **''assatiyā akampanavasenā''**ti. Paccanīkadhammasamanato **samatho samādhi.** Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā paññā. Taṃ ākāraṃ gahetvā**ti samādhānākāraṃ gahetvā. Yenākārena pubbe alīnaṃ anuddhataṃ majjhimaṃ bhāvanāvīthipaṭipannaṃ hutvā cittaṃ samāhitaṃ hoti, taṃ ākāraṃ gahetvā sallakkhetvā. **Nimittavasenā**ti kāraṇavasena. **''Eseva nayo''**ti iminā paggahova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa paggāhassa nimittavasena paggāhanimittanti imamatthaṃ atidisati, tassattho samathe vuttanayānusārena veditabbo. **Paggāho vīriyaṃ** kosajjapakkhato cittassa patituṃ adatvā paggaṇhanato. **Avikkhepo ekaggatā** vikkhepassa uddhaccassa paṭipakkhabhāvato. Paṭisaṅkhānakiccanibbattibhāvato lokuttaradhammānaṃ paṭisaṅkhānabalabhāvo, tathā pubbe pavattākārasallakkhaṇavasena samathapaggāhānaṃ upari pavattisabbhāvato samathanimittadukassapi missakatā vuttā.

Yathāsamādinnassa sīlassa bhedakaro **vītikkamo.** Sīlavināsako **asaṃvaro. Sammādiṭṭhivināsikā**ti ''atthi dinna''ntiādi (ma. ni. 1.441; 2.94; vibha. 793) nayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā.

Sīlassa sampādanaṃ nāma sabbabhāgato tassa anūnatāpādananti āha **''sampādanato paripūraṇato''**ti. Pāripūrattho hi sampadā-saddoti. **Mānasikasīlaṃ** nāma sīlavisodhanavasena abhijjhādippahānaṃ. **Diṭṭhipāripūribhūtaṃ ñāṇa**nti atthikadiṭṭhiādisammādiṭṭhiyā pāripūribhāvena pavattaṃ ñāṇaṃ.

Visuddhiṃ pāpetuṃ samatthanti cittavisuddhiādiuparivisuddhiyā paccayo bhavituṃ samatthaṃ. Suvisuddhameva hi sīlaṃ tassā padaṭṭhānaṃ hotīti. **Visuddhiṃ pāpetuṃ samatthaṃ dassana**nti ñāṇadassanavisuddhiṃ, paramatthavisuddhinibbānañca pāpetuṃ upanetuṃ samatthaṃ kammassakatāñāṇādisammādassanaṃ. Tenāha **''abhidhamme''**tiādi. Ettha ca ''idaṃ akusalaṃ kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ saka''nti evaṃ byatirekato anvayato ca kammassakatājānanañāṇaṃ **kammassakatāñāṇaṃ.** Tenāha **''ettha cā''**tiādi. **''Parena katampī''**ti idaṃ nidassanavasena vuttaṃ yathā parena kataṃ, evaṃ attanā katampi sakakammaṃ nāma na hotīti. Attanā vā ussāhitena parena kataṃpīti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Yañhi taṃ parassa ussāhanavasena kataṃ, tampi sakakammaṃ nāma hotīti ayañhettha adhippāyo. **Atthabhañjanato**ti diṭṭhadhammikādisabbaatthavināsanato. **Atthajananato**ti idhalokatthaparalokatthaparamatthānaṃ uppādanato. Ārabbhakāle ''aniccaṃ dukkhaṃ anattā''ti pavattampi **vacīsaccañca** lakkhaṇāni paṭivijjhantaṃ **vipassanāñāṇaṃ anulometi** tattheva paṭivijjhanato. **Paramatthasaccañca** nibbānaṃ **na vilometi** na virodheti ekanteneva sampāpanato.

Ñāṇadassananti ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ, tena maggaṃ vadati. **Taṃsampayuttameva vīriya**nti paṭhamamaggasampayuttaṃ vīriyamāha. Sabbāpi maggapaññā diṭṭhivisuddhiyevāti dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Ayameva ca nayo abhidhammapāḷiyā (dha. sa. 550) sametīti dassento **''abhidhamme panā''**ti ādiṃ avoca.

Yasmā saṃvego nāma sahottappañāṇaṃ, tasmā saṃvegavatthuṃ bhayato bhāyitabbato dassanavasena pavattañāṇaṃ. Tenāha **''jātibhaya''**ntiādi. Bhāyanti etasmāti **bhayaṃ,** jāti eva bhayaṃ **jātibhayaṃ. Saṃvejanīya**nti saṃvijjitabbaṃ bhāyitabbaṃ uttāsitabbaṃ. **Ṭhāna**nti kāraṇaṃ, vatthūti

attho. **Saṃvegajātassā**ti uppannasaṃvegassa. **Upāyapadhāna**nti upāyena pavattetabbaṃ vīriyaṃ.

Kusalānaṃ dhammānanti sīlādīnaṃ anavajjadhammānaṃ. **Bhāvanāyā**ti uppādanena vaḍḍhanena ca. **Asantuṭṭhassā**ti ''alaṃ ettāvatā, kathaṃ ettāvatā''ti saṅkocāpattivasena na santuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatā**ti bhiyyo bhiyyo uppādanicchā. **Vosāna**nti saṅkocaṃ asamatthanti. Tussanaṃ tuṭṭhi **santuṭṭhi,** natthi etassa santuṭṭhīti **asantuṭṭhi,** tassa bhāvo **asantuṭṭhitā.** Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamanaṃ nivattanaṃ **paṭivānaṃ,** taṃ tassa atthīti **paṭivānī,** na paṭivānī **appaṭivānī,** tassa bhāvo **appaṭivānitā. Sakkaccakiriyatā**ti kusalānaṃ karaṇe sakkaccakiriyatā ādarakiriyatā. **Sātaccakiriyatā**ti satatameva karaṇaṃ. **Aṭṭhitakiriyatā**ti antarā aṭṭhapetvā khaṇḍaṃ akatvā karaṇaṃ. **Anolīnavuttitā**ti na līnappavattitā. **Anikkhittachandatā**ti kusalacchandassa anikkhipanaṃ. **Anikkhittadhuratā**ti kusalakaraṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ. **Āsevanā**ti ādarena sevanā. **Bhāvanā**ti vaḍḍhanā brūhanā. **Bahulīkamma**nti punappunaṃ karaṇaṃ.

Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti imā tisso vijjā. Paṭipakkhavijjhanaṭṭhena pubbe nivutthakkhandhādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena visiṭṭhā muttīti **vimutti.** Svāyaṃ viseso paṭipakkhavigamanena, paṭiyogivigamanena ca icchitabboti tadubhayaṃ dassetuṃ **''ettha cā''**tiādi vuttaṃ. Tattha yena visesena samāpattiyo paccanīkadhammehi suṭṭhu muttā, tato nirāsaṅkatāya ārammaṇe ca abhiratā, taṃ visesaṃ upādāya tā adhikaṃ muccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca **adhimuttiyo nāmā**ti vuttaṃ **''cittassa ca adhimuttī''**ti. **Muttattā**ti sabbasaṅkhārehi visesena nissaṭattā **vimutti.**

Khaye ñāṇanti samucchedavasena kilese khepetīti **khayo,** ariyamaggo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ **khaye ñāṇaṃ. Paṭisandhivasenā**ti kilesānaṃ taṃtaṃmaggavajjhānaṃ uppannamagge khandhasantāne puna sandahanavasena. **Anuppādabhūte**ti taṃtaṃphale. **Anuppādapariyosāne**ti anuppādakaro maggo **anuppādo,** tassa pariyosāne, kilesānaṃ vā anuppajjanasaṅkhāte pariyosāne, bhaṅgeti atthoti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Dhammato añño kattā natthīti dassetuṃ kattusādhanavasena **''lubbhatīti lobho''**ti vuttaṃ. Lubbhati tena, lubbhanamattametanti karaṇabhāvasādhanavasenapi attho yujjateva. **Dussati muyhatī**ti etthāpi eseva nayo. **Akusalañca taṃ** akosallasambhūtaṭṭhena ekantākusalabhāvato **mūlañca** attanā sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato, na akusalabhāvasādhanato. Na hi mūlakato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnañca kusalādibhāvo. Tathā sati momūhacittadvaye mohassa akusalabhāvo na siyā. **Tesa**nti lobhādīnaṃ. ''Na lubbhatīti alobho''tiādinā **paṭipakkhanayena.**

Duṭṭhu caritānīti paccayato, sampayuttadhammato, pavattiākārato ca na suṭṭhu asammā pavattitāni. **Virūpānī**ti bībhacchāni sampati, āyatiñca aniṭṭharūpattā. **Kāyenā**ti kāyadvārena karaṇabhūtena. **Kāyato**ti kāyadvārato. **''Suṭṭhu caritānī''**tiādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo. Yassa sikkhāpadassa vītikkame kāyasamuṭṭhānā āpatti hoti, taṃ **kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ. Avītikkamo kāyasucarita**nti vārittasīlassa vasena vadati, cārittasīlassapi vā, yassa akaraṇe āpatti hoti. Vacīduccaritasucaritaniddhāraṇampi vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Ubhayattha paññattassā**ti kāyadvāre, vacīdvāre ca paññattassa. **Sikkhāpadassa vītikkamova manoduccaritaṃ** manodvāre paññattassa sikkhāpadassa abhāvato, tayidaṃ dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāya āpattiyā vasena veditabbaṃ. **Avītikkamo**ti yathāvuttāya āpattiyā avītikkamo **manosucaritaṃ.** ''Sabbassāpi sikkhāpadassa avītikkamo **manosucarita''**nti keci. Tadubhayañhi cārittasīlaṃ uddissapaññattaṃ sikkhāpadaṃ, tassa avītikkamo siyā kāyasucaritaṃ, siyā vacīsucaritanti.

Pāṇo atipātīyati etāyāti **pāṇātipāto,** tathāpavattā cetanā, evaṃ adinnādānādayopīti āha **''pāṇātipātādayo pana tisso cetanā''**ti. **Vacīdvārepi uppannā kāyaduccaritaṃ** dvārantare

uppannassāpi kammassa sanāmāpariccāgato yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā –**

> ‘‘Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
> Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā’’ti. (dha. sa. aṭṭha. kāmāvacarakusaladvārakathā);

Vacīduccaritaṃ kāyadvārepi vacīdvārepi uppannāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Cetanāsampayuttadhammā**ti manokammabhūtāya cetanāya sampayuttadhammā. Kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhijjhādayo taṃ taṃ pakkhikā vā honti abbohārikā vāti. **Cetanāsampayuttadhammā manosucarita**nti etthāpi eseva nayo. Tividhassa duccaritassa akaraṇavasena pavattā **tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ** kāyikassa vītikkamassa akaraṇavasena pavattanato, kāyena pana sikkhāpadānaṃ samādiyane sīlassa kāyasucaritabhāve vattabbameva natthi. Eseva nayo **vacīsucarite.**

Kāmapaṭisaṃyuttoti ettha dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇakaraṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko **kāmavitakko.** Kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmena paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. **‘‘Byāpādapaṭisaṃyutto’’**tiādīsu sampayogavaseneva attho veditabbo. Byāpādavatthupaṭisaṃyuttopi **byāpādapaṭisaṃyutto**ti gayhamāne ubhayathāpi yojanā labbhateva. **Vihiṃsāpaṭisaṃyutto**ti etthāpi eseva nayo. Vihiṃsanti etāya satte, vihiṃsanaṃ vā esā sattānanti **vihiṃsā,** tāya paṭisaṃyutto **vihiṃsāpaṭisaṃyutto**ti evaṃ saddattho veditabbo. Appiye amanāpe saṅkhāre ārabbha byāpādavitakkappavatti aṭṭhānāghātavasena dīpetabbā. Byāpādavitakkassa avadhiṃ dassetuṃ **‘‘yāva vināsanā’’**ti vuttaṃ. **Vināsanaṃ** pana pāṇātipāto evāti. ‘‘Saṅkhāro’’ hi dukkhāpetabbo nāma natthī’’ti kasmā vuttaṃ, nanu ye ‘‘dukkhāpetabbā’’ti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṃ, ye pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya ‘‘vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjatī’’ti vuttaṃ. Yattha pana uppajjati, yathā ca uppajjati, taṃ dassetuṃ **‘‘ime sattā’’**tiādi vuttaṃ.

Nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattāpi paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi pana nikkhantattā, nibbānaṃ. Upanissayato, sampayogato, ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyuttoti **nekkhammapaṭisaṃyutto. Nekkhammavitakko** sammāsaṅkappo. Idāni taṃ bhūmivibhāgena dassetuṃ **‘‘so’’**tiādi vuttaṃ. **Asubhapubbabhāge**ti asubhajjhānassa pubbabhāge. Asubhaggahaṇañcettha kāmavitakkassa ujuvipaccanīkadassanatthaṃ kataṃ. Kāmavitakkapaṭipakkho hi nekkhammavitakkoti. Evañca katvā uparivitakkadvayassa bhūmiṃ dassentena sapubbabhāgāni mettākaruṇājhānādīni uddhaṭāni. **Asubhajjhāne**ti asubhārammaṇe paṭhamajjhāne. Avayave hi samudāyavohāraṃ katvā niddisati yathā ‘‘rukkhe sākhā’’ti. **Jhānaṃ pādakaṃ katvā**ti nidassanamattaṃ. Taṃ jhānaṃ sammasitvā uppannamaggaphalakālepi hi so lokuttaroti. Byāpādassa paṭipakkho, kiñcipi na byāpādeti etenāti vā **abyāpādo,** mettā, tāya paṭisaṃyutto **abyāpādapaṭisaṃyutto. Mettājhāne**ti mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne. **Karuṇājhāne**ti etthāpi eseva nayo. Vihiṃsāya paṭipakkho, na vihiṃsanti vā etāya satteti **avihiṃsā,** karuṇā.

Nanu ca alobhādosānaṃ aññamaññāvirahato tesaṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkaraṇato vavatthānaṃ na hotīti? Noti dassetuṃ **‘‘yadā’’**tiādi āraddhaṃ. **Alobho sīsaṃ hotī**ti alobho padhāno hoti. Niyamitapariṇatasamudācārādivasena yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko patiṭṭhahati. Taṃsampayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭhanajātikatāya avihiṃsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya, te **itare dve. Tadanvayikā**ti tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino, sarūpato adissanato ‘‘tasmiṃ sati honti, asati na hontī’’ti

tadanumānaneyyā bhavanti. Sesadvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Vuttanayenevā**ti ‘‘kāmapaṭisaṃyutto saṅkappo **kāmasaṅkappo’’**tiādinā **vitakkattike** vuttanayeneva (dī. ni. 3.288) **veditabbo** atthato abhinnattā. Yadi evaṃ kasmā puna desanā katāti? Tathā desanāya bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāmattamevetaṃ.

Kāmavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo ‘‘tāsu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjantī’’tiādinā. Tattha kāraṇamāha **‘‘taṃsampayuttāyeva hi etā’’**ti. **Tathevā**ti yathā nekkhammavitakkādīnaṃ **‘‘asubhapubbabhāge kāmāvacaro hotī’’**tiādinā kāmāvacarādibhāvo vutto, tatheva **tāsampi** nekkhammasaññādīnampi **kāmāvacarādibhāvo veditabbo.**

Kāmapaṭisaṃyuttoti sampayogavasena kāmena paṭisaṃyutto. Takkanavasena **takko.** Visesato takkanavasena **vitakko.** Saṅkappanaparikappanavasena **saṅkappo.** Aññesupi kāmapaṭisaṃyuttesu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmopapado dhātu-saddo niruḷho veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappappavattiyā sātisayattā. Esa nayo **byāpādadhātu**ādīsu. **Sabbepi akusalā dhammā kāmadhātū** hīnajjhāsayehi kāmitabbadhātubhāvato kilesakāmassa ārammaṇasabhāvattāti attho. **Viheṭhetī**ti vibādhati. **Tatthā**ti tasmiṃ yathāvutte kāmadhātuttike. Sabbākusalasaṅgāhikāya kāmadhātuyā itarā **dve** saṅgahetvā kathanaṃ **sabbasaṅgāhikā kathā.** Tisso dhātuyo aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā. Itarā dve gahitāva hontī**ti itarā dve dhātuyo gahitā eva honti sabbepi akusalā dhammā kāmadhātū’’ti vuttattā sāmaññajotanāya savisayassa atibyāpanena. **Tato**ti itaradhātudvayasaṅgāhikāya kāmadhātuyā. **Nīharitvā**ti niddhāretvā. **Dassetī**ti evaṃ bhagavā dassetīti vattuṃ vaṭṭati. **Byāpādadhātuṃ…pe… kathesi.** Kasmā? Pageva apavādā abhinivisanti, tato paraṃ ussaggo pavattati, ṭhapetvā vā apavādavisayaṃ taṃ pariharantova ussaggo pavattatīti, ñāyo hesa loke niruḷhoti.

Dve kathāti ‘‘sabbasaṅgāhikā, asambhinnā cā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 3.305) anantarattike vuttā dve kathā. Tattha **vuttanayena** ānetvā kathanavasena **veditabbā.** Tasmā tattha vuttaattho idhāpi āharitvā veditabbo ‘‘nekkhammadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva hontī’’tiādinā.

Suññataṭṭhenāti attasuññatāya. Kāmabhavo kāmo uttarapadalopena suññataṭṭhena dhātu cāti **kāmadhātu. Brahmaloka**nti paṭhamajjhānabhūmisaññitaṃ brahmalokaṃ. **Dhātuyā āgataṭṭhānamhī**ti ‘‘kāmadhātu rūpadhātū’’tiādinā dhātuggahaṇe kate. **Bhavena paricchinditabbā**ti ‘‘kāmabhavo rūpabhavo’’tiādinā bhavavasena tadattho paricchinditabbo, na yāya kāyaci dhātuyā vasena. Yadaggena ca dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchedo kātabbo, tadaggena bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchedo kātabbo bhavavasena dhātuyā paricchijjanato. Nirujjhati kilesavaṭṭametthāti **nirodho,** sā eva suññataṭṭhena **dhātū**ti **nirodhadhātu,** nibbānaṃ. Niruddhe ca kilesavaṭṭe kammavipākavaṭṭā niruddhā eva honti.

Hīnadhātuttiko **abhidhamme** (dha. sa. tikamātikā 14) hīnattikena paricchinditabboti vuttaṃ **‘‘hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā’’**ti. Te hi lāmakaṭṭhena **hīnadhātu.** Hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti **majjhimadhātu,** avasesā tebhūmakadhammā. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca **paṇītadhātu,** navalokuttaradhammā.

Pañcakāmaguṇā visayabhūtā etassa santīti **pañcakāmaguṇiko,** kāmarāgo. **Rūpārūpabhavesū**ti rūpārūpūpapattibhavesu yathādhigatesu. Anadhigatesu pana so patthanā nāma na hotīti **bhavavasena patthanā**ti imināva gahito. **Jhānanikantī**ti rūpārūpajjhānesu nikanti. **Bhavavasena patthanā**ti bhavesu patthanāti. Evaṃ catūhipi padehi yathākkamaṃ mahaggatūpapattibhavavisayā, mahaggatakammabhavavisayā, bhavadiṭṭhisahagatā, bhavapatthanābhūtā ca taṇhā **‘‘bhavataṇhā’’**ti vuttā. Vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, vibhavasahagatā taṇhā **vibhavataṇhā.** Rūpādipañcavatthu kāmavisayā balavarāgabhūtā taṇhā **kāmataṇhā**ti paṭhamanayo, ‘‘sabbepi tebhūmakadhammā kāmanīyaṭṭhena kāmā’’ti (mahāni. 1) vacanato te ārabbha pavattā diṭṭhivippayuttā sabbāpi taṇhā **kāmataṇhā**ti dutiyanayoti ayametesaṃ viseso.

Abhidhamme panāti **pana**-saddo visesatthajotano, tena pañcakāmaguṇikarāgato aññopi kāmāvacaradhammavisayo lobho **abhidhamme** (vibha. 915) ‘‘kāmataṇhā’’ti āgatoti imaṃ visesaṃ joteti. Tikantarampi samānaṃ taṇhaṃyeva nissāya pavattitadesanānantaratāya taṃ ‘‘vāro’’ti vattabbataṃ arahatīti **‘‘iminā vārenā’’**ti vuttaṃ. **Iminā vārenā**ti iminā pariyāyenāti attho. **Rajanīyaṭṭhenā**ti kāmanīyaṭṭhena. **Pariyādiyitvā**ti pariggahetvā. **Tato**ti kāmataṇhāya. **Nīharitvā**ti niddhāretvā. **Itarā dve taṇhā**ti rūpataṇhaṃ, arūpataṇhañca **dasseti.** Etena ‘‘kāmataṇhā’’ti sādhāraṇavacanametaṃ sabbassapi lobhassa, tassa pana ‘‘rūpataṇhā arūpataṇhā’’ti visesavacanaṃ yathā kāmaguṇikarāgo rūparāgo arūparāgoti dasseti. **Nirodhataṇhā**ti bhavanirodhe bhavasamucchede taṇhā. Yasmā hi ucchedadiṭṭhi manussattabhāve, kāmāvacaradevattabhāve, rūpāvacaraarūpāvacarattabhāve ṭhitassa attano sammā samucchedo hotīti bhavanirodhaṃ ārabbha pavattati, tasmā taṃsahagatāpi taṇhā tameva ārabbha pavattatīti.

Vaṭṭasminti tividhepi vaṭṭe. Yathā te hi nissarituṃ appadānavasena kammavipākavaṭṭe taṃsamaṅgisattaṃ tesaṃ parāparuppattiyā paccayabhāvena **saṃyojenti,** evaṃ kilesavaṭṭepīti. **Satī**ti paramatthato vijjamāne. **Rūpādibhede**ti rūpavedanādivibhāge. **Kāye**ti khandhasamūhe. **Vijjamānā**ti satī paramatthato upalabbhamānā. Diṭṭhiyā parikappito hi attādi paramatthato natthi, diṭṭhi pana ayaṃ atthevāti. **Vicinanto**ti dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. **Kicchatī**ti kilamati. **Parāmasatī**ti parato āmasati. ‘‘Sīlena suddhi, vatena suddhī’’ti gaṇhanto hi visuddhimaggaṃ atikkamitvā tassa parato āmasati nāma. **Vīsativatthukā diṭṭhī**ti rūpādi-dhamme, paccekaṃ te vā nissitaṃ, tesaṃ vā nissayabhūtaṃ, sāmibhūtaṃ vā katvā parikappanavasena pavattiyā vīsativatthukā attadiṭṭhi vīsati. **Vimatī**ti dhammesu sammā, micchā vā mananābhāvato saṃsayitaṭṭhena amati, appaṭipajjananti attho. **Vipariyāsaggāho**ti asuddhimagge ‘‘suddhimaggo’’ti viparītaggāho.

Cirapārivāsiyaṭṭhenāti ciraparivutthatāya purāṇabhāvena. **Āsavanaṭṭhenā**ti sandanaṭṭhena, pavattanaṭṭhenāti attho. **Savatī**ti pavattati. Avadhiattho **ā-**kāro, **avadhi** ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha **mariyādo** kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā ‘‘ā pāṭaliputtā vuṭṭho devo’’ti. **Abhividhi** kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā ‘‘ā bhavaggā bhagavato yaso pavatto’’ti. Abhividhiattho ayaṃ ā-kāro veditabbo.

Katthaci dve āsavā āgatāti vinayapāḷiṃ (pārā. 39) sandhāyāha. Tattha hi ‘‘diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā’’ti (pārā. 39) dvidhā āsavā āgatāti. **Katthacī**ti tikanipāte āsavasutte, (itivu. 56; saṃ. ni. 5.163) aññesu ca saḷāyatanasuttādīsu (saṃ. ni. 4.321). Saḷāyatanasuttesupi hi ‘‘tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo’’ti tayo eva āgatāti. Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminīyā.** Yasmā idha sāsavaṃ kusalākusalaṃ kammaṃ āsavapariyāyena desitaṃ, tasmā pañcagatisaṃvattanīyabhāvena āsavā āgatā. **Imasmiṃ saṅgītisutte tayo** āgatāti. Ettha yasmā aññesu ca ā bhavaggaṃ ā gotrabhuṃ pavattantesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena, abhibyāpanamadakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva, na aññesaṃ, tasmā etesveva āsava-saddo niruḷho daṭṭhabbo. Na cettha ‘‘diṭṭhāsavo nāgato’’ti cintetabbaṃ bhavataṇhāya, bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Kāmāsavo nāma** kāmanaṭṭhena, āsavanaṭṭhena ca. **Vuttāyeva atthato ninnānākaraṇato.**

Kāme esati gavesati etāyāti **kāmesanā,** kāmānaṃ abhipatthanāvasena, pariyeṭṭhivasena, paribhuñjanavasena vā pavattarāgo. **Bhavesanā** pana bhavapatthanā, bhavābhiratibhavajjhosānavasena pavattarāgo. **Diṭṭhigatikasammatassā**ti aññatitthiyehi parikappitassa, sambhāvitassa ca. **Brahmacariyassā**ti tapopakkamassa. **Tadekaṭṭha**nti tāhi rāgadiṭṭhīhi sahajekaṭṭhaṃ. **Kamma**nti akusalakammaṃ. Tampi hi kāmādike nibbattanādhiṭṭhānādivasena pavattaṃ ‘‘esatī’’ti vuccati. **Antaggāhikā diṭṭhī**ti nidassanamattametaṃ. Yā kāci pana micchādiṭṭhi tapopakkamahetukā **brahmacariyesanā** eva.

Ākārasaṇṭhānanti visiṭṭhākārāvaṭṭhānaṃ **kathaṃvidha**nti hi kena pakārena saṇṭhitaṃ, samavaṭṭhitanti attho. Saddatthato pana vidahanaṃ visiṭṭhākārena avaṭṭhānaṃ **vidhā,** vidhīyati

visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā,** koṭṭhāso. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā,** mānova. **Seyyasadisahīnānaṃ vasenā**ti seyyasadisahīnabhāvānaṃ yāthāvā' yāthāvabhūtānaṃ vasena. **Tayo mānā vuttā** seyyasseva uppajjanakā. Esa nayo sadisahīnesupi. Tenāha **''ayañhi māno''**tiādi. Idāni yathāuddiṭṭhe navavidhepi māne vatthuvibhāgena dassetuṃ **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. **Rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati** kasmā? Te visesato attānaṃ seyyato dahantīti. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento **''rājā hī''**tiādimāha. **Ko mayā sadiso atthī**ti **ko-**saddo paṭikkhepattho, añño sadiso natthīti adhippāyo. **Etesaṃyevā**ti rājūnaṃ, pabbajitānañca. **Uppajjati** seṭṭhavatthukattā tassa. ''Hīnohamasmī''ti mānepi eseva nayo.

''Ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī''ti vā ''mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa''nti vā ''amacco ti nāmāmeva…pe… nāmāha''nti vāti sadisassa seyyamānādīnaṃ tiṇṇaṃ pavattiākāradassanaṃ.

Dāsādīnanti **ādi-**saddena bhatika kammakarādīnaṃ parādhīnavuttikānaṃ gahaṇaṃ. **Ādi-**saddena vā gahite eva ''pukkusacaṇḍālādayopī''ti sayameva dasseti. Nanu ca māno nāmāyaṃ saṃpaggaharaso, so kathaṃ omāne sambhavatīti? Sopi avakaraṇamukhena vidhānavatthunā paggaṇhanavaseneva pavattatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha ''kiṃ dāso nāma ahanti ete māne karotī''ti. Tathā hissa yāthāvamānatā vuttā.

Yāthāvamānā bhavanikanti viya, attadiṭṭhi viya ca na mahāsāvajjā, tasmā te na apāyagamanīyā. Yathābhūtavatthukatāya hi te yāthāvamānā. **''Arahattamaggavajjhā''**ti ca tassa anavasesappahāyitāya vuttaṃ. Dutiyatatiyamaggehi ca te yathākkamaṃ pahīyanti, ye oḷārikatarā, oḷārikatamā ca. Māno hi ''ahaṃ asmī''ti pavattiyā uparimaggesu sammādiṭṭhiyā ujuvipaccanīko hutvā pahīyati. **Ayāthāvamānā nāma** ayathābhūtavatthukatāya, teneva te mahāsāvajjabhāvena **paṭhamamaggavajjhā** vuttā.

Atati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā,** kāloti āha **''tayo addhāti tayo kālā''**ti. **Suttantapariyāyenā**ti bhaddekarattasuttādīsu (ma. ni. 3.283) āgatanayena. Tattha hi ''yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmiṃ ce paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī''ti (ma. ni. 3.284) addhāpaccuppannaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha **''paṭisandhito pubbe''**tiādi. **Tadantara**nti tesaṃ cutipaṭisandhīnaṃ vemajjhaṃ **paccuppanno addhā,** yo pubbantāparantānaṃ vemajjhatāya ''pubbantāparante kaṅkhati, (dha. sa. 1123) pubbantāparante aññāṇa''nti (dha. sa. 1067, 1106, 1128) evamādīsu ''pubbantāparanto''ti ca vuccati. Bhaṅgo dhammo atītaṃsena saṅgahitoti āha **''bhaṅgato uddhaṃ atīto addhā nāmā''**ti. Tathā anuppanno dhammo anāgataṃsena saṅgahitoti āha **''uppādato pubbe anāgato addhā nāmā''**ti. **Khaṇattaye**ti uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti tīsu khaṇesu. Yadā hi dhammo hetupaccayassa samavāye uppajjati, yadā ca veti, iti dvīsupi khaṇesu ṭhitikkhaṇe viya paccuppannoti. Dhammānañhi pākabhāvūpādhikaṃ pattabbaṃ **udayo,** viddhaṃsabhāvūpādhikaṃ **vayo,** tadubhayavemajjhaṃ **ṭhiti.** Yadi evaṃ addhā nāmāyaṃ dhammo eva āpannoti? Na dhammo, dhammassa pana avatthābhedo, tañca upādāya loke kālasamaññāti dassetuṃ **''atītādibhedo ca nāma aya''**ntiādi vuttaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Teneva vohārenā**ti taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya dhammo ''atīto anāgato paccuppanno''ti yena vohārena voharīyati, dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavattiavatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena ''atīto addhā''tiādinā vutto.

Anta-saddo loke pariyosāne, koṭiyaṃ niruḷhoti tadatthaṃ dassento **''antoyeva anto''**ti āha, koṭi antoti attho. **Parabhāgo**ti pārimanto. Amati gacchati bhavappabandho niṭṭhānaṃ etthāti **anto,** koṭi. Amanaṃ niṭṭhānagamananti **anto,** osānaṃ. So pana ''esevanto dukkhassā''ti (ma. ni. 3.393; saṃ. ni. 2.51) vuttattā dukkhaṇṇavassa pārimantoti āha **''parabhāgo''**ti. Ammati paribhuyyati hīḷīyatīti **anto,** lāmako. Ammati bhāgaso ñāyatīti **anto,** aṃsoti āha **''koṭṭhāso anto''**ti. Santo paramatthato vijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo,** khandhā, te pana ariyasaccabhūtā idhādhippetāti vuttaṃ **''pañcupādānakkhandhā''**ti. **Purimataṇhā**ti yesaṃ nibbattikā, tannibbattito pageva siddhā taṇhā.

Appavattibhūtanti nappavattati tadubhayaṃ etthāti tesaṃ appavattiṭṭhānabhūtaṃ. Yadi ‘‘sakkāyo anto’’tiādinā aññamaññaṃ vibhattitāya dukkhasaccādayo gahitā, atha kasmā maggo na gahitoti āha **‘‘maggo panā’’**tiādi. Tattha **upāyattā**ti upāyabhāvato, sampāpakahetubhāvatoti attho.

Yadi pana hetumantaggahaṇeneva hetu gahito hoti, nanu evaṃ sakkāyaggahaṇeneva tassa hetubhūto sakkāyasamudayo gahito hotīti? Tassa gahaṇe saṅkhataduko viya, sappaccayaduko viya ca dukovāyaṃ āpajjati, na tiko. Yathā pana sakkāyaṃ gahetvā sakkāyasamudayopi gahito, evaṃ sakkāyanirodhaṃ gahetvā sakkāyanirodhupāyo gayheyya, evaṃ sati catukko ayaṃ āpajjeyya, na tiko, tasmā hetumantaggahaṇena hetuggahaṇaṃ na cintetabbaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā – idha sakkāyasakkāyasamudayā anādikālikā, asati maggabhāvanāyaṃ paccayānuparamena apariyantā ca, nibbānaṃ pana appaccayattā attano niccatāya eva sabbadābhāvīti anādikāliko, apariyanto ca. Iti imāni tīṇi saccāni mahāthero imāya sabhāgatāya ‘‘tayo antā’’ti tikaṃ katvā dasseti. Ariyamaggo pana kadāci karahaci labbhamāno na tathāti tassa ativiya dullabhapātubhāvataṃ dīpetuṃ tikato bahikatoti ayamettha attanomati.

Dukkhatāti dukkhabhāvo, dukkhaṃyeva vā yathā devo eva devatā. Dukkha-saddo cāyaṃ adukkhasabhāvesupi sukhupekkhāsu kañci aniṭṭhatāvisesaṃ upādāya pavattatīti tato nivattento sabhāvadukkhavācinā ekena dukkha-saddena visesetvā **‘‘dukkhadukkhatā’’**ti āha. Bhavati hi ekantato taṃsabhāvepi atthe aññassa dhammassa yena kenaci sadisatālesena byabhicārāsaṅkāti visesitabbatā yathā ‘‘rūparūpaṃ tilatela’’nti (vibha. aṭṭha. pakiṇṇakathā) ca. **Saṅkhārabhāvenā**ti saṅkhatabhāvena. Paccayehi saṅkharīyantīti **saṅkhārā,** adukkhamasukhavedanā. Saṅkhariyamānattā eva hi asārakatāya paridubbalabhāvena bhaṅgabhaṅgābhimukhakkhaṇesu viya attalābhakkhaṇepi vibādhappattā eva hutvā saṅkhārā pavattantīti āha **‘‘saṅkhatattā uppādajarābhaṅgapīḷitā’’**ti. **Tasmā**ti yathāvuttakāraṇato. **Aññadukkhasabhāvavirahato**ti dukkhadukkhatāvipariṇāmadukkhatāsaṅkhātassa aññassa dukkhasabhāvassa abhāvato. **Vipariṇāme**ti pariṇāme, vigameti attho. Tenāha **papañcasūdaniyaṃ** ‘‘vipariṇāmadukkhāti natthibhāvo dukkha’’nti. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. Tenāha **‘‘sukhassa hī’’**tiādi. Pubbe vuttanayo padesanissito vedanāvisesamattavisayattāti anavasesato saṅkhāradukkhataṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**ti dutiyanayo vutto. Nanu ca ‘‘sabbe saṅkhārā dukkhā’’ti (dha. pa. 278) vacanato sukhadukkhavedanānampi saṅkhāradukkhatā āpannāti? Saccametaṃ, sā pana sāmaññajotanāapavādabhūtena itaradukkhatāvacanena nivattīyatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha **‘‘ṭhapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañcā’’**ti.

Micchāsabhāvoti ‘‘hitasukhāvaho me bhavissatī’’ti evaṃ āsīsitopi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva ‘‘subha’’ntiādiviparītappavattito ca micchāsabhāvo, musāsabhāvoti attho. Mātughātakādīsu pavattamānāpi hi hitasukhaṃ icchantāva pavattantīti te dhammā ‘‘hitasukhāvahā me bhavissantī’’ti āsīsitā honti. Tathā asubhāsukhāniccānattesu subhādivipariyāsadaḷhatāya ānantariyakammaniyatamicchādiṭṭhīsu pavatti hotīti te dhammā asubhādīsu subhādiviparītappavattikā honti. Vipākadāne sati khandhabhedānantarameva vipākadānato **niyato,** micchatto ca so niyato cāti **micchattaniyato.** Anekesu ānantariyesu katesu yaṃ tattha balavaṃ, taṃ vipaccati, na itarānīti ekantavipākajanakatāya niyatatā na sakkā vattunti **‘‘vipākadāne satī’’**ti vuttaṃ. **Khandhabhedānantara**nti cutianantaranti attho. Cuti hi maraṇaniddese ‘‘khandhānaṃ bhedo’’ti (dī. ni. 2.390; ma. ni. 1.123; 3.373; vibha. 193) vuttā, etena vacanena sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā vuttā hoti, na phaladānaniyamenāti niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ, diṭṭhadhammavedanīyānampi niyatatā āpajjati, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā, ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca tesaṃ pavattīti sampaṭicchitabbametaṃ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cutianantaraṃ ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cutianantarameva ekantena phaladānato ānantariyasabhāvā, niyatasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena, upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantarekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammabalaṃ ānantariyabalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyupaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi. Tasmā tesaṃyeva anantarekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekante vipāke niyatattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Cutianantaraṃ pana phalaṃ **anantaraṃ** nāma, tasmiṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni anantarapayojanāni cāti sabhāvato **ānantariyāneva** ca honti. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyañca paṭisandhiṃ karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesaṃ niyatānantariyatānivattīti. Na hi samānasabhāvaṃ samānasabhāvassa samatthataṃ vihanatīti. Ekassa pana aññānipi upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbānīti. **Sammāsabhāve**ti saccasabhāve. Niyato ekantiko anantarameva phaladānenāti **sammattaniyamato. Na niyato**ti ubhayathāpi na niyato. **Avasesānaṃ dhammāna**nti kilesānantariyakammaniyyānikadhammehi aññesaṃ dhammānaṃ.

Tamandhakāroti tamo andhakāroti padavibhāgo. **Avijjā tamo nāma** ārammaṇassa chādanaṭṭhena. Tenevāha ‘‘tamo vihato, āloko uppanno (ma. ni. 1.385; pārā. 12), tamokkhandho padālito’’ti (saṃ. ni. 1.164) ca ādi. **Avijjāsīsena vicikicchā vuttā** mahatā sammohena sabbakālaṃ aviyujjanato. **Āgammā**ti patvā. **Kaṅkhatī**ti ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna’’ntiādinā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) kaṅkhaṃ uppādeti saṃsayaṃ āpajjati. **Adhimuccituṃ na sakkotī**ti pasādādhimokkhavasena adhimuccituṃ na sakkoti. Tenāha **‘‘na sampasīdatī’’**ti. Yāvattakañhi yasmiṃ vatthusmiṃ vicikicchā na vigacchati, tāva tattha saddhādhimokkho anavasarova. Na kevalaṃ saddhādhimokkho, nicchayādhimokkhopi tattha na patiṭṭhahati eva.

Na rakkhitabbānīti ‘‘imāni mayā rakkhitabbānī’’ti evaṃ katthaci rakkhākiccaṃ natthi parato rakkhitabbasseva abhāvato. **Satiyā eva rakkhitānīti** muṭṭhassaccassa bodhimūle eva savāsanaṃ samucchinnattā satiyā rakkhitabbāni nāma sabbadāpi rakkhitāni eva. **Natthi tathāgatassa kāyaduccarita**nti tathāgatassa kāyaduccaritaṃ nāma nattheva, yato suparisuddho kāyasamācāro bhagavato. **No aparisuddhā,** parisuddhā eva aparisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā. Tathāpi vinaye apakataññutāvasena siyā tesaṃ apārisuddhileso, na bhagavatoti dassetuṃ **‘‘na panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **vihārakāraṃ** āpattinti ekavacanavasena ‘‘āpattiyo’’ti ettha āpatti-saddaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Esa nayo sesesupi. **‘‘Manodvāre’’**ti idaṃ tassā āpattiyā akiriyasamuṭṭhānatāya vuttaṃ. Na hi manodvāre paññattā āpatti atthīti. **Saupārambhavasenā**ti savattabbatāvasena, na pana duccaritalakkhaṇāpattivasena, yato naṃ bhagavā paṭikkhipati. Yathā āyasmato mahākappinassāpi ‘‘gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ. Gaccheyyaṃ vāhaṃ saṅghakammaṃ, na vā gaccheyya’’nti (mahāva. 137) parivitakkitaṃ. **Manoduccarita**nti manodvārikaṃ appasatthaṃ caritaṃ. Satthārā appasatthatāya hi taṃ duccaritaṃ nāma jātaṃ, na sabhāvato.

Yasmā mahākāruṇiko bhagavā sadevakassa lokassa hitasukhāya eva paṭipajjamāno accantavivekajjhāsayatāya tabbidhuraṃ dhammasenāpatino cittuppādaṃ paṭikkhipanto ‘‘na kho te… pe… uppādetabba’’nti avoca, tasmā so therassa cittuppādo bhagavato na pāsaṃsoti katvā **manoduccaritaṃ** nāma jāto, tassa ca paṭikkhepo upārambhoti āha **‘‘tasmiṃ manoduccarite upārambhaṃ āropento’’**ti. **Bhagavato pana ettakampi natthi,** yato pavāraṇāsutte ‘‘handa dāni, bhikkhave, pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti (saṃ. ni. 1.215) vutto bhikkhusaṅgho ‘‘na kho mayaṃ bhante bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā’’ti satthu parisuddhakāyasamācārādikaṃ sirasā sampaṭicchi. Ayañhi lokanāthassa duccaritābhāvo bodhisattabhūmiyampi cariyācirānugato ahosi, pageva buddhabhūmiyanti dassento **‘‘anacchariyañceta’’**ntiādimāha.

Buddhānaṃyeva dhammā guṇā, na aññesanti **buddhadhammā.** Tathā hi te buddhānaṃ āveṇikadhammāti vuccanti. Tattha **''natthi tathāgatassa kāyaduccarita''**ntiādinā kāyavacīmanoduccaritābhāvavacanaṃ yathādhikāraṃ kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattitāya laddhaguṇakittanaṃ, na āveṇikadhammantaradassanaṃ. Sabbasmiñhi kāyakammādike ñāṇānuparivattini kuto kāyaduccaritādīnaṃ sambhavo. **''Buddhassa appaṭihatañāṇa''**ntiādinā vuttāni sabbaññutaññāṇato visuṃyeva tīṇi ñāṇāni catuyonipañcagatiparicchedakañāṇāni viyā''ti vadanti. Ekaṃyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ nāma sabbaññutaññāṇameva. **Natthi chandassa hānī**ti sattesu hitachandassa hāni natthi. **Natthi vīriyassa hānī**ti khemapavivekavitakkānugatassa vīriyassa hāni natthi. **''Natthi davā**ti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravā**ti sahasā kiriyā natthī''ti vadanti, sahasā pana kiriyā **davā** ''aññaṃ karissāmī''ti aññakaraṇaṃ **ravā. Khalita**nti virajjhanaṃ ñāṇena apphuṭaṃ. **Sahasā**ti vegāyitattaṃ turitakiriyā. **Abyāvaṭo mano**ti niratthako cittasamudācāro. **Akusalacitta**nti aññāṇupekkhamāha, ayañca dīghabhāṇakānaṃ pāṭho ākulo viya. Ayaṃ pana pāṭho anākulo –

> Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihatañāṇaṃ, anāgataṃse, paccuppannaṃse. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇānuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭamano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha **appaṭisaṅkhānupekkhā**ti aññāṇupekkhā. Sesaṃ vuttanayameva. Ettha ca tathāgatassa ājīvapārisuddhiṃ kāyavacīmanosamācārapārisuddhiyāva saṅgahetvā samācārattayavasena mahātherena tiko desito.

Kiñcanāti kiñcikkhā. Ime pana rāgādayo palibundhanaṭṭhena kiñcanā viyāti **kiñcanā.** Tenāha **''kiñcanāti palibodhā''**ti.

Anudahanaṭṭhenāti anu anu dahanaṭṭhena. Rāgādayo arūpadhammā ittarakkhaṇā kathaṃ anudahantīti āsaṅkaṃ nivattetuṃ **''tattha vatthūnī''**ti vuttaṃ, daṭṭhabbānīti vacanaseso. **Tatthā**ti tasmiṃ rāgādīnaṃ anudahanaṭṭhe. **Vatthūnī**ti sāsane, loke ca pākaṭattā paccakkhabhūtāni kāraṇāni. **Rāgo uppanno** tikhiṇakaro hutvā. Tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā sahajātadhammehi hadayappadesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sanissayaṃ. Tena sā bhikkhunī supato viya byādhi jhāyitvā matā. Tenāha **''teneva jhāyitvā kālamakāsī''**ti. Dosassa nissayānaṃ dahanatā pākaṭā evāti itaraṃ dassetuṃ **''mohavasena hī''**tiādi vuttaṃ. **Ativattitvā**ti atikkamitvā.

Kāmaṃ āhuneyyaggiādayo tayo aggī brāhmaṇehi icchitā santi, te pana tehi icchitamattā, na sattānaṃ tādisā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ **''āhunaṃ vuccatī''**tiādi vuttaṃ. Tattha ādarena hunanaṃ pūjanaṃ **āhuna**nti sakkāro ''āhuna''nti vuccati, taṃ **āhunaṃ arahanti.** Tenāha bhagavā ''āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnametaṃ adhivacana''nti (itivu. 106). Yadaggena ca te puttānaṃ bahukāratāya āhuneyyāti tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha **''tesu…pe… nibbattantī''**ti. **Svāyamattho**ti yo mātāpitūnaṃ attano upari vippaṭipannānaṃ puttānaṃ anudahanassa paccayabhāvena anudahanaṭṭho, so ayamattho. **Mittavindakavatthunā**ti mittavindakassa nāma mātari vippaṭipannassa purisassa tāya eva vippaṭipattiyā cirataraṃ kālaṃ āpāyikadukkhānubhavanadīpanena vatthunā veditabbo.

Idāni tamatthaṃ kassapassa bhagavato kāle pavattaṃ vibhāvetuṃ **''mittavindako hī''**tiādi vuttaṃ. **Dhanalobhena,** na dhammacchandenāti adhippāyo. **Akutobhayaṃ** kenaci anuṭṭhāpanīyatāya. **Nivāresi** samuddapayātā nāma bahvantarāyāti adhippāyena. **Antaraṃ katvā**ti atikkamanavasena dvinnaṃ

pādānaṃ antare katvā.

Nāvā aṭṭhāsi tassa pāpakammabalena vātassa avāyanato. Ekadivasaṃ rakkhitauposathakammānubhāvena **sampattiṃ anubhavanto.** Yathā purimāhi parato mā agamāsīti vutto, evaṃ aparāparāhipīti āha **''tāhi 'parato parato mā agamāsī'ti vuccamāno''**ti. **Khuracakkadhara**nti khuradhārūpamacakkadharaṃ **ekaṃ** purisaṃ. **Upaṭṭhāsi** pāpakammassa balena.

Catubbhīti catūhi accharāsadisīhi vimānapetīhi, sampattiṃ anubhavitvāti vacanaseso. **Aṭṭhajjhagamā**ti rūpādikāmaguṇehi tato visiṭṭhatarā aṭṭha vimānapetiyo adhigacchi. **Atriccha**nti atricchāsaṅkhātena atilobhena samannāgatattā atra atra kāmaguṇe icchanto. **Cakka**nti khuracakkaṃ. **Āsado**ti anatthāvahabhāvena āsādeti.

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevā**ti anudahanassa paccayatāya.

Aticārinīti sāmikaṃ atikkamitvā cārinī micchācārinī. **Rattiṃ dukkha**nti attano pāpakammānubhāvasamupaṭṭhitena sunakhena khāditabbatādukkhaṃ. **Vañcetvā**ti taṃ ajānāpetvāva kāraṇaṭṭhānagamanaṃ sandhāya vuttaṃ. **Paṭapaṭantī**ti paṭapaṭā katvā. Anuravadassanañhetaṃ. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanaṃ. Tena vuttaṃ **''so tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyiṃsū''**ti.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā diyyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti. Taṃ dakkhiṇaṃ arahatīti **dakkhiṇeyyo,** bhikkhusaṅgho. **Revatīvatthu** vimānavatthupetavatthūsu (vi. va. 861 ādayo) tesaṃ aṭṭhakathāyañca (vi. va. 977-980; pe. va. aṭṭha. 714-736) āgatanayena veditabbaṃ.

''Tividhena rūpasaṅgaho''ti ettha nanu saṅgaho ekavidhova, so kasmā ''catubbidho''ti vuttoti? ''Saṅgaho''ti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. ''Tividhena rūpasaṅgaho''tiādīsu (dha. sa. rūpakaṇḍa-tike) padesu saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmaññena gahetabbataṃ patto ''tividhena rūpasaṅgaho''tiādīsu (dha. sa. rūpakaṇḍa-tike) ''saṅgaho''ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. **''Jātisaṅgaho''**ti vuttepi jāti-saddassa sāpekkhasaddattā attano jātiyā saṅgahoti ayamattho viññāyateva sambandhārahassa aññassa avuttattā yathā ''mātāpitu upaṭṭhāna''nti (khu. pā. 5.6; su. ni. 265). Aṭṭhakathāyaṃ pana yathādhippetamatthaṃ aparipuṇṇaṃ katvā dassetuṃ **''jātisaṅgaho''** icceva vuttaṃ. Samānajātikānaṃ saṅgaho, samānajātiyā vā saṅgaho sajātisaṅgaho. Sañjāyati etthāti **sañjāti,** sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho,** sañjātidesena saṅgahoti attho. Kiriyāya evarūpāya saṅgaho **kiriyāsaṅgaho. Rūpakkhandhagaṇana**nti ''rūpakkhandho''ti gaṇanaṃ saṅkhyaṃ **gacchati** ruppanasabhāvattā. **Tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanā**ti vakkhamānehi tīhi bhāgehi rūpassa saṅgaho, gaṇetabbatāti attho.

Rūpāyatanaṃ nipassati paccakkhato vijānātīti **nidassanaṃ**, cakkhuviññāṇaṃ, nidassatīti vā **nidassanaṃ,** daṭṭhabbabhāvo, cakkhuviññāṇassa gocarabhāvo, tassa ca rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanaṃ visesetuṃ aññaṃ viya katvā **''saha nidassanenāti sanidassana''**nti evamettha attho veditabbo. Dhammasabhāvasāmaññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so añño viya katvā upacarituṃ yutto. Evañhi atthavisesāvabodho hotīti. **Cakkhupaṭihananasamatthato**ti cakkhuno ghaṭṭanasamatthatāya. Ghaṭṭanaṃ viya ca **ghaṭṭanaṃ** daṭṭhabbaṃ. Dutiyena atthavikappena daṭṭhabbabhāvasaṅkhātaṃ nāssa nidassananti anidassananti yojanā. Ettha ca dasannaṃ āyatanānaṃ yathārahaṃ sayaṃ, nissayavasena ca sampattānaṃ, asampattānañca paṭimukhabhāvo aññamaññapatanaṃ **paṭihananaṃ,** yena byāpārādivikārapaccayantarasannidhāne cakkhādīnaṃ visayesu vikāruppatti. Tattha **byāpāro** cakkhādīnaṃ savisayesu āvicchannaṃ, rūpādīnaṃ iṭṭhāniṭṭhatā, tattha ca cittassa ābhujananti ime ādisaddasaṅgahitā. Tehi vikārappattiyā paccayantarabyāpārato aññanti katvā anuggahūpaghāto **vikāro.** Upanissayo pana appadhānassa paccayo idha gahito. Kāraṇakāraṇampi kāraṇamevāti gayhamāne siyā tassāpi saṅgahoti. **Vuttappakāra**nti ''cakkhuviññāṇasaṅkhāta''nti

vuttappakāraṃ. **Nāssa paṭigho**ti etthāpi ‘‘vuttappakāra’’nti ānetvā sambandho. **Avasesaṃ** soḷasavidhaṃ **sukhumarūpaṃ.**

Saṅkharontīti sampiṇḍenti. Cetanā hi āyūhanarasatāya yathā sampayuttadhamme yathāsakaṃ kiccesu saṃvidahantī viya abhisandahantī vattamānā teneva kiccavisesena te sampiṇḍentī viya hoti, evaṃ attano vipākadhammepi paccayasamavāye saṅkharontī sampiṇḍentī viya hoti. Tenāha **‘‘sahajāta…pe… rāsī karontī’’**ti. **Abhisaṅkharotī**ti abhivisiṭṭhaṃ katvā saṅkharoti. Puññābhisaṅkhāro hi attano phalaṃ itarassa phalato ativiya visiṭṭhaṃ bhinnaṃ katvā saṅkharoti paccayato, sabhāvato, pavattiākārato ca sayaṃ itarehi visiṭṭhasabhāvattā. Esa nayo itarehipi. Pujjabhavaphalanibbattanato, attano santānassa punanato ca **puñño.**

Mahācittacetanānanti asaṅkhyeyyāyunipphādanādimahānubhāvatāya mahācittesu pavattacetanānaṃ. **Aṭṭheva cetanā honti,** yā kāmāvacarā kusalā. ‘‘Terasapī’’ti kasmā vuttaṃ, nanu ‘‘navā’’ti vattabbaṃ. Na hi bhāvanā ñāṇarahitā yuttāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘yathā hī’’**tiādi. **Kasiṇaparikammaṃ karontassā**ti kasiṇesu jhānaparikammaṃ karontassa. ‘‘Pathavī pathavī’’tiādi bhāvanā hi kasiṇaparikammaṃ. Tassa hi parikammassa supaguṇabhāvato anuyuttassa tattha ādarākaraṇena siyā ñāṇarahitacittaṃ. Jhānapaccavekkhaṇāyapi eseva nayo. Keci maṇḍalakaraṇampi bhāvanaṃ bhajāpenti.

Dānavasena pavattacittacetasikadhammā **dānaṃ,** tattha byāpārabhūtā āyūhanacetanā dānaṃ ārabbha, dānañca adhikicca uppajjatīti vuttā. Evaṃ itaresupi. **Ayaṃ saṅkhepadesanā**ti ayaṃ puññābhisaṅkhāre saṅkhepato atthadesanā, atthavaṇṇanāti attho.

Somanassacittenāti anumodanāpavattidassanamattametaṃ daṭṭhabbaṃ. Upekkhāsahagatenāpi hi anussarati evāti. Kāmaṃ niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlampi sīlameva, paripuṇṇaṃ pana sabbaṅgasampannaṃ sīlaṃ dassetuṃ **‘‘sīlapūraṇatthāyā’’**tiādi vuttaṃ. Nayadassanaṃ vā etaṃ, tasmā ‘‘niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ, niyamasīlaṃ samādiyissāmī’’ti vihāraṃ gacchantassa, samādiyitvā samādinnasīle ca tasmiṃ, ‘‘sādhu suṭṭhū’’ti āvajjantassa, taṃ sīlaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayāti evamettha yojanā veditabbā.

Pubbe samathavasena bhāvanānayo gahitoti idāni sammasananayena taṃ dassetuṃ **‘‘paṭisambhidāyaṃ vuttenā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **aniccato**ti aniccabhāvato. **Dukkhato, anattato**ti etthāpi eseva nayo.

Tattha ye pañcupādānakkhandhā nāmarūpabhāvena pariggahitā, te yasmā dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammavasena vibhāgaṃ labhanti, tasmā dvārachakkādivasena cha chakkā gahitā. Yasmā pana lakkhaṇesu anattalakkhaṇaṃ dubbibhāvaṃ, tasmā tassa vibhāvanāya cha dhātuyo gahitā. Tato yesu kasiṇesu ito bāhirakānaṃ attābhiniveso, tāni imesaṃ jhānānaṃ ārammaṇabhāvena upaṭṭhānākāramattāni, imāni pana tāni jhānānīti dassanatthaṃ dasa kasiṇāni gahitāni. Tato dukkhānupassanāya parivārabhāvena paṭikkūlākāravasena dvattiṃsa koṭṭhāsā gahitā. Pubbe khandhavasena saṅkhepato ime dhammā gahitā, idāni nātisaṅkhepavitthāranayena ca manasi kātabbāti dassanatthaṃ dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo ca gahitā. Tesu ime dhammā satipi suññānirīhaabyāpārabhāve dhammasabhāvato ādhipaccabhāvena pavattantīti anattabhāvavibhāvanatthaṃ indriyāni gahitāni. Evaṃ anekabhedabhinnāpi ime dhammā bhūmittayapariyāpannatāya tividhāva hontīti dassanatthaṃ tisso dhātuyo gahitā. Ettāvatā nimittaṃ dassetvā pavattaṃ dassetuṃ kāmabhavādayo nava bhavā gahitā. Ettake abhiññeyyavisese pavattamanasikārakosallena saṇhasukhumesu nibbattitamahaggatadhammesu manasikāro pavattetabboti dassanatthaṃ jhānaappamaññārūpāni gahitāni. Tattha jhānāni nāma vuttāvasesārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Puna paccayapaccayuppannavibhāgato ime dhammā vibhajja manasikātabbāti dassanatthaṃ paṭiccasamuppādaṅgāni gahitāni. Paccayākāramanasikāro hi sukhena, suṭṭhutarañca lakkhaṇattayaṃ vibhāveti, tasmā so pacchato gahito. Evaṃ ete sammasanīyabhāvena gahitā

khandhādivasena koṭṭhāsato pañcavīsatividhā, pabhedato pana atītādibhedaṃ anāmasitvā gayhamānā dvīhi ūnāni dvesatāni honti. Idaṃ tāvettha pāḷivavatthānaṃ, atthavicāraṃ pana icchantehi paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttanayeneva veditabbaṃ.

Na puññoti **apuñño.** Tassa puñña-sadde vuttavipariyāyena attho veditabbo. Santānassa iñjanahetūnaṃ nīvaraṇādīnaṃ suvikkhambhanato rūpataṇhāsaṅkhātassa iñjitassa abhāvato **aniñjaṃ,** aniñjameva **''āneñja''**nti vuttaṃ. Tathā hi rūpārammaṇaṃ rūpanimittārammaṇaṃ sabbampi catutthajjhānaṃ nippariyāyena ''āneñja''nti vuccati.

Cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā tayo phalaṭṭhāti evaṃ **sattavidho. Tisso sikkhā**ti adhisīlādikā tisso sikkhā. Tāsu jātoti vā **sekkho,** ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyaṃ. Sikkhanasīloti vā **sekkho.** Puggalādhiṭṭhānāya vā kathāya sekkhassa ayanti aññāsādhāraṇamaggaphalattayadhammā sekkhapariyāyena vuttā. **Asekkho**ti ca yattha sekkhabhāvāsaṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokiyanibbānesu asekkhabhāvanāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhipaññāsaṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilesehivippamuttā parisuddhā upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato etā ''sikkhā''ti vattuṃ yuttā aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti, tasmā catumaggaheṭṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattaphalasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti ca taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati sekkhassa ayanti ca sikkhā sīlaṃ etassāti ca ''sekkho''ti vattabbo siyāti tannivattanatthaṃ **asekkho**ti yathāvuttasekkhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphale hi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāveneva pavattanti, tasmā na tā sikkhāvacanaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekkhavacanaṃ, na ca ''sikkhanasīlo, sikkhāsu jāto''ti ca vattabbataṃ arahati. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacanaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekkhavacanaṃ, ''sikkhanasīlā, sikkhāsu jātā''ti ca vattabbataṃ arahanti.

''Sikkhatīti sekkho''ti ca apariyositasikkho dassitoti. Anantarameva ''khīṇāsavo''ti ādiṃ vatvā ''na sikkhatīti asekkho''ti vuttattā pariyositasikkho dassito, na sikkhārahito tassa tatiyapuggalabhāvena gahitattā. Vuddhippattasikkho vā asekkhoti etasmiṃ atthe sekkhadhammesu eva ṭhitassa kassaci ariyassa asekkhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā, yathāvuttehi ca atthehi sekkhoti katvā taṃsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekkhabhāvo āpannoti? Na taṃsadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññādikiccakaraṇaṃ, vipākabhāvañca, tasmā te eva sekkhadhammā ''aggaphaladhammabhāvaṃ āpannā''ti sakkā vattuṃ, kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataranti, vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṃsamaṅgī ''asekkho''ti vuccatīti.

Jātimahallakoti jātiyā vuḍḍhataro addhagato vayoanuppatto. So hi rattaññutāya yebhuyyena jātidhammakuladhammapadesu thāvariyappattiyā **jātithero nāma. Therakaraṇā dhammā**ti sāsane thirabhāvakarā guṇā paṭipakkhanimmadanakā. **Thero**ti vakkhamānesu dhammesu thirabhāvappatto. **Sīlavā**ti pāsaṃsena sātisayena sīlena samannāgato, sīlasampannoti attho, etena dussīlyasaṅkhātassa bālyassa abhāvamāha. Suttageyyādi bahu sutaṃ etenāti **bahussuto,** etenāssa sutavirahasaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, paṭisaṅkhānabalena ca patiṭṭhitabhāvaṃ vadati. **''Catunnaṃ jhānānaṃ lābhī''**ti iminā nīvaraṇādisaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, bhāvanābalena ca patiṭṭhitabhāvaṃ katheti. **''Āsavānaṃ khayā''**tiādinā avijjāsaṅkhātassa bālyassa sabbaso abhāvaṃ, khīṇāsavattherabhāvena patiṭṭhitabhāvañcassa dasseti. Na cettha samudāye vākyaparisamāpanaṃ, atha kho paccekaṃ vākyaparisamāpananti dassento **''evaṃ vuttesu dhammesū''**tiādimāha. **Theranāmako vā** ''thero''ti evaṃ nāmako vā.

Anuggahavasena, pūjāvasena vā attano santakaṃ parassa dīyati etenāti **dānaṃ,** pariccāgacetanā. Dānameva **dānamayaṃ.** Padapūraṇamattaṃ maya-saddo. Puññañca taṃ yathāvuttenatthena kiriyā ca kammabhāvatoti **puññakiriyā.** Paresaṃ piyamanāpatāsevanīyatādīnaṃ **ānisaṃsānaṃ. Pubbe…pe… vasenevā**ti saṅkhārattike (dī. ni. 3.305; dī. ni. aṭṭha. 3.305)

vuttadānamayasīlamayabhāvanāmayacetanāvaseneva. Imāni veditabbānīti sambandho. **Etthā**ti etesu puññakiriyavatthūsu. **Kāyena karontassā**ti attano kāyena pariccāgapayogaṃ pavattentassa. **Tadatthan**ti dānatthaṃ. ''Imaṃ deyyadhammaṃ dehī''ti **vācaṃ nicchārentassa. Dānapāramiṃ āvajjetvā vā**ti yathā kevalaṃ ''annadānādīni demī''ti dānakāle taṃ dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti, evaṃ ''imaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū''ti dānapāramiṃ āvajjetvā **dānakālepi** dānasīseneva pavattitattā. **Vattasīse ṭhatvā**ti ''etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapaveṇī kulacāritta''nti cārittasīle ṭhatvā **dadato cārittasīlamayaṃ.** Yathā deyyadhammapariccāgavasena pavattamānāpi dānacetanā vattasīse ṭhatvā dadato sīlamayaṃ puññakiriyavatthu hoti pubbābhisaṅkhārassa, aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā, evaṃ deyyadhamme **khayato, vayato sammasanaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu hoti** pubbabhāgacetanāya, deyyadhamme aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā.

Apacīticetanā **apacitisahagataṃ** apacīyati etāyāti yathā nandīrāgo eva nandīrāgasahagatā, yathāvuttāya vā apacitiyā sahagataṃ sahapavattanti **apacitisahagataṃ**. Apacāyanavasena pavattaṃ **puññakiriyavatthu.** Vayasā guṇehi ca vuḍḍhatarānaṃ vattapaṭipattīsu byāvaṭo hoti yāya cetanāya, sā **veyyāvaccaṃ,** veyyāvaccameva **veyyāvaccasahagataṃ.** Veyyāvaccasaṅkhātāya vā vattapaṭipattiyā samuṭṭhāpanavaseneva sahagataṃ pavattanti **veyyāvaccasahagataṃ,** tathāpavattaṃ puññakiriyavatthu. Attano santāne pattaṃ puññaṃ anuppadīyati etenāti **pattānuppadānaṃ.** Tathā parena anuppadinnatāya pattaṃ abbhanumodati etenāti **pattabbhanumodanaṃ.** Ananuppadinnaṃ pana kevalaṃ abbhanumodīyati etenāti **abbhanumodanaṃ.** Dhammaṃ deseti etāyāti **desanā,** desanāva **desanāmayaṃ.** Suṇāti etenāti **savanaṃ,** savanameva **savanamayaṃ.** Diṭṭhiyā ñāṇassa ujugamanaṃ **diṭṭhijugataṃ.** Sabbattha ''puññakiriyavatthū''ti padaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgatā.

Pūjāvasena sāmīcikiriyā apacāyanaṃ **apaciti.** Vayasā guṇehi ca jeṭṭhānaṃ gilānānañca taṃtaṃkiccakaraṇaṃ **veyyāvaccaṃ.** Ayametesaṃ visesoti āha **''tatthā''**tiādi. **Cattāro paccaye datvā sabbasattānan**ti ca ekadesato ukkaṭṭhaniddeso, yaṃ kiñci deyyadhammaṃ datvā, puññaṃ vā katvā ''katipayānaṃ, ekasseva vā patti hotū''ti pariṇāmanampi pattānuppadānameva. Taṃ na mahapphalaṃ taṇhāya parāmaṭṭhattā. Paresaṃ deseti hitapharaṇena muducittenāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Evan**ti evaṃ imaṃ dhammaṃ sutvā bahussuto hutvā pare dhammadesanāya anuggaṇhissāmīti **hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti.** Evañhissa savanaṃ attano, paresañca sammāpaṭipattiyā paccayabhāvato mahapphalaṃ bhavissatīti. **Sabbesan**ti sabbesampi dasannaṃ puññakiriyavatthūnaṃ. **Niyamalakkhaṇan**ti mahapphalabhāvassa niyāmakasabhāvaṃ. **Diṭṭhiyā ujubhāvenevā**ti ''atthi, natthī''ti antadvayassa durasamussāritatāya ''atthi dinna''ntiādi (ma. ni. 2.94; 3.136; vibha. 793) nayappavattāya sammādiṭṭhiyā ujukameva pavattiyā. Dānādīsu hi yaṃ kiñci imāya eva sammādiṭṭhiyā parisodhitaṃ mahājutikaṃ mahāvipphāraṃ bhavati.

Purimeheva tīhīti pāḷiyaṃ āgateheva tīhi. **Sīlamaye** puññakiriyavatthumhi **saṅgahaṃ gacchanti** cārittasīlabhāvato. **Dānamaye** saṅgahaṃ gacchanti dānasabhāvattā, dānavisayattā ca. Kāmaṃ desanā dhammadānasabhāvato dānamaye saṅgahaṃ gacchatīti vattuṃ yuttā, kusaladhammāsevanabhāvato pana vimuttāyatanasīse ṭhatvā pavattitā viya savanena saddhiṃ **bhāvanāmaye** saṅgahaṃ gacchantīti vuttaṃ. ''Diṭṭhijugataṃ bhāvanāmaye''ti keci. **Diṭṭhijugate** eva ca attanā katassa puññassa anussaraṇaṃ, tassa ca paresaṃ atthāya pariṇāmanaṃ, guṇapasaṃsā, aññehi kariyamānāya puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā ca anumodanaṃ saraṇagamananti evaṃ ādayo puññavisesā saṅgahaṃ gacchanti diṭṭhijukammavaseneva tesaṃ ijjhanato.

Parassa paṭipattiyā sodhanattho anuyogo **codanā,** sā yāni nissāya pavattati, tāni **codanāvatthūni** diṭṭhasutaparisaṅkitāni. Tenāha **''codanākāraṇānī''**ti. **Diṭṭhenā**ti ca hetumhi karaṇavacanaṃ, diṭṭhena hetunāti attho. Kiṃ pana taṃ diṭṭhanti āha **''vītikkama''**nti. **Disvā**ti ca dassanahetūti ayamettha attho yathā ''paññāya cassa disvā''ti. **''Sutenā''**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Parassā**ti parato, **parassa** vā vacanaṃ **sutvā. Diṭṭhaparisaṅkitenā**ti diṭṭhānugatena parisaṅkitena, tathā parisaṅkitena vā vītikkamena. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Codeti** vatthusandassanena vā saṃvāsappaṭikkhepena vā

sāmīcippaṭikkhepena vā. Imasmiṃ pana atthe vitthāriyamāne atippapañco hotīti āha **''ayamettha saṅkhepo''**ti. Vitthāraṃ pana icchantānaṃ tassa adhigamupāyaṃ dassento **''vitthāro pana…pe… veditabbo''**ti āha.

Kāmūpapattiyoti kāmehi upapannatā, samannāgatatāti attho. Samannāgamo ca tesaṃ paṭisevanaṃ, samadhigamo cāti āha **''kāmūpasevanā kāmapaṭilābhā vā''**ti. **Paccupaṭṭhitakāmā**ti dutiyatatiyarāsīnaṃ viya sayaṃ, parehi ca animmitā. Uṭṭhānakammaphalūpajīvibhāvato pana tadubhayavasena paccupaṭṭhitā kāmā etesanti **paccupaṭṭhitakāmā.** Te pana tesaṃ yebhuyyena nibaddhāni hontīti **''nibaddhakāmā''**ti vuttaṃ. **Catudevalokavāsino**ti cātumahārājikato paṭṭhāya yāva tusitā devā. **Vinipātikā**ti āpāyikā. Paranimmitā kāmā etesanti **paranimmitakāmā.**

Pakatisevanavasenāti anumānato jānanaṃ vadati, na paccakkhato. **Vasaṃ vattentī**ti yathāruci pātabyataṃ āpajjanti. **''Methunaṃ paṭisevantī''**ti idaṃ pana kecivādapaṭisedhanatthaṃ vuttaṃ. Tenāha **''keci panā''**tiādi. Te ''yāmānaṃ aññamaññaṃ **āliṅgitamattena**, tusitānaṃ hatthāmasanamattena, nimmānaratīnaṃ **hasitamattena,** paranimmitavasavattīnaṃ **olokitamattena kāmakiccaṃ ijjhatī''ti vadanti.** ''Itaresaṃ dvinnaṃ dvayaṃdvayasamāpattiyā vā''ti vadanti tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato, kāmānañca uttaruttari paṇītapaṇītatarapaṇītatamabhāvato. Kevalaṃ pana nissandābhāvo tesaṃ vattabbo. **Kāmakicca**nti taṅkhaṇikapariḷāhūpasamāvahaṃ phassasukhaṃ. **Kāmā**ti kāmūpabhogā. **Pākatikā evā**ti heṭṭhimehi ekasadisā eva. **Ekasaṅkhāta**nti ekarūpaṃ samānarūpanti, samaññātaṃ samānabhāvanti vā attho.

Sukhapaṭilābhāti sukhasamadhigamā. **Heṭṭhā**ti paṭhamajjhānabhūmito heṭṭhā manussesu, devesu vā. **Paṭhamajjhānasukha**nti kusalapaṭhamajjhānaṃ. Bhūmivasenapi heṭṭhuparibhāvo labbhateva brahmakāyikesu, brahmapurohitesu vā kusalajjhānaṃ nibbattetvā brahmapurohitesu, mahābrahmesu vā vipākasukhānubhavanassa labbhanato. Ettha ca dutiyatatiyajjhānabhūmivasena dutiyatatiyasukhūpapattīnaṃ vuccamānattā paṭhamajjhānabhūmivaseneva paṭhamajjhānasukhūpapatti vuttā. **Tintā**ti temitā, jhānasukhena ceva jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhakāyena ca paṇītā vittāti attho. Tenevāha **''samantato tintā''**tiādi. Yasmā kusalasukhato vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataraṃ bahulañca pavattati, tasmā vuttaṃ **''idampi vipākajjhānasukhaṃ eva sandhāya vutta''**nti. **Tesa**nti ābhassarānaṃ. Sappītikassa sukhassa ativiya uḷārabhāvato tena ajjhotthatacittānaṃ **bhavalobho mahā uppajjati. Santamevā**ti vitakkavicārasaṅkhobhapītiubbilāvivigamena ativiya upasantaṃyeva. Tathā santabhāveneva hi taṃ attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya ''paṇīta''nti vuccati. Tenāha **''paṇītamevā''**ti. Atappakena sukhapāramippattena sukhena saṃyuttāya tusāya pītiyā itā pavattāti **tusitā.** Yasmā te tato uttari sukhassa abhāvato eva na patthenti, tasmā vuttaṃ **''tato…pe… santuṭṭhā hutvā''**ti. **Tatiyajjhānasukha**nti tatiyajjhānavipākasukhaṃ.

Satta ariyapaññāti aṭṭhamakato paṭṭhāya sattannaṃ ariyānaṃ tesaṃ tesaṃ āveṇikapaññā. Ṭhapetvā lokuttaraṃ paññaṃ **avasesā paññā** nāma. Sabbāpi tebhūmikā paññā ''sekkhā''tipi na vattabbā, ''asekkhā''tipi na vattabbāti **nevasekkhānāsekkhā,** puthujjanapaññā.

Yogavihitesūti paññāvihitesu paññāpariṇāmitesu upāyapaññāya sampāditesu. **Kammāyatanesū**ti ettha kammameva **kammāyatanaṃ,** kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnanti vā **kammāyatanaṃ.** Esa nayo **sippāyatanesu**pi. Tattha ca duvidhaṃ kammaṃ hīnañca vaḍḍhakikammādi, ukkaṭṭhañca kasivāṇijjādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca naḷakārasippādi, ukkaṭṭhañca muddagaṇanādi. Vijjāva **vijjāṭṭhānaṃ,** taṃ dhammikameva nāgamaṇḍalaparittaphudhamanakamantasadisaṃ veditabbaṃ. Tāni panetāni ekacce paṇḍitā bodhisattasadisā manussānaṃ phāsuvihāraṃ ākaṅkhantā neva aññehi kariyamānāni passanti, na vā katāni uggaṇhanti. Na karontānaṃ suṇanti, atha kho attano dhammatāya cintāya karonti. Paññavantehi attano dhammatāya cintāya katānipi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisāneva honti. **Kammassakata**nti ''idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka''nti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomika**nti vipassanāñāṇaṃ. Tañhi saccapaṭivedhassa anulomanato ''saccānulomika''nti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ **''rūpaṃ aniccanti vā''**tiādi vuttaṃ.

Tattha **vā**-saddena aniyamatthena dukkhānattalakkhaṇānipi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ nānantariyakabhāvato. Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti [(sijjhanato) adhikapāṭho viya dissati]. **Yaṃ evarūpa**nti yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ. **''Anulomikaṃ khanti''**ntiādīni paññāvevacanāni. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulomanato, tathā sattānaṃ hitacariyāya maggasaccassa, paramatthasaccassa ca nibbānassa avilomanato anulometīti ca **anulomikā.** Sabbānipi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhuṃ sakkotīti **khanti.** Passatīti **diṭṭhi.** Rocetīti **ruci.** Munātīti **muti.** Pekkhatīti **pekkhā.** Te ca kammāyatanādayo dhammā nijjhāyamānā etāya nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakkhanti.** **Parato asutvā paṭilabhatī**ti aññassa upadesavacanaṃ asutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā abhiññātānaṃ bodhisattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikañāṇaṃ dvinnameva bodhisattānaṃ antimabhavikānaṃ, sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjati.

Parato sutvā paṭilabhatīti kammāyatanādīni parena kariyamānāni, parena katāni vā disvāpi parassa kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyasantike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvā paṭiladdhanāmāti veditabbā. **Samāpannassā**ti samāpattisamaṅgissa, nidassanamattametaṃ. Vipassanāmaggapaññā hi idha ''bhāvanāpaññā''ti visesato icchitāti.

Āvudhaṃ nāma paṭipakkhavimathanatthaṃ icchitabbaṃ, rāgādisadiso ca paṭipakkho natthi, tassa ca vimathanaṃ buddhavacanamevāti ''sutameva āvudha''nti vatvā **''taṃ atthato tepiṭakaṃ buddhavacana''**nti āha. Idāni tamatthaṃ vivaranto ''taṃ hī''ti ādiṃ vatvā **''sutāvudho''**tiādinā (a. ni. 7.67) suttapadena samattheti. Tattha **akusalaṃ pajahatī**ti tadaṅgādivasena akusalaṃ pariccajati. **Kusalaṃ bhāvetī**ti samathavipassanādikusalaṃ dhammaṃ uppādeti vaḍḍheti ca. **Suddhaṃ attānaṃ pariharatī**ti tena akusalappahānena, tāya ca kusalabhāvanāya rāgādisaṃkilesato visuddhaṃ attabhāvaṃ pavatteti.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikaṃ vajjetvā tato apakaḍḍhitakāyānaṃ. Svāyaṃ kāyaviveko na kevalaṃ ekākībhāvo, atha kho paṭhamajjhānādi nekkhammayogatoti āha **''nekkhammābhiratāna''**nti. **Cittaviveko**ti kilesasaṅgaṇikaṃ pahāya tato cittassa vivittatā. Sā pana jhānavimokkhādīnaṃ vasena hotīti āha **''parisuddhacittānaṃ paramavodānappattāna''**nti. **Upadhiviveko**ti nibbānaṃ. Tadadhigamena hi puggalassa nirupadhitā. Tenāha **''nirupadhīnaṃ puggalāna''**nti, visaṅkhāragatānaṃ adhigatanibbānānaṃ, phalasamāpattisamaṅgīnañcāti attho. Sutampi avassayaṭṭheneva āvudhaṃ vuttanti āha **''ayampī''**ti. Tathā hi vuttaṃ ''tañhi nissāyā''ti. Kāmañcettha sutapavivekāpi paññāvaseneva yathādhippetaāvudhattasādhakā, paññā pana sutena, ekaccapavivekena vā vināpi idhādhippetaāvudhattasādhanīti tato paññā sāmatthiyadassanatthaṃ visuṃ āvudhabhāvena vuttā. Tenāha **''yassa sā atthi, so na kutocī''**tiādi.

Nāññātaṃ aviditaṃ dhammanti anamatagge saṃsāravaṭṭe na aññātaṃ aviditaṃ amatadhammaṃ, catusaccadhammameva vā **jānissāmīti paṭipannassa** iminā pubbābhogena **uppannaṃ indriyaṃ.** Yaṃ pāḷiyaṃ saṅgahavāre ''nava indriyāni hontī''ti vuttaṃ, taṃ pubbābhogasiddhaṃ pavattiākāravisesaṃ dīpetuṃ vuttaṃ, atthato pana maggasammādiṭṭhi eva sāti āha **''sotāpattimaggañāṇassetaṃ adhivacana''**nti. **Aññindriya**nti ājānanakaindriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā tesaṃyeva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanakaindriyanti vuttaṃ hoti. Tenāha **''aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriya''**nti. Ājānātīti **añño,** aññassa bhūtaṃ, ājānanavasena vā bhūtanti **aññabhūtaṃ.** **Aññātāvīsū**ti jānitabbaṃ catuariyasaccaṃ ājānitvā ṭhitesu. Tenāha **''jānanakiccapariyosānappattesū''**ti, pariññādibhedassa jānanakiccassa pariniṭṭhānappattesu.

Maṃsacakkhu cakkhupasādoti maṃsacakkhu nāma catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, sambhavo, saṇṭhānaṃ, jīvitaṃ, bhāvo, kāyappasādo, cakkhupasādoti evaṃ cuddasasambhāro maṃsapiṇḍo.

Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā tattha rūpadassanato **‘‘dibbacakkhu ālokanissitaṃ ñāṇa’’**nti vuttaṃ. Dibbacakkhupaññāvinimuttā eva lokiyapaññā **paññācakkhū**ti ayamattho avuttasiddho dibbacakkhussa visuṃ gahitattāti vuttaṃ **‘‘paññācakkhu lokiyalokuttarapaññā’’**ti.

Adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlanti **adhisīlaṃ. Sikkhitabbato**ti āsevitabbato. **Adhisīlaṃ** nāma anavasesakāyikavācasikasaṃvarabhāvato, maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. **Adhicittaṃ** maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. **Adhipaññā** maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Idāni nesaṃ adhisīlādibhāvaṃ kāraṇena paṭipādetuṃ **‘‘anuppannepi hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **anuppanne**ti appavatte. **Adhisīlameva** nibbānādhigamassa paccayabhāvato. **Samāpannā**ti ettha ‘‘nibbānaṃ patthayantenā’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

‘‘Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;
Anubhoti dvayampetuṃ, anubandhañhi kāraka’’nti. (saṃ. ni. 1.256);

Evaṃ atīte, anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimuttiākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatāpaññā adhipaññā’’ti vadanti. Lokiyasīlādīnaṃ adhisīlādibhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ **‘‘sabbaṃ vā’’**tiādi vuttaṃ.

Pañcadvārikakāyoti pañcadvāresu kāyo phassādidhammasamūho. Kāyo ca so bhāvitabhāvena bhāvanā cāti **kāyabhāvanā nāma.** Yasmā khīṇāsavānaṃ aggamaggādhigamanena sabbasaṃkilesā pahīnāti pahīnakālato paṭṭhāya sabbaso āsevanābhāvato natthi tesaṃ bhāviniyāpi cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kāḷakā, tasmā pañcadvārikakāyo subhāvito eva hoti. Tena vuttaṃ **‘‘khīṇāsavassa hi… pe… subhāvito hotī’’**ti. **Na aññesaṃ viya dubbalā** dubbalabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso pahīnattā.

Vipassanā dassanānuttariyaṃ aniccānupassanādivasena saṅkhārānaṃ sammadeva dassanato. **Maggo paṭipadānuttariyaṃ** taduttaripaṭipadāya abhāvato. **Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ** akuppabhāvato. **Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ** divasampi nibbānaṃ paccakkhato disvā pavattanato. **Nibbānaṃ vimuttānuttariyaṃ** sabbasaṅkhatavinissaṭattā. Dassana-saddaṃ kammasādhanaṃ gahetvā nibbānassa dassanānuttariyatā vuttāti dassento **‘‘tato uttarañhi daṭṭhabbaṃ nāma natthī’’**ti āha. Natthi ito uttaranti **anuttaraṃ,** anuttarameva **anuttariya**nti āha **‘‘uttamaṃ jeṭṭhaka’’**nti.

Sesoti vuttāvaseso pañcakanayena, catukkanayena ca tividho samādhi, iminā eva ca samādhittayāpadesena suttantesupi pañcakanayo āgato evāti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.38) vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Āgacchati nāmaṃ etasmāti āgamanaṃ, tato **āgamanato. Saguṇato**ti sarasato. **Ārammaṇato**ti ārammaṇadhammato. **Anattato abhinivisitvā**ti ‘‘sabbe saṅkhārā anattā’’ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Anattato disvā**ti paṭhamaṃ saṅkhārānaṃ ‘‘anattā’’ti anattalakkhaṇaṃ paṭivijjhitvā. **Anattato vuṭṭhātī**ti vuṭṭhānagāminivipassanāya anattākārato pavattāya maggavuṭṭhānaṃ pāpuṇāti. **Asuññatattakārakānaṃ kilesānaṃ abhāvā**ti attābhinivesapaccayānaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato vipassanā suññatā nāma attasuññatāya yāthāvato gahaṇato. Nanu evaṃ vipassanāya saguṇato suññatā, na āgamanatoti nippariyāyato natthīti? Saccametaṃ nāmalābhe, na pana nāmadāneti nāyaṃ doso. Atha vā suttantakathā nāma pariyāyakathā, na abhidhammakathā viya nippariyāyāti bhiyyopi na koci doso.

Yasmā saguṇato, ārammaṇato ca nāmalābhe saṅkaro hoti ekasseva nāmantaralābhasambhavato. Āgamanato pana nāmalābhe saṅkaro natthi nāmantaralābhābhāvato, asambhavato ca, tasmā **‘‘aparo’’**tiādi vuttaṃ. **Nimittakārakakilesābhāvā**ti niccanimittādiggāhakapaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato. Kāmañcāyaṃ vipassanā niccanimittādiṃ ugghāṭentī pavattati, saṅkhāranimittassa pana avissajjanato na nippariyāyato animittanāmaṃ labhatīti. Pariyāyena panetaṃ vuttaṃ. Tathā hi

nippariyāyadesanattā abhidhamme maggassa animittanāmaṃ uddhaṭaṃ. Sutte ca –

‘‘Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī’’ti. (su. ni. 344; saṃ. ni. 1.212);

Animittapariyāyo āgato. **Paṇidhikārakakilesābhāvā**ti sukhapaṇidhiādipaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato.

Rāgādīhi suññattāti samucchedavasena pajahanato rāgādīhi vivittattā. Rāgādayo eva **rāganimittādīni.** Purimuppannā hi rāgādayo parato uppajjanakarāgādīnaṃ kāraṇaṃ hoti. Rāgādayo eva tathā paṇidhānassa paccayabhāvato **rāgapaṇidhiādayo.** Nibbānaṃ visaṅkhārabhāveneva sabbasaṅkhāravinissaṭattā rāgādīhi suññaṃ, rāgādinimittapaṇidhivirahitañcāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca saṅkhārupekkhā sānulomā vuṭṭhānagāminivipassanā, sā suññato vipassantī ‘‘suññatā’’ti vuccati, dukkhato passantī taṇhāpaṇidhisosanato ‘‘appaṇihitā’’ti. Sā maggādhigamāya āgamanapaṭipadāṭhāne ṭhatvā maggassa ‘‘suññataṃ animittaṃ appaṇihita’’nti nāmaṃ deti. Āgamanato ca nāme laddhe saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ siddhameva hoti, na pana saguṇārammaṇehi nāmalābhe sabbattha āgamanato nāmaṃ siddhaṃ hotīti paripuṇṇanāmasiddhihetuttā, ‘‘saguṇārammaṇehi sabbesampi nāmattayayogo, na āgamanato’’ti vavatthānakarattā ca nippariyāyato āgamanatova nāmalābho padhānaṃ, na itarehi, pariyāyato pana tidhā nāmalābho icchitabboti aṭṭhakathāyaṃ ‘‘tividhā kathā’’tiādinā ayaṃ vicāro katoti daṭṭhabbaṃ.

Sucibhāvoti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo. Tenāha **‘‘tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena veditabbo’’**ti.

Munino etānīti **moneyyāni.** Yehi dhammehi ubhayahitamunanato **muni** nāma hoti, te evaṃ vuttāti āha **‘‘munibhāvakarā moneyyapaṭipadā dhammā’’**ti. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca karaṇaṃ, ‘‘atthi imasmiṃ kāye kesā’’tiādinā (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; 3.153; a. ni. 6.29; 10.60; vibha. 356; khu. pā. 3.1; netti. 47) kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānanaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato parijānanaṃ, tathā parijānanavasena pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti cāti sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyapaṭipadā dhammā kāyamoneyyaṃ nāma. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **‘‘tividhakāyaduccaritassa pahāna’’**ntiādinā pāḷi āgatā. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabbha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇaṃ.** Tassa vācāya samudayādito parijānanaṃ **vācāpariññā.** Ekāsītividhaṃ lokiyacittaṃ ārabbha pavattañāṇaṃ **manārammaṇe ñāṇaṃ.** Tassa samudayādito parijānanaṃ **manopariññā**ti ayameva viseso.

Ayanti ito sampattiyoti **āyo,** kusalānaṃ dhammānaṃ abhibuddhīti āha **‘‘āyoti vuḍḍhī’’**ti. Apenti sampattiyo etenāti **apāyo,** kusalānaṃ dhammānaṃ hānīti āha **‘‘apāyoti avuḍḍhī’’**ti. **Tassa tassā**ti āyassa ca apāyassa ca. **Kāraṇaṃ upāyo** upeti upagacchati etena āyo, apāyo cāti. Tattha duvidhā vuḍḍhi anatthahānito, atthuppattito ca, tathā avuḍḍhi atthahānito, anatthuppattito ca. **Tesaṃ pajānanā**ti tesaṃ āyāpāyasaññitānaṃ yathāvuttappabhedānaṃ vuḍḍhiavuḍḍhīnaṃ yāthāvato pajānanā. **Kosallaṃ** kusalatā nipuṇatā. Tadubhayampi pāḷivaseneva dassetuṃ **‘‘vuttañheta’’**ntiādi vuttaṃ.

Tattha **idaṃ vuccatī**ti yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattinirodhesu, kusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ **āyakosallaṃ** nāma vuccati. Idāni apāyakosallampi pāḷivaseneva dassetuṃ **‘‘tattha katama’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **idaṃ vuccatī**ti yā imesaṃ kusaladhammānaṃ anuppajjananirujjhanesu, akusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ **apāyakosallaṃ** nāma vuccatīti. Etthāhaāyakosallaṃ tāva paññā hotu, apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma jātāti evaṃ maññati ‘‘apāyuppādanasamatthatā apāyakosallaṃ nāmā’’ti, taṃ pana tassa matimattaṃ. Paññavā eva hi ‘‘mayhaṃ evaṃ manasi karoto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjhanti. Anuppannā

akusalā dhammā uppajjanti, uppannā vaḍḍhantī''ti pajānāti, so evaṃ ñatvā anuppanne akusale dhamme na uppādeti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale dhamme uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakosallampi paññā evāti. **Sabbāpī**ti āyakosallapakkhikāpi apāyakosallapakkhikāpi. **Tatrupāyā**ti tatra tatra karaṇīye upāyabhūtā.

Tassa tikicchanatthanti accāyikassa kiccassa, bhayassa vā pariharaṇatthaṃ **ṭhānuppattiyakāraṇajānanavasenevā**ti ṭhāne taṅkhaṇe eva uppatti etassa atthīti ṭhānuppattikaṃ, ṭhānaso uppajjanakakāraṇaṃ, tassa jānanavaseneva.

Majjanākāravasena pavattamānāti attano vatthuno madanīyatāya madassa āpajjanākārena pavattamānā uṇṇatiyo. **Nirogo**ti arogo. **Mānakaraṇa**nti mānassa uppādanaṃ. **Yobbane ṭhatvā**ti yobbane patiṭṭhāya, yobbanaṃ apassāyāti attho. Sabbesampi jīvitaṃ nāma maraṇapabhaṅguraṃ dukkhānubandhañca, tadubhayaṃ anoloketvā, pabandhaṭṭhitipaccayā sulabhatañca nissāya uppajjanakamado **jīvitamado**ti dassetuṃ **''ciraṃ jīvi''**ntiādi vuttaṃ.

Adhipati vuccati jeṭṭhako, issaroti attho. Tato adhipatito āgataṃ **ādhipateyyaṃ.** Kiṃ taṃ? Pāpassa akaraṇaṃ. Tenāha **''ettakomhī''**tiādi. Tattha sīlādayo lokiyā eva daṭṭhabbā, tasmā **vimuttiyā**ti lokiyavimuttiyā. **Jeṭṭhaka**nti issaraṃ, garunti attho. Ettha ca attānaṃ, dhammañca adhipatiṃ katvā pāpassa akaraṇaṃ hiriyā vasena veditabbaṃ. Lokaṃ adhipatiṃ katvā akaraṇaṃ ottappassa vasena.

Kathāvatthūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā nappavattati, tasmā **''kathākāraṇānī''**ti vuttaṃ. Addhāna-saddassa attho heṭṭhā vutto eva, so panatthato dhammappavattimattaṃ. **Dhammā** cettha khandhā eva, tabbinimuttā ca tesaṃ gati natthīti āha **''atītaṃ dhammaṃ, atītakkhandheti attho''**ti. Ayañca addhā nāma disādi viya atthato dhammappavattiṃ upādāya paññattimattaṃ, na upādā na bhūtadhammoti tamatthaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ.

''Tamavijjhanaṭṭhena viditakaraṇaṭṭhenā''ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **''pubbenivāsā''**tiādi vuttaṃ. **Pubbenivāsa**nti pubbe nivutthakkhandhe. **Tama**nti mohatamaṃ. **Vijjhatī**ti vihanati, pajahatīti attho. Teneva ca paṭicchādakatamavijjhanena **pubbenivāsañca viditaṃ** pākaṭaṃ **karotīti vijjā**ti. **Ta**nti cutūpapātaṃ.

Upapattidevavisesabhāvāvaho vihāroti katvā **dibbo vihāro.** Nanu evaṃ aññamaññānampi dibbavihārabhāvo āpajjatīti? Na tāsaṃ sattesu hitūpasaṃhārādivasena pavattiyā savisesaṃ niddosaṭṭhena, seṭṭhaṭṭhena ca brahmavihārasamaññāya niruḷhabhāvato. Suvisuddhito paṭipakkhasamucchindanavasena araṇīyato pattabbato, ariyabhāvappattiyā vā anantaraṃ **ariyo.** Ariyānaṃ ayanti vā **ariyo** vihāro.

Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. **Pubbe**ti heṭṭhā mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ.

Yo chandoti yo chandiyanavasena chando. **Chandikatā**ti chandabhāvo, chandikaraṇākāro vā. **Kattukamyatā**ti kattukāmatā. **Kusalo**ti cheko kosallasambhūto. **Dhammacchando**ti sabhāvacchando. Ayañhi **chando** nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho. Idha kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto. **Chandaṃ janetī**ti taṃ chandaṃ uppādeti. Taṃ pavattento hi janeti nāma. **Vāyāmaṃ karotī**ti payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatī**ti

kāyikacetasikavīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ upatthambhetī**ti teneva sahajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatī**ti padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni padāni uppādanāsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojetabbāni. Vitthāraṃ pariharanto **''ayamettha saṅkhepo''**tiādimāha.

Chandaṃ nissāyāti ''chandavato cetosamādhi hoti, mayhaṃ evaṃ hotī''ti evaṃ chandaṃ nissāya chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā **pavatto samādhi chandasamādhi**. **Padhānabhūtā**ti padhānajātā, padhānabhāvaṃ vā pattā. **Saṅkhārā**ti catukiccasādhakaṃ sammappadhānavīriyaṃ vadati. **Tehi dhammehī**ti yathāvuttasamādhivīriyehi **upetaṃ** sampayuttaṃ. **Iddhiyā pāda**nti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena ''iddhī''ti saṅkhyaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ. Yasmā purimā iddhi pacchimāya iddhiyā pādo pādakaṃ padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā **''iddhibhūtaṃ vā pāda''**nti ca vuttaṃ. **Sesesupī**ti dutiyaiddhipādādīsu. Kāmañcettha **janavasabhasuttepi** iddhipādavicāro āgato, sopi saṅkhepato evāti āha **''vitthāro pana…pe… dīpito''**ti.

307. **Diṭṭhadhammo** vuccati paccakkhabhūto attabhāvoti āha **''imasmiṃyeva attabhāve''**ti. **Sukhavihāratthāyā**ti nikkilesatāya nirāmisena sukhena viharaṇatthāya. **Phalasamāpattijhānānī**ti cattāripi phalasamāpattijhānāni. **Aparabhāge**ti āsavakkhayādhigamato aparabhāge. **Nibbattitajjhānānī**ti adhigatarūpārūpajjhānāni.

Sūriyacandapajjotamaṇiādīnanti pajjotaggahaṇena padīpaṃ vadati. **Ādi-**saddena ukkāvijjulatādīnaṃ saṅgaho. **Ālokoti manasi karotī**ti sūriyacandālokādiṃ divā, rattiñca upaladdhaṃ yathāladdhavaseneva manasi karoti citte ṭhapeti. Tathāva naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ. So āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsaññaṃ ṭhapeti divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha **''yathā divā tathā ratti''**nti. **Yathā rattiṃ āloko diṭṭho**ti yathā rattiyā candālokādiāloko diṭṭho upaladdho. **Evameva divā manasi karotī**ti rattiṃ diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhapeti. **Apihitenā**ti thinamiddhapidhānena na pihitena. **Anaddhenā**ti asañchāditena. **Saobhāsa**nti sañāṇobhāsaṃ. Thinamiddhavinodanaālokopi vā hotu kasiṇālokopi vā parikammālokopi vā, upakkilesāloko viya sabbāyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhāno vāti. **Ñāṇadassanapaṭilābhatthāyā**ti dibbacakkhuñāṇapaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñāṇañhi rūpagatassa dibbassa, itarassa ca dassanaṭṭhena idha ''ñāṇadassana''nti adhippetaṃ. ''Ālokasaññaṃ manasi karotī''ti ettha vuttaāloko **thinamiddhavinodanaāloko. Parikammaāloko**ti dibbacakkhuñāṇāya parikammakaraṇavasena pavattitaāloko. Tattha purimassa vasena **''khīṇāsavassā''**ti visesetvā vuttaṃ. Tassa hi thinamiddhaṃ suppahīnaṃ hoti, na aññesaṃ. Dutiyassa vasena **''tasmiṃ vā āgatepī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **tasmi**nti dibbacakkhuñāṇe. **Āgatepī**ti paṭiladdhepi. **Anāgatepī**ti appaṭiladdhepi. Yasmā tathārūpassa pādakajjhānasseva vasena parikammaālokassa sambhavo, yato taṃ parisuddhapariyodātatādiguṇavisesupasaṃhitaṃ, tasmā āha **''pādaka…pe… bhāvetīti vutta''**nti.

Sattaṭṭhānikassāti ''abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī''tiādinā (dī. ni. 1.214; 2.69; ma. ni. 1.102) vuttassa sattaṭṭhānikassa. Satipi sekkhānaṃ pariññātabhāve ekantato pariññātavatthukā nāma arahanto evāti vuttaṃ **''khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hotī''**tiādi. **Vatthārammaṇaviditatāyā**ti vatthuno, ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye vidite sopi vidito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi, ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā eva hoti salakkhaṇato, sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā, pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti. Tenāha **''evaṃ vedanā uppajjantī''**tiādi. Nidassanamattañcetaṃ, yadidaṃ pāḷiyaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇanti dassento **''na kevala''**ntiādimāha, tena avasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṃ dasseti.

Idāni na kevalaṃ khaṇato eva, atha kho paccayatopi aniccāditopi na kevalaṃ khīṇāsavānaṃyeva vasena, atha kho ekaccānaṃ sekkhānampi vasena vedanādīnaṃ viditabhāvaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **avijjāsamudayā**ti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hotīti tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhave vedanāya uppādo hotīti attho. Avijjādīhi atītakālikādīhi tesaṃ sahakāraṇabhūtāni uppādādīnipi gahitānevāti veditabbaṃ. Vedanāya pavattipaccayesu phassassa balavabhāvato so eva gahito **''phassasamudayā''**ti. Tasmiṃ pana gahite pavattipaccayatāsāmaññena vatthārammaṇādīnipi gahitāneva hontīti sabbassāpi vedanāya anavasesato paccayato udayadassanaṃ vibhāvitanti daṭṭhabbaṃ. **''Nibbattilakkhaṇa''**ntiādinā khaṇavasena udayadassanamāha. Uppajjati etasmāti **uppādo,** uppajjanaṃ **uppādo**ti paccayalakkhaṇaṃ, khaṇalakkhaṇañca ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā āha **''evaṃ vedanāya uppādo vidito hotī''**ti.

Aniccato manasi karototi vedanā nāmāyaṃ anaccantikatāya ādiantavatī udayabbayaparicchinnā khaṇabhaṅgurā tāvakālikā, tasmā ''aniccā''ti aniccato manasi karoto. Tassā khayato, vayato ca **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ **hoti. Dukkhato manasi karoto**ti aniccattā eva vedanā udayabbayapaṭipīḷitatāya, dukkhamatāya, dukkhavatthutāya ca ''dukkhā''ti manasi karoto **bhayato** bhāyitabbato tassā **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ **hotī**ti. Tathā aniccattā, dukkhattā eva ca vedanā attarahitā asārā nissārā avasavattinī tucchāti vedanaṃ **anattato manasi karoto suññato** rittato asāmikato **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ hoti. **''Khayato''**tiādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ. Tasmā vedanaṃ khayato bhayato suññato jānātīti atthavasena vibhattipariṇāmo veditabbo. **Avijjānirodhā vedanānirodho**ti aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato vedanāya anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. Sesaṃ samudayavāre vuttanayānusārena veditabbaṃ. Idha **samādhibhāvanā**ti sikhāppattā ariyānaṃ vipassanāsamādhibhāvanā. Tassā pādakabhūtā jhānasamāpatti veditabbā.

Vuttanayameva mahāpadāne (dī. ni. 2.62).

308. **Pamāṇaṃ aggahetvā**ti asubhabhāvanā viya padesaṃ aggahetvā. Ekasmimpi satte pamāṇāggahaṇena **anavasesapharaṇena.** Natthi etāsaṃ gahetabbaṃ pamāṇanti hi **appamāṇā,** appamāṇā eva **appamaññā.**

Apassayitabbaṭṭhena **apassenāni,** idha bhikkhu yāni apassāya tisso sikkhā sikkhituṃ samattho hoti, tesameva adhivacanaṃ. Tāni panetāni paccayānaṃ saṅkhāya sevitā adhivāsanakkhanti, vajjanīyavajjanaṃ, vinodetabbavinodanañca. Tenāha ''saṅkhāyekaṃ adhivāsetī''tiādi. Tattha sammadeva khāyati upaṭṭhāti paṭibhātīti **saṅkhā,** ñāṇanti āha **''saṅkhāyāti ñāṇenā''**ti. Saṅkhāya sevitā nāma yaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tassa sevanāti āha **''sevitabbayuttakameva sevatī''**ti. **Adhivāsanā**dīsupi eseva nayo. **Anto pavisitu**nti abbhantare attano citte pavattituṃ **na deti.**

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. **Vaṃsa**-saddo ''piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdatī''tiādīsu dvinnaṃ dvinnaṃ gopānasīnaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

> ''Vaṃso visālova yathā visatto,
> Puttesu dāresu ca yā apekkhā;
> Vaṃse kaḷīrova asajjamāno,
> Eko care khaggavisāṇakappo''tiādīsu. (apa. 1.1.94);

Akaṇḍake. ''Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṃsasaddo kaṃsatāḷasaddo''tiādīsu tūriyavisese, yo ''veṇū''tipi vuccati. ''Abhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthī''tiādīsu hatthiādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. ''Kulavaṃsaṃ ṭhapessāmī''tiādīsu (dī. ni. 3.267) kulavaṃse. ''Vaṃsānurakkhako paveṇīpālako''tiādīsu (visuddhi. 1.42) guṇānupubbiyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattiyaṃ. Idha pana

catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātaguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayaṃ, guṇanvayañca nidassanavasena dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **khattiyavaṃso**ti khattiyakulanvayo. Eseva nayo sesapadesupi. **Samaṇavaṃso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlagandhādīna**nti **ādi-**saddena yathā sāragandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Dutiyena pana **ādi-**saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ. **Ariya-**saddo amilakkhūsupi manussesu vattati, yesaṃ pana nivāsanaṭṭhānaṃ ''ariyaṃ āyatana''nti vuccati. Yathāha ''yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatana''nti (dī. ni. 2.152; udā. 76) lokiyasādhujanesupi ''ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā…pe… tesaṃ ahaṃ aññataro''tiādīsu (ma. ni. 1.35). Idha pana ye ''ārakā kilesehī''tiādinā laddhanibbacanā paṭividdhaariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ ''ke pana te ariyā''ti pucchaṃ katvā **''ariyā vuccantī''**tiādi vuttaṃ.

Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe, paccekabuddhe, buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantaṃ, ye cetarahi buddhasāvakā, te ca sandhāya **paccuppanna**ggahaṇaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ vā kāle te te paccuppannāti ce, **atītānāgata**ggahaṇaṃ na kattabbaṃ siyā. Idāni yathā bhagavā ''dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkānī''ti chakkadesanāya (ma. ni. 3.420) aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ mahāariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsānaṃ ''cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkīyanti na saṅkīyissanti appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī''ti (a. ni. 4.28) yehi navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, tāni tāva ānetvā thomanāvaseneva vaṇṇento **''te kho panete''**tiādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato, seṭṭhabhāvasādhanato ca. **Dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā** rattaññūhi, buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. **Vaṃsāti jānitabbā** buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇā**ti purātanā. **Na adhunuppattikā**ti na adhunātanā. **Asaṃkiṇṇā**ti na khittā na chaḍḍitā. Tenāha **''anapanītā''**ti. **Na apanītapubbā**ti na chaḍḍitapubbā tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na paricattapubbā. Tato eva **idānipi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissanti. Ye** dhammasabhāvassa vijānaneva **viññū** samitapāpa**samaṇā** ceva bāhitapāpa**brāhmaṇā** ca, **tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā agarahitabbā. Apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassento **''paccayasantosavasena santuṭṭho''**ti vuttaṃ. Jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itarītarenā**ti itarena itarena. Itara-saddoyaṃ aniyamavacano, dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃkiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ **''yena kenacī''**ti. Svāyaṃ aniyamavācitāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento **''atha kho''**tiādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so **yathālābhasantoso** eva, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasāruppabhāvasannissayopi. Thūladukādayo ca tayopi cīvare labbhanti. Majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare, senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. **''Ime tayo santose''**ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaṇṇāsasantosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaraṃ jānitabbanti ''idaṃ nāma cīvaraṃ kappiya''nti jātito cīvaraṃ jānitabbaṃ. **Cīvarakkhetta**nti cīvarassa uppattikkhettaṃ. **Paṃsukūla**nti paṃsukūlacīvaraṃ, paṃsukūlalakkhaṇappattaṃ cīvaraṃ **jānitabba**nti attho. **Cīvarasantoso**ti cīvare labbhamāno sabbo santoso **jānitabbo. Cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni,** yāni tosanto cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni **khomādīni.** Tattha **khomaṃ** nāma khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ, tathā sesānipi. **Sāṇa**nti sāṇavākasuttehi katacīvaraṃ. **Bhaṅga**nti pana khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vomissetvā katacīvaraṃ. ''Bhaṅgampi

vākamayamevā''ti keci. **Chā**ti gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ **''dukūlādīnī''**tiādi vuttaṃ. **Ādi-**saddena paṭṭuṇṇaṃ, somārapaṭṭaṃ, cīnapaṭṭaṃ, iddhijaṃ, devadinnanti etesaṃ saṅgaho. Tattha **dukūlaṃ** sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. Paṭṭuṇṇadese sañjātavatthaṃ **paṭṭuṇṇaṃ.** ''Paṭṭuṇṇaṃ koseyyaviseso''ti hi amarakose vuttaṃ. Somāradese, cīnadese ca jātavatthāni **somāracīnapaṭṭāni. Paṭṭuṇṇā**dīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijaṃ** ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattaṃ cīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesameva anulomañca. Devatāhi dinnaṃ cīvaraṃ **devadinnaṃ,** taṃ kapparukkhe nibbattaṃ jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisaṃ, tampi khomādīnaṃyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato. **Imānī**ti antogadhāvadhāraṇavacanaṃ, imāni evāti attho. Buddhādīnaṃ paribhogayogyatāya **kappiyacīvarāni.**

Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ **''kusacīra''**ntiādi vuttaṃ. Tattha kusatiṇehi, aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaraṃ **kusacīraṃ.** Potakīvākādīhi vākehi katacīvaraṃ **vākacīraṃ.** Catukkoṇehi, tikoṇehi vā phalakehi katacīvaraṃ **phalakacīraṃ.** Manussānaṃ kesehi katakambalaṃ **kesakambalaṃ.** Cāmarīvālaassavālādīhi kataṃ **vālakambalaṃ.** Makacitantūhi vāyito **potthako. Camma**nti migacammādi yaṃ kiñci cammaṃ. Ulūkapakkhehi ganthetvā katacīvaraṃ **ulūkapakkhaṃ.** Bhujatacādimayaṃ **rukkhadussaṃ,** tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāvākehi vāyitaṃ **latādussaṃ.** Erakavākehi kataṃ **erakadussaṃ.** Tathā **kadalidussaṃ.** Sukhumehi veḷuvilīvehi kataṃ **veḷudussaṃ. Ādi-**saddena vakkalādīnaṃ saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannañca mātikānaṃ vasenāti ''sīmāya deti, katikāya detī''tiādinā (mahāva. 379) āgatānaṃ aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikānaṃ vasena. Cīvarānaṃ paṭilābhakkhettadassanatthañhi bhagavatā ''aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā''tiādinā mātikā ṭhapitā. **Mātikā**ti hi mātaro cīvaruppattijanikāti. **Sosānika**nti susāne patitakaṃ. **Pāpaṇika**nti āpaṇadvāre patitakaṃ. **Rathiya**nti puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakaṃ. **Saṅkārakūṭaka**nti saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakaṃ. **Sināna**nti nhānacoḷaṃ, yaṃ bhūtavejjehi sīsaṃ nhāpetvā ''kāḷakaṇṇīcoḷaka''nti chaḍḍetvā gacchanti. **Tittha**nti titthacoḷakaṃ sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaḍḍha**nti agginā daḍḍhappadesaṃ. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitakā**dīni pākaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti.

Dhajaṃ ussāpetvāti nāvaṃ ārohantehi vā yuddhaṃ pavisantehi vā dhajayaṭṭhiṃ ussāpetvā tattha baddhaṃ pārutacīvaraṃ, tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā. **Ekamāsamatta**nti cīvaramāsasaññitaṃ ekamāsamattaṃ. **Vitakketuṃ vaṭṭati,** na tato paranti adhippāyo. Sabbassāpi hi taṇhāniggahatthāya sāsane paṭipattīti. **Paṃsukūliko addhamāseneva karotī**ti aparapaṭibaddhattā paṭilābhassa. Itarassa pana parapaṭibaddhattā māsamattaṃ anuññātaṃ. **Iti māsaddha…pe… vitakkasantoso** vitakkanassa parimitakālikattā.

Mahātheraṃ tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena gāmadvāraṃ **''bhante gamissāmi''** iccevamāha. Mahātheropissa ajjhāsayaṃ ñatvā **''ahaṃ pāvuso gamissāmī''**ti āha. ''Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū''ti **pañhaṃ pucchamāno gāmaṃ pāvisi. Uccārapalibuddho**ti uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate uppannapītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhitattā **tasmiṃyeva…pe… tīṇi phalāni patto.**

''Kattha labhissāmī''ti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā **''acintetvā''**ti vuttaṃ, ''sundaraṃ labhissāmi, manāpaṃ labhissāmī''ti evamādicintanāya kā nāma kathā. Kathaṃ pana vattabbanti āha **''kammaṭṭhānasīseneva gamana''**nti, tena cīvaraṃ paṭicca kiñcipi na cintetabbaṃ evāti dasseti.

Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhaveyyāti **''pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā''**ti vuttaṃ.

Āhariyamānanti susānādīsu patitakaṃ vatthaṃ ‘‘ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ carantī’’ti ñatvā kenaci purisena tato ānīyamānaṃ.

Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpīti evaṃ paṭilābhasantosaṃ akopetvāva laddhaṃ gaṇhantassāpi. **Attano pahonakamattenevā**ti yathāladdhānaṃ paṃsukūlavatthānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakapamāṇeneva, avadhāraṇena uparipaccāsaṃ nivatteti.

Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapadānacārinā viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanaṃ** nāma cīvaraloluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ.

Dhovanupagenāti dhovanayoggena.

Paṇṇānīti ambajambādipaṇṇāni.

Akopetvāti santosaṃ akopetvā. **Pahonakanīhārenevāti** antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdhaṃ thūlasukhumādiṃ gahetvā **karaṇaṃ.**

Timaṇḍalapaṭicchādanamattassevāti ‘‘nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ; jāṇumaṇḍalaṃ, itaraṃ ce galavāṭamaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍala’’nti evaṃ timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva **karaṇaṃ;** taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇameva hoti.

Avicāretvāti na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Sattavāre**ti sattasibbanavāre.

Kappabinduapadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ **kappasantoso.**

Sītapaṭighātādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ **‘‘hirikopīnapaṭicchādanamattavasenā’’**ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘yāvadeva hirikopīnapaṭicchādanattha’’nti (ma. ni. 1.23; a. ni. 6.68; mahāni. 162).

Vaṭṭati, na tāvatā santoso kuppati sambhārānaṃ, dakkhiṇeyyānañca alābhato.

Sāraṇīyadhamme ṭhatvāti sīlavantehi bhikkhūhi sādhāraṇato paribhoge ṭhatvā.

‘‘Itī’’tiādinā paṭhamassa ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ, tesañca tassa paccayataṃ dassento iti ime dhammā aññamaññassa samuṭṭhāpakā, upatthambhakā cāti dīpeti. Esa nayo ito paratopi.

‘‘Santuṭṭho hoti vaṇṇavādī’’ti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati, tattha catutthoyeva pakkho satthārā vaṇṇito thomitoti mahātherena tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nālako (suttanipāte nālakasutte vitthāro) **eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇavādī** seyyathāpi upanando sakyaputto (pārā. 515, 527, 532, 537 vākyakhandhesu vitthāro). **Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti.** Seyyathāpi thero lāḷudāyī (theragā. aṭṭha. 2.udāyittheragāthāvaṇṇanā) **eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇavādī** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha **‘‘appatirūpa’’**nti, sāsane ṭhitānaṃ na patirūpaṃ asāruppaṃ

ayogyaṃ. **Kohaññaṃ karonto**ti cīvaruppādanimittaṃ paresaṃ kuhanaṃ vimhāpanaṃ karonto. **Uttasatī**ti taṇhāsantāsena uparūpari tasati. **Paritasatīti** parito tasati. Yathā sabbe kāyavacīpayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. **Gadhitaṃ** vuccati gaddho, so cettha abhijjhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitaṃ etassa natthīti **agadhito**ti āha **''agadhito…pe… lobhagiddho''**ti. **Muccha**nti taṇhāvasena muyhanaṃ, tassa vā samussayaṃ adhigataṃ. **Anāpanno** anupagato. **Anotthato**ti anajjhotthato. **Apariyonaddho**ti taṇhāchadanena acchādito. **Ādīnavaṃ passamāno**ti diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikañca dosaṃ passanto. Gadhitaparibhogato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ,** idamatthikatā, taṃ pajānātīti **nissaraṇapañño.** Tenāha **''yāvadeva…pe… pajānanto''**ti.

Nevattānukkaṃsetīti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. **''Aha''**ntiādi ukkaṃsanākāradassanaṃ. **Na vambhetī**ti na hīḷayati nihīnato na dahati. **Tasmiṃ cīvarasantose**ti tasmiṃ yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇena cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmiṃ sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato, vaṇṇavāditānattukkaṃsanā paravambhanāni pana gahitāni na hontīti **''vaṇṇavāditādīsu vā''**ti vikappo vutto. Ettha ca **''dakkho''**tiādi yesaṃ dhammānaṃ vasenassa yathāvuttasantosādi ijjhati, taṃ dassanaṃ. Tattha **''dakkho''**ti iminā tesaṃ samuṭṭhāpanapaññaṃ dasseti, **''analaso''**ti iminā paggaṇhanavīriyaṃ, **''sampajāno''**ti iminā pāṭihāriyapaññaṃ **''paṭissato''**ti iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhetta**nti piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. **Piṇḍapātasantoso jānitabbo**ti piṇḍapāte santoso pabhedato jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappiādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhettaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. Khettaṃ viya **khettaṃ.** Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṃ.** Saṅghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddesādivasena vā. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbaṃ bhattaṃ **saṅghabhattaṃ.** Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbaṃ bhattaṃ **uddesabhattaṃ.** Nimantetvā dātabbaṃ bhattaṃ **nimantanaṃ.** Salākadānavasena dātabbaṃ bhattaṃ **salākabhattaṃ**. Ekasmiṃ pakkhe ekadivasaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **pakkhikaṃ.** Uposathe dātabbaṃ bhattaṃ **uposathikaṃ.** Pāṭipadadivase dātabbaṃ bhattaṃ **pāṭipadikaṃ.** Āgantukānaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **āgantukabhattaṃ.** Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbaṃ bhattaṃ **dhurabhattaṃ.** Kuṭiṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **kuṭibhattaṃ.** Gāmavāsīādīhi vārena dātabbaṃ bhattaṃ **vārabhattaṃ.** Vihāraṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **vihārabhattaṃ.** Sesāni pākaṭāneva.

Vitakketi ''kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmī''ti. ''Kattha piṇḍāya carissāmā''ti therena vutte ''asukagāme bhante''ti kāmametaṃ paṭivacanadānaṃ, yena pana cittena ''cintetvā''ti vuttaṃ, taṃ sandhāyāha **''ettakaṃ cintetvā''**ti. **Tato paṭṭhāyā**ti vitakkamāḷake ṭhatvā vitakkitakālato paṭṭhāya. **''Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hotī''**ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānaṃ vasena gahetabbaṃ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. **Paribāhiro**ti ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppati, visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha **''kammaṭṭhānasīsena gantabba''**nti.

Gahetabbamevāti aṭṭhānappayutto **eva-**saddo. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmiṃ piṇḍapātapaṭiggahaṇe. **Appa**nti attano yāpanapamāṇatopi appaṃ. **Gahetabbaṃ** dāyakassa cittārādhanatthaṃ. **Pamāṇenevā**ti attano yāpanappamāṇeneva appaṃ **gahetabbaṃ.** ''Pamāṇena gahetabba''nti ettha kāraṇaṃ dassetuṃ **''paṭiggahaṇasmiñhī''**tiādi vuttaṃ. **Makkhetī**ti viddhaṃseti apaneti. **Vinipātetī**ti vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsana**nti satthu sāsanaṃ anusiṭṭhiṃ. **Na karoti** nappaṭipajjati.

Sapadānacārino viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanasantosoti āha **''dvārapaṭipāṭiyā gantabba''**nti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā.

Āhāragedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ.** Jighacchāya paṭivinodanatthaṃ kathā, kāyassaṭhitiādipayojanaṃ pana atthāpattito āgataṃ evāti āha **''jighacchāya…pe… santoso nāmā''**ti.

Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ tadahupīti adhippāyo. Itaratthā pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. **Sāraṇīyadhamme ṭhitenā**ti sīlavantehi bhikkhūhi sādhāraṇabhogibhāve ṭhitena.

Senāsanenāti sayanena, āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādike, vihārādike ca seti, taṃ **senaṃ.** Yattha yattha pīṭhādike āsati, taṃ **āsanaṃ.** Tadubhayaṃ ekato katvā ''senāsana''nti vuttaṃ. Tenāha **''mañco''**tiādi. Tattha **mañco** masārakādi, tathā **pīṭhaṃ.** Mañcabhisi, pīṭhabhisīti duvidhā **bhisi. Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso. ''Dīghamukhapāsādo''ti keci. **Aḍḍhayogo**ti dīghapāsādo. ''Ekapassacchadanakasenāsana''nti keci. **Pāsādo**ti caturassapāsādo. ''Āyatacaturassapāsādo''ti keci. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Guhā**ti kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ. **Aṭṭo** bahalabhittikaṃ gehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti. ''Aṭṭālakākārena kariyatī''tipi vadanti. **Māḷo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo patissayaviseso ''vaṭṭākārena katasenāsana''nti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti ''sādako bhikkhu 'ajja kattha vasissāmī'ti vitakketī''tiādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayena **veditabbā,** ''tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro''ti, ''senāsanaṃ gavesantenāpi'kuhiṃ labhissāmī'ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabba''nti ca evamādi sabbaṃ purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantosaṃ dassentena mahātherena gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento **''gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva paviṭṭho''**ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tattha piṇḍapāte viya vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha **''tatthā''**tiādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha **''nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajatī''**ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento **''vuttampi ceta''**ntiādimāha.

''Pathaviṃ pattharamāno viyā''tiādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṃ mahāvisayatāya tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitā hoti ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā yathā taṃ cittuppādakaṇḍe, ayañca bhāvanārāmaariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā evaṃ hotīti vuttaṃ **''sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ… pe… desanaṃ ārabhī''**ti. Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena ramaṇaṃ **āramaṇaṃ ārāmo**ti āha **''abhiratīti attho''**ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā ''urasilomo, kaṇṭhekāḷoti āha **''pahāne ārāmo assāti pahānārāmo''**ti. Āramitabbaṭṭhena vā **ārāmo,** pahānaṃ ārāmo assāti **pahānārāmo**ti evamettha samāsayojanā veditabbā. **''Pajahanto ramatī''**ti etena pahānārāmasaddānaṃ kattusādhanataṃ, kammadhārayasamāsañca dasseti. ''Bhāvento ramatī''ti vuttattā **bhāvanārāmo**ti etthāpi eseva nayo.

Kāmaṃ ''nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajatī''ti vuttaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattīhi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto ''terasannaṃ dhutaṅgāna''nti vatvā ''vinayaṃ patvā garuke ṭhātabba''nti icchitattā sallekhassa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha **''terasannaṃ…pe… kathitaṃ hotī''**ti. Kāmaṃ suttābhidhammapiṭakesupi (dī. ni. 1.7.194; vibha. 508) tattha tattha sīlakathā āgatā eva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābāhullaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābāhullaṃ suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakañca catutthena ariyavaṃsena kathitameva hotīti vuttaṃ **''bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitaṃ hotī''**ti. ''So nekkhammaṃ bhāvento ramatī''ti nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattattā, sabbesampi

vā samathavipassanāmaggadhammānaṃ yathāsakaṃpaṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so pāṭho **''nekkhammapāḷī''**ti vuccatīti āha **''nekkhammapāḷiyā kathetabbo''**ti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ ''sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccare''ti (itivu. aṭṭha. 109). **Dasuttarasuttanta pariyāyenā**ti dasuttarasuttantadhammena, dasuttarasuttante (dī. ni. 3.350) āgatanayenāti vā attho. Sesadvayepi eseva nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. **Nekkhamma**nti kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaññitaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ. ''So abhijjhaṃ loke pahāyā''tiādinā (vibha. 508, 538) āgatā paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanāti idhādhippetā, tasmā **''abyāpāda''**ntiādīsupi evameva attho veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭīkāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. Saupāyāsānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ, catunnaṃ ariyamaggānañca vasenettha desanā pavattāti.

''Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī''ti ca na idaṃ dasuttarasutte āgataniyāmena vuttaṃ, tattha pana ''eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo''ti (dī. ni. 3.351) ca desanā āgatā. Evaṃ santepi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyaṃ (paṭi. ma. 1.24, 3.41) āgatanīhāreneva ''ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī''ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi. Yasmā cāyaṃ ariyavaṃsadesanā nāma satthu paññattāva satthārā hi desitaṃ desanaṃ āyasmā dhammasenāpati sāriputtatthero saṅgāyanavasena idhānesi, tasmā mahāariyavaṃsasutte satthudesanānīhārena nigamanaṃ dassento **''evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotī''**ti āha. Eseva nayo ito paresu **satipaṭṭhānapariyāyaabhidhammaniddesapariyāyesupi.** Kāmañcettha kāyānupassanāvaseneva saṅkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasena vitthārato yojanā veditabbā. **''Aniccato''** (visuddhi. ṭī. 2.698) tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** vuttanayena veditabbaṃ.

310. Saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati ettha, etehīti ca **padhānāni. Uttamavīriyānī**ti seṭṭhavīriyāni visiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Saṃvarantassa uppannavīriya**nti yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhāpane cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. **Pajahantassā**ti vinodentassa. **Uppannavīriya**nti tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Bhāventassa uppannavīriya**nti etthāpi eseva nayo. **Samādhinimitta**nti samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhipavivekassa kāraṇaṃ hotīti ''samādhinimitta''nti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhiādiupadhīhi vivittattā vinissaṭattā. **Taṃ āgammā**ti taṃ nibbānaṃ maggena adhigamahetu. Rāgādayo virajjanti ettha, etenāti vā **virāgo.** Evaṃ **nirodhopi** daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjhaṅgā missakavasena icchitā, tasmā **''ārammaṇavasena adhigantabbavasena vā''**ti vuttaṃ. Tattha **adhigantabbavasenā**ti taṃninnatāvasena. **Vossaggapariṇāmi**nti vossajjanavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇamanasīlaṃ. Tenāha **''dve vossaggā''**tiādi. **Khandhānaṃ pariccajanaṃ** nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena taṃnimittake, khandhe ca ''pajahatī''ti vattabbataṃ arahatīti āha **''vipassanā…pe… pariccajatī''**ti. Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇantī ninnapoṇapabbhārabhāvena ekaṃsato nibbānaṃ ''pakkhandatī''ti vattabbataṃ labhati, maggo ca samucchedavasena kilese, khandhe ca pariccajati, tasmā yathākkamaṃ vipassanāmaggānaṃ vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi veditabbā. **Vossaggatthāyā**ti pariccāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamatī**ti paripaccati. Taṃ **pariṇamanaṃ** vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha **''vipassanābhāvañceva maggabhāvañca pāpuṇātī''**ti. **Sesapadesū**ti ''dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvetī''tiādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādipāpadhammānaṃ vikkhambhanena rāgavidhamanena ekantahitattā, dullabhattā ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃdullabhaṃ,

rāgassa ca ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkhatī**ti ettha **anurakkhanā** nāma adhigatasamādhito yathā na parihāni hoti, evaṃ paṭipatti, sā pana tappaṭipakkhavidhamanenāti āha **''samādhī''**tiādi. **Aṭṭhikasaññādikā**ti aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīsena hi jhānaṃ vadati.

Ekapaṭivedhavasena catusaccadhamme ñāṇanti catūsu ariyasaccesu ekābhisamayavasena pavattañāṇaṃ, maggañāṇanti attho. Catusaccantogadhattā **catusaccabbhantare nirodhadhamme** nibbāne **ñāṇaṃ,** tena phalañāṇaṃ vadati. Yasmā maggānantarassa phalassa maggānuguṇā pavatti, yato taṃsamudayapakkhiyesu dhammesu paṭippassaddhippahānavasena pavattati, tasmā nirodhasaccepi yo maggassa sacchikiriyābhisamayo, tadanuguṇā pavattīti phalañāṇasseva dhamme ñāṇatā vuttā, na yassa kassaci nibbānārammaṇassa ñāṇassa. Tena vuttaṃ **''yathāhā''**tiādi. Ettha ca maggapaññā tāva catusaccadhammassa paṭivijjhanato dhammeñāṇaṃ nāma hotu, phalapaññā pana kathanti codanā sodhitā hoti nirodhadhammaṃ ārabbha pavattanato. Duvidhāpi hi paññā aparappaccayatāya attapaccakkhato ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā ''dhammeñāṇa''nti veditabbā. Ariyasaccesu hi ayaṃ dhamma-saddo tesaṃ aviparītasabhāvattā, saṅkhatappavaro vā ariyamaggo, tassa ca phaladhammo. Tattha paññā taṃsahagatā dhammeñāṇaṃ.

Anvayeñāṇanti anugamanañāṇaṃ. **Paccakkhato disvā**ti cattāri saccāni maggañāṇena paccakkhato paṭivijjhitvā. **Yathā idānī**ti yathā etarahi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, **evaṃ atītepi anāgatepi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccamevā**ti ca sarikkhaṭṭhena vuttaṃ. Esa nayo **samudayasacce, maggasacce ca. Ayamevā**ti avadhāraṇe. Nirodhasacce pana sarikkhaṭṭho natthi tassa niccattā, ekasabhāvattā ca. **Evaṃ tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇa**nti tassa dhammeñāṇassa ''evaṃ atītepī''tiādinā anugatiyaṃ anugamane anvaye ñāṇaṃ. Idaṃ anvaye ñāṇanti yojanā. **''Tenāhā''**tiādinā yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāveti. **So**ti dhammañāṇaṃ patvā ṭhito bhikkhu. **Iminā dhammenā**ti dhammagocarattā gocaravohārena ''dhammo''ti vuttenamaggañāṇena, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, **iminā dhammena ñātenā**ti imaṃ catusaccadhammaṃ ñāṇena jānitvā ṭhitena maggañāṇenāti attho. **Diṭṭhenā**ti dassanena saccadhammaṃ passitvā ṭhitena. **Pattenā**ti saccānaṃ patvā ṭhitena. **Viditenā**ti saccāni viditvā ṭhitena. **Pariyogāḷhenā**ti catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitenāti evaṃ tāvettha abhidhammaṭṭhakathāyaṃ (vibha. aṭṭha. 796) attho vutto. Duvidhampi pana maggaphalañāṇaṃ dhammeñāṇaṃ. Paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇañca nayanayanassāti duvidhenāpi tena dhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā, maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayanayanaṃ hotīti tena iminā dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjatīti. **Atītānāgate nayaṃ netī**ti atīte, anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇañāṇakiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate nayanayanasadisaṃ kataṃ maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Nayidaṃ aññaṃ ñāṇuppādanaṃ nayanayanaṃ, ñāṇasseva pana pavattivisesoti.

Paresaṃ cetaso parito ayanaṃ paricchindanaṃ pariyo, tasmiṃ **pariye.** Tenāha **''paresaṃ cittaparicchede''**ti. **Avasesaṃ sammutimhiñāṇaṃ nāma** ''ñāṇa''nti sammatattā. Vacanatthato pana sammutimhi ñāṇanti **sammutimhiñāṇaṃ.** Dhammeñāṇādīnaṃ viya hi sātisayassa paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanasaṅkhātajānanasāmaññena ''ñāṇa''nti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ **sammutimhiñāṇaṃ** sammutidvārena atthassa gahaṇato. **Avasesaṃ** vā itarañāṇattayavisabhāgaṃ ñāṇaṃ tabbisabhāgasāmaññena sammutimhiñāṇamhi paviṭṭhattā **sammutimhiñāṇaṃ nāma** hotīti.

Kāmaṃ sotāpattimaggañāṇādīni dukkhañāṇādīniyeva, ukkaṭṭhaniddesena panevamāha **''arahattaṃ pāpetvā''**ti. Vaṭṭato niggacchati etenāti **niggamanaṃ,** catusaccakammaṭṭhānaṃ. Purimāni **dve saccāni vaṭṭaṃ** pavattipavattihetubhāvato. Itarāni pana **dve vivaṭṭaṃ** nivattinivattihetubhāvato. **Abhiniveso**ti vipassanābhiniveso **hoti** lokiyassa ñāṇassa visabhāgūpagamanato. **No vivaṭṭe**ti vivaṭṭe abhiniveso no hoti avisayabhāvato. **Pariyattī**ti kammaṭṭhānatanti. **Uggahetvā**ti vācuggataṃ katvā. **Uggahetvā**ti vā pāḷito, atthato ca yathārahaṃ savanadhāraṇaparipucchanamanasānupekkhanādivasena

cittena uddhaṃ uddhaṃ gaṇhitvā. **Kammaṃ karotī**ti nāmarūpapariggahādikkamena yogakammaṃ karoti.

Yadi purimesu dvīsu eva vipassanābhiniveso, tesu eva uggahādi, kathamidaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ jātanti āha **''dvīsū''**tiādi. Kāmaṃ pacchimānipi dve saccāni abhiññeyyāni, pariññeyyatā pana tattha natthīti na vipassanābyāpāro. Kevalaṃ pana anussavamatte ṭhatvā accantapaṇītabhāvato **iṭṭhaṃ,** ātappakanirāmisapītisañjananato **kantaṃ,** uparūpari abhirucijananena manassa vaḍḍhanato **manāpa**nti manasikāraṃ pavatteti. Tenāha **''nirodhasaccaṃ nāmā''**tiādi. **Dvīsu saccesū**ti dvīsu saccesu visayabhūtesu, tāni ca uddissa asammohapaṭivedhavasena pavattamāno hi maggo te uddissa pavatto nāma hotīti. **Tīṇi** dukkhasamudayamaggasaccāni. **Kiccavasenā**ti asammuyhanavasena. **Eka**nti nirodhasaccaṃ. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇakaraṇavasenapi asammuyhanakiccavasenapi tattha paṭivedho labbhateva. **Dve saccānī**ti dukkhasamudayasaccāni. **Duddasattā**ti daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Oḷārikā hi dukkhasamudayā, tiracchānagatānampi dukkhaṃ, āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo. Pīḷanādiāyūhanādivasenapi ''idaṃ dukkhaṃ, idaṃ assa kāraṇa''nti yāthāvato ñāṇena ogāhituṃ asakkuṇeyyattā tāni **gambhīrāni. Dve**ti nirodhamaggasaccāni. Tāni saṇhasukhumabhāvato sabhāveneva gambhīratāya yāthāvato ñāṇena durogāhattā **''duddasānī''**ti.

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. **Soto** nāma ariyasoto purimapadalopena, tassa ādito sabbapaṭhamaṃ pajjanaṃ **sotāpatti,** paṭhamamaggapaṭilābho. Tassa aṅgāni adhigamūpāyabhūtāni kāraṇāni **sotāpattiyaṅgāni.** Tenāha **''sotā…pe… attho''**ti. Santakāyakammāditāya santadhammasamannāgamato, santadhammapavedanato ca santo purisāti **sappurisā.** Tattha yesaṃ vasena catusaccasampaṭivedhāvahaṃ saddhammassavanaṃ labbhati, te eva dassento **''buddhādīnaṃ sappurisāna''**nti āha. Santo sataṃ vā dhammoti **saddhammo.** So hi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe, saṃsāradukkhe ca apatante dhāretīti evamādi guṇātisayayogavasena **santo** saṃvijjamāno, pasattho, sundaro vā dhammo, sataṃ vā ariyānaṃ dhammo, tesaṃ vā tabbhāvasādhako dhammoti **saddhammo,** ''idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇātī''tiādinā (a. ni. 5.73) vuttā pariyatti. Sā pana mahāvisayatāya na sabbā sabbassa visesāvahāti tassa tassa anucchavikameva dassento āha **''sappāyassa tepiṭakadhammassa savana''**nti. **Yonisomanasikāro** heṭṭhā vutto eva. **Pubbabhāgapaṭipattiyā**ti vipassanānuyogassa.

Aveccappasādenāti saccasampaṭivedhavasena buddhādīnaṃ guṇe ñatvā uppannappasādena, so pana pasādo devādīsu kenacipi akampiyatāya niccaloti āha **''acalappasādenā''**ti. **Etthā**ti etasmiṃ catukkattaye āhāracatukke. **Lūkhapaṇītavatthuvasenā**ti odanakummāsādikassa lūkhassa ceva paṇītassa ca vatthuno vasena. Sā panāyaṃ āhārassa oḷārikasukhumatā ''kumbhilānaṃ āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo''tiādinā (saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.11) aṭṭhakathāyaṃ vitthārato āgatā eva.

Ārammaṇaṭṭhitivasenāti ārammaṇasaṅkhātassa pavattipaccayaṭṭhānassa vasena. Tiṭṭhati etthāti **ṭhiti,** ārammaṇameva ṭhiti **ārammaṇaṭṭhiti.** Tenevāha ''rūpārammaṇa''ntiādi. **Ārammaṇattho** cettha upatthambhanattho veditabbo, na visayalakkhaṇova. Upatthambhanabhūtaṃ rūpaṃ upetīti rūpūpāyaṃ. Tenāha **''rūpaṃ upagataṃ hutvā''**tiādi. **Rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhati** tena vinā appavattanato. **Ta**nti rūpakkhandhaṃ nissāya ṭhānappavattanaṃ. **Eta**nti ''rūpūpāya''nti etaṃ vacanaṃ. Rūpakkhandho gocaro pavattiṭṭhānaṃ paccayo etassāti **rūpakkhandhagocaraṃ** rūpaṃ sahakārīkāraṇabhāvena patiṭṭhā etassāti **rūpappatiṭṭhaṃ.** Iti tīhi padehi abhisaṅkhāraviññāṇaṃ pati rūpakkhandhassa sahakārīkāraṇabhāvoyevettha vutto. Upasittaṃ viya **upasittaṃ,** yathā byañjanehi upasittaṃ sinehitaṃ odanaṃ rucitaṃ, pariṇāmayogyañca, evaṃ nandiyā upasittaṃ sinehitaṃ kammaviññāṇaṃ abhirucitaṃ hutvā vipākayogyaṃ hotīti. **Itara**nti dosasahagatādiakusalaṃ, kusalañca **upanissayakoṭiyā** upasittaṃ hutvāti yojanā. **Evaṃ pavattamāna**nti evaṃ rūpūpāyanti desanābhāvena pavattamānaṃ. Vipākadhammatāya **vuddhiṃ…pe… āpajjati.** Tatthāpi nippariyāyaphalanibbattanavasena **vuddhiṃ,** pariyāyaphalanibbattanavasena **viruḷhiṃ,** nissandaphalanibbattanavasena **vepullaṃ.** Diṭṭhadhammavedanīyaphalanibbattanena vā **vuddhiṃ,** upapajjavedanīyaphalanibbattanavasena

viruḷhiṃ, aparāpariyāyaphalanibbattanavasena **vepullaṃ āpajjatī**ti yojanā. Ekantato vedanupāyādivasena patti nāma arūpabhave yevāti āha **''imehi panā''**tiādi. Evañca katvā pāḷiyaṃ kataṃ **vā-**saddaggahaṇañca samatthitaṃ hoti. ''Rūpūpāya''ntiādinā yathā abhisaṅkhāraviññāṇassa upanissayabhūtā rūpādayo gayhanti, evaṃ tena nibbattetabbāpi te gayhantīti adhippāyena **''catukkavasena…pe… na vutta''**nti āha. Vipākopi hi dhammo vipākadhammaviññāṇaṃ upagataṃ nāma hoti tathā nandiyā upasittattā. Tenāha ''nandūpasecana''nti. **Vitthāritāneva** siṅgālasutte.

Bhavati etena ārogyanti **bhavo,** gilānapaccayo. Parivuddho bhavo **abhavo.** Vuddhiattho hi ayaṃ akāro yathā ''saṃvarāsaṃvaro, (pārā. paṭhamamahāsaṅgītikathā; dī. ni. aṭṭha. 1.paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) phalāphalaṃ''ti ca. **Telamadhuphāṇitādīnī**ti **ādi-**saddena sappinavanītānaṃ gahaṇaṃ, telādīnaṃ gahaṇañcettha nidassanamattaṃ. Sabbassāpi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā **bhavābhavo**ti khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Evañca sati ''imesaṃ panā''tiādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhavūpapattipahānattho hi visesato catutthaariyavaṃso. **Taṇhuppādāna**nti taṇhuppattīnaṃ, cīvarādihetu uppajjanakataṇhānanti attho. **Padhānakaraṇakāle**ti bhāvanānuyogakkhaṇe. **Sītādīni na khamatī**ti bhāvanāya pubbabhāgakālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Khamatī**ti sahati abhibhavati. **Vitakkasamana**nti nidassanamattaṃ. Sabbesampi kilesānaṃ samanavasena pavattā paṭipadā.

Samādhijhānādibhedo dhammo pajjati paṭipajjīyati etenāti **dhammapadaṃ.** Anabhijjhāva dhammapadaṃ **anabhijjhādhammapadaṃ.** Ayaṃ tāva alobhapakkhe nayo, itarapakkhe pana anabhijjhāpadhāno dhammakoṭṭhāso **anabhijjhādhammapadaṃ. Akopo**ti adoso, mettāti attho. **Suppaṭṭhitasatī**ti kāyādīsu sammadeva upaṭṭhitā sati. **Satisīsenā**ti satipadhānamukhena. Samādhipadhānattā jhānānaṃ **''samāpatti vā''**ti vuttaṃ. Kāmaṃ saviññāṇakaasubhepi jhānabhāvanā alobhappadhānā hoti kāyassa jigucchanena, paṭikkūlākāraggahaṇavasena ca pavattanato, sattavidhauggahakosallādivasena panassā pavatti satipadhānāti tatiyadhammapadeneva naṃ saṅgaṇhitukāmo **''dasa asubhavasena vā''**ti āha. Hitūpasaṃhārādivasena pavattanato brahmavihārabhāvanā byāpādavirodhinī abyāpādappadhānāti āha **''catubrahma…pe… dhammapada''**nti. Tattha adhigatāni jhānādīnīti yojanā. Gamanādito āhārassa paṭikkūlabhāvasallakkhaṇaṃ saññāya thirabhāveneva hoti tassā thirasaññāpadaṭṭhānattāti āhāre paṭikkūlasaññāpi tatiyadhammapade eva saṅgahaṃ gatā. Āruppasamādhiabhiññānaṃ adhiṭṭhānabhāvato kasiṇabhāvanā, sattavidhabojjhaṅgavijjāvimuttipāripūrihetuto ānāpānesu paṭhamaānāpānabhāvanā visesato samādhipadhānāti sā catutthadhammapadena saṅgahitā. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānipi ettheva saṅgahetabbāni siyuṃ, paññāpadhānatāya pana na saṅgahitāni.

Dhammasamādānesu paṭhamaṃ acelakapaṭipadā etarahi ca dukkhabhāvato, anāgatepi apāyadukkhavaṭṭadukkhāvahato. **Acelakapaṭipadā**ti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ channaparibbājakānampi ubhayadukkhāvahapaṭipattidassanato. **Dutiyaṃ…pe… brahmacariyacaraṇaṃ** etarahi satipi dukkhe āyatiṃ sukhāvahattā. **Kāmesu pātabyatā** yathākāmaṃ kāmaparibhogo. **Alabhamānassāpī**ti **pi-**saddena ko pana vādo labhamānassāti dasseti.

Dussīlyādipāpadhammānaṃ khambhanaṃ paṭibandhanaṃ **khandhaṭṭho,** so pana sīlādi evāti āha **''guṇaṭṭho khandhaṭṭho''**ti. Guṇavisayatāya **khandha-**saddassa guṇatthatā veditabbā. **Vimuttikkhandho**ti paṭipakkhato suṭṭhu vimuttā guṇadhammā adhippetā, na avimuttā, nāpi vimuccamānāti tehi saha desanaṃ āruḷhā sīlakkhandhādayopi tayoti āha **''phalasīlaṃ adhippetaṃ, catūsupi ṭhānesu phalameva vutta''**nti ca. Eteneva cettha **vimuttikkhandho**ti phalapariyāpannā sammāsaṅkappavāyāmasatiyo adhippetāti veditabbaṃ.

Upatthambhanaṭṭhena sampayuttadhammānaṃ tattha thirabhāvena pavattanato, eteneva ahirikaanottappānampi savisaye balaṭṭho siddho veditabbo. Na hi tesaṃ paṭipakkhehi akampiyaṭṭho ekantiko. Hirottappānañhi akampiyaṭṭho sātisayo kusaladhammānaṃ mahābalabhāvato, akusalānañca dubbalabhāvato. Tenāha bhagavā ''abalā naṃ balīyanti, maddante naṃ parissayā''ti (su. ni. 776;

mahāni. 5; netti. paṭiniddesavāre 5) bodhipakkhiyadhammavasenāyaṃ desanāti **''samathavipassanāmaggavasenā''**ti vuttaṃ.

Adhīti upasaggamattaṃ, na ''adhicitta''ntiādīsu (dha. pa. 185) viya adhikārādiatthaṃ. Karaṇādhikaraṇabhāvasādhanavasena adhiṭṭhāna-saddassa atthaṃ dassento **''tena vā''**tiādimāha. **Tena** adhiṭṭhānena **tiṭṭhanti** attano sammāpaṭipattiyaṃ guṇādhikā purisā, te eva **tattha** adhiṭṭhāne **tiṭṭhanti** sammāpattiyā, **ṭhānameva** adhiṭṭhānameva sammāpaṭipattiyanti yojanā. **Paṭhamena** adhiṭṭhānena. **Aggaphalapaññā**ti ukkaṭṭhaniddesoyaṃ. **Kilesūpasamo**ti kilesānaṃ accantavūpasamo. Paṭhamena nayena adhiṭṭhānāni ekadesatova gahitāni, na nippadesatoti nippadesatova tāni dassetuṃ **''paṭhamena cā''**tiādi vuttaṃ. **''Ādiṃ katvā''**ti etena jhānābhiññāpaññañceva maggapaññañca saṅgaṇhāti. **Vacīsaccaṃ ādiṃ katvā**ti **ādi**-saddena viratisaccaṃ saṅgaṇhāti. Tatiyena **ādi-**saddena kilesānaṃ vītikkamapariccāgaṃ, pariyuṭṭhānapariccāgaṃ, heṭṭhimamaggehi anusayapariccāgañca saṅgaṇhāti. **''Vikkhambhite kilese''**ti etena samāpattīhi kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasamaṃ vatvā **ādi-**saddena heṭṭhimamaggehi kātabbaṃ tesaṃ samucchedavasena vūpasamaṃ saṅgaṇhāti. **Arahattaphalapaññā kathitā** ukkaṭṭhaniddesatova, aññathā vacīsaccādīnampi gahaṇaṃ siyā. Nibbānañca asammosadhammatāya uttamaṭṭhena **saccaṃ,** sabbasaṃkilesapariccāganimittatāya **cāgo,** sabbasaṅkhārūpasamabhāvato **upasamo**ti ca visesato vattabbataṃ arahatīti therassa adhippāyo. Pakaṭṭhajānanaphalatāya **paññā,** anavasesato kilesānañcajante ca vūpasante ca uppannattā **cāgo, upasamo**ti ca visesato aggaphalañāṇaṃ vuccatīti thero āha **''sesehi arahattaphalapaññā kathitā''**ti.

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. **Kāḷaka**nti malīnaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha kammapathappattameva adhippetanti āha **''dasaakusalakammapathakamma''**nti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhaṃ.** Tenāha ''kaṇhavipāka''nti. Apāyūpatti, manussesu ca dobhaggiyaṃ **kaṇhavipāko.** Ayaṃ tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanato**ti nibbattāpanato. **Paṇḍara**nti odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho. Sukkābhijātihetuto vā **sukkaṃ.** Tenāha ''sukkavipāka''nti. Saggūpapatti, manussesu sobhaggiyañca **sukkavipāko.** Ayaṃ tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddesena pana **''sagge nibbattanato''**ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. **Missakakamma**nti kālena kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ. **''Sukhadukkhavipāka''**nti vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetuṃ **''missakakammañhī''**tiādi vuttaṃ. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddhaṃsakassa kammakkhayakarakammassa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha **''ubhaya…pe… ayamettha attho''**ti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha ''sukkavipāko''ti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Pubbenivāso sattānaṃ cutūpapāto ca **paccakkhakaraṇena sacchikātabbā;** itare **paṭilābhena** asammohapaṭivedhavasena **paccakkhakaraṇena** ca **sacchikātabbā.** Nanu ca paccavekkhaṇāpettha paccakkhato pavattatīti? Saccaṃ paccakkhato pavattati sarūpadassanato, na pana paccakkhakaraṇavasena pavattati paccakkhakārīnaṃ piṭṭhivattanato. Tenāha **''kāyenā''**tiādi.

Ohanantīti heṭṭhā katvā hananti gamenti. Tathābhūtā ca adho sīdenti nāmāti āha **''osīdāpentī''**ti. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho.** Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ **''rūpārūpabhavesū''**tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato. Yathā rañjanaṭṭhena rāgo, evaṃ ohanaṭṭhena ''ogho''ti vutto.

Yojentīti kammaṃ vipākena, bhavādiṃ bhavantarādīhi dukkhe satte yojenti ghaṭṭentīti **yogā. Oghā viya veditabbā** atthato kāmayogādibhāvato.

Visaṃyojentīti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti. Saṃkilesakaraṇaṃ yojanaṃ **yogo,**

ganthikaraṇaṃ (ganthakaraṇaṃ dha. sa. mūlaṭī. 20-25), saṅkhalikacakkalikānaṃ viya paṭibaddhatākaraṇaṃ vā ganthanaṃ gantho, ayaṃ etesaṃ viseso. **Palibundhatī**ti nissarituṃ appadānavasena na muñceti vibandhati. **Idamevā**ti attano yathāupaṭṭhitaṃ sassatavādādikaṃ vadati. **Sacca**nti bhūtaṃ.

Bhusaṃ, daḷhañca ārammaṇaṃ ādīyati etehīti **upādānāni.** Yaṃ pana tesaṃ tathāgahaṇaṃ, tampi atthato ādānamevāti āha **''upādānānīti ādānaggahaṇānī''**ti. **Gahaṇaṭṭhenā**ti kāmanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. Puna **gahaṇaṭṭhenā**ti micchābhinivisanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. **Iminā**ti iminā sīlavatādinā. **Suddhī**ti saṃsārasuddhi. **Etenā**ti etena diṭṭhigāhena. **''Attā''**ti paññāpento **vadati ceva** abhinivesanavasena **upādiyati ca.**

Yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajātitāya missitā viya hontīti **yoniyo,** tā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisiṭṭhā khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesāti āha **''yoniyoti koṭṭhāsā''**ti. **Sayanasmi**nti pupphasantharādisayanasmiṃ. Tattha vā te sayitā jāyantīti **sayana**ggahaṇaṃ. Tayidaṃ manussānaṃ, bhummadevānañca vasena gahetabbaṃ. Pūtimacchādīsu kimayo nibbattanti. **Upapatitā viyāti** upapajjavasena patitā viya. Bāhirapaccayanirapekkhatāya vā upapatane sādhukārino **opapātino,** te eva idha **''opapātikā''**ti vuttā. **Devamanussesū**ti ettha ye deve sandhāya devaggahaṇaṃ, te dassento **''bhummadevesū''**ti āha.

Attano satisammosena āhārappayogena maraṇato **''paṭhamo khiḍḍāpadosikavasenā''**ti vuttaṃ. Attano parassa ca manopadosavasena maraṇato **''tatiyo manopadosikavasenā''**ti vuttaṃ. **Neva attasañcetanāya maranti, na parasañcetanāya** kevalaṃ puññakkhayeneva maraṇato, tasmā **catuttho…pe… veditabbo.**

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. Dānasaṅkhātā **dakkhiṇā,** na deyyadhammasaṅkhātā. **Visujjhanā** mahājutikatā, sā pana mahāphalatāya veditabbāti āha **''mahapphalā hontī''**ti.

Anariyānanti asādhūnaṃ. Te pana nihīnācārā hontīti āha **''lāmakāna''**nti. **Vohārā**ti sabbohārā abhilāpā vā, atthato tathāpavattā cetanā. Tenāha **''ettha cā''**tiādi.

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. Tesu **acelako**ti nidassanamattaṃ channaparibbājakānampi attakilamathaṃ anuyuttānaṃ labbhanato.

Na sīlādisampannoti sīlādīhi guṇehi aparipuṇṇo.

Tamoti appakāsabhāvena tamobhūto. Tenāha **''andhakārabhūto''**ti, andhakāraṃ viya bhūto jāto appakāsabhāvena, andhakārattaṃ vā pattoti attho. **Tamamevā**ti vuttalakkhaṇaṃ tamameva. **Paraṃ** parato **ayanaṃ gati** niṭṭhāti attho. **''Nīce…pe… nibbattitvā''**ti etena tassa tamabhāvaṃ dasseti, **''tīṇi duccaritāni paripūretī''**ti etena tamaparāyanabhāvaṃ appakāsabhāvāpattito. **Tathāvidho hutvā**ti nīce…pe… nibbattetvā. **''Tīṇi sucaritāni paripūretī''**ti etena tassa jotiparāyanabhāvaṃ dasseti pakāsabhāvāpattito. Itaradvaye vuttanayānusārena attho veditabbo.

Ma-kāro padasandhimattaṃ ''aññamañña''ntiādīsu (su. ni. 605) viya. **Catūhi vātehī**ti catūhi disāhi uṭṭhitavātehi. **Parappavādehī**ti paresaṃ diṭṭhigatikānaṃ vādehi. ''Akampiyo''ti vatvā tattha kāraṇamāha **''acalasaddhāyā''**ti, maggenāgatasaddhāya. **Patanubhūtattā**ti ettha dvīhi kāraṇehi patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiyā, pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi

vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca vaṭṭānusārimahājanassa viya maddantā abhibhavantā na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā tanukākārā uppajjanti. Iti kilesānaṃ patanubhāvena guṇasobhāya guṇasoraccena **sakadāgāmī samaṇapadumo nāma. Rāgadosānaṃ abhāvā**ti guṇavikāsavibandhānaṃ sabbaso rāgadosānaṃ abhāvena. **Khippameva pupphissatī**ti aggamaggavikasanena nacirasseva anavasesaguṇasobhāpāripūriyā pupphissati. Tasmā **anāgāmī samaṇapuṇḍarīko nāma.** **''Puṇḍarīka''**nti hi rattakamalaṃ vuccati. Taṃ kira lahuṃ pupphissati. **'Paduma'**nti setakamalaṃ, taṃ cirena pupphissatī''ti vadanti. **Ganthakārakilesāna**nti cittassa baddhabhāvakarānaṃ uddhambhāgiyakilesānaṃ sabbaso **abhāvā samaṇasukhumālo nāma** samaṇabhāvena paramasukhumālabhāvappattito.

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā.

Pañcakavaṇṇanā

315. Saccesu viya ariyasaccāni khandhesu upādānakkhandhā antogadhāti khandhesu lokiyalokuttaravasena vibhāgaṃ dassetvā itaresu tadabhāvato **''upādānakkhandhā lokiyā vā''**ti āha.

Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho ''taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena kato''ti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yehi tāni kammāni ''katānī''ti vuccanti, tehi ''gantabbā''ti voharīyanti. Yassa uppajjati, taṃ brūhanto eva uppajjatīti **ayo,** sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo.** Tato eva assādetabbamettha natthīti **''nirassādo''**ti āha. Avīciādiokāsepi nirayasaddo niruḷhoti āha **''sahokāsena khandhā kathitā''**ti. Sūriyavimānādi okāsavisesepi loke deva-saddo niruḷhoti āha **''catutthe okāsopī''**ti.

Āvāseti visaye bhummaṃ. **Peto vā ajagaro vā hutvā nibbattati** laggacittatāya, hīnajjhāsayatāya ca. Tehi tehi kāraṇehi ādīnavaṃ dassetvā **yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti** attano visamanissitatāya, balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena attano eva vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇo ''kiṃ vaṇṇo eso''ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. Paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo evāti āha **''pariyattidhamme''**tiādi. ''Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nassessatī''ti **dhammānuggahena na deti.** ''Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī''ti **puggalānuggahena na deti. Na taṃ** adānaṃ **macchariyaṃ** macchariyalakkhaṇasseva abhāvato.

Cittaṃ nivārentīti jhānādivasena uppajjanakaṃ kusalacittaṃ nisedhenti tathāssa uppajjituṃ na denti. **Nīvaraṇappatto**ti nīvaraṇāvattho. **''Arahattamaggavajjho''**ti etena bhavarāgānusayassapi nīvaraṇabhāvaṃ anujānāti, taṃ vicāretabbaṃ. Kimettha vicāretabbaṃ? ''Āruppe kāmacchandanīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇa''nti (paṭṭhā. 3.nīvaraṇagocchake 8) ādivacanato na yidaṃ ''pariyāyena vutta''nti sakkā vattuṃ, sabbesampi tebhūmakadhammānaṃ kāmanīyaṭṭhena kāmabhāvato bhavarāgassapi kāmacchandabhāvassa icchitattā. Tasmā ''kāmacchando nīvaraṇappatto''ti bhavarāgānusayamāha. So hi arahattamaggavajjho. ''Yā tasmiṃ samaye cittassa akalyatā''ti (dha. sa. 1162) ādivacanato **thinaṃ cittagelaññaṃ.** Tathā ''yā tasmiṃ samaye vedanākkhandhassā''ti (dha. sa. 44) ādivacanato **middhaṃ khandhattayagelaññaṃ.** Ettha ca cittagelaññena cittasseva akalyatā, khandhattayagelaññena pana rūpakāyassapi thinamiddhassa niddāhetuttā. **Tathā uddhacca**nti uddhaccassa arahattamaggavajjhataṃ upasaṃharati tathā-saddena, na ubhayataṃ. Na hi tassa tādisī ubhayatā atthi. Yaṃ pana keci vadanti ''puthujjanasantānavutti sekkhasantānavuttī''ti, taṃ idha anupayogi sekkhasantānavuttino eva cettha adhippetattā.

Tehīti saṃyojanehi. ‘‘Orambhāgiyāni uddhambhāgiyānī’’ti visesaṃ anāmasitvā ‘‘saṃyojanānī’’ti sādhāraṇato paduddhāro idāni vuccamānacatukkānucchavikatāvasena, kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathañcipi avinipāteyyatāmutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṃ sattānaṃ abbhantaraṭṭhena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto, yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchinnabandhanatāya, bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddhā bahisayitā nāma.** Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana thūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha **‘‘tesañhi kāmabhave bandhana’’**nti. Iminā nayena sesadvayepi attho veditabbo. Asamucchinnesu ca orambhāgiyasaṃyojaniyesu laddhappaccayesu uddhambhāgiyasaṃyojanāni agaṇanūpagāni hontīti. Ariyānaṃyeva vasenettha catukkassa uddhaṭattā labbhamānāpi puthujjanā na uddhaṭā.

Sikkhākoṭṭhāsoti sikkhitabbabhāgo. Pajjati sikkhā etenāti **sikkhāpadaṃ,** sikkhāya adhigamupāyoti. **Āgatāyeva,** tasmā tattha āgatanayeneva veditabbāti adhippāyo.

Abhabbaṭṭhānādipañcakavaṇṇanā

316. **Desanāsīsamevā**ti desanāpadeso eva, tasmā **sotāpannādayopi abhabbā.** Yadi evaṃ kasmā tathā desanāti āha **‘‘puthujjanakhīṇāsavāna’’**ntiādi.

Ñātibyasane yesaṃ ñātīnaṃ vināso, tesaṃ hitasukhaṃ viddhaṃseti, tasmā **byasatīti byasanaṃ.** Bhogabyasanepi eseva nayo. Rogabyasanādīsu pana ‘‘yassa rogo’’tiādinā yojetabbaṃ. **Neva akusalāni** asaṃkiliṭṭhasabhāvattā. **Na tilakkhaṇāhatāni** abhāvadhammattā. Itaraṃ pana vuttavipariyāyato **akusalaṃ, tilakkhaṇāhatañca.**

Guṇehi samiddhabhāvā **sampadā.**

Vatthusandassanāti yasmiṃ vatthusmiṃ tassa āpatti, tassa sarūpato dassanā. **Āpattisandassanā**ti yaṃ āpattiṃ so āpanno, tassā dassanā. **Saṃvāsapaṭikkhepo**ti uposathapavāraṇādisaṃvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. **Sāmīcipaṭikkhepo** abhivādanādisāmīcikiriyāya akaraṇaṃ. **Codayamānenā**ti codentena. **Cuditakassa kālo**ti cuditakassa puggalassa codetabbakālo. **Puggala**nti codetabbaṃ puggalaṃ. **Upaparikkhitvā**ti ‘‘ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhatī’’ti vīmaṃsitvā. **Ayasaṃ āropeti** ‘‘ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā anayabyasanaṃ āpādentī’’ti bhikkhūnaṃ ayasaṃ uppādeti.

Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā

317. Padahatīti **padahano;** bhāvanaṃ anuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo.** Padhānaṃ assa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā **‘‘padhāniyo’’**ti vuttaṃ. ‘‘Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā’’ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhuti āgatā saddhā āgamanasaddhā eva, ukkaṭṭhaniddesena pana **‘‘sabbaññubodhisattāna’’**nti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttāpi **adhigamanasaddhā nāma,** yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anabhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappana**nti okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanaṃ. **Pasāduppatti** pasādanīye vatthusmiṃ pasīdanameva. **Suppaṭividdha**nti suṭṭhu paṭividdhaṃ, yathā tena paṭivedhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhī, tassa dhammasudhammatāya, saṅghasuppaṭipannatāya ca saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā ‘‘yo, bhikkhave, buddhe pasanno, dhamme so pasanno, saṅghe so pasanno’’tiādi. **Padhānavīriyaṃ ijjhati** ‘‘addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī’’ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho ‘‘appa-saddassa…pe… kho panā’’tiādīsu viyāti āha **‘‘arogo’’**ti. **Samavepākiniyā**ti yathābhuttaṃ āhāraṃ samākāreneva paccanasīlāya. Daḷhaṃ katvā paccantī hi gahaṇī

ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā paccantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha **''nātisītāya nāccuṇhāyā''**ti. Gahaṇītejassa mandatikkhatāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahagatāti āha **''atisītagahaṇiko''**tiādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha **''yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā''**ti. **Udayatthagāminiyā**ti saṅkhārānaṃ udayaṃ, vayañca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha **''udayañcā''**tiādi. **Parisuddhāyā**ti nirupakkilesāya. **Nibbijjhituṃ samatthāyā**ti tadaṅgavasena avasesaṃ pajahituṃ samatthāya. **Tassa tassa dukkhassa khayagāminiyā**ti yaṃ dukkhaṃ imasmiṃ ñāṇe anadhigate pavattārahaṃ, adhigate na pavattati, taṃ sandhāya vadati. Tathā hesa yogāvacaro ''cūḷasotāpanno''ti vuccati.

Suddhāvāsādipañcakavaṇṇanā

318. **''Suddhā āvasiṃsū''**tiādinā addhattayepi tesaṃ suddhāvāsapariyāyo abyabhicārīti dasseti. **Kilesamalarahitā**ti nāmakāyaparisuddhiṃ vadanto eva rūpakāyaparisuddhimpi atthato dasseti. Tenāha **''anāgāmikhīṇāsavā''**ti.

Āyuno majjhanti avihādīsu yattha yattha uppanno, tattha tattha āyuno majjhaṃ **anatikkamitvā. Antarā vā**ti tassa antarāva orameva. **Majjhaṃ upahaccā**ti āyuno majjhaṃ aticca. Tenāha **''atikkamitvā''**ti. **Appayogenā**ti anussahanena. **Akilamanto**ti akilanto. **Sukhenā**ti akicchena. Uddhaṃ vāhibhāvena uddhaṃ assa taṇhāsotaṃ, vaṭṭasotañcāti **uddhaṃsoto;** uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhaṃ assa maggasotanti **uddhaṃsoto. Akaniṭṭhaṃ gacchatī**ti **akaniṭṭhagāmī. Sodhetvā**ti tattha tattha uppajjanto te te devaloke sodhento viya hotīti vuttaṃ **''cattāro devaloke sodhetvā''**ti. Tattha tattha vā uppajjitvā puna anuppajjanārahabhāveneva tatopi gacchanto devūpapattibhavasaññite attano khandhaloke bhavarāgamalaṃ visodhetvā vikkhambhetvā. Ayañhi avihesu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatthāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatthāpi cattārikappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatthāpi aṭṭhakappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati.

Cetokhilapañcakavaṇṇanā

319. **Cetokhilā** nāma atthato vicikicchā kodho ca, te pana yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha **''cittassa thaddhabhāvo''**ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthurūpakāyasirī gahitāva nāma hoti, evaṃ sabbaññutāya sabbā dhammakāyasirī'' gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkhaṃ dassento **''sarīre kaṅkhamāno''**tiādimāha. Ātapati kileseti **ātappaṃ**, sammāvāyāmoti āha **''ātappāyāti vīriyakaraṇatthāyā''**ti. **Punappunaṃ yogāyā**ti bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. **Satatakiriyāyā**ti bhāvanāya nirantarappayogāya. ''Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno''ti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattatīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussavākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha **''vipassanā…pe… vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī''**ti. **Sikkhā**ti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. ''Kāmañcettha visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittaghaṭṭanāhetu abhiṇhuppattikatāya ca 'sabrahmacārīsū'ti kopassa visayo visesetvā vutto, tato aññatthāpi pana kopo 'na cetokhilo'ti na sakkā viññātu''nti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavaseneva gahetabbaṃ.

Cetasovinibandhādipañcakavaṇṇanā

320. Pavattituṃ appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti **cetasovinibandhā.** Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhigāhaṃ gaṇhantī viya hontīti āha **''cittaṃ bandhitvā''**tiādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāme viya kilesakāmepi assādeti abhinandatīti vuttaṃ **''vatthukāmepi kilesakāmepī''**ti. **Attano kāye**ti attano karajakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpe**ti paresaṃ kāye, anindriyabaddharūpe ca.

Udaraṃ avadihati upacinoti paripūretīti **udarāvadehakaṃ. Seyyasukha**nti seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. **Saṃparivattaka**nti saṃparivattetvā. **Paṇidhāyā**ti taṇhāvasena paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva cetovinibandho vuttoti veditabbo.

Lokiyāneva kathitāni rūpindriyānaṃyeva kathitattā. **Paṭhamadutiyacatutthāni lokiyāni** parittabhūmakattā. **Tatiyapañcamāni** kāmarūpaggabhūmikattā, kāmarūpārūpaggabhūmikattā ca. **Lokiyalokuttarāni** kathitānīti ānetvā yojanā. ‘‘Samathavipassanāmaggaphalavasenā’’ti vattabbaṃ. **‘‘Samathavipassanāmaggavasenā’’**ti vuttaṃ.

Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā

321. Nissarantīti **nissaraṇīyā**ti vattabbe rassaṃ katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā ‘‘niyyānikā’’ti. Tenāha **‘‘nissaṭā’’**ti. Kuto pana nissaṭāti? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena **dhātuyo**ti āha **‘‘attasuññasabhāvā’’**ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuvisesā. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro nāma natthīti āha **‘‘vīmaṃsanattha’’**nti. ‘‘Nekkhammanissitaṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjatī’’ti vīmaṃsantassāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso, so pana tattha natthīti āha **‘‘na pavisatī’’**ti. **Pasādaṃ** nāma abhirucisantiṭṭhānaṃ, vimuccanaṃ adhimuccananti taṃ sabbaṃ pakkhipanto vadati **‘‘pasādaṃ nāpajjatī’’**tiādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittaṃ tattha kathaṃ tiṭṭhatīti āha **‘‘yathā panā’’**tiādi. **Ta**nti paṭhamajjhānaṃ. **Assā**ti bhikkhuno. **Cittaṃ pakkhandatī**ti parikammacittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekaṭṭhavasena ekajjhaṃ gahetvā vadati. **Gocare gatattā**ti attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattā**ti ṭhitibhāgiyattā, visesabhāgiyattā vā. **Suṭṭhu vimutta**nti vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa kāyassa ca hananato **vighāto,** dukkhaṃ. Paridahanato **pariḷāho,** kāmadaratho. **Na vedayati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṃ.** Ke nissaranti? Kāmā. Evañca katvā **kāmāna**nti kattari sāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato ‘‘nissaṭā’’ti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato ‘‘nissaṭa’’nti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ **‘‘kāmehi nissaṭattā’’**ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṃ vatvā idāni samucchedavasena accantatova nissaraṇaṃ dassetuṃ **‘‘yo panā’’**tiādi vuttaṃ.

Sesapadesūti sesakoṭṭhāsesu. Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena ‘‘taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā’’tiādiko avisesoti vatvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ **‘‘accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabba’’**nti vuttaṃ.

Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte ṭhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ rūpābhimukhaṃ cittaṃ pesentassa idamakkhātanti samathayānikānaṃ vasena heṭṭhā cattāro vārā kathitā, idaṃ pana sukkhavipassakassa vasenāti āha **‘‘suddhasaṅkhāre’’**tiādi. **Puna sakkāyo natthīti uppanna**nti idāni me sakkāyappabandho natthīti vīmaṃsantassa uppannaṃ.

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. Vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānī**ti āha **‘‘vimuccanakāraṇānī’’**ti. **Pāḷiatthaṃ jānantassā**ti ‘‘idha sīlaṃ āgataṃ, idha samādhi, idha paññā’’tiādinā taṃ taṃ pāḷiatthaṃ yāthāvato jānantassa. **Pāḷiṃ jānantassā**ti tadatthajotanaṃ pāḷiṃ yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapītī**ti sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitadhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavacīmanosamācāraṃ pariggaṇhantassa somanassappattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapītī**ti purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathapassambhanasamatthāya passaddhiyā paccayo bhavituṃ samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā **‘‘nāmakāyo paṭipassambhati’’** icceva vuttaṃ. **Sukhaṃ paṭilabhatī**ti vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavituṃ samatthaṃ

cetasikaṃ nirāmisaṃ sukhaṃ paṭilabhati vindati. ‘‘Samādhiyatī’’ti ettha na yo koci samādhi adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento **‘‘arahatta phalasamādhinā samādhiyatī’’**ti āha. **‘‘Ayañhī’’**tiādi tassā desanāya tādisassa puggalassa yathāvuttasamādhipaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanaṃ. Tassa vimuttāyatanabhāvo. **Osakkitu**nti nayituṃ. **Samādhiyeva samādhinimitta**nti kammaṭṭhānapāḷiāruḷho samādhiyeva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittaṃ. Tenāha **‘‘ācariyasantike’’**tiādi.

Vimutti vuccati arahattaṃ sabbaso kilesehi paṭippassaddhivimuttīti katvā. **Paripācentī**ti sādhenti nipphādenti. **Aniccānupassanāñāṇe** nissayapaccayabhūte **uppannasaññā,** tena ñāṇena sahagatāti attho. Sesesupi eseva nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. ṭī. 1.37, 306) vuttanayena veditabbaṃ.

Pañcakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Attānaṃ adhi **ajjhattā, adhi**-saddo samāsavisaye adhikāratthaṃ, pavattiatthañca gahetvā pavattatīti attānaṃ adhikicca uddissa pavattā **ajjhattā;** ajjhattesu bhavāni **ajjhattikānī**ti niyakajjhattesupi abbhantarāni cakkhādīni vuccanti, tāni pana yena ajjhattabhāvena ‘‘ajjhattikānī’’ti vuccanti, tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento **‘‘ajjhattikānī’’**ti āha. Saddatthato pana ajjhattajjhattāniyeva **ajjhattajjhattikāni** yathā ‘‘venayiko’’ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8) daṭṭhabbaṃ. **Tato ajjhattato**ti tato ajjhattajjhattato, yāni ajjhattikāni vuttāni. Ajjhattikānañhi paṭiyogīni bāhirāni ajjhattadhammānaṃ viya bahiddhādhammā. ‘‘Ajjhattikānī’’ti hi saparasantānikāni cakkhādīni vuccanti, tathā rūpādīni ‘‘bāhirānī’’ti. Ajjhattāni pana sasantānikā eva cakkhurūpādayo, tato aññeva bahiddhāti. ‘‘Viññāṇasamūhā’’ti ettha yadipi tesaṃ viññāṇānaṃ samodhānaṃ natthi bhinnakālikattā, cittena pana ekajjhaṃ abhisaṃyūhanavasena samūhatā vuttā yathā ‘‘vedanākkhandho’’ti. **Cakkhupasādanissita**nti cakkhupasādaṃ nissāya paccayaṃ labhitvā uppannaṃ kusalākusalavipākaviññāṇaṃ cakkhuviññāṇatāsāmaññena ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. **Cakkhusannissito samphasso,** na cakkhudvāriko. **Ime dasa samphasse**ti ime pasādavatthuke dasa vipākasamphasse **ṭhapetvā. Eteneva nayenā**ti etena phasse vutteneva nayena. Taṇhāchakke taṇhaṃ ārabbha pavattāpi taṇhā **dhammataṇhā**ti veditabbā.

Appaṭissayoti appaṭissavo, va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutte gāravavasena paṭissavanaṃ **paṭissavo,** paṭissavabhūtaṃ, taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāravaṃ, natthi etasmiṃ paṭissavoti **appaṭissavo,** gāravarahito. Tenāha **‘‘anīcavuttī’’**ti. Yathā cetiyaṃ uddissa kataṃ satthu katasadisaṃ, evaṃ cetiyassa purato kataṃ satthu purato katasadisaṃ evāti āha **‘‘parinibbute panā’’**tiādi. **Sakkaccaṃ na gacchatī**ti ādaraṃ gāravaṃ uppādetvā na upasaṅkamati. Yathā sikkhāya ekadese kopite, agārave ca kate sabbā sikkhā kuppati, sabbattha ca agāravaṃ kataṃ nāma hoti samudāyato saṃvarasamādānaṃ avayavato bhedoti. Evaṃ **ekabhikkhusmimpi…pe… agāravo katova hoti.** Anādariyamattenapi sikkhāya aparipūriyevāti āha **‘‘apūrayamānova sikkhāya agāravo nāmā’’**ti. **Appamādalakkhaṇaṃ** sammāpaṭipatti. **Duvidha**nti dhammāmisavasena duvidhaṃ.

Somanassūpavicārāti somanassasahagatā vicārā adhippetā, upasaddo ca nipātamattanti āha **‘‘somanassasampayuttā vicārā’’**ti. Tathā hissa abhidhamme (dha. sa. 8) ‘‘cāro vicāro…pe… upavicāro’’ti niddeso pavatto. **Somanassakāraṇabhūta**nti sabhāvato, saṅkappatopi somanassassa uppattiyā paccayabhūtaṃ. Kāmaṃ parittabhūmakā vitakkavicārā aññamaññamaviyogino, kiriyābhedato pana paṭhamābhinipātatāya vitakkassa byāpāro sātisayo. Tato paraṃ vicārassāti taṃ sandhāya ‘‘vitakketvā’’ti pubbakālakiriyāvasena vatvā **‘‘vicārena paricchindatī’’**ti vuttaṃ. Laddhapubbāsevanassa vicārassa byāpāro paññā viya hoti. Tathā hi ‘‘vicāro vicikicchāya paṭipakkho’’ti peṭake vuttaṃ. **‘‘Diṭṭhisāmaññagato’’**ti ettha yāya diṭṭhiyā puggalo diṭṭhisāmaññaṃ gato vutto, sā paṭhamamaggasammādiṭṭhi kosambakasutte adhippetoti āha **‘‘kosambakasutte paṭhamamaggo**

kathito''ti. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. Catūsupi maggesu sammādiṭṭhi diṭṭhiggahaṇena gahitāti āha **''cattāropi maggā kathitā''**ti.

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. **Kodhano**ti kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya vigatakodhano nāma na hoti, tasmā **''kodhena samannāgato''**ti āha. Upanāho etassa atthi, upanayhanasīloti vā **upanāhī. Vivādo** nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamaṃ dvinnaṃ vasena uppajjatīti vuttaṃ **''dvinnaṃ bhikkhūnaṃ vivādo''**ti. So pana yathā bahūnaṃ anatthāvaho hoti, taṃ nidassanamukhena dassento **''katha''**ntiādimāha. **Abbhantaraparisāyā**ti parisabbhantare.

Paraguṇamakkhanāya pavattopi attano kārakaṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti **makkho,** so etassa atthīti **makkhī.** Palāsatīti palāso, parassa guṇe ḍaṃsitvā viya apanetīti attho, so etassa atthīti **palāsī.** Palāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Tenāha **''yugaggāhalakkhaṇena palāsena samannāgato''**ti. **''Issukī''**tiādīnaṃ padānamattho heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyova. Kammapathappattāya micchādiṭṭhiyā vasenettha micchādiṭṭhi veditabbāti āha **''natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī''**ti.

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. **Hāpetvā**ti kusalacittaṃ parihāpetvā pavattitumeva appadānavasena. **Abhūtaṃ byākaraṇaṃ byākaroti** ''mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā''tiādinā (a. ni. 6.13) attani avijjamānaṃ guṇabyāhāraṃ byāharati. Cetovimutti-saddaṃ apekkhitvā **''nissaṭā''**ti vuttaṃ. **Puna byāpādo natthī**ti idāni mama byāpādo nāma natthi sabbaso natthīti ñatvā.

''Animittā''ti vatvā yesaṃ nimittānaṃ abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ **''sā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha rāgassa nimittaṃ, rāgo eva vā nimittanti **rāganimittaṃ. Ādi**-saddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittaṃ **rūpanimittādi.** Tesaññeva niccādivasena upaṭṭhānaṃ **niccanimittādi.** Tayidaṃ nimittaṃ yasmā sabbena sabbaṃ arahattaphale natthi, tasmā vuttaṃ **''sā hi…pe… animittāti vuttā''**ti. **Nimittaṃ anusaratī**ti taṃ nimittaṃ anugacchati ārabbha pavattati.

Asmimānoti ''asmī''ti pavatto attavisayo māno. **Ayaṃ nāma ahaṃ asmī**ti rūpalakkhaṇo, vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayaṃ nāma attā ahaṃ asmi. ''Asmī''ti māno samugghāṭīyati etenāti **asmimānasamugghāto,** arahattamaggo. **Puna asmimāno natthī**ti tassa anuppattidhammatāpādanaṃ kittento samugghātattameva vibhāveti.

Anuttariyādichakkavaṇṇanā

327. Natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti **anuttarāni,** anuttarāni eva **anuttariyāni** yathā anantameva ānantariyanti āha **''anuttariyānīti anuttarānī''**ti. **Dassanānuttariyaṃ nāma** anuttaraphalavisesāvahattā. Esa nayo sesesupi. **Sattavidhaariyadhanalābho**ti sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. **Sikkhattayapūraṇa**nti adhisīlasikkhādīnaṃ tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇaṃ. Tattha paripūraṇaṃ nippariyāyato asekkhānaṃ vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekkhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā pana paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiyalokuttarāni kathitāni.

Anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti **anussatiṭṭhānāni. Evaṃ anussarato**ti yathā buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ ''itipi so bhagavā''tiādinā (dī. ni. 1.157, 255) buddhaguṇe anussarantassa. **Upacārakammaṭṭhāna**nti

paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaṃ, paramparāya pana yāva arahattā lokiyalokuttaravisesāvahaṃ.

Satatavihārachakkavaṇṇanā

328. **Niccavihārā**ti sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelaṃ, bhavaṅgavelañca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālaṃ viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā ‘‘dhanunā vijjhatī’’ti. Tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbanti āha **‘‘cakkhuviññāṇena disvā’’**ti. **Iṭṭhe arajjanto**ti iṭṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādento maggena samucchinnattā. **Neva sumano hoti** gehasitapemavasenapi. **Na dummano** pasādaññathattavasenapi. **Asamapekkhane**ti iṭṭhepi aniṭṭhepi majjhattepi ārammaṇe na samaṃ na sammā ayoniso gahaṇe. Yo akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ **anuppādento** maggeneva tassa samugghāṭitattā. Ñāṇupekkhāvaseneva **upekkhako viharati majjhatto.** Ayañcassa paṭipattivepullappattiyā, paññāvepullappattiyā vāti āha **‘‘satiyā’’**tiādi. **Chaḷaṅgupekkhā**ti chasu dvāresu pavattā satisampajaññassa vasena chāvayavā upekkhā. **Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato. **Mahācittānī**ti aṭṭhapi mahākiriyacittāni **labbhanti. Satatavihārā**ti ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato. **Dasa cittānī**ti aṭṭha mahākiriyacittāni hasituppādavoṭṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittāni **labbhanti.** Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādhāraṇāti.‘‘Upekkhako viharatī’’ti vacanato chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ ‘‘somanassaṃ kathaṃ labbhatī’’ti codetvā **‘‘āsevanato labbhatī’’**ti sayameva pariharatīti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisaṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasenapi arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tenāha ‘‘āsevanato labbhatī’’ti.

Abhijātichakkavaṇṇanā

329. ‘‘Abhijātiyo’’ti ettha **abhi-**saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha **‘‘jātiyo’’**ti. **Abhijāyatī**ti etthāpi eseva nayo. **Jāyatī**ti ca antogadhahetuatthapadaṃ, uppādetīti attho. Jātiyā, taṃnibbattakakammānañca kaṇhasukkapariyāyatāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Paṭippassambhanavasena kilesānaṃ nibbāpanato **nibbānaṃ sace kaṇhaṃ bhaveyya** yathā taṃ dasavidhaṃ dussīlyakammaṃ. **Sace sukkaṃ** bhaveyya yathā taṃ dānasīlādikusalakammaṃ. **Dvinnampi** kaṇhasukkavipākānaṃ. **Arahattaṃ adhippetaṃ** ‘‘abhijāyatī’’ti vacanato. Taṃ kilesanibbānante jātattā **nibbānaṃ** yathā rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti.

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedho vuccati nibbānaṃ maggañāṇena nibbijjhitabbaṭṭhena, paṭivijjhitabbaṭṭhenāti attho. **Nirodhānupassanāñāṇe**ti nirodhānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannā **saññā,** tena sahagatāti attho.

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. **Sampattipaṭilābhaṭṭhenā**ti sīlasampattiādīnaṃ sammāsambodhipariyosānānaṃ sampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena, sampattīnaṃ vā paṭilābho **sampattipaṭilābho,** tassa kāraṇaṃ sampattipaṭilābhaṭṭho, tena **sampattipaṭilābhaṭṭhena.** Tenevāha ‘‘sampattīnaṃ paṭilābhakāraṇato’’ti. **Saddhāva** ubhayahitatthikehi dhanāyitabbaṭṭhena dhanaṃ **saddhādhanaṃ. Etthā**ti etesu dhanesu. **Sabbaseṭṭhaṃ** sabbesaṃ paṭilābhakāraṇabhāvato, tesañca saṃkilesavisodhanena

mahājutikamahāvipphārabhāvāpādanato. Tenāha **''paññāya hī''**tiādi. Tattha **paññāya ṭhatvā**ti kammassakatāpaññāya patiṭṭhāya **sucaritādīni pūretvā saggūpagā honti.** Tattha ceva pāramitā paññāya ca ṭhatvā **sāvakapāramiñāṇādīni paṭivijjhanti.**

Samādhiṃ parikkharonti abhisaṅkharontīti **samādhiparikkhārā,** samādhissa sambhārabhūtā sammādiṭṭhiādayo. Idha pana sahakārīkāraṇabhūtā adhippetāti āha **''samādhiparivārā''**ti.

Asataṃ asādhūnaṃ **dhammā** tesaṃ asādhubhāvasādhanato. **Asantā**ti asundarā gārayhā. Tenāha **''lāmakā''**ti. ''Vipassakasseva kathitā''ti vatvā tassa vipassanānibbattiṃ dassetuṃ **''tesupī''**tiādi vuttaṃ. Catunnampi hi saccānaṃ visesena dassanato maggapaññā sātisayaṃ ''vipassanā''ti vattabbā, taṃsamaṅgī ca ariyo vipassanakoti.

Sappurisānaṃ dhammāti sappurisānaṃyeva dhammā, na asappurisānaṃ. Dhammānudhammapaṭipattiyā eva hi dhammaññuādibhāvo, na pāḷidhammapaṭhanādimattena. **Bhāsitassā**ti suttageyyādibhāsitassa ceva tadaññassa ca attatthaparatthabodhakassa padassa. Atthakusalatāvasena **atthaṃ jānātīti atthaññū. Attānaṃ jānātī**ti yāthāvato attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānāti. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāhi eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti **''paṭiggahaṇaparibhogesu''** icceva vuttaṃ. Evañhi tā anavajjā hontīti. **Yogassa adhigamāyā**ti bhāvanāya anuyuñjanassa. **Atisambādha**nti atikhuddakaṃ atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā. **Aṭṭhavidhaṃ parisa**nti khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisaṃ. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ khattiyaparisādikaṃ manussaparisaṃyeva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. ''Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā sevitabbo, vipariyāyato tadañño asevitabbo''ti evaṃ **sevitabbāsevitabbaṃ puggalaṃ jānātīti puggalaññū.** Evaṃ tesaṃ puggalānampi bodhanaṃ ukkaṭṭhaṃ, nihīnaṃ vā **jānāti** nāma.

331. **''Niddasavatthūnī''**ti. ''Ādi-saddalopenāyaṃ niddeso''ti āha **''niddasādivatthūnī''**ti. Natthi dāni imassa dasāti niddaso. **Pañho**ti ñātuṃ icchito attho. **Puna dasavasso na hotī**ti tesaṃ matimattanti dassetuṃ **''so kirā''**ti kirasaddaggahaṇaṃ. ''Niddaso''ti cetaṃ desanāmattaṃ, tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetuṃ **''na kevalañcā''**tiādi vuttaṃ. **Gāme vicaranto**ti gāme piṇḍāya vicaranto.

Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā. Sāsanepi sekkhassāpi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ, yena ca kāraṇena, taṃ dassetuṃ **''khīṇāsavasseta''**ntiādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni, yāni pāḷiyaṃ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ,** taṃ panassā pāripūriyā veditabbanti āha **''sikkhattayapūraṇe''**ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ,** tañca atthato pūraṇe paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. **Bahalacchando**ti daḷhacchando. **Āyati**nti anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha **''anāgate punadivasādīsupī''**ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha niviṭṭhaatthitā **avigatapematā,** tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanā**ti āha **''vipassanāyetaṃ adhivacana''**nti. **Taṇhāvinayane**ti virāgānupassanādivipassanāñāṇānubhāvasiddhe taṇhāvikkhambhane. **Ekībhāve**ti gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekabhāve. **Vīriyārambhe**ti sammappadhānavīriyassa paggaṇhane, taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṃ hotīti āha **''kāyikacetasikassa vīriyassa pūraṇe''**ti. **Satiyañceva nepakkabhāve cā**ti satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajaññabaleneva vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedhe**ti sammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha **''maggadassane''**ti. Saccasampaṭivedhe hi ijjhamāne maggasammādiṭṭhi siddhā eva hoti.

Asubhānupassanāñāṇeti dasavidhassa, ekādasavidhassāpi vā asubhassa anupassanāvasena pavattañāṇe. Idañhi dukkhānupassanāya paricayañāṇaṃ. **Ādīnavānupassanāñāṇe**ti saṅkhārānaṃ aniccadukkhavipariṇāmatāsaṃsūcitassa ādīnavassa anupassanāvasena pavattañāṇe. **Appahīnaṭṭhenā**ti maggena asamucchinnabhāvena. **Anusentī**ti santāne anu anu sayanti. Kāraṇalābhe hi sati uppannārahā kilesā santāne anu anu sayitā viya honti, tasmā te tadavatthā ''anusayā''ti vuccanti. **Thāmagato**ti thāmappatto. **Thāmagamanañca** aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ abhidhamme ''thāmagatānusayaṃ pajahatī''ti. Kāmarāgo eva anusayo **kāmarāgānusayo.** Ye pana ''kāmarāgassa anusayo kāmarāgānusayo''ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi kāmarāgavinimutto kāmarāgānusayo nāma koci atthi. Yadi ''tassa bīja''nti vadeyyuṃ, tampi tabbinimuttaṃ paramatthato na upalabbhatevāti. Eseva nayo sesesupi.

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni.** Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyantīti? Samanavasena, tasmā te tesaṃ samanavasena pavattantīti āha **''adhikaraṇāni samentī''**tiādi. **Uppannānaṃ uppannāna**nti uṭṭhitānaṃ uṭṭhitānaṃ. **Samathattha**nti samanatthaṃ.

''Aṭṭhārasahi vatthūhī''ti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ''yadi me byādhī dāheyyuṃ dātabbamidamosadha''nti, tasmā tesu aññataraññatarena vivadantā ''aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantī''ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ **yebhuyyasikā. Aya**nti ayaṃ yathāvuttā catubbidhā sammukhatā **sammukhāvinayo nāma.**

Saṅghasāmaggivasena sammukhībhāvo, na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhātā. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha **dhamma-**saddo ''dhammavādī''tiādīsu (dī. ni. 1.9, 194) viya. Vineti etenāti **vinayo,** tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamanāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā.** Tenāha **''yathā taṃ…pe… sammukhatā''**ti. **Yenā**ti yena puggalena. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā **atthapaccatthikā. Saṅghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. ''Na chandāgatiṃ gacchatī''tiādinā vuttaṃ **pañcaṅgasamannāgataṃ. Guḷhakā**dīsu alajjussannāya parisāya guḷhako salākaggāho kātabbo lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādino bahutarā, sā **yebhuyyasikā**ti āha **''dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā''**tiādi.

''Catūhi samathehi sammatī''ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Tattha pana dvīhi dvīhi eva vūpasamanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ vinicchita**nti sace āpatti natthi, ubho khamāpetvā, atha atthi, āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ. Paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati.

Na samaṇasāruppaṃ **assāmaṇakaṃ,** samaṇehi akattabbaṃ, tasmiṃ. **Ajjhācāre** vītikkame sati.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya **pāpiyo,** puggalo, tassa kattabbakammaṃ **tassa pāpiyasikaṃ. Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi** paṭiññāya tathārūpāya, khantiyā vā vinā avūpasamanato.

Etthāti āpattidesanāya. Paṭiññāte āpannabhāvādike karaṇaṃ kiriyā ''āyatiṃ saṃvareyyāsī''ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ.**

Yathānurūpanti ‘‘dvīhi samathehi catūhi tīhi ekenā’’ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthā**ti imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā samathavicāre. **Vinicchayanayo**ti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha **‘‘vitthāro panā’’**tiādi. **Samantapāsādikāyaṃ** vinayaṭṭhakathāya (cūḷava. aṭṭha. 184-187) **vutto,** tasmā vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca dutiyabhāṇavāravaṇṇanā.

Aṭṭhakavaṇṇanā

333. **Ayāthāvā**ti na yāthāvā. Aniyyānikatāya **micchāsabhāvā.** Viparītavuttikatāya **yāthāvā.** Niyyānikatāya **sammāsabhāvā** aviparītavuttikā.

334. Kucchitaṃ sīdatīti **kusīto** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo ‘‘kusīto’’ti vuccati, so kusītabhāvo idha **kusīta**-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā ‘‘paṭassa sukka’’nti, tasmā kusītabhāvavatthūnīti attho. Tenāha **‘‘kosajjakāraṇānīti attho’’**ti. **Kammaṃ** nāma samaṇasāruppaṃ īdisanti āha **‘‘cīvaravicāraṇādī’’**ti. **Vīriya**nti padhānavīriyaṃ, taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe ‘‘kāyika’’ntipi vattabbataṃ labhatīti āha **‘‘duvidhampī’’**ti. **Pattiyā**ti pāpuṇanatthaṃ. **Osīdana**nti bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācitaṃ nicitaṃ viyāti **māsācitaṃ,** taṃ **maññe.** Yasmā māsā tintāvisesena garukā honti, tasmā **‘‘yathā tintamāso’’**tiādi vuttaṃ. **Vuṭṭhito hoti** gilānabhāvāti adhippāyo.

335. **Tesa**nti ārambhavatthūnaṃ. **Imināva nayenā**ti iminā kusītavatthūsu vutteneva nayena. ‘‘Duvidhampi vīriyaṃ ārabhatī’’tiādinā, **‘‘idaṃ paṭhama**nti idaṃ handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmīti evaṃ bhāvanāya abbhussahanaṃ paṭhamaṃ ārambhavatthū’’tiādinā ca **attho veditabbo.** Yathā tathā paṭhamaṃ pavattaṃ abbhussahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇaṃ hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahitāni hi abbhussahanāni, tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūni veditabbāni.

336. **Āsajjā**ti yassa deti, tassa āmodanahetu tena samāgamanimittaṃ. Tenāha **‘‘ettha āsādanaṃ dānakāraṇaṃ nāmā’’**ti. **Bhayā**ti bhayahetu. Nanu bhayaṃ nāma laddhukāmatā rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaraṃ, taṃ kasmā idha gahitanti? Na idaṃ tādisaṃ corabhayādiṃ sandhāya vuttanti dassetuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **Adāsi me**ti yaṃ pubbe kataṃ upakāraṃ cintetvā dīyati, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Dassati me**ti paccupakārāsīsāya yaṃ dīyati, taṃ sandhāya vadati. **Sāhu dāna**nti ‘‘dānaṃ nāmetaṃ paṇḍitapaññatta’’nti sādhusamācāre ṭhatvā deti. **Alaṅkārattha**nti upasobhanatthaṃ. **Parivārattha**nti parikkhāratthaṃ. Dānañhi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosaissāmaccherādayo vidūrī bhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena, paccanīkadhammavidūrībhāvakaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti ‘‘alaṅkāratthaṃ, parivāratthañca detī’’ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘dānañhi cittaṃ mudukaṃ karotī’’**tiādi. **Muducitto hoti** laddhā dāyake ‘‘iminā mayhaṃ saṅgaho kato’’ti, dātāpi laddhari. Tena vuttaṃ **‘‘ubhinnampi cittaṃ mudukaṃ karotī’’**ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti vase vattanti. **Adānaṃ dantadūsaka**nti adānaṃ pana pubbe dantānaṃ assavānampi vighātuppādanena cittaṃ dūseti. **Unnamanti** dāyakā, piyaṃvadā ca paresaṃ garucittīkāraṭṭhānatāya. **Namanti** paṭiggāhakā **dānena, piyavācāya** laddhasaṅgahā saṅgāhakānaṃ.

Cittālaṅkāradānameva uttamaṃ anupakkiliṭṭhatāya, suparisuddhatāya, guṇavisesapaccayatāya ca.

337. **Dānapaccayā**ti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacitattāti attho. **Upapattiyo**ti manussesu, devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetī**ti ekavārameva anuppajjitvā yathā uparūpari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva casa **adhiṭṭhāna**nti āha **''tasseva vevacana''**nti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti, na hāpeti. **Vimutta**nti adhimuttaṃ, ninnaṃ poṇaṃ pabbhāranti attho. **Vimutta**nti vā visiṭṭhaṃ. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇītaṃ majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttaṃ **''uttari abhāvitanti tato upari maggaphalatthāya abhāvita''**nti. **Saṃvattati** tathā paṇihitaṃ dānamayacittaṃ. Yaṃ pana pāḷiyaṃ ''tañca kho''tiādi vuttaṃ, taṃ tatrūpapattiyā vibandhakāradussīlyābhāvadassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, na dānamayassa puññassa kevalassa taṃsaṃvattanatādassanaparanti daṭṭhabbaṃ.

Samucchinnarāgassāti samucchinnakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnabhavarāgassa. **Vītarāga**ggahaṇena cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha **''dānamattenevā''**tiādi. Yadi evaṃ dānaṃ tattha kiṃ atthiyanti āha **''dānaṃ panā''**tiādi. **Dānena muducitto**ti baddhāghāte verīpuggalepi attano dānasampaṭicchanena mudubhūtacitto.

Parisīdati parito ito cito ca samāgacchatīti **parisā,** samūho.

Lokassa dhammāti sattalokassa avassambhāvī dhammā. Tenāha **''etehi mutto nāma natthī''**tiādi. Yasmā te lokadhammā aparāparaṃ kadāci lokaṃ anupatanti, kadāci te loko, tasmā tañcettha atthaṃ dassento ''aṭṭhime''ti suttapadaṃ (a. ni. 8.6) āhari. Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi **lābho,** tāni eva vā laddhabbato **lābho.** Tadabhāvo **alābho. Lābha**ggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, **alābha**ggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodhe sati virodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṃ **''lābhe āgate alābho āgato evā''**ti. Esa nayo yasādīsupi.

Aṭṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Vasati tattha phalaṃ tannimittakatāya pavattatīti **vatthu,** kāraṇanti vuttovāyamattho. Tenāha **''āghātavatthūnīti āghātakāraṇānī''**ti. Kopo nāmāyaṃ yasmiṃ vatthusmiṃ uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṃ **''bandhatī''**ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjeyyeva, taṃ sandhāyāha **''āghātaṃ bandhatī''**ti. Taṃ panassa paccayavasena nibbattanaṃ uppādanamevāti vuttaṃ **''karoti uppādetī''**ti.

Taṃ kutettha labbhāti ettha **ta**nti kiriyāparāmasanaṃ, padajjhāhārena ca attho veditabboti dassento **''taṃ anatthacaraṇaṃ mā ahosī''**tiādimāha. **Kena kāraṇena laddhabbaṃ** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciyā dukkhitā, sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmiṃ mayhaṃ kujjhanamattaṃ evāti adhippāyo. **Atha vā taṃ kopakaraṇamettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhitabbassa, kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetaṃ, yadidaṃ khandhapañcakaṃ. Yaṃ ''satto''ti vuccati, te saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. **Lābhā nāma ke siyuṃ** aññatra anuppattito.

341. Sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā.** Nānattakāyā nānattasaññī ādibhedā sattanikāyā. Yasmā te te sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā ''rukkhe sākhā''ti, tasmā **''sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho''**ti vuttaṃ. **Suddhāvāsāpi sattāvāsova** ''na so, bhikkhave, sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī''ti vacanato. Yadi evaṃ kasmā idha na gahitāti tattha kāraṇamāha **''asabbakālikattā''**tiādi. Vehapphalo pana catutthaṃyeva sattāvāsaṃ bhajatīti daṭṭhabbaṃ.

342. **Opasamiko**ti vaṭṭadukkhassa upasamāvaho, taṃ pana vaṭṭadukkhaṃ kilesesu upasantesu upasamati, na aññathā, tasmā **''kilesūpasamakaro''**ti vuttaṃ. Takkaraṃ sambodhaṃ gametīti **sambodhagāmī.**

Yasmiṃ devanikāye dhammadesanā na viyujjati savanasseva abhāvato, so pāḷiyaṃ ''dīghāyuko devanikāyo''ti adhippetoti āha **''asaññabhavaṃ vā arūpabhavaṃ vā''**ti.

343. Anupubbato viharitabbāti **anupubbavihārā. Anupaṭipāṭiyā**ti anukkamena. **Samāpajjitabbavihārā**ti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavihārā.

344. **Anupubbanirodhā**ti anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha **''anupaṭipāṭiyā nirodhā''**ti.

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati īsati abhibhavatīti **nātho**ti vuccati, te tassa nāthabhāvakarā dhammā **''nāthakaraṇā''**ti vuttāti āha **''sanāthā…pe… patiṭṭhākarā dhammā''**ti. Tattha **attano patiṭṭhākarā**ti yassa nāthabhāvakarā, tassa attano patiṭṭhāvidhāyino. Appatiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti patiṭṭhattho nāthattho.

Kalyāṇaguṇayogato **kalyāṇā**ti dassento **''sīlādiguṇasampannā''**ti āha. Mijjanalakkhaṇā mittā etassa atthīti **mitto,** so vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmattaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ ''kalyāṇasahāyo''ti vuttanti āha **''tevassā''**tiādi. **Tevassā**ti te eva kalyāṇamittā assa bhikkhuno. **Saha ayanato**ti saha vattanato. Asamodhāne **cittena,** samodhāne pana **cittena ceva kāyena ca sampavaṅko.**

Sukhaṃ vaco etasmiṃ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco.** Tenāha **''sukhena vattabbo''**tiādi. **Khamo**ti khantā, tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ **''gāḷhenā''**tiādi vuttaṃ. **Vāmato**ti micchā, ayoniso vā **gaṇhāti. Paṭippharatī**ti paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. **Padakkhiṇaṃ gaṇhātī**ti sammā yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamanīyā**ti tatra tatra mahante, khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammassa nipphādanena samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyā**ti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānampi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato **kāmo,** dhammo; dhammo kāmo assāti **dhammakāmo. Dhammo**ti pariyattidhammo adhippetoti āha **''tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho''**ti. Samudāharaṇaṃ kathanaṃ **samudāhāro,** piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro. Sayañcā**ti ettha **ca**-saddena ''sakkacca''nti padaṃ anukaḍḍhati, tena sayañca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo sattappakaraṇāni** adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammoti katvā. **Vinayo ubhatovibhaṅgā** vinayanato kāyavācānaṃ. **Abhivinayo khandhakaparivārā** visesato ābhisamācārikadhammakittanato. Ābhisamācārikadhammapāripūrivaseneva hi ādibrahmacariyakadhammapāripūrī. **Dhammo eva** piṭakadvayassāpi pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** nibbānadhammassa abhimukhoti katvā. **Kilesavūpasamakāraṇaṃ** pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato vivaṭṭanissito samatho vipassanā ca. **Bahulapāmojjo**ti balavapāmojjo.

Kāraṇattheti nimittatthe. Kusaladhammanimittaṃ hissa vīriyārambho. Tenāha **''tesaṃ**

adhigamatthāyā''ti. **Kusalesu dhammesū**ti vā nipphādetabbe bhummaṃ yathā ''cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhāna''nti.

346. **Sakalaṭṭhenā**ti nissesaṭṭhena, anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. **Tadārammaṇānaṃ dhammāna**nti taṃ kasiṇaṃ ārabbha pavattanakadhammānaṃ. **Khettaṭṭhenā**ti uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evametaṃ jhānaṃ taṃsampayuttānaṃ dhammānanti, yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. **''Paricchinditvā''** ti idaṃ **uddhaṃ adho**ti etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. **Tena tena vā kāraṇenā**ti tena tena upariādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha **''ālokamiva rūpadassanakāmo''**ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti; evamayaṃ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanattha**nti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanatthaṃ, na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññaṃ** pathavīādi. Na hi udake ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kasiṇasambhedo**ti āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthā**ti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇaṃ.** Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha **''tañhī''**tiādi. **Cetasā pharanto**ti bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ pharaṇaappamāṇavasena **''viññāṇakasiṇa''**nti vuttaṃ. Tathā hi taṃ ''viññāṇañca''nti vuccati. **Kasiṇavasenā**ti yathāugghāṭitakasiṇavasena. **Kasiṇugghāṭimākāse uddhaṃadhotiriyatā veditabbā.** Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsabhāvanāvasena ākāso hotīti; evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharitvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṃadhotiriyatā vuttāti āha ''kasiṇugghāṭiṃ ākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃadhotiriyatā veditabbā''ti.

Akusalakammapathadasakavaṇṇanā

347. **Pathabhūtattā**ti tesaṃ pavattanupāyattā maggabhūtattā. **Methunasamācāresū**ti sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hi kāmetabbato kāmā nāma. **Methunavatthūsū**ti methunassa vatthūsu tesu sattesu. **Micchācāro**ti gārayhācāro. **Gārayhatā** cassa ekantanihīnatāya evāti āha **''ekantanindito lāmakācāro''**ti. **Asaddhammādhippāyenā**ti asaddhammasevanādhippāyena.

Sagottehi rakkhitā **gottarakkhitā.** Sahadhammikehi rakkhitā **dhammarakkhitā.** Sassāmikā **sārakkhā.** Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā.** Bhariyābhāvatthaṃ dhanena kītā **dhanakkītā.** Chandena vasantī **chandavāsinī.** Bhogatthaṃ vasantī **bhogavāsinī.** Paṭatthaṃ vasantī **paṭavāsinī.** Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī.** Cumbaṭaṃ apanetvā gahitā **obhatacumbaṭā.** Karamarānītā **dhajāhaṭā.** Taṅkhaṇikā **muhuttikā.** Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnaṃ samānacchandatāya. ''Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassā''ti vadanti. Sevanacitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanapayogassa abhāvato. Tasmiṃ asati puretaraṃ sevanacittassa upaṭṭhāpanepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanapayogābhāveti. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena **''cattāro sambhārā''**ti vuttaṃ.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti **''abhijjhāyatī''**ti padassa

‘‘parabhaṇḍābhimukhī’’tiādinā attho vutto. Tattha **tanninnatāyā**ti tasmiṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāyāti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Abhi**pubbo vā **jhā**-saddo lubbhane niruḷho daṭṭhabbo. Upasaggavasena atthavisesavācino eva dhātusaddā. Adinnādānassa appasāvajjamahāsāvajjatā **brahmajālavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. cūḷasīlavaṇṇanā) vuttāti āha **‘‘adinnādānaṃ viya appasāvajjā, mahāsāvajjā cā’’**ti. Tasmā ‘‘yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaguṇatāya appasāvajjatā, mahāguṇatāya mahāsāvajjatā’’tiādinā appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. **Attano pariṇāmanaṃ** cittenevāti veditabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, tassa yaṃ pati cittaṃ uppādeti, tassa tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. Pharusavācāya appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavaṇṇanāyaṃ vibhāvitāti āha **‘‘pharusavācā viyā’’**tiādi. Tasmā ‘‘yaṃ pati cittaṃ byāpādeti, tassa appaguṇatāya appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjo’’tiādinā tadubhayavibhāgo veditabbo. **‘‘Aho vatā’’**ti iminā parassa accantāya vināsacintanaṃ dīpeti. Evañhi ssa dāruṇappavattiyā kammapathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. **‘‘Samphappalāpo viyā’’**ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṃ, mahantatāya mahāsāvajjataṃ dasseti. **Gahitākāraviparītatā**ti micchādiṭṭhiyā gahitākāraviparītabhāvo. **Vatthuno**ti tassa ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenā**ti gahitākāreneva viparītākāreneva. **Tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ,** ‘‘evametaṃ na ito aññathā’’ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu ye koṭṭhāsā honti, tatoti attho.

Cetanādhammāti cetanāsabhāvā.

‘‘Paṭipāṭiyā sattā’’ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammapathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammapathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammapathappattattā (dha. sa. mūlaṭī. akusalakammapathakathāvaṇṇanā) kammapatharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kammapatho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammapatho hoti, tadā kammapatharāsisaṅgaho na nivārito.

Etthāha – yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammapathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati kammapathatātaṃsabhāgatā hi tesaṃ tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyāti? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāvāti pākaṭo tassā kammapathabhāvoti na vuttaṃ siyā. Cetanāya hi ‘‘cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi (a. ni. 6.63; kathā. 539), tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma’’nti (kathā. 539) vacanato kammabhāvo pākaṭo; kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ, taduppajjanasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ ‘‘kammapatho’’ti vuccatīti pākaṭo tassā kammapathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitabhāvena [cetanājanitataṃbandhatibhāvena (dha. sa. anuṭī. akusalakammapathāvaṇṇanā)] sugatiduggatitaduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kammapathabhāve na vuttā, atathājātiyattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvā**ti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

‘‘Adinnādānaṃ sattārammaṇa’’nti idaṃ ‘‘pañcasikkhāpadā parittārammaṇā evā’’ti imāya pañhapucchakapāḷiyā (vibha. 715) virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃveramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇa**nti vā sattasaṅkhātasaṅkhārārammaṇaṃ, tameva upādāya vuttanti na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** ‘‘yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇānī’ti vuttāni, tāni yasmā sattoti

saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī''ti. (Vibha. aṭṭha. 714) esa nayo ito paresupi. Visabhāgavatthuno ''itthī puriso''ti gahetabbato **''sattārammaṇo''ti eke.** ''Eko diṭṭho, dve sutā''tiādinā samphappalāpena **diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhā**ti ettha **tathā**-saddo ''diṭṭhasutamutaviññātavasenā'' tidampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇatameva dassanādivasena abhijjhāyanato. ''Natthi sattā opapātikā''ti (dī. ni. 1.171) pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayā evāti adhippāyenassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hotīti? Sādhāraṇato. ''Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko''ti (dī. ni. 1.171; ma. ni. 2.94) pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi ''ghātethā''ti vadanti, hāso pana nesaṃ attavūpasamādiaññavisayoti āha **''sanniṭṭhāpaka…pe… hotī''**ti. **Majjhattavedano na hoti,** sukhavedanova ettha sambhavatīti. Musāvādo lobhasamuṭṭhāno sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano.** Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanābhedo veditabbo.

Dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakārakabhāvo. Nidānamūle pana gayhamāne ''lobhamohavasenapī''ti vattabbaṃ siyā. Āmisakiñjakkhahetupi pāṇaṃ hananti. Tenevāha – ''lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā''tiādi (a. ni. 3.34). Sesesupi eseva nayo.

Kusalakammapathadasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā …pe… veditabbāni lokiyalokuttaramissakavasenettha kusalakammapathānaṃ desitattā. Verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati ''mayi idha ṭhitāya kathaṃ āgacchasī''ti tajjantī viya nīharatīti **veramaṇī,** viramati etāyāti vā ''viramaṇī''ti vattabbe niruttinayena **''veramaṇī''**ti vuttaṃ. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati.** Asamādinnasīlassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati.** Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati.** Kāmañcettha pāḷiyaṃ viratiyeva āgatā, **sikkhāpadavibhaṅge** (vibha. 703) pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto **''cetanāpi vattanti viratiyopī''**ti āha. **Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā**ti kammapathakoṭṭhāse ''anabhijjhā''ti vuttadhammo mūlato **alobho kusalamūlaṃ hotī**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇajīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti taṃ dassetuṃ **''yathā panā''**tiādi vuttaṃ. **Pajahantī**ti **veditabbā** pāṇātipātādīhi viramaṇavaseneva pavattanato. Atha tadārammaṇabhāve, na so tāni pajahati. Na hi tadeva ārabbha taṃ pajahituṃ sakkā tato avinissaṭabhāvato.

Anabhijjhā…pe… viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. Ariyānameva vāsāti **ariyavāsā** anariyānaṃ tādisānaṃ asambhavato. **Ariyā**ti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā, te ca yasmā tehi sabbakālaṃ avirahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ **''ariyā eva vasiṃsu vasanti vasissantī''**ti. Tattha **vasiṃsū**ti nissāya vasiṃsu. Pañcaṅgavippahīnattādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodanaesanāsamavayavissajjanāni ''saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti, parivajjeti, vinodetī''ti vuttesu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggeneva samijjhanti.

Ñāṇādayoti ñāṇañceva taṃsampayuttadhammā ca. Tenāha **‘‘ñāṇanti vutte’’**tiādi. Tattha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Ārakkhakiccaṃ sādheti sativepullappattattā. **‘‘Carato’’**tiādinā niccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ.

Pabbajjupagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā. **Bhovādino**ti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccānī**ti tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni ‘‘idameva sacca’’nti (ma. ni. 2.187, 203, 427; 3.27; udā. 55; netti. 59) abhiniviṭṭhāni diṭṭhisaccādīni. Diṭṭhigatānipi hi ‘‘idameva sacca’’nti (ma. ni. 2.187, 202, 427; 3.27, 29; netti. 59) gahaṇaṃ upādāya ‘‘saccānī’’ti voharīyanti. Tenāha **‘‘idamevā’’**tiādi. **Nīhaṭānī**ti attano santānato nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassā**ti ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhigāhassa. **Vissaṭṭhabhāvavevacanānī**ti ariyamaggena sabbaso pariccāgabhāvassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṃ vayo vekalyanti **avayā**ti āha **‘‘anūnā’’**ti, anavasesāti attho. **Esanā**ti heṭṭhā vuttakāmesanādayo.

Maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato.

Paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitanti paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadhammataṃ pajānāti, tañca pajānanaṃ paccavekkhaṇañāṇanti.

Asekkhadhammadasakavaṇṇanā

Phalañca te sampayuttadhammā cāti **phalasampayuttadhammā,** ariyaphalasabhāvā sampayuttā dhammāti attho. **Phalasampayuttadhammā**ti phaladhammā ceva taṃsampayuttadhammā cāti evamettha attho veditabbo. **Dvīsupi ṭhānesu paññāva kathitā** sammā dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi,** sammā jānanaṭṭhena **sammāñāṇa**nti ca. Atthi hi dassanajānanānaṃ savisaye pavattiākāraviseso, svāyaṃ heṭṭhā dassito eva. **Phalasamāpattidhammā**ti phalasamāpattiyaṃ dhammā, phalasamāpattisahagatadhammāti attho. Ariyaphalasampayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya ‘‘vimuttī’’ti vattabbataṃ labhanti. Kenaci pana yathā asekkhā phalapaññā dassanakiccaṃ upādāya ‘‘sammādiṭṭhī’’ti vuttā, jānanakiccaṃ upādāya ‘‘sammāñāṇa’’ntipi vuttā eva; evaṃ ariyaphalasamādhi samādānaṭṭhaṃ upādāya ‘‘sammāsamādhī’’ti vutto, vimuccanaṭṭhaṃ upādāya ‘‘sammāvimuttī’’ tipi vutto. Evañca katvā ‘‘anāsavaṃ cetovimutti’’nti dutiyavimuttiggahaṇañca samatthitaṃ hotīti.

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavaṇṇanā

Samodhānetabbāti samāharitabbā.

349. **Okappanā**ti balavasaddhā. Āyatiṃ bhikkhūnaṃ avivādahetubhūtaṃ tattha tattha bhagavatā desitānaṃ atthānaṃ saṅgāyanaṃ **saṅgīti,** tassa ca kāraṇaṃ ayaṃ suttadesanā tathā pavattattāti vuttaṃ **‘‘saṅgītipariyāyanti sāmaggiyā kāraṇa’’**nti. **Samanuñño satthā ahosi** ‘‘paṭibhātu ta,ṃ sāriputta, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathā’’ti ussāhetvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suṇanto, sā panettha bhagavato samanuññatā ‘‘sādhu, sādhū’’ti anumodanena pākaṭā jātāti vuttaṃ **‘‘anumodanena samanuñño ahosī’’**ti. **Jinabhāsito nāma jāto,** na sāvakabhāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitapaṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañjitaṃ hoti, na tāva ‘‘rājapaṇṇa’’nti saṅkhyaṃ gacchati, lañjitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti. Evameva ‘‘sādhu, sādhu sāriputtā’’tiādi anumodanavacanasaṃsūcitāya

samanuññāsaṅkhātāya jinavacanamuddāya lañjitattā ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto āhaccavacano. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Saṅgītisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

11. Dasuttarasuttavaṇṇanā

350. **Āvuso bhikkhaveti sāvakānaṃ ālapana**nti sāvakānaṃ āmantanavasena ālapanasamudācāro, na kevalaṃ ''bhikkhave''ti, so pana buddhānaṃ ālapanaṃ. Tenāha **''buddhā hī''**tiādi. Satthusamudācāravasena asamudācāro evettha satthu uccaṭṭhāne ṭhapanaṃ. Sampati āgatattā katthaci na nibaddho vāso etesanti **anibaddhavāsā,** antevāsikā. Kammaṭṭhānaṃ gahetvā sappāyasenāsanaṃ gavesantā yaṃ kiñci disaṃ gacchantīti **disāgamanīyā.** Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **''buddhakāle''**tiādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti ekādasavidhaṃ asubhakammaṭṭhānaṃ. Tatthāpi puggalavemattataṃ ñatvā tadanurūpaṃ tadanurūpameva deti. Mohacaritassapi kāmaṃ ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammaṭṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ sammohavigamāya paṭhamaṃ uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojetabboti vuttaṃ **''mohacaritassa…pe… ācikkhatī''**ti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsaṃ pana anuyuñjane ayaṃ pubbabhāgapaṭipattīti dassetuṃ **''pasādanīyasuttante''**tiādi vuttaṃ. **Ñāṇacaritassā**ti buddhicaritassa, tassa pana maraṇassati, upasamānussati, catudhātuvavatthānaṃ, āhārepaṭikūlasaññā visesato sappāyā, tesaṃ pana upakāradhammadassanatthaṃ **''aniccatādi…pe… kathetī''**ti vuttaṃ. **Tatthevā**ti satthu santike eva. **Temāsikaṃ paṭipada**nti tīhi māsehi sanniṭṭhāpetabbaṃ paṭipadaṃ.

Ime bhikkhūti imissā dhammadesanāya bhājanabhūtā bhikkhū. **''Evaṃ āgantvā gacchante pana bhikkhū''**ti idaṃ ''buddhakāle''tiādinā taduddesikavasena vuttabhikkhū sandhāya vuttaṃ, na ''ime bhikkhū''ti anantaraṃ vuttabhikkhū. Tenāha **''pesetī''**ti. **Apalokethā**ti āpucchatha. **''Paṇḍitā''**tiādi sevanabhajanesu kāraṇavacanaṃ. **''Sotāpattiphale vinetī''**tiādi yebhuyyavasena vuttaṃ. Āyasmā hi dhammasenāpati bhikkhū yebhuyyena sotāpattiphalaṃ pāpetvā vissajjeti ''evamete niyatā sambodhiparāyaṇā''ti. Āyasmā pana mahāmoggallāno ''sabbāpi bhavūpapatti jigucchitabbāvā''ti bhikkhū yebhuyyena uttamatthaṃyeva pāpeti.

Sāvakehi vinetuṃ sakkuṇeyyā sāvakaveneyyā nāma na sāvakeheva vinetabbāti dassento āha **''sāvakaveneyyā nāmā''**tiādi. **Dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā**ti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasadhā dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā **vibhattoti dasuttaro. Dasuttaro gatotipi dasuttaroti** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasahi uttaro adhiko hutvā gato pavattotipi dasuttaro. **Ekekasmiṃ pabbe**ti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasasu pabbesu ekekasmiṃ pabbe. **Dasa dasa pañhā**ti ''katamo dhammo bahukāro appamādo kusalesu dhammesū''tiādinā dasa dasa pañhā. **Visesitā**ti vissajjitā. **Dasuttaraṃ pavakkhāmī**ti desiyamānaṃ desanaṃ nāmakittanamukhena paṭijānāti vaṇṇabhaṇanatthaṃ. **Pavakkhāmī**ti pakārehi vakkhāmi. Tathā hettha paññāsādhikānaṃ pañcannaṃ pañhasatānaṃ vasena desanā pavattā. **Dhamma**nti idha **dhamma**-saddo pariyattipariyāyo ''idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇātī''tiādīsu (a. ni. 5.73) viya. Suttalakkhaṇo cāyaṃ **dhammo**ti āha **''dhammanti sutta''**nti. Svāyaṃ dhammo yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānassa nibbānāvaho. Tato eva vaṭṭadukkhasamucchedāya hoti, sa cāyamassa ānubhāvo sabbesaṃ khandhānaṃ pamocanupāyabhāvatoti dassento ''nibbānappattiyā''tiādimāha. Tena vuttaṃ **''nibbānappattiyā''**tiādi.

Uccaṃ karontoti udaggaṃ uḷāraṃ paṇītaṃ katvā dassento, paggaṇhantoti attho. **Pemaṃ janento**ti bhattiṃ uppādento. Idañca desanāya paggaṇhanaṃ buddhānampi āciṇṇaṃ evāti dassento **''ekāyano''**tiādimāha.

Ekadhammavaṇṇanā

351. (Ka) **kāra-**saddo upa-saddena vināpi upakāratthaṃ vadati, ‘‘bahukārā, bhikkhave, mātāpitaro puttāna’’ntiādīsu (a. ni. 2.34) viyāti āha **‘‘bahukāroti bahūpakāro’’**ti.

(Kha) vaḍḍhane vutte nānantariyatāya uppādanaṃ vuttameva hotīti **‘‘bhāvetabboti vaḍḍhetabbo’’**ti vutto. Uppādanapubbikā hi vaḍḍhanāti. Nanu ca **‘‘eko dhammo uppādetabbo’’**ti uppādanaṃ pettha visuṃ gahitaṃ evāti? Aññavisayattā tassa nāyaṃ virodho. Tathā hi **‘‘eko dhammo pariññeyyo’’**ti tīhipi pariññāhi pariññeyyataṃ vatvāpi **‘‘eko dhammo pahātabbo’’**ti pahātabbatā vuttā.

(Ga) **tīhi pariññāhī**ti ñātatīraṇapahānapariññāhi.

(Gha) **pahānānupassanāyā**ti pajahanavasena pavattāya anupassanāya. Missakavasena cetaṃ anupassanāgahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

(Ṅa) sīlasampadādīnaṃ parihānāvaho **parihānāya saṃvattanako.**

(Ca) jhānādivisesaṃ gametīti **visesagāmī.**

(Cha) **duppaccakkhakaro**ti anupacitañāṇasambhārehi paccakkhaṃ kātuṃ asakkuṇeyyo.

(Jha) **abhijānitabbo**ti abhimukhaṃ ñāṇena jānitabbo.

Sabbattha mātikāsūti dukādivasena vuttāsu sabbāsu mātikāsu. Ettha ca āyasmā dhammasenāpati te bhikkhū bhāvanāya niyojetvā uttamatthe patiṭṭhāpetukāmo paṭhamaṃ tāva bhāvanāya upakāradhammaṃ uddesavasena dassento ‘‘eko dhammo bahukāro’’ti vatvā tena upakārakena upakattabbaṃ dassento ‘‘eko dhammo bhāvetabbo’’ti āha. Ayañca bhāvanā vipassanāvasena icchitāti āha ‘‘eko dhammo pariññeyyo’’ti. Pariññā ca nāma yāvadeva pahātabbapajahanatthāti āha ‘‘eko dhammo pahātabbo’’ti. Pajahantena ca hānabhāgiyaṃ nīharitvā visesabhāgiye avaṭṭhātabbanti āha ‘‘eko dhammo hānabhāgiyo, eko dhammo visesabhāgiyo’’ti. Visesabhāgiye avaṭṭhānañca duppaṭivijjhanena, duppaṭivijjhapaṭivijjhanañce ijjhati, nipphādetabbanipphādanaṃ siddhameva hotīti āha ‘‘eko dhammo duppaṭivijjho, eko dhammo uppādetabbo’’ti. Tayidaṃ dvayaṃ abhiññeyyādijānanena hotīti āha ‘‘eko dhammo abhiññeyyo’’ti. Abhiññeyyañce abhiññātaṃ, sacchikātabbaṃ sacchikatameva hotīti. Ettāvatā ca niṭṭhitakiccova hoti, nāssa uttari kiñci karaṇīyanti evaṃ tāva mahāthero ekakavasena tesaṃ bhikkhūnaṃ paṭipattividhiṃ uddisanto imāni dasa padāni iminā anukkamena uddisi.

(Ka) evaṃ aniyamato uddiṭṭhadhamme sarūpato niyametvā dassetuṃ ‘‘katamo eko dhammo’’tiādinā desanaṃ ārabhi. Tena vuttaṃ **‘‘iti āyasmā sāriputto’’**tiādi. Esa nayo dukādīsu. **Veḷukāro**ti veno. So hi veḷuvikārehi kilañjādikaraṇena ‘‘veḷukāro’’ti vutto. Anto, bahi ca sabbagatagaṇṭhiṃ nīharaṇena **niggaṇṭhiṃ katvā. Ekekakoṭṭhāse**ti ekakādīsu dasasu koṭṭhāsesu ekekasmiṃ koṭṭhāse.

Sabbatthakaṃ upakārakanti sabbatthakameva sammā paṭipattiyā upakāravantaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘ayañhī’’**tiādi vuttaṃ. **Vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpane**ti yathā upari vipassanā paripaccati tikkhā visadā hutvā maggena ghaṭeti, evaṃ pubbabhāgavipassanāvaḍḍhane. **Atthapaṭisambhidādīsū**ti atthapaṭisambhidādīsu nipphādetabbesu, tesaṃ sambhārasambharaṇanti attho. Esa nayo ito paresupi. **Ṭhānāṭṭhānesū**ti ṭhāne, aṭṭhāne ca jānitabbe. **Mahāvihārasamāpattiya**nti mahatiyaṃ jhānādivihārasamāpattiyaṃ. **Vipassanāñāṇādīsū**ti **ādi-**saddena manomayiddhi ādikāni saṅgaṇhāti. **Aṭṭhasu vijjāsū**ti **ambaṭṭhasutte** (dī. ni. 1.279) āgatanayāsu aṭṭhasu vijjāsu.

Teneva bhagavā thometīti yojanā. **Na**nti appamādaṃ.

Thāmasampannenāti ñāṇabalasamannāgatena. **Dīpetvā**ti ‘‘evampi appamādo kusalānaṃ dhammānaṃ sampādane bahupakāro’’ti pakāsetvā. Yaṃ kiñci anavajjapakkhikamatthaṃ appamāde pakkhipitvā kathetuṃ yuttanti dassetuṃ **‘‘yaṃ kiñcī’’**tiādi vuttaṃ.

(Kha) **kāyagatāsatī**ti rassaṃ akatvā niddeso, niddesena vā etaṃ samāsapadaṃ daṭṭhabbaṃ. ‘‘Aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni…pe… pūtīni cuṇṇikajātānī’’ti (dī. ni. 2.379) evaṃ pavattamanasikāro **‘‘cuṇṇikamanasikāro’’**ti vadanti. Apare pana bhaṇanti ‘‘cuṇṇikairiyāpathesu pavattamanasikāro’’ti. **Ettha uppannasatiyā**ti etasmiṃ yathāvutte ekūnatiṃsavidhe ṭhāne uppannāya satiyā. **Sukhasampayuttā**ti nippariyāyato sukhasampayuttā, pariyāyato pana catutthajjhāne upekkhāpi ‘‘sukha’’nti vattabbataṃ labhati santasabhāvattā.

(Ga) paccayabhūto ārammaṇādivisayopi ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave paggharati, so sampayogasambhavābhāvepi saha āsavehīti **sāsavo.** Tathā upādānānaṃ hitoti **upādāniyo.** Itarathā pana paccayabhāvena vidhi paṭikkhepo.

(Gha) **asmīti māno**ti ‘‘asmī’’ti pavatto māno.

(Ca) **vipariyāyenā**ti ‘‘anicce anicca’’ntiādinā nayena pavatto pathamanasikāro.

(Cha) **idha pana vipassanānantaro maggo ‘‘ānantariko cetosamādhī’’ti adhippeto.** Kasmā? **Vipassanāya anantarattā, attano vā** pavattiyā **anantaraṃ phaladāyakattā.** Saddatthato pana anantaraṃ phalaṃ **anantaraṃ,** tasmiṃ anantare niyuttā, taṃ vā arahati, anantarapayojanoti vā **ānantariko.**

(Ja) **phala**nti phalapaññā. **Paccavekkhaṇapaññā adhippetā** akuppārammaṇatāya.

(Jha) attano phalaṃ āharatīti **āhāro,** paccayoti āha **‘‘āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā’’**ti. **Ayaṃ eko dhammo**ti ayaṃ paccayasaṅkhāto eko dhammoti paccayatāsamaññena ekaṃ katvā vadati. **Ñātapariññāya abhiññāyā**ti ñātapariññāsaṅkhātāya abhiññāya.

(Ña) **akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti** akuppabhāvena ukkaṃsagatattā. Aññathā sabbāpi phalasamāpattiyo akuppā eva paṭipakkhehi akopanīyattā.

Abhiññāyāti ‘‘abhiññeyyo’’ti ettha laddhaabhiññāya. **Pariññāyā**ti etthāpi eseva nayo. **Pahātabbasacchikātabbehī**ti pahātabbasacchikātabbapadehi. **Pahānapariññāva** kathitā pahānasacchikiriyānaṃ ekāvāratāya pariññāya saheva ijjhanato. **Sacchikātabboti** visesato **phalaṃ kathitaṃ. Ekasmiṃyeva** sattame eva **pade labbhati. Phalaṃ pana anekesupi padesu labbhati** paṭhamaṭṭhamanavamadasamesu labbhanato. Yasmā taṃ nippariyāyato dasame eva labbhati, itaresu pariyāyato tasmā **‘‘labbhati evā’’**ti sāsaṅkaṃ vadati.

Sabhāvato vijjamānāti yena bahukārādisabhāvena desitā, tena sabhāvena paramatthato upalabbhamānā. **Yāthāvā**ti aviparītā. **Tathāsabhāvā**ti taṃsabhāvā. **Na tathā na hontī**ti avitathattā tathāva honti. Tato eva **vuttappakārato aññathā na** hontīti pañcahipi padehi tesaṃ dhammānaṃ yathābhūtameva vadati. **Sammā**ti ñāyena. Yaṃ pana ñātaṃ, taṃ hetuyuttaṃ kāraṇayuttameva hotīti āha **‘‘hetunā kāraṇenā’’**ti. **Okappanaṃ janesī**ti jinavacanabhāvena abhippasādaṃ uppādesi.

Ekadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvedhammavaṇṇanā

352. (Ka) ‘‘sabbatthā’’ ti idaṃ ‘‘sīlapūraṇādīsū’’ti etena saddhiṃ sambandhitabbaṃ. **‘‘Sīlapūraṇādīsu sabbattha appamādo viya upakārakā’’**ti etena satisampajaññānampi appamādassa viya sabbattha upakārakatā pakāsitā hoti atthato nātivilakkhaṇattā tato tesaṃ. Satiavippavāso hi appamādo, so ca atthato sabbattha avijahitā sati eva, sā ca kho ñāṇasampayuttā eva daṭṭhabbā, itarāya tathārūpasamatthatābhāvato.

(Kha) tesaṃ pañcasatamattānaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgapaṭipattivasena desitattā **pubbabhāgā kathitā.**

(Cha) **ayonisomanasikāro** saṃkilesassa mūlakāraṇabhāvena pavatto **hetu,** paribrūhanabhāvena pavatto **paccayo. Yonisomanasikāre**pi eseva nayo. Yathā ca sattānaṃ saṃkilesāya, visuddhiyā ca paccayabhūtā ayonisomanasikāro, yonisomanasikāroti ‘‘ime dve dhammā duppaṭivijjhā’’ti ettha nīharitvā vuttā, evaṃ imehi dhammā nīharitvā vattabbāti dassento **‘‘tathā’’**tiādimāha. Tattha asubhajjhānādayo cattāro **visaṃyogā** nāma kāmayogādipaṭipakkhabhāvato. **‘‘Evaṃ pabhedā’’**ti iminā ‘‘avijjābhāgino dhammā, vijjābhāgino dhammā, kaṇhā dhammā, sukkā dhammā’’ti (dha. sa. 101, 104) evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

(Jha) paccayehi samecca sambhuyya katattā pañcakkhandhā **saṅkhatā dhātu.** Kenaci anabhisaṅkhatattā nibbānaṃ **asaṅkhatā dhātu.**

(Ña) tisso vijjā vijjanaṭṭhena, viditakaraṇaṭṭhena ca **vijjā. Vimuttīti arahattaphalaṃ** paṭipakkhato sabbaso vimuttattā.

Abhiññādīnīti abhiññāpaññādīni. **Ekakasadisāneva** purimavāre viya vibhajja kathetabbato. **Maggo kathito**ti ettha ‘‘maggova kathito’’ti evamatthaṃ aggahetvā ‘‘maggo kathitovā’’ti evamattho gahetabbo ‘‘anuppāde ñāṇa’’nti iminā phalassa gahitattā. **Sacchikātabbapade phalaṃ kathita**nti etthāpi ‘‘phalameva kathita’’nti aggahetvā ‘‘phalaṃ kathitamevā’’ti attho gahetabbo vijjāggahaṇena tadaññassa saṅgahitattā. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Dvedhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tayodhammavaṇṇanā

353. (Cha) **so**ti anāgāmimaggo. **Sabbaso kāmānaṃ nissaraṇaṃ** samucchedavasena pajahanato. **Āruppe arahattamaggo** nāma arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppanno aggamaggo. **Puna uppattinivāraṇato**ti rūpānaṃ uppattiyā sabbaso nivāraṇato. Nirujjhanti saṅkhārā etenāti **nirodho,** aggamaggo. Tena hi kilesavaṭṭe nirodhite itarampi vaṭṭadvayaṃ nirodhitameva hoti. Tassa pana nirodhassa pariyosānattā aggaphalaṃ ‘‘nirodho’’ti vattabbataṃ labbhatīti āha **‘‘arahattaphalaṃ nirodhoti adhippeta’’**nti. **‘‘Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe’’** ti idaṃ arahattamaggena nibbānadassanassāyaṃ nibbattīti katvā vuttaṃ. Evañca katvā ‘‘arahattasaṅkhātanirodhassa paccayattā’’ ti idampi vacanaṃ samatthitaṃ hoti.

(Ja) **atītaṃ sārammaṇa**nti atītakoṭṭhāsārammaṇaṃ ñāṇaṃ, atītā khandhāyatanadhātuyo ārabbha pavattanakañāṇanti attho. ‘‘Maggo kathitovā’’ti avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā ‘‘sacchikātabbe phalaṃ kathitamevā’’ti.

(Ña) **āsavānaṃ khaye ñāṇa**nti ca āsavānaṃ khayante ñāṇanti adhippāyo, aññathā maggo kathito siyā.

Tayodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catudhammavaṇṇanā

354. (Ka) dārumayaṃ cakkaṃ **dārucakkaṃ,** tathā **ratanacakkaṃ.** Āṇaṭṭhena dhammo eva **dhammacakkaṃ.** Iriyāpathānaṃ aparāparappavattito **iriyāpathacakkaṃ,** tathā **sampatticakkaṃ** veditabbaṃ.

Anucchavike deseti puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā anurūpadese. **Sevanaṃ** kālena kālaṃ upasaṅkamanaṃ. **Bhajanaṃ** bhattivasena payirupāsanaṃ. **Attano sammā ṭhapana**nti attano cittasantānassa yoniso ṭhapanaṃ saddhādīsu nivesananti āha **''sace''**tiādi. **Idamevettha pamāṇa**nti idameva pubbekatapuññatāsaṅkhātaṃ sampatticakkamettha etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṃ itaresaṃ kāraṇabhāvato. Tenāha **''yena hī''**tiādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo** attānaṃ **sammā ṭhapeti** akatapuññassa tadabhāvato. **Paṭhamo lokiyova,** tatthāpi kāmāvacarova. **Idhā**ti imasmiṃ dasuttarasutte. **Pubbabhāge lokiyāvā**ti maggassa pubbabhāge pavattanakā lokiyā eva. Tattha kāraṇaṃ vuttameva.

(Ca) kāmayogavisaṃyogo anāgāmimaggo, diṭṭhiyogavisaṃyogo sotāpattimaggo, itare dve arahattamaggoti evaṃ **anāgāmimaggādivasena veditabbā.**

(Cha) **paṭhamassa jhānassa lābhi**nti yvāyaṃ appaguṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantī**ti tato vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti codenti tudenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi hāyati parihāyati, tasmā **''hānabhāgiyo samādhī''**ti vutto. **Tadanudhammatā**ti tadanurūpasabhāvo. **''Sati santiṭṭhatī''**ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā apekkhamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhi neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsiko hoti, tena vuttaṃ **''ṭhitibhāgiyo samādhī''**ti.

Avitakkasahagatāti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena avitakkasahagatā **saññāmanasikārā. Samudācarantī**ti paguṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhigamatthāya codenti tudenti, tassa upari dutiyajjhānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi visesabhūtassa dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāya **''visesabhāgiyo samādhī''**ti vutto. **Nibbidāsahagatā**ti tameva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇañhi jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā **''nibbidā''**ti vuccati. **Samudācarantī**ti nibbānasacchikaraṇatthāya codenti tudenti. **Virāgūpasañhito**ti virāgasaṅkhātena nibbānena upasañhito. Vipassanāñāṇañhi ''sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātu''nti pavattito **''virāgūpasañhita''**nti vuccati, taṃsampayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya **''nibbedhabhāgiyo samādhī''**ti vutto. **Sabbasamāpattiyo**ti dutiyajjhānādikā sabbā samāpattiyo. **Attho veditabbo**ti hānabhāgiyādiattho tāva vitthāretvā veditabbo.

Maggo kathito catunnaṃ ariyasaccānaṃ uddhaṭattā. **Phalaṃ** kathitaṃ sarūpeneva.

Catudhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcadhammavaṇṇanā

355. (Kha) **''pañcaṅgiko sammāsamādhī''**ti samādhiaṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti pītipharaṇatādivacanena hi tameva vibhajati. Tenāha **''pītiṃ pharamānā uppajjatī''**tiādi.''So imameva

kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandetī''tiādinā (ma. ni. 1.427) nayena pītiyā, sukhassa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Sarāgavirāgatādivibhāgadassanavasena **paresaṃ ceto pharamānā. Ālokapharaṇe**ti kasiṇālokassa pharaṇe sati teneva ālokena pharitappadese. Tassa samādhissa rūpadassanapaccayattā **paccavekkhaṇañāṇaṃ paccavekkhaṇanimittaṃ.**

Pītipharaṇatā sukhapharaṇatāti ārammaṇe ṭhatvā catutthajjhānassa uppādanato tā **''pādā viyā''**ti vuttā. **Cetopharaṇatā ālokapharaṇatā**ti taṃtaṃkiccasādhanato tā **''hatthā viyā''**ti vuttā. **Abhiññāpādakajjhānaṃ** samādhānassa sarīrabhāvato **''majjhimakāyo viyā''**ti vuttaṃ. **Paccavekkhaṇanimittaṃ** uttamaṅgabhāvato **''sīsaṃ viyā''**ti vuttaṃ.

(Ja) sabbaso kilesadukkhadarathapariḷāhānaṃ vigatattā lokiyasamādhissa sātisayamettha sukhanti vuttaṃ **''appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho''**ti. Purimassa purimassa vasena pacchimaṃ pacchimaṃ laddhāsevanatāya santatarapaṇītatarabhāvappatti hotīti āha **''purimo purimo… pe… sukhavipāko''**ti.

Kilesapaṭippassaddhiyāti kilesānaṃ paṭippassambhanena laddhattā. **Kilesapaṭippassaddhibhāva**nti kilesānaṃ paṭippassambhanabhāvaṃ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṃ upagatattā. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikantiādīni niggahetabbāni, aññe kilesā vāretabbā, imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbaṃ, vāretabbañca atthīti maggānantaraṃ samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigatattā, ṭhapitattā ca aparihānavasena vā ṭhapitattā **nasaṅkhāraniggayhavārivāvaṭo. ''Sativepullappattattā''**ti etena appavattamānāyapi satiyā satibahulatāya **sato eva** nāmāti dasseti, **''yathāparicchinnakālavasenā''**ti etena paricchindanasatiyā **sato**ti dasseti. **Sesesu** ñāṇaṅgesu. **Pañcañāṇiko**ti ettha vuttasamādhimukhena pañca ñāṇāneva uddiṭṭhāni, niddiṭṭhāni ca.

Maggo kathito indriyasīsena sammāvāyāmādīnaṃ kathitattā. **Phalaṃ** kathitaṃ asekkhānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ kathitattā.

Pañcadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chadhammavaṇṇanā

356. **Maggo kathito**ti ettha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Sattadhammavaṇṇanā

357. (Ña) **hetunā**ti ādiantavantato, anaccantikato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepatoti evaṃ ādinā hetunā. **Nayenā**ti ''yathā ime saṅkhārā etarahi, evaṃ atīte, anāgate ca aniccā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā''ti atītānāgatesu nayananayena. Kāmaṃ khīṇāsavassa sabbesaṃ saṅkhārānaṃ aniccatādi sudiṭṭhā suppaṭividdhā, taṃ pana asammohanavasena kiccato, vipassanāya pana ārammaṇakaraṇavasenāti dassento āha **''vipassanāñāṇena sudiṭṭhā hontī''**ti. Kilesavasena uppajjamāno pariḷāho vatthukāmasannissayo, vatthukāmāvassayo cāti vuttaṃ **''dvepi sapariḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viyā''**ti. **Ninnassevā**ti [ninnassa (aṭṭhakathāyaṃ)] ninnabhāvasseva. **Anto** vuccati lāmakaṭṭhena taṇhā. Byantaṃ vigatantaṃ bhūtanti **byantībhūta**nti āha **''niratibhūtaṃ,** [niyatibhūtaṃ (aṭṭhakathāyaṃ) vigatantibhūtaṃ (?)] **Nittaṇhanti attho''**ti. **Idha** sattake. **Bhāvetabbapade maggo kathito** bojjhaṅgānaṃ vuttattā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhadhammavaṇṇanā

358. (Ka) **ādibrahmacariyikāyā**ti ādibrahmacariyā eva ādibrahmacariyikā yathā ‘‘vinayo eva venayiko’’ti, tassā ādibrahmacariyikāya. Kā pana sāti āha **‘‘paññāyā’’**ti. **Sikkhattayasaṅgahassā**ti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahassa. Upacārajjhānasahagatā taruṇasamathapaññāva udayabbayānupassanāvasena pavattā **taruṇavipassanāpaññā** [taruṇasamathavipassanāpaññā (aṭṭhakathāyaṃ)]. **Ādibhūtāyā**ti paṭhamāvayavabhūtāya, desanāvasena cetaṃ vuttaṃ. Uppattikāle pana natthi maggadhammānaṃ ādimajjhapariyosānatā ekacittuppādapariyāpannattā ekajjhaṃyeva uppajjanato. **Pema**nti daḷhabhatti, taṃ pana vallabhavasena pavattamānaṃ gehasitasadisaṃ hotīti **‘‘gehasitapema’’**nti vuttaṃ. Garukaraṇavasena pavattiyā garu cittaṃ etassāti **garucitto,** tassa bhāvo **garucittabhāvo,** garumhi garukāro. ‘‘Kilesā na uppajjantī’’ti vatvā tattha kāraṇamāha **‘‘ovādānusāsaniṃ labhatī’’**ti. Garūnañhi santike ovādānusāsaniṃ labhitvā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjantassa kilesā na uppajjanti. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi.

(Cha) **petā**ti petamahiddhikā. **Asurāna**nti devāsurānaṃ. Petāsurā pana petā evāti tesaṃ petehi saṅgaho avuttasiddhova. **Āvāhanaṃ gacchantī**ti sambhogasaṃsaggamukhena peteheva asurānaṃ saṅgahaṇe kāraṇaṃ dasseti.

(Ja) **appicchassā**ti niicchassa. Abhāvattho hettha appa-saddo ‘‘appaḍaṃsamakasavātātapā’’tiādīsu (a. ni. 10.11) viya. Paccayesu appiccho **paccayaappiccho,** cīvarādipaccayesu icchārahito. **Adhigamaappiccho**ti jhānādiadhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyattiappiccho**ti pariyattiyaṃ bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅgaappiccho**ti dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgavibhāvena icchārahito. **Santaguṇanigūhanenā**ti attani saṃvijjamānānaṃ jhānādiguṇānañceva bāhusaccaguṇassa ca dhutaṅgaguṇassa ca nigūhanena chādanena. **Sampajjatī**ti nippajjati sijjhati. **No mahicchassā**ti mahatiyā icchāya samannāgatassa, icchaṃ vā mahantassa no sampajjati anudhammassāpi anicchanato.

Pavivittassāti pakārehi vivittassa. Tenāha **‘‘kāyacittaupadhivivekehi vivittassā’’**ti. **‘‘Aṭṭhaārambhavatthuvasenā’’**ti etena bhāvanābhiyogavasena ekībhāvova idha ‘‘kāyaviveko’’ti adhippeto, na gaṇasaṅgaṇikābhāvamattanti dasseti. **Kamma**nti yogakammaṃ.

Sattehi kilesehi ca saṅgaṇanaṃ samodhānaṃ **saṅgaṇikā,** sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo,** tassa. Tenāha **‘‘gaṇasaṅgaṇikāya cevā’’**tiādi. **Āraddhavīriyassā**ti paggahitavīriyassa, tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena ‘‘ayaṃ dhammo’’ti vacanato. Esa nayo ito paresupi. Vivaṭṭasannissitaṃyeva hi samādhānaṃ idhādhippetaṃ, tathā paññāpi. Kammassakatāpaññāya hi patiṭṭhato kammavasena ‘‘bhavesu nānappakāro anattho’’ti jānanto kammakkhayakarañāṇaṃ abhipattheti, tadatthañca ussāhaṃ karoti. Mānādayo sattasantānaṃ saṃsāre papañcenti vitthārentīti **papañcā**ti āha **‘‘nippapañcassāti vigatamānataṇhādiṭṭhipapañcassā’’**ti.

Maggo kathito sarūpeneva.

Navadhammavaṇṇanā

359. (Kha) **visuddhi**nti ñāṇadassanavisuddhiṃ, accantavisuddhimeva vā. **Catupārisuddhisīla**nti pātimokkhasaṃvarādinirupakkiliṭṭhatāya catubbidhaparisuddhivantaṃ sīlaṃ. **Pārisuddhipadhāniyaṅga**nti puggalassa parisuddhiyā padhānabhūtaṃ aṅgaṃ. Tenāha **‘‘parisuddhabhāvassa padhānaṅga’’**nti. Samathassa visuddhibhāvo vodānaṃ paguṇabhāvena paricchinnanti āha **‘‘aṭṭha paguṇasamāpattiyo’’**ti. Vigatupakkilesañhi ‘‘paguṇa’’nti vattabbataṃ labbhati, na saupakkilesaṃ hānabhāgiyādibhāvappattito. Sattadiṭṭhimalavisuddhito nāmarūpaparicchedo **diṭṭhivisuddhi.** Paccayapariggaho addhattayakaṅkhāmalavidhamanato **kaṅkhāvitaraṇavisuddhi.** Yasmā **nāmarūpaṃ** nāma sappaccayameva, tasmā taṃ parigganhantena atthato tassa sappaccayatāpi pariggahitā eva hotīti vuttaṃ **‘‘diṭṭhivisuddhīti sappaccayaṃ nāmarūpadassana’’**nti. Yasmā pana nāmarūpassa paccayaṃ parigganhantena tīsu addhāsu kaṅkhāmalavitaraṇapaccayākārāvabodhavaseneva hoti, tasmā **‘‘paccayākārañāṇa’’**ntiādi vuttaṃ yathā kaṅkhāvitaraṇavisuddhi ‘‘dhammaṭṭhitiñāṇa’’nti

vuccati. **Maggāmagge ñāṇa**nti maggāmagge vavatthapetvā ṭhitañāṇaṃ. **Ñāṇa**nti idha taruṇavipassanā kathitā tesaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayavasena ''ñāṇadassanavisuddhī''ti vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya vuccamānattā. Yadi ''ñāṇadassanavisuddhī''ti vuṭṭhānagāminivipassanā adhippetā, ''paññā''ti ca arahattaphalapaññā, maggo pana kathanti? Maggo bahukārapade virāgaggahaṇena gahito. Vakkhati hi ''idha bahukārapade maggo kathito''ti (dī. ni. aṭṭha. 3.359).

(Cha) **cakkhādidhātunānatta**nti cakkhādirūpādicakkhuviññāṇādidhātūnaṃ vemattataṃ nissāya. **Cakkhusamphassādinānatta**nti cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassādisamphassavibhāgaṃ. **Saññānānatta**nti ettha rūpasaññādisaññānānattampi labbhateva, taṃ pana kāmasaññādiggahaṇeneva gayhati. **Kāmasaññādī**ti **ādi-**saddena byāpādasaññādīnaṃ gahaṇaṃ. Saññānidānattā papañcasaṅkhānaṃ ''saññānānattaṃ paṭicca saṅkappanānatta''nti vuttaṃ, ''yaṃ saṅkappeti, taṃ papañcetī''ti vacanato ''saṅkappanānattaṃ paṭicca chandanānatta''nti vuttaṃ. **Chandanānatta**nti ca taṇhāchandassa nānattaṃ. **Rūpapariḷāho**ti rūpavisayo rūpābhipatthanāvasena pavatto kilesapariḷāho. **Saddapariḷāho**ti etthāpi eseva nayo. Kileso hi uppajjamāno appattepi ārammaṇe patto viya pariḷāhova uppajjati. Tathābhūtassa pana kilesachandassa vasena rūpādipariyesanā hotīti āha **''pariḷāhanānattatāya rūpapariyesanādinānattaṃ uppajjatī''**ti. Tathā pariyesantassa sace taṃ rūpādi labbheyya, taṃ sandhāyāha **''pariyesanādinānattatāya rūpapaṭilābhādinānattaṃ uppajjatī''**ti.

(Ja) **maraṇānupassanāñāṇe**ti maraṇassa anupassanāvasena pavattañāṇe, maraṇānussatisahagatapaññāyāti attho. **Āhāraṃ pariggaṇhantassā**ti gamanādivasena āhāraṃ paṭikkūlato pariggaṇhantassa. **Ukkaṇṭhantassā**ti nibbindantassa katthacipi asajjantassa.

Dasadhammavaṇṇanā

360. (Jha) **nijjarakāraṇānī**ti pajahanakāraṇāni. Imasmiṃ **abhiññā**pade maggo kathīyatīti katvā **''ayaṃ heṭṭhā..pe… puna gahitā''**ti vuttaṃ. Tathā hi vakkhati ''idha abhiññāpade maggo kathito'' (dī. ni. aṭṭha. 3.360) kiñcāpi nijjiṇṇā micchādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā micchādiṭṭhi vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchinnāti samucchedappahānadassanatthaṃ puna gahitā, evaṃ micchāsaṅkappādayopi vipassanāya pahīnāpi asamucchinnatāya idha puna gahitāti ayamattho ''micchāsaṅkappo''tiādīsu sabbapadesu vattabboti dasseti **''evaṃ sabbapadesu nayo netabbo''**ti iminā.

Ettha cāti ''sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī''ti etasmiṃ pāḷipade. Ettha ca samucchedavasena, paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammā sammadeva vimuccanaṃ **sammāvimutti,** tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṃ upagacchantīti maggasampayuttānipi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanā pāripūrī nāmāti. **Abhinandanaṭṭhenā**ti ativiya sinehanaṭṭhenidañhi. Somanassindriyaṃ ukkaṃsagatasātasabhāvaṃ sampayuttadhamme sinehantaṃ tementaṃ viya pavattati. **Pavattasantatiādhipateyyaṭṭhenā**ti vipākasantānassa jīvane adhipatibhāvena. **''Eva''**ntiādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ.

Addhena saha chaṭṭhāni pañhasatāni, paññāsādhikāni saha pañhasatānīti attho.

Ettha ca āyasmā dhammasenāpati ''dasasu nāthakaraṇadhammesu patiṭṭhāya dasakasiṇāyatanāni bhāvento dasaāyatanamukhena pariññaṃ paṭṭhapetvā pariññeyyadhamme parijānanto dasamicchatte, dasaakusalakammapathe ca pahāya dasakusalakammapathesu ca avaṭṭhito dasasu ariyāvāsesu āvasitukāmo dasasaññā uppādento dasanijjaravatthūni abhiññāya dasaasekkhadhamme adhigacchatī''ti tesaṃ bhikkhūnaṃ ovādaṃ matthakaṃ pāpento desanaṃ niṭṭhapesi. Pamodavasena paṭiggaṇhanaṃ **abhinandana**nti āha **''sādhu sādhūti abhinandantā sirasā sampaṭicchiṃsū''**ti. **Tāya attamanatāyā**ti tāya yathādesitadesanāgatāya pahaṭṭhacittatāya, tattha yathāladdhaatthavedadhammavedehīti attho.

Imameva suttaṃ āvajjamānāti imasmiṃ sutte tattha tattha āgate abhiññeyyādibhede dhamme abhijānanādivasena samannāharantā. **Saha paṭisambhidāhi…pe… patiṭṭhahiṃsū**ti attano upanissayasampannatāya, therassa ca desanānubhāvena yathāraddhaṃ vipassanaṃ ussukketvā paṭisambhidāparivārāya abhiññāya saṇṭhahiṃsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Dasuttarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca pāthikavaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Pāthikavaggaṭīkā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Therānaṃ mahākassapādīnaṃ vaṃso paveṇī anvayo etassāti **theravaṃsanvayo,** tena; catumahānikāyesu theriyenāti attho.

Dasabalassa sammāsambuddhassa guṇagaṇānaṃ paridīpanato **dasabalaguṇagaṇaparidīpanassa.** Ayañhi āgamo brahmajālādīsu, mahāpadānādīsu, sampasādanīyādīsu ca tattha tattha visesato buddhaguṇānaṃ pakāsanavasena pavattoti. Tathā hi vuttaṃ ādito ''saddhāvahaguṇassā''ti (dī. ni. aṭṭha. 1.ganthārambhakathā).

Mahāṭṭhakathāya sāranti dīghanikāyamahāaṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ.

Ekūnasaṭṭhimattoti thokaṃ ūnabhāvato **matta-**saddaggahaṇaṃ.

Mūlakaṭṭhakathāsāranti pubbe vuttaṃ dīghanikāyamahāaṭṭhakathāsārameva puna nigamanavasena vadati. Atha vā **mūlakaṭṭhakathāsāra**nti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ, tenetaṃ dasseti ''dīghanikāyamahāaṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ ādāya imaṃ sumaṅgalavilāsiniṃ karonto sesamahānikāyānampi mūlakaṭṭhakathāsu idha viniyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāyayeva akāsi''nti.

''Mahāvihāravāsīna''nti [mahāvihāre nivāsinaṃ (aṭṭhakathāyaṃ)] ca idaṃ purimapacchimapadehi saddhiṃ sambandhitabbaṃ ''mahāvihāravāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ, mahāvihāravāsīnaṃ mūlakaṭṭhakathāsāraṃ ādāyā''ti ca. **Tena** puññena. **Hotu sabbo sukhī loko**ti kāmāvacarādivibhāgo sabbopi sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamanavasena sampattena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantasukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Parimāṇato sādhikaṭṭhavīsasahassanavutibhāṇavārā niṭṭhitāti. Parimāṇato sādhikaṭṭhavīsasahassamattaganthena dīghanikāyaṭīkā racitācariyadhammapālena.

Micchādiṭṭhādicorehi, sīlādidhanasañcayaṃ;
Rakkhaṇatthāya sakkaccaṃ, mañjūsaṃ viya kāritanti. (etthantare pāṭho pacchā likhito)

Niṭṭhitā sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Dīghanikāyaṭīkā niṭṭhitā.